СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

(ПРИРУЧНИК СА ВЕЖБАМА ЗА СТУДЕНТЕ СРБИСТИКЕ И СЛАВИСТИКЕ ОСНОВНИХ И МАСТЕР СТУДИЈА)

САДРЖАЈ

Списак скраћеница..... 6
Преглед транскрипцијских знакова..... 7
ПРЕДГОВОР.....8
УВОД.....11
I. Старословенски језик и старословенска писменост.....11
II. Графија.....12
ФОНЕТИКА..... 20
I. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА 21
1.1. Фонетска структура слога..... 21
1.2. Систем вокала..... 22
1.3. Систем сугласника..... 27
1.4. Гласовни процеси одражени у старословенским споменицима X/XI века.....31
II. ГЛАСОВИ СТАРОСЛОВЕНСКОГ И ДРУГИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА У УПОРЕДНО-ИСТОРИЈСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ..... 37
2.1. Постанак прасловенских вокала.....37
2.2. Постанак прасловенских сугласника..... 40
III. ПРАСЛОВЕНСКЕ ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ 43
3.1. ВОКАЛСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ 43
3.1.1. *Превој*..... 43
3.1.2. *Преглас*..... 46
3.2. ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ ПОВЕЗАНЕ СА ЗАКОНОМ ОТВОРЕНОГ СЛОГА..... 46
3.2.1. *Монофтонгизација праиндоевропских дифтонга*..... 46
3.2.2. *Промене дифтоншких спојева*..... 48
А. Промена дифтоншког споја „вокал + носни сугласник" (постанак назала).....48
Б. Промена дифтоншког споја „вокал + ликвидни сугласник" у међусугласничкој позицији (метатеза ликвида)..... 49
В. Промена дифтоншког споја „вокал + ликвидни сугласник" на почетку речи пред сугласником..... 51
Г. Промена дифтоншких спојева **ŭr, *ĭr, *ŭl, *ĭl* у међусугласничкој позицији (постанак слоготворних сонаната *r̥* и *l̥*)..... 52
3.2.3. *Дисимилација и упрошћавање сугласничких група*..... 53
3.2.4. *Протетички гласови*.....54
3.3. ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ ПОВЕЗАНЕ СА ТЕНДЕНЦИЈОМ УНУТАРСЛОГОВНЕ ХАРМОНИЈЕ (СЛОГОВНИ ХАРМОНИЗАМ) 56

3.3.1. *Палатализације задњонепчаних сугласника*..... 56
А. Прва регресивна палатализација сугласника *k, g, h*..... 56
Б. Друга регресивна палатализација сугласника *k, g, h*.....57
В. Трећа прогресивна палатализација сугласниа *k, g, h*..... 59
3.3.2. *Јотовања*.....60
МОРФОЛОГИЈА 64
I. ИМЕНИЦЕ.....65
1.1. Граматичке категорије именица..... 65
1.2. Деклинација старословенских именица 67
1.2.1. *Именице *-ŏ- и *-jŏ- основа*..... 67
1.2.2. *Именице *-ŭ- основа*.....69
1.2.3. *Именице *-ĭ- основа*..... 70
1.2.4. *Именице *-ā- и *-jā- основа*..... 71
1.2.5. *Именице *-ū- основа*.....73
1.2.6. *Именице са основом на сугласник*..... 73
1.2.7. *Међусобни утицај основа* 75
II. ЗАМЕНИЦЕ.....82
III. ПРИДЕВИ.....87
3.1. Прости придевски облици..... 87
3.2. Сложени придевски облици..... 88
3.3. Поређење придева..... 90
IV. БРОЈЕВИ..... 92
V. ГЛАГОЛИ..... 95
5.1. Основне граматичке категорије старословенског глагола..... 95
5.2. Типови глаголских основа.....96
5.3. Променљиви облици глагола.....99
5.3.1. Глаголска времена.....99
5.3.1.1. *Презент*.....99
5.3.1.2. *Футур*..... 102
5.3.1.3. *Аорист*..... 104
5.3.1.4. *Имперфекат*..... 106
5.3.1.5. *Перфекат*..... 108
5.3.1.6. *Плусквамперфекат*..... 109
5.3.2. Глаголски начини.....110
5.3.2.1. *Потенцијал*..... 110
5.3.2.2. *Императив*..... 111
5.3.3. Партиципи.....112

5.3.3.1. *Партицип презента актива*..... 112
5.3.3.2. *Партицип претерита актива* 114
5.3.3.3. *Партицип презента пасива* 116
5.3.3.4. *Партицип претерита пасива*..... 117
5.3.3.5. *Партицип перфекта*..... 118
5.4. Непроменљиви облици глагола 119
5.4.1. *Инфинитив*.....119
5.4.2. *Супин*.....119
VI. ПРИЛОЗИ.....123
VII. ПРЕДЛОЗИ..... 128
VIII. ВЕЗНИЦИ 133
IX. РЕЧЦЕ..... 135
X. УЗВИЦИ 135
МОРФЕМИКА И ТВОРБА РЕЧИ.....137
I. Афиксалне морфеме (творбене и граматичке) 138
II. Граматичке и творбене основе речи.....140
III. Корен речи..... 142
IV. Творба именица.....144
4.1. *Суфиксација*..... 144
4.2. *Композиција*..... 148
V. Творба придева.....153
5.1. *Суфиксација*..... 153
5.2. *Композиција*..... 156
VI. Творба глагола..... 158
ЛЕКСИКА.....163
I. Изучавање лексике старословенског језика.....164
II. Извори и методи истраживања значења старословенских лексема..... 166
III. Прасловенска лексика и позајмљенице..... 172
IV. Семантичко поље речи..... 175
V. Значење старословенских речи у поређењу са њиховим савременим словенским паралелама..... 177
VI. Фреквентност старословенске лексике..... 180
VII. Лексичка гнезда 183
VIII. Једнозначне и вишезначне речи. Хомоними..... 185
IX. Синоними и антоними..... 190
X. Етимологија..... 196
XI. Фразеологија..... 198

СИНТАКСА.....202
I. Основни реченични конституенти 203
1.1. *Субјекат* 203
1.2. *Предикат*..... 204
1.3. *Објекат*..... 207
1.4. *Прилошке одредбе*.....208
1.5. *Атрибут*..... 212
II. Особености рекције у старословенским споменицима..... 214
III. Анализа реченице..... 221
IV. Конструкције са апсолутним дативом.....224
V. Ред речи у реченици.....226
VI. Навођење туђег говора.....226
VII. Изражавање негације..... 227
ДОДАЦИ.....228
Образац анализе старословенских текстова и текстови за самосталну анализу..... 229
Граматичке таблице..... 262
Мали старословенски речник..... 294
Литература 327

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

старословенски споменици:

Асеман. јев. – Асеманијево јеванђеље

Ен. апост. – Енински апостол

Зогр. јев. – Зографско јеванђеље

Ключ. зб. – Клочев зборник

Мар. јев. – Маријино јеванђеље

Охр. лист. – Охридски листићи

Сав. књ. – Савина књига

Син. еух. – Синајски еухологиј

Син. псал. – Синајски псалтир

Супр. – Супрасаљски зборник

Хил. рук. – Хиландарски рукопис

словенски и индоевропски језици:

блр. – белоруски

буг. – бугарски

г. луж. – горњолужички

гот. – готски

грч. – грчки

д. луж. – доњолужички

лат. – латински

лит. – литвански

мак. – македонски

нем. – немачки

пољ. – пољски

праие. – праиндоевропски

прасл. – прасловенски

прус. – пруски

рус. – руски

санскр. – санскрит/санскрт

слов. – словачки

словен. – словеначки

срп. – српски

ствнем. – старовисоконемачки

стинд. – староиндијски

стперс. – староперсијски

струс. – староруски

стсл. – старословенски

укр. – украјински

чеш. – чешки

остале скраћенице:

а. / акуз. – акузатив

в. / вок. – вокатив

в. – види

г. / ген. – генитив

д. / дат. – датив

дв. – двојина

и. / инстр. – инструментал

јев. – јеванђеље

једн. – једнина

ж / ж. р. – женски род

л. – лице

л. / лок. – локатив

множ. – множина

м. / м. р. – мушки род

н. / ном. – номинатив

с. / ср. р. – средњи род

упор. – упоредите

ПРЕГЛЕД ТРАНСКРИПЦИЈСКИХ ЗНАКОВА

Гласови и облици праиндоевропског и прасловенског језика транскрибују се у складу са системом латиничне транскрипције који је општеприхваћен у словенској историјској лингвистици. Ниже наводимо оне транскрипцијске знакове које су заступљени у приручнику:

* – астериск: знак који стоји пред гласом / обликом / лексемом који нису посведочени у споменицима писмености већ су резултат реконструкције

**k*^{w} – лабијализован сугласник

**k*^{h} – аспиран сугласник

**b*^{wh} – аспиран и лабијализован сугласник

ě – стсл. **ѣ**

ę – стсл. **ѧ**

ǫ – стсл. **ѫ**

y – стсл. **ъı**

ch – стсл. **χ**

dz' – стсл. **ѕ**

î, ŷ – редуковано стсл. **ъı** и **ѡꙋ**

¯ – црта изнад слова – знак дужине: **ā* (*a* дуго)

˘ – лук изнад линије слова – знак краткоће: **ă* (*a* кратко)

̯ – лук испод линије слова – знак неслоготворности: **i̯, *u̯* (*i, u* неслоготворно)

̥ – кружић испод линије слова – знак слоготворности: *r̥* (*r* слоготворно)

' – апостроф – 1) иза слова – знак мекоће: *n'* (палатално, меко *n*); 2) испред слова – указује на палаталност претходног сугласника: *'a*

´, ` – знаци пренети из грчких оригинала, без функције у стсл. језику

>, < – знаци којима се означава смер гласовних промена: *s* > *ch* (промена *s* у *ch*), *š* < *s* (*š* је постало од *s*);

<.....> – начин означавања испуштеног дела речи у изводима из старословенских текстова

/ – знак за алтернативни глас / морфему / облик

ПРЕДГОВОР

У време веома велике разгранатости и популарности савремених лингвистичких дисциплина, наставни предмет Старословенски језик и даље заузима важно место као базични предмет тј. увод у дијахронијско изучавање српског и других словенских језика. Он даје студентима неопходну теоријску и методичку базу за овладавање основним поступцима и техникама упоредно-историјског метода, за праћење и испитивање доцнијих измена старословенског језичког система у редакцијској фази српскословенског и других словенских језика, сагледавање лингвистичких феномена савремених језика из дијахроне перспективе, разумевање културно-језичких феномена епохе средњовековља и др.

Старословенски језик – приручник са вежбама је књига намењена студентима србистике и славистике основних и мастер студија. У књизи су дати задаци и вежбања које су студенти србистике и славистике обрађивали на часовима вежби из предмета Старословенски језик Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Као извор грађе и предложак аутору су послужили руски академски зборници и приручници: *Сборник задач и упражнений по старославянскому языку* (А. А. Дементьев, Москва: Просвещение, 1975) и *Старославянский язык. Сборник упражнений* (В. Д. Бондалетов, Н. Г. Самсонов, Л. Н. Самсонова, Москва: Флинта–Наука, 2003).

Приручник обухвата све нивое структуре старословенског језика – његову графију, фонетику, морфологију, лексику, фразеологију, а даје и основне појмове и представе о његовом морфемском односно творбеном систему и синтакси. У приручнику постоје одељци значајни не само за познавање структуре језика старословенских канонских споменика из X–XI века, већ и за његову упоредно-историјску перспективу, прасловенско порекло и доцнију редакцијску судбину. Значајан број задатака постављен је тако да се од студента захтева не само пасивно познавање теорије, већ и да их подстиче на самостално истраживање, коришћење допунске литературе и знања из различитих језичких дисциплина. У уџбенику су неретко дати и подаци за поређење старословенске са структуром савременог

српског језика. То је учињено зато да би студентима била очигледнија несумњива сличност ова два временски далека, али сродна језичка система, али и због тога да би се у извесној мери утицало на боље и дубље познавање неких законитости савременог српског језика.

У приручнику су дата вежбања различите намене и сврхе. Могла би се, уз сва уопштавања, издвојити два основна типа. Први укључује вежбања са питањима и задацима намењеним појашњавању и утврђивању теоријског знања из сваке од посебних тематских јединица, посебно за фонетику, морфологију, итд. Други чине они задаци који од студената траже примену стечених знања путем анализе одабраних примера или краћих текстова старословенског канона. Вежбања која од студената траже примену поредбено-историјске методе (поређење са стањем у савременом српском језику, реконструкција прасловенског стања) или она која су усмерена на развијање вештина вршења морфемске, творбене, историјско-семантичке, етимолошке, синтаксичке анализе и сл. – намењена су не само студентима основних академских студија наставничког профила, него и студентима научног (филолошког) профила и онима који похађају старословенски курс на мастер студијама. Сматрали смо да је за филолога слависту неопходно и познавање подједнако важних лингвистичких области као што су лексика, творба речи и синтакса, које су се на студијама палеославистике, пре свега због ограниченог броја часова, проучавале више узгредно, упоредо са изучавањем стсл. фонетике и морфологије или приликом превођења старословенских текстова. Не треба посебно наглашавати значај који изучавање ових лингвистичких области има за упоредно-историјска, типолошка и контрастивна проучавања словенских језика, праћење различитих развојних тенденција прасловенског језика кроз историју српског и других словенских језика, за различита археографска, етимолошка, историјско-семантичка и историјско-синтаксичка истраживања итд.

Треба напоменути да је у приручнику намерно представљено обиље материјала за вежбања. То је учињено ради практичне намене овог приручника – индивидуализације рада са студентима и контролних, колоквијалних, испитних тестова и провера. Ради боље ефективности при самосталном раду, у приручнику

су некада давана и краћа теоријска појашњења, обрасци тражене анализе, методичка упутства и сл.

На крају приручника се налазе кратки старословенски текстови за читање и анализу са једним урађеним моделом тражене анализе, граматичке таблице са основним старословенским деклинационим и конјугационим обрасцима, кратак старословенски речник, као и списак библиографских референци, односно теоријских основа приручника.

Сва вежбања дата су на материјалу канонских споменика старословенског језика, са чувањем графијских и других особености сваког од текстова. Због дидактичких потреба они нису пренесени у систему scriptura continua.

УВОД

I. СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК И СТАРОСЛОВЕНСКА ПИСМЕНОСТ

1. Набројте језике који припадају источнословенској, западнословенској и јужнословенској групи језика.

2. Којој језичкој породици припада словенска група језика?

3. Који језик се налази у основи свих словенских језика (од којег језика они воде своје порекло)?

4. Из које језичке заједнице и када се издвојио прасловенски језик и колико дуго је трајала прасловенска језичка заједница?

5. Постоје ли споменици писани на прасловенском језику?

6. У каквом се односу према овом језику налазио старословенски језик?

7. Наведите неколико грчких и римских извора који сведоче о старим словенским племенима.

8. Наведите најзначајније хипотезе о словенској прадомовини.

9. Који историјски документи сведоче о постанку старословенске писмености, односно о делатности Ћирила и Методија, њиховом животу и раду?

10. Који је јужнословенски дијалекат био у основи првих превода богослужбених књига са грчког на словенски језик?

11. Из којег времена потичу класични старословенски споменици (старословенски канон) и да ли су први преводи Константина, Методија и њихових ученика сачувани?

12. На основу којих извора се реконструише фонетски, морфолошки и лексички систем старословенског језика?

13. Наведите називе глагољских и ћирилских старословенских споменика.

14. У чему је значај најстаријих споменика словенске писмености?

15. Који по Вама термин најбоље упућује на суштину овог језика – *старобугарски, староцрквенословенски* или *старословенски језик* – и које су предности и недостаци ових теминолошких одређења?

16. Објасните шта означавају термини *старословенски* и *црквенословенски језик*?

17. Шта се подразумева под термином *редакција* и које су словенске редакције старословенског језика постојале?

II. ГРАФИЈА

Словенске азбуке – глагољица и ћирилица

ћирилица	бројна вредност слова	глагољица	бројна вредност слова	име слова	транскрипција
а	1	ⰰ	1	азъ	a
б	–	ⰱ	2	боукы	b
в	2	ⰲ	3	вѣдѣ	v
г	3	ⰳ	4	глаголи	g
д	4	ⰴ	5	добро	d
є	5	ⰵ	6	ѥстъ	e
ж	–	ⰶ	7	живѣтє	ž
ѕ	6	ⰷ	8	ѕѣло	dz’
з/ꙁ	7	ⰸ	9	землꙗ	z
и/ї/і	10	ⰻ, ⰹ	10	і	i
и	8	ⰹ	20	иже	i
ћ	–	ⰼ	30	ћѣрвь	g’
к	20	ⰽ	40	како	k
л	30	ⰾ	50	людиѥ	l
м	40	ⰿ	60	мъислитє	m
н	50	ⰀⰐ	70	нашь	n
о	70	Ⱁ	80	онъ	o
п	80	Ⱂ	90	покои	p
р	100	Ⱃ	100	рьци	r

ⰑⰑ	200	ⰘⰘ	200	**слово**	s
ⰒⰒ	300	ⰓⰓ	300	**твръдо**	t
ⰓⰓ/ⰓⰓ	400	ⰔⰔ	400	**оукъ**	u
ⰔⰔ	500	ⰖⰖ, ⰔⰔ	500	**фрътъ**	f
ⰕⰕ	600	ⰗⰗ	600	**хѣръ**	ch
ⰅⰅ	800	ⰟⰟ	700	**отъ**	o
ⰧⰧ	–	ⰩⰩ	800	**ша**	š’t’
ⰦⰦ	900	ⰝⰝ	900	**ци**	c’
ⰧⰧ/ⰨⰨ	90	ⰠⰠ	1000	**чрьвь**	č’
ⰨⰨ	–	ⰧⰧ	–	**ша**	š’
ⰚⰚ	–	ⰋⰋ	–	**ѥръ**	ъ
ⰚⰚ/ⰚⰈ/ⰚⰚ	–	ⰋⰟ, ⰋⰔ	–	**ѥръı**	y
ⰚⰚ	–	ⰌⰌ	–	**ѥрь**	ь
ⰡⰡ	–	ⰃⰃ	–	**ѣть**	ě
ⰡⰡ	–	–	–	*а* прејотовано	ja
ⰡⰡ	–	–	–	*е* прејотовано	je
ⰡⰡ	–	ⰖⰟ	–	*и* прејотовано	ju
ⰡⰡ	–	ⰄⰄ	–	јус мали	ę
ⰡⰡ	–	ⰋⰄ	–	јус велики	ǫ
ⰡⰡ	–	ⰌⰄ	–	јус мали прејотовани	ję
ⰡⰡ	–	ⰖⰄ	–	јус велики прејотовани	jǫ
ⰟⰟ	60	–	–	**ѯи**	ks
ⰯⰯ	700	–	–	**ѱи**	ps
ⰔⰔ/ⰔⰔ	9	–	–	**ѳита**	t^h, f
ⰅⰅ/ⰅⰅ	400	–	–	**ижица**	i, v

1. Коју је азбуку саставио Константин (Ћирило) – ћирилицу или глагољицу?

2. Наведите најважније доказе о већој старини глагољице.

3. Набројте старословенска слова којих нема у савременој српској ћирилици.

4. Наведите гласове који се у старословенској ћирилици пишу помоћу два слова.

5. Транскрибујте наведене речи и одредите које су гласове означавала слова оу и ъ: оутро, доухъ, коупла, коуръ, оумъ, бъıти, рыба, мъıслити, тъı.

6. Који гласови су означени словом ѵ/у у следећим примерима: єгупьтъ, ѵпостась, мѵро, даѵидъ, сумеонъ, ѵпокритъ, гаѵрилъ, еѵагг҃елие.

7. Чиме се објашњава писање истих речи једном словом ѳ, а други пут словом т: витьлеемъ – виѳлеемъ, виѳанıа – витанıа, меѳодии – методии?

8. Који гласови су означавани словима ъ и ь?

9. Како се назива слово ѣ и која је била његова гласовна вредност?

10. Прочитајте следеће речи: лѣто, цѣлъ, стѣна, весѣда. Која је гласовна вредност слова ѣ у следећим примерима: стоѣти, ѣсти, дроугаѣ, волѣ, клаѣти, моѣ, ѣхати.

11. Транскрибујте следеће речи и одредите које гласове су означавала слова ж и ѫ: зжбъ, мжжь, голжбь, жгълъ, ржка, идж, метж, везж; жѫти, заѫти, клѫтва, сѫдж, пѫть, девѫть, наѫмло, памѫть, възѫти.

12. Прочитајте следеће старословенске речи и утврдите коју улогу су у њима имала прејотована слова. Одредите њихову гласовну вредност транскрибујући их: людиє, ногоѭ, ѥлень, въıа, волıа, ѩзъıкъ, боурıа, рюти, синıа, ѥдинıа, ѭже, ѕемлѭ, поѭти, блюдо, житиє, обаıаниє, ıазва.

13. Наведите слова којима се пишу следећи сугласници, односно сугласничке групе: *dz', š't', ž'd'*.

14. Како се зове слово у ћирилици обележавано са ѣ? Прочитајте ниже наведене примере и одредите који глас је оно означавало и у каквим се по пореклу речима оно сређе: 1) ї пришьдъшюмоу на онъ полъ. въ странѫ ѣер'ѣесин'скѫ съръѣтосте и дъва бѣсъна. 2) ї сьвѧзавъше и ведошѧ. ї прѣдашѧ пѫнтьскоумоу пилатоу. їѣмоноу. 3) въспоємъ новъımъ ѩзъıкомъ пѣснъ еванг҃лскѫѭ. 4) еванѣ҃скъımі сілаmі. 5) въпроси же и и҃сь г҃лѧ уто ти имѧ естъ. онъ реує леѣеонъ. 6) отъ єѣупта. 7) а҃нѣлъ марıі матері.

15. Који гласови су означавани словима ѕ и ѕ: ѕемлıа – ѕѣло, везѫ – бози, ѕвѣрь – ѕвѣздa, коѕа – стьѕа.

16. Прочитајте следеће речи и утврдите који гласови су означавани словима ѯ и ѱ: **алеѯанъдръ**, **алеѯандриꙗ**, **ѱалъмъ**, **ѱалъмосъ**.

17. Прочитајте следеће речи: **фарисеи**, **филипъ**, **дома/ѳома**, **философъ**, **дадеи**, **деодѡръ/ѳеодѡръ**. Како се називају слова ф и ѳ/д?

18. У грчком алфабету слово *о* назива се „омикрон” тј. „*о* мало”, а слово *ω* „омега” тј. „*о* велико”. Прочитајте следеће речи – **ѡнъ же рєүє имъ**, **новъ**, **иѡанъ**, **соломѡнъ**, **деодѡръ**, **дѡма**, **ѿ домоу**, **ѿвѣща имъ ис**, **ѿ въстокъ. и отъ западъ** и закључите да ли су та два слова у старословенским рукописима означавала различите гласове?

19. Подвуците у следећим примерима: а) једном цртом слово које означава два гласа; б) двема цртама два слова (спојено или одвојено написана) која означавају један глас: **кость**, **ношть**, **ꙗвити**, **ꙁаѩць**, **брьниѥ**, **оуста**, **рєци**, **чаꙗти**, **шюждь**, **горѥ**, **мъило**, **доуша**, **ѵчити**, **вождь**, **съінъ**, **коуплꙗ**. Транскрибујте наведене речи.

20. Постоје ли у старословенским текстовима неки знакови интерпункције?

21. Напишите и именујте најважније старословенске надредне (дијакритичке) знаке.

22. Коју улогу су имали надредни знаци у писању следећих речи: **въпл҃ь**, **вратар҃ь**, **дѣлател҃ь**; **мн҃огъ**, **дн҃е**, **к҃то**, **ч҃то**, **в҃сѣхъ**; **і гл҃а имъ много притъчами**, **гл҃м҃**, **б҃ъ**, **о҃ць**, **н҃бо**, **чк҃ъ**, **сн҃ъ**.

23. Напишите пуни облик речи које стоје под титлама: **члчє**, **гь**, **імъ**, **мл҃сть**, **бє**, **бц҃а**, **ст҃аꙗ**, **стъ҃ія**, **дш҃а**, **апл҃ъ**, **гі҃**, **гл҃ти**, **дх҃ъ**, **мл҃тва**, **сг҃ъ**, **нб҃скоє**, **оц҃оу**, **дд҃ъ**, **о҃че**, **цр҃ь**.

24. На који начин је бележена мекоћа сугласника у следећим речима: **полє** – **полѥ**, **коня** – **коню**, **боүра** – **боүрꙗ**, **глаголм** – **глаголмь**, **отъ его** – **отъ нєго**.

25. Како су се у старословенском писму бележили бројеви од 11 до 20, десетице, стотине, хиљаде?

26. Напишите цифрама следеће бројеве: **·а҃·**, **·г҃·**, **·и҃·**, **·аи҃·**, **·гі҃·**, **·м҃·**, **·о҃в·**, **·рві·**, **·тл҃г·**, **·҂в҃·**, **·҂ар҃оє·**, **·҂гс҃ми·**.

27. Зашто у старословенским рукописима слова **б, ж, ш, ъ, ь, ѣ, ы, ю, ꙗ, ѫ, ѭ, ѧ, ѩ** нису имала бројну вредност?

28. Зашто се слово **и** некада назива „и осмерачко”, а слово **ї** „и десетарчко”?

29. Утврдите када је настао „Самуилов натпис”: **написа. (въ) лѣто отъ сътво(реніѣ міроу) ·ѕ҃ѳ҃а҃·**

30. Прочитајте трактат познат под називом *Слово о писменех*. Трактат се приписује Црнорисцу Храбру који је у X веку живео у Бугарској. Сачуван је у једном зборнику из 1343. године. Преведите га на савремени српски језик.

О ПИСМЕНЄХЬ ЧРЪНОРИЗЦА ХРАБРА

прѣжде оубѡ словѣне не имѣхѫ. нѫ ѹрътами и рѣзами ѣтѣхѫ и гатаахѫ погани сѫще. кръстивше же сѧ, римѣсками и грѣѣскъими писмнъı. нѫждаахѫ сѧ словѣньскъı рѣѣь безь оустроєниа. нѫ како можеть сѧ писати добрѣ грѣѣскъими писменъı. бъ҃. или живѡтъ. или ѣлѡ. или цр҃ковь. или ѹаание, или ширѡта. или ꙗдь. или жⷣдоу. или ѭность. или жⷣзъıкъ. и инаа по⷗бнаа симь. и тако бѣшѧ многа лѣта. по том же ѹл҃колюбець бъ҃ строжи всѣ. и не ѡставлѣѫ ѹл҃ѹа рода безъ разоума, нѫ в'сѧ къ разоумоу приводѧ и сп҃сениню. помиловавь родъ ѹл҃ѣь. посла имь ст҃го кѡстантина филѡсофа нарицаемаго кирила. мѫжа праведна и истинна. и сътвори имъ ·л҃· писмена и осмь. ѡва ѳбѡ по ѹиноу грѣѣьскъıхъ писменъ. ѡва же по словѣн'стѣи речи. ѿ пръваго же по наѹенъ по грѣѣьскоу. ѡни оубо ⷗лфа. а съ̈, азь. ѿ ⷗за наѹать ѡбое. и ꙗко же ѡнѝ подобльше сѧ жидовьскъимь писменемь сътвѡришѫ, тако и сѣ̈ грѣѣьскъимъ. жидове бѡ пръвое писма имать ⷗лефь. є҆же сѧ казаеть оуѹинение съвръшаѫще. въводимоу дѣтицоу и гл҃ще ѳѹи сѧ. є҆же єсть ⷗лефь. и гръци подобаще сѧ томоу ⷗лфа рѣшѫ. и сподоби сѧ реѹение сказаниа жидовьска грѣѣьскѳ ѩзъкоу. да реѹеть дѣтицоу вь оуѹениа мѣсто ици ⷗лфа. боиши сѧ реѹеть грѣѣьскомь жⷣзъкомъ. тѣм' бо по⷗бѫ сѧ ст҃ыи кирилъ створи пръвое писма, азь. нѫ ꙗко и пръвомоу сѫщоу писмени азь. и ѿ б⷗ даноу родоу словѣн'скомоу на ѿвръстие оуⷭтъ. въ разоумъ оуѹащим сѧ бѳквамъ. великомь раздвижениемь оуⷭтъ въз'гласит сѧ а ѡна писмена маломъ

раꙁдвижениемь оу҃сть въꙁгласѧт сѧ и҆ и҆сповѣдаѭт сѧ. се же сѫть писмена словѣньскаа. сицеа по^Aбаєть писати и҆ гл҃ати. а҃ б҃ в҃ г҃. дроугии же гл҃ѧть по҃уто єсть, ли. писменъ ствo҃рилъ. а҆ мо҃жеть сѧ и мен'шимь того писати ꙗко же и҆ гръци. к҃д҃, пи҃шѫть. и не вѣдѧть колицѣмь пишѫть гр'ци е҃сть бо ѹ҃бш, к҃д҃. пи҃сменъ. нѫ не наплънѣѭт' сѧ тѣми кни҃гъı. нѫ приложили сѫтъ двогласныıхь, а҃і. и҆ въ ѹисменеⷯ же, г҃ ѕ҃ є҃. и҆ ѳ҃ десѧтное. и҆ ѳ҃ сътное. и҆ събирѫтъ сѧ и҆хъ, л҃и҃. тѣм же потомоу по^Aбно и҆ въ тьѭ^Aє ѡ҃бразъ ствo҃ри ст҃ыи ки҃рилъ, л҃и҃. писменъ дроугии же гл҃ѧть ѹесомоу же сѫть словѣн'скъı кни҃гъı. ни того бо е҃сть б҃ъ створилъ. ни то а҃г҃гли. ни сѫть и҆^Aже ко҃нни. ꙗко жидовьскъı и҆ ри҃м'скъı и ѣ҃ллин'скъı. и҆жде ѿ кона сѫть. и҆ приѫтъı сѫ҃ бм҃ъ. а҆ дроугии мнѧть ꙗко бъ҃ намъ е҃сть створилъ пи҃смена. и҆ не вѣдѧт сѧ ѹто гл҃ѭще ѡ҃каании. и҆ ꙗко тримь ѫ҃зъıкъı е҃сть бъ҃ повелѣъ книгамъ бъıти. ꙗко же въ є҆ѵ҃ли пишеть. и҆ бѣ дъска напи҃сана жидовьскъı и ри҃м'скъı и ѣ҃ллин'скъı. а҃ словѣн'скъı иѣ тоу. тѣм же иѣ сѫть словѣн'скъıѭ кни҃гъı ѿ ба҃: къ тѣмь ѹто гл҃емь и҃ли ѹто ре҃м҃ь къ тацѣмь беꙁумнемь. ѡ҃баѹе реѹемъ ѿ ст҃хь книгъ ꙗкоже на ѹ҃иⷯѡм сѧ. ꙗко вс'ѣ по рѧдоу бъıваѫть ѿ ба҃. а҆ не и҆'ногдоѫ. иѣсть бо бъ҃ створилъ жидовьска ѫ҃зъıка прѣжа^Aє. ни ри҃м'ска. ни ѣ҃ллиньска. нѫ си҃р'скъı. и҃мже и҆ а҆дѣ҃мъ гл҃а. и҆ ѿ а҆да҃ма до потопа. и҆ ѿ потопа дондеже бъ҃ раздѣли ѫ҃зъıкъı при стльпотворе҃нїи ꙗкоже пишеть. размѣшеномъ же бъıвшемь ѫ҃зъıкѡмъ. и ꙗкоже сѧ ѫ҃зъıци раа҃мѣсишѫ, тако и҆ нрави и҆ о҆бъıѹае и҆ оу҃стави. и҆ закони. и҆ хъıтрости, на ѫ҃зъıкъı. египтѣнѡм же зем^ѣмѣрение. а҆ пе҃р'сѡмъ и҆ халдѣ҃ѡмъ и҆ а҆сирѣ҃ѡмъ, ꙁвѣꙁдоуьтение. влъшвение. враѹевание. ѹарованиа. и всѣ хъıтрость ѹ҃л҃ѹа. жидовом же стъıѫ кни҃гъı. въ нихъ же ѣ҃сть писано. ꙗко бъ҃ нб҃о створи и҆ ꙁемлѧ. и҆ всѣ ꙗже на неи. и҆ ѹ҃лка и҆ всѣ по рѧдоу ꙗко же пи҃шеть. ѣ҃ллинѡмъ граматикиѧ. риторикиѧ. философиѫ. нѫ прѣжа^Aє сего ѣ҃ллини не и҃мѣхѫ своимъ ѫ҃зъıкомь писмен'. нѫ финиѹьскъıми и҃писменъı писахѫ своѫ си рѣѹь. и тако бѣшѫ многа лѣта. панамидь же послѣжде пришедъ. наѹенъ ѿ а҃лфъı и҆ витъı, ѕ҃і҃. пи҃сменъ тъкмо ѣ҃ллинѡмъ ѡ҃брѣте. прѣложи же и҃мъ кадьмъ милисїи писмена, г҃. тѣм же многа лѣта, ѳ҃ı. писменъı писаахѫ. и҆ потомъ симони҃дъ ѡ҃брѣтъ приложи двѣ пи҃смени. є҆пихарїи же сказатель г҃· пи҃смена ѡ҃брѣт. и҆

събра сѧ и́хь, кд҃. по многѣх же лѣтѣхъ дионисъ граматикъ, ѕ҃. двогласныихь ѡ́брѣтє. потом же дроугыи, є҃. ѝ дроугыи г҃. уисменитаа. ѝ тако многи многыми лѣтъı. ѐдва събрашѫ, лѝ. писменъ потом же многомъ лѣтѡмъ минѫвшемъ. бж҃иємъ повелѣниємь ѡ́брѣтє сѧ, о҃. мѫжъ. и́же прѣложишѫ ѿ жидовъскаа на грꙋьскъıи ѫ́зъıкъ. а словѣн'скъıѫ́ кни'гъı. ѐдинъ ст҃ъıи кѡстантинъ нарицаємъıи ки́рилъ. ѝ пи́смена ствóри ѝ кни́гъı прѣложи. въ малѣхь лѣтѣхь. а́ ѡ̀ни многи лѣтъı. з҃. ихъ писмена оꙋстро^{и}. а́. о҃. прѣложение. тѣм же словѣн'скаа пи́смена, ст҃ѣиши сѫ̑ и́ ꙋьстн^{ѣ}и́ша. ст҃ь ѡ҃ мѫжъ створилъ ѣ к^{с}. а̀ грꙋьскаа е҆́ллини погани. а҆́ще ли кто ре҆ꙋ҆є҆ть ꙗ҆́ко нѣ^{с} оꙋ́строилъ добрѣ. понеже сѧ постраѣмѫть и е҆́ще. ѿвѣтъ ре҆ꙋ҆ємь си́мь. ѝ грꙋьскъı такожд^{А}е. многажди сѫть постраѣали. а̀килла и симмахь. ѝ потомъ и́ни многи оꙋдобѣ^{е} бо є҆́сть послѣж^{А}є потворити неже пръвое ствóрити. а҆́ще бо въпрóсиши книгꙋнѫ грꙋьскъıѧ г҃лѧ. кто въı є҆сть писмена створилъ. и́ли кни́гъı прѣложилъ. или въ кое врѣмѧ, то рѣд'ці҆и ѿ нихь вѣдѫть. а҆́ще ли въпрóсиши словѣн'скъıѧ боꙋкарѫ г҃лѧ. кто въı писмена створилъ є҆сть. или книгъı прѣложилъ, то вьси вѣдѫть. и ѿвѣщавше рекѫть. ст҃ъıи кѡстанти́нъ философъ нарицаємъıи ки́рълъ. тѣ҆̈ намь пи́смена ствóри ѝ кни́гъı прѣложи. ѝ меѳодиє братъ е҆́го. ѝ а́ще въпрóсиши въ кое врѣмѧ, то вѣдѫть ѝ рекѫть. ꙗ҆́ко въ врѣмена михаи́ла цр҃ѣ грѣꙋьскаго. ѝ бориса кнѧза блъгарскаго. и растица кнѧза морска, ѝ коцелѣ кнѧза блатен҃ска. въ лѣта же ѿ създаниа въсего мира, ѕ҃ т҃ ѕ҃г҃. сѫть. же ѝ и́ни ѿвѣти. а҆́же ѝ инде ре҆ꙋ҆емъ. а̀ нинѣ нѣстъ врѣмѧ. такъ разоꙋмъ братиє бъ҃ є҆сть далъ словѣнѡмъ. е҆́моу же слава ѝ ꙋьсть ѝ дръжава ѝ поклонѣниє. нинѣ и присно. ѝ въ бесконе҆ꙋнъıѧ вѣкъı, а҆ми́н^{ъ}:

В л'ѣ҆ ѕ҃•ѿнѕ҃. Ѯндїктѡ. а҃. писа сѧ сиѣ҆́ книга дш҃еполезнаа. бл҃говѣрномоу ѝ хр҃їстолюбивомо (sic) прѣвъıсѡкомоу ѝ самодръжавномоу ц҃рю блъгарѡмъ ѝ грꙗкѡмъ і҆ѡа́нꙋ а́леѯандоу (sic). въ живѡ́тъ и въ здравиє и въ оꙋ́тврѣждениє цр^{с}твоу е҆́говоу ѝ дѣтемъ е҆́го. и всѣкомоу хр҃їстї҆а́нином по́лзѫ. и́же съ вѣроѫ ѝ любовиѫ проꙋитаѫщомоу. въсѧ ѡ҃ книгъı б^{с}жтвнъıѧ, поб^{о}нъı сѫтъ ѝсто́ꙋникѡмъ ꙋистъı^{х} водъ. ѝ всѣкъ пристѫпаѫи ꙋ҆ср҃ъдню, напаѣт сѧ животнъıхъ водъ ведѫщѫ въ живѡтъ вѣ҆ꙋнъıи. тѣм же ꙋьтѫщеи и ^{о}

полꙋжѫщеи сѧ, въздаваитє дльжноє ѵто. сирѣѵь мо́лвъı и̑ молєнїа о̀ въıше́ реѵєнѣмь благовѣрнѣмъ цр҃и. да въ҃ї спо^д^битє сѧ мъздѣ. ѿдаѫщаго молитвѫ молѫщим сѧ и̑ бл^с^вѧща лѣта праведнъıхъ, а̀мин̀ъ +

+ трокдъ жє и̑ болѣзнь лавре́нтїа многогрѣшнаго таха с҇ѿеннои̑но́ка +

30. Аутор трактата *Слово о писменех* полемише са Грцима која је азбука светија – словенска или грчка. Каква је позиција аутора у тој полемици?

32. Може ли се на основу овог трактата закључити која су слова саздана по лику грчких писмена, односно која су слова била наново створена за означавање словенских гласова?

ФОНЕТИКА

I. ГЛАСОВНИ СИСТЕМ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА

1.1. Фонетска структура слога

1. Поделите следеће стсл. лексеме на слогове и одредите колико слогова оне имају. Објасните где се налази граница слога.

нαчинати, нαчѧло, цвѣтъ, вєсти, зємлꙗ, строчꙗ, томлєниє, каплꙗ, мъного, польза, ѥдинъ, ѥлєнь, ѥгда, ѩзъікъ, възѧти, възимати, събьрати, събирати, зъвати, назъівати, въпл҃ь, възъпити, агньць, отьць.

2. Које су се групе сугласника могле налазити у једном слогу. Упоредите: **нє-сти, плє-сти, нра-въ, ка-плꙗ, зє-млꙗ, звѣ-рь, ѥ-гда, тъ-гда, и-нъ-гда, го-спо-дь, стра-хъ, стра-сть, ѕла-то, при-гво-ѕди-ти, скво-зѣ, ѕво-нъ, бъı-стръ, хра-бръ.**

3. Ниже су наведене лексеме старословенског језика и њихови еквиваленти у савременом српском језику. Поделите их на слогове и укажите на разлике у слоговној структури старословенских и српских речи.

старословенски:	српски:
плодъ	*плод*
ковъчєгъ	*ковчег*
правьда	*правда*
съвѣтьникъ	*саветник*

4. Уочите који се сугласници некада јављају, а некада их нема између фрикативних сугласника **с/з** и ликвиде **р**: **страмъ** : **срамъ**, **вздрадовати сѧ** : **въздрадовати сѧ**, **издрѣщи** : **изрѣщи** (Супр.), **въздрасти** : **възрасти** (Син. псал.).

5. Објасните зашто се у неким непреведеним грчким речима у групама сугласника јављају полугласници **ъ** и **ь**: **санъдалии**, **херъсонъ**, **варъваръ**, **авьдии**, **анътонии**.

6. Наведене речи поделите на слогове и утврдите колико их има и који се глас јавља као носилац слога: **жрьдь**, **блъгаръı**, **мрьзость**, **влъхвъ**, **грътанъ**, **тврьдъ**, **слъньце**.

1.2. Систем вокала

1. У старословенском језику IX века вокалски систем садржавао је следеће вокале: *а* (означавано словом **а**), *е* (**є**) *i* (**и**, **і**, **ι**, **ї**), *о* (**о**, **ѡ**) *u* (**оу**, **ѹ**), *у* (**ъı**, **ъı**, **ъи**), *ę* (**ѧ**), *ǫ* (**ѫ**), *ě* (**ѣ**), *r̥*’ (**рь**), *r̥* (**ръ**), *l̥*’(**ль**), *l̥* (**лъ**), *ь* (**ь**), *ъ* (**ъ**).

Анализирајте доле наведену табелу у којој је дата класификација вокала старословенског језика IX века. Уочите оне гласове којих нема у савременом српском језику.

СТАРОСЛОВЕНСКИ ВОКАЛИ

		пуни		редуковани		вокални сонанти
		орални	назални	полугласници	редук. по квант.	
предњег реда	меки	**и** [*i*] **є** [*e*] **ѣ**[*ě*]	**ѧ** [*ę*]	**ь** [*ь*]	**и** [*ĭ*]	**рь** [*r̥*’] **ль** [*l̥*’]
средњег реда	тврди	**ъı** [*y*]			**ъı** [*ŷ*]	**ръ** [*r̥*] **лъ** [*l̥*]
задњег реда		**оу** [*u*] **о** [*o*] **а**[*a*]	**ѫ** [*ǫ*]	**ъ** [*ъ*]		

2. Одговорите на следећа питања: а) којег су реда наведени у табели вокали према месту образовања: предњи, средњи или задњи? б) који су високи, средњи и ниски? в) који су лабијализовани, односно нелабијализовани? г) назални, односно орални? д) редуковани, односно пуни? ђ) дуги и кратки?

3. Нађите у следећем тексту вокале предњег реда: **възненавидѣ вьсѩ творѩщѩѩ безаконенье погоубиши глаголѫштѩѧ лъжѫ; да събѫдетъ сѧ реченое пророкомь исаиемь гл҃ѫштемь. тъı недѫгъı нашѧ приѩтъ; и въшьдъше въ храминѫ видѣшѧ отрочѧ съ мариѥѭ материѥѭ его.**

4. По којим су се гласовним карактеристикама разликовали вокали у стсл. језику IX века? Наведите ове карактеристике анализирајући вокале у следећим примерима: **село, изрѣкати, слъıшати, нести, рѣка, мѧсо, слоуга, врѣмѧ, рѫка.**

5. У наведеним речима једном цртом подвуците пуне вокале, а двема – редуковане: **пъшеница, мъıло, дьнь, къто, дѫбъ, въıпа, бѣлъıи, обилиѥ, вражии.**

6. У следећим речима нађите назалне вокале и наведите њихова карактеристична својства: **дѫбрава, гѫба, жатва, рѫка, пѧть.** Наведите и њихове српске еквиваленте.

Полугласници

1. Какви су били по својим артикулационо-акустичким својствима стсл. полугласници? Зашто се они називају редукованим гласовима?

2. У следећим примерима пронађите и обележите полугласнике у слабом положају:

а) **вьсь, волъ, мєдъ, вѣкъ, вьсѩкъ, вьсьдє, вьдова, мъного, вѣньць, цвѣтъка, жзъкъıи, крѣпъкъıи, творьца, борьца, старьца, творьцоу, борьцоу, старьцоу;**

б) **въ оно врѣмѧ. придє і҃съ въ градъ самарєискъ. нарицаѥмъı соухарь; близъ вьси ижже дасть иѩковъ иосифоу с҃ноу своѥмоу; бѣ же тоу стѫденьць иѩковл҃ь; и҃съ же троуждь сѧ отъ пѫти сѣдѣашє тако на стѫденьци.**

3. Нађите и обележите полугласнике у јаком положају: **льсть, жьрьць, уьсть, уьстиѫ (уьсть), льстиѫ, възьмѫ, горькъ, сладъкъ, крѣпъкъ, низъкъ, събьрати,**

посълати, творьць, старьць, отьць, тельць, коньць, грѣшьнъ, страшьнъ, тьмьнъ, дъскѫ, ръпътъ.

4. Одредите слаб и јак положај полугласника у ниже наведеним старословенским примерима:

а) **въбьрати, зъвати, посълати, рътъ, сладъкъ, мъхъ, възѧти, възьмѫ, ръпътъ, тьмьнъ, правьдьнъ, сътo, зъло, отъшьли, шьдъши, наученѫ, жьнѫ, съборъ, вьсь, вьсего, вьсѣмъ, вьсьде, небесьнъ, небесьскъ, кътo, чьто, зъло;**

б) 1) **въдовица си оубогаѧ болѥ вьсѣхъ въврьже**; 2) **страньнъ бѣхъ и не въведосте мене. болънъ и въ тьмьници**; 3) **да исцѣлѧть вьсакъ неджгъ и вьсакѫ болѣзнь**; 4) **зъванъ бѣ и҃с и оученици его на бракъ**; 5) **вьниде и҃с въ каперънаумъ**; 6) **оустрьми сѧ стадо вьсе свинѥ по брѣгоу въ морѥ**; 7) **възьмъ копиѥ**; 8) **вьсьде дано бѫдеть**; 9) **къде живеши**; 10) **вьниде и҃с въ домъ нѣкоего кънѧза**; 11) **тъı къто кси.**

Редуковано і *и* у

1. У старословенском вокалном систему постојали су вокали *і* и *у* нормалне дужине тј. били су пуни: **бъıти, лити, бити, вити, шити, мъıти, кръıти** итд.

Поред тога, постојали су и редуковани гласови *і* и *у* који су постали од полугласника *ь* и ъ. У којој позицији су се ови полугласници развили у редуковане гласове *і* и *у*? Којим се словима бележило стсл. редуковано *і и у* ?

2. Објасните чиме се објашњава то што су полугласници пред гласовима *і, ј* прешли у редуковане *і* и *у*? Какве су висине гласови *ь* и ъ? А какви су по висини гласови *і* и *ј*?

3. Да ли су редуковано *і* и *у* били у старословенском језику самосталне фонеме или позиционе варијанте полугласника *ь* и ъ?

4. Објасните фонетске промене у ниже наведеним примерима:

а) глаголске речи: **krъjǫ* > **кръıѫ**, рус. *крою*; **tъjǫ* > **мъıѫ**, рус. *мою*; **brьjǫ* > **брıѫ**, рус. *брею.*

б) именичке речи на **-ıа**, **-ıѥ** тј. именице са основом на **-ьj-ь, *-ьj-a, *-ьj-e* (упор. **конь, боур-ıа, пол-ѥ**) где је у мушком роду **-ьjь* дало **-ии**: **balьjь* > **балии**; **bratьja* > **братиа/братьıа**, **dьnьje* > **дьниѥ / денъıѥ** (збирна именица од **дьнь**); **svinьja* > **свиниа**; **znamenьje* > **знамениѥ**; **iměnьje* > **имѣниѥ**; **vorbьjь* > **врабии**; **solvьjь* > **славии**;

в) падежни облици именица типа **гость**, **кость**: **gostьje* > **гостиѥ**/ **гостьѥ** (ном. мн.); **kostьjǫ* > **костиѫ** / **костьѫ** (инстр. једн.); **čьstьjǫ* > **ꙗстиѫ** / **ꙗстьѫ** (инстр. једн.).

г) сложени облици придева мушког рода који су настали додавањем облика анафорске заменице **и** (**-jь*) на облик просте придевске форме: **novъ-jь* > **новъıи**; **dobrъ-jь* > **добръıи**; **sin'ь-jь* > **синии**; **lětьn'ь-jь* > **лѣтьн҃ии**.

д) у облицима појединачних речи: **šьja* > **шıа**, рус. *шея*; **abьje* > **авиѥ** / **авьѥ**.

5. Објасните зашто уместо **въдастъ и** („предаде га”) у Маријином јеванђељу налазимо **въдастъı и** или уместо **поставитъ и** стоји **поставитъı и**, уместо **видѣлъ и єси** стоји **видѣлъı и єси**, уместо **прѣдамь и** налазимо **прѣдамі и**. Упореди и: **въı истиниѫ** уместо **въ истиниѫ**, **въı иниѫ** уместо **въ иниѫ**.

6. О чему сведочи вокализација полугласника у слогу испред редукованог *i*: **брєниѥ** : **брьниѥ**, **восиѣвъшю** : **въсиıавъшю**, **дєниѥ** : **дьниѥ**, **шєствиѥ** : **шьствиѥ**.

7. У наведеним ниже примерима одредите где су гласови *i* и *y* пуни, а где редуковани: **мъıти**, **лити**, **добръıи**, **нѣкъıи**, **житиѥ**, **жити**, **владъıка**, **кън҃ижьникъ**, **божии**, **богъıн҃и**.

8. У наведеним ниже примерима одредите позицију редукованих гласова *i* и *y*: **кръıиѫ**, **гостиѥ**, **добръıи**, **пиѫ**, **достоıаниѥ**, **гостии**, **въıа**, **ноштиѫ**, **биѫштѥ**, **сиıати**.

Слоготворни сонанти r̥ *и* l̥

1. Старословенски слоготворни сонати *r̥* и *l̥* у речима су се налазили у међусугласничком положају. У руском језику им одговарају групе *ор, ер* и *ол*: **връхъ** – **врьхъ** (рус. *верх*), **влъкъ** – **влькъ** (рус. *волк*), **зръно** – **зрьно** (рус. *зерно*), **плъкъ** (рус. *полк*), **гръло** (рус. *горло*) итд. Да ли различитост руских еквивалената може сведочити о постојању гласовне опозиције тврди/меки на старословенском нивоу?

2. Објасните да ли су старословенски спојеви **ръ**, **рь**, **лъ**, **ль** у међусугласничком положају означавали слоготворно *r̥* и *l̥* ако им у руском језику одговарају групе *ро, ло, ре, ле.* Упоредите следеће примере:

сльза (рус. *слеза*), **кръвь** (рус. *кровь*), **дръжати** (рус. *дрожать*), **дръва** (рус. *дрова*), **плъть** (рус. *плоть*), **крьстъ** (рус. *крест*), **брьниѥ** (рус. *бренный* „блатњав”), **скрьжьтъ** (рус. *скрежет*), **трьхъ** (рус. *трех*), **плькати** (рус. *плевать*), **блъха** (рус. *блоха*).

3. Одредите у којим речима спојеви **ръ**, **рь**, **лъ**, **ль** означавају слоготворне *r̥* и *l̥*, а у којим случајевима они означавају спој неслоготворних *r* и *l* са полугласницима *ъ* и *ь* (тј. r + ъ, r + ь, l + ъ, l+ ь). За одговор на ово питање неопходно је оријентисати се према руским рефлексима *ор, ер, ол,* односно *ро, ре, ло, ле.*

сльꙁа, **жльтъ**, **чрьнъıи**, **слъньцє**, **крьстъ**, **прьстъ**, **прьвъ**, **плъть**, **срьдьцє**, **кръвь**, **дрьꙁость**, **влъкъ**, **плькати**, **тврьдъ**.

4. Упоредите рефлексе слоготворног *r* и *l* у неким данашњим словенским језицима. Које рефлексе налазимо у савременом српском језику?

стсл. **грълѡ**, рус. *горло*, срп. *грло*, чеш. *hrdlo*; стсл. **съмрьть**, рус. *смерть*, срп. *смрт*, чеш. *smrt*; стсл. **тръгъ**, рус. *торг*, срп. *трг*, чеш. *trh*; стсл. **влъна**, рус. *волна*, срп. *вуна*, чеш. *vlna*; стсл. **гръбъ**, рус. *горб*, срп. *грб*, чеш. *hrb*.

5. У старословенским споменицима писмености слоготворни сонанти обележавани су писањем тврдог или меког полугласника у постпозитивном положају без неке изразите правилности у погледу употребе једног или другог полугласника. Будући да руски рефлекси датих примера говоре о њиховој неједнакој гласовној вредности (тврди/меки), анализирајте доле наведене примере и закључите да ли су у њима забележени тврди или меки вокални сонанти: **връхъ** – **врьхъ** (срп. *врх*, рус. *верх*), **твръдъ** – **тврьдъ** (срп. *тврд*, рус. *твердый*), **длъгъ** – **дльгъ** (срп. *дуг*, рус. *долгий*), **влъкъ** – **влькъ** (срп. *вук*, рус. *волк*), **жлътъ** – **жльтъ** (срп. *жут*, рус. *желтый*), **пръстєнь** – **прьстєнь** (срп. *прстен*, рус. *перстень*), **пръвъ** – **прьвъ** (срп. *први*, рус. *первый*), **слъньцє** – **сльнцє** (срп. *сунце*, рус. *солнце*), **кръмити** – **крьмити** (срп. *крмити*, рус. *кормить*), **скръбь** – **скрьбь** (срп. *скрб* „брига”, рус. *скорбь*), **зръно** – **зрьно** (срп. *зрно*, рус. *зерно*), **смръдѣти** – **смрьдѣти** (срп. *смрдети*, рус. *смердеть*), **плънъ** – **плнъ** (срп. *пун*, рус. *полный*), **сръдьцє** – **срьдьцє** (срп. *срце*, рус. *сердце*), **цръкъвь** – **црькъвь** (срп. *црква*, рус. *церковь*), **дръжати** – **дрьжати** (срп. *држати*, рус. *держать*), **ѵръвь** – **ѵрьвь** (срп. *црв*, рус. *червь*), **съмръть** – **съмрьть** (срп. *смрт*, рус. *смерть*), **гръдъ** – **грьдъ** (срп. *грд, грдан*, рус. *гордый*), **връгнѫти** – **врьгнѫти** (срп. *вргнути* „бацити (од себе)”, рус. *ввергнуть*), **влъна** – **вльна**

(срп. *вуна*, рус. *волна*), **връста – врьста** (срп. *врста*, рус. *сверстник* „врсник”), **дръзость – дрьзость** (срп. *дрскост*, рус. *дерзость*).

6. Како се из горе наведених примера може закључити, преписивачи су без разлике после слоговних сонаната писали **ъ** или **ь** знак. Да ли су у тим случајевима слова **ъ** и **ь** означавала редуковане вокале или слоговни карактер претходних ликвида?

Уколико су слова **ъ** и **ь** после сонаната *r* и *l* у речима типа **врѣхъ, влъкъ, жлътъ, прьвъ** итд. означавала само слоговни карактер сонаната, можемо ли у стсл. споменицима XI века наћи на њиховом месту вокале **о** и **є**, односно лексеме ***вроχъ, *влокъ, *жлєтъ, *превъ** итд.?

7. Закључите да ли графеме **ъ** односно **ь** у ниже наведеним примерима означавају полугласнике ако у стсл. споменицима из XI века на њиховом месту налазимо и вокале **о** односно **є**: **плъть** > **плоть**, **брьниє** > **бреніє**, **крьстъ** > **крєстъ**, **въскрьсъ** > **въскрєсъ**, **сльзъ** > **слєзъ**, **кръвь** > **кровь.**

8. Поделите на слогове следеће старословенске лексеме: **врѣхъ**, **жлътъ**, **влъкъ**, **слъньцє**, **пръстєнь.**

1.3. Систем сугласника

1. Анализирајте доле наведену табелу старословенских сугласника и утврдите који су принципи њихове класификације.

СТАРОСЛОВЕНСКИ СУГЛАСНИЦИ

сонанти		консонанти							
назали	спиранти	експлозиви		фрикативи		африкате		сугл. групе	
		звуч.	безв.	звуч.	безв.	звуч.	безв.	звуч.	безв.
м [*m*]	**в** [*v*]	**б** [*b*]	**п** [*p*]						
		д [*d*]	**т** [*t*]	**ꙁ** [*z*]	**ѕ** [*s*]				
н [*n*]									
		г [*g*]	**к** [*k*]		**х** [*ch*]				
ѥ̂ [*n’*]	[*j*]			**ж** [*ž’*]	**ш** [*š’*] **с** [*s’*]	**ꙅ** [*dz’*]	**ц** [*c’*] **ч** [*č’*]	**жд** [*žd’*]	**шт** [*št’*]

		вибранти			ꙛ [*r*]		ꙟ [*r*]
		латерали			ѧ [*l*]		ѩ [*l*]
			т в р д и				м е к и
			усне ни	зубни	алвеоларни	задњонеп.	предњон.

2. Наведите оне сугласнике старословенског језика којих нема у савременом српском језику. Наведите оне српске сугласнике којих нема у старословенском.

3. У даље наведеним примерима класификујте сугласнике по њиховом начину и месту творбе: **плодъ**, **богъ**, **кожа**, **овьца**, **въстокъ**, **ѕападъ**, **ѩѕъıкъ**, **жито**, **шıпъткъ**, **обычаи**, **строѹѫ**, **стьѕа**, **шити**, **голѫбь**, **ѕвѣѕда**.

4. У наведеним речима нађите сонанте. Носне сонанте подвуците једном, латералне са две црте, а вибранте заокружите: **ледъ**, **сотона**, **даръ**, **врагъ**, **миръ**, **мъного**, **кличь**.

5. На основу наведене табеле утврдите: а) који сугласник је предњонепчани, фрикативни, безвучан, мек; б) задњонепчани, експлозивни, звучан, тврд; в) предњонепчани, африката, звучан, мек; г) уснени, сонант, носни, тврд; д) предњонепчани, сонант, ликвида, тврд.

6. У наведеним речима подвуците: а) сугласнике који су увек били тврди: **брѣгъ**, **цѣсаёь**, **влага**, **бракъ**, **чьто**, **капати**, **ѕвѣѕда**, **великъ**, **доѹхъ**, **жрьтва**; б) меке сугласнике: **плачь**, **одежда**, **нищии**, **коньць**, **польѕа**, **оѹжасъ**, **жьдати**, **цѣна**, **жилище**, **житиѥ**, **ключь**. Пред којим су вокалима (тврдим, меким, и тврдим и меким) они могли стајати?

7. За писање гласа *j* није у старословенским текстовима било посебног слова. Обратите пажњу на начин писања тог гласа у речима: **ѫвити**, **ѩсень**, **юньць**, **ѩчьмень**,

ѣждоуже, **обаганиѥ**, **мои градъ**, **архиереи** (ном. једн., упор. срп. *архијерej*), **архиереи** (ном. мн., упор. срп. *архијереји*), **достоинъ** (упореди срп. *достојан*).

8. Набројте парове сугласника који се разликују само по обележју *тврд : мек*.

9. Транскрибујте одломак из Маријиног јеванђеља. Класификујте сугласнике по обележју *тврд : мек*.

і рече къ нимъ къто отъ васъ иматъ дроугъ. і идетъ къ ѝемоу полоуноци. і речетъ емоу дроуже даждь въ ѕаимъ три хлѣбы. іде дроугъ ми приде съ пѫти къ мьнѣ. і не имамъ чесо положити предъ ѝимь. і отъвѣштавъ речетъ не творитъ ми троуд. ѣже двьри ѕатворены сѫтъ. і дѣти моѩ съ мъноѩ на ложи сѫтъ. не могѫ въстати дати тебѣ.

10. У наведеним речима старословенског и српског језика нађите сугласнике и упоредите их по обележју *тврд : мек.*

живъ – жив, **къыснѫти** – киснути, **тѫча** – туча („град, непогода”), **шити** – шити, **рать** – рат, **капля** – капља, **тѣло** – тело, **чюдо** – чудо, **цѣсарь** – цар, **ръибарь** – рибар, **любъы** – љубав, **ѝива** – њива.

11. Наведите старословенске сугласнике који су били звучни и оне које су били безвучни. Који сугласници нису имали свог пара у звучном/безвучном реду?

12. Аналазирајте примере речи са префиксом који се завршава сугласником **ѕ**. У којим случајевима наместо овог сугласника налазимо сугласник **с**? Зашто? Који ортографски систем је овде представљен – фонетски или морфолошки: **безбожьнъ** – **бесконачьнъ**, **възводити** – **въскрѣсити**, **изганѩти** – **искапати**, **разбити** – **расточити**, **без мене** – **бес тебе.**

13. Исти ови префикси (**без**, **въз**, **из**, **раз**) могли су изазвати и низ других фонетских промена на морфемској граници префикс + основа. Констатујте дате фонетске промене:

ишьдъ (уместо **из-шьдъ**), **рашити** (уместо **раз-шити**), **ждешти** (уместо **из-жешти**), **ждити** (уместо **из-жити**), **раждешти** (уместо **раз-жешти**), **штистити** (уместо **из-чистити**), **штрѣва** (уместо **из-чрѣва**), **бештѧда** (уместо **без-чѧда**), **ичрѣва** (уместо **из-чрѣва**), **бечьсти** (уместо **без-чьсти**), **бечиноу** (уместо **без-чиноу**), **ицѣлити** (уместо **из-цѣлити**), **ицръкъве** (уместо **из-цръкъве**), **бецѣньнъыѩ** (уместо **без-цѣньнъыѩ**),

исѣшти (уместо **из-сѣшти**), **бестрашьнъ** (уместо **без-страшьнъ**), **исъпати** (уместо **из-съпати**), **раштисти** (уместо **раз-чисти**), **иштѧдиѥ** (уместо **из-чѧдиѥ**).

14. Уочите у којој позицији се развио сугласник **д** у следећим речима: **бездродьнъ** (уместо **без-родьнъ**), **бездразоума** (уместо **без-разоума**), **въздрадовати** (уместо **въз-радовати**), **въздрасти** (уместо **въз-расти**), **издречениѥ** (уместо **из-речениѥ**), **раздроушити** (уместо **раз-роушити**).

15. Уочите фонетске карактеристике које указују на грчко порекло следећих старословенских речи: **филипъ**, **ѳома**, **еванг҃елиѥ**, **к҃есаровъ**, **к҃ивотъ**, **аг҃елъ**, **г҃еенна**, **егупътъ**, **порфира**, **упокритъ**, **ѯанѳии**, **ѱалмъ**.

1.4. Гласовни процеси одражени у старословенским споменицима X–XI века

1. У зависности од тога да ли су били у слабом или јаком положају полугласници су се у старословенским споменицима спорадично губили, мешали или вокализовали.

Објасните којим се фонетским разлозима објашњава писање или неписање полугласника у неким старословенским лексемама:

кнѧзь ум. **кънѧзь**, **зриши** ум. **зьриши**, **кн҃ижникъ** ум. **кън҃ижьникъ**, **два** ум. **дъва**, **дне** ум. **дьне**, **свѣтла** ум. **свѣтьла**, **вѣровах** ум. **вѣровахъ**, **бъıл** ум. **бъılъ**.

2. Палеослависти сматрају да су се полугласници у слабој позицији најпре губили у средини речи. Чиме су аргументовали овакву тврдњу?

3. Одговорите на следећа питања:

а) Да ли је закон отворених слогова важио после периода губљења полугласника?

б) Да ли се умањио број слогова после периода губљења полугласника: **въходъ** > **въход**, **сънъ** > **сон**, **бърати** > **брати**, **въсходъ** > **въсход**, **въстокъ** > **въсток**, **остатъкъ** > **остаток**, **наѹатъкъ** > **наѹаток**.

4. Констатујте тип мешања полугласника у наведеним примерима и наведите фонетске узроке оваквих њихових промена:

а) **мъздѫ** ум. **мьздѫ**, **правъда** ум. **правьда**, **възити** ум. **вьзити**, **правьдьнъ** : **правъда**, **дъва** : **дьвѣ**;

б) **длъжъникъ** ум. **длъжьникъ**, **шъдъ** ум. **шьдъ**, **нашъ : нашь**, **начънѫ : начьнѫ**, **чъто : чьто**, **даждъ : даждь**, **младеньцъ : младеньць**, **виждъ : виждь**, **нощъ : нощь**.

5. Зашто се у старословенским споменицима XI века среће двојаки начин писања типа **ша** и **шꙗ**, **шоу** и **шю**, **шѫ** и **шьѫ**. Упореди: **соуша** и **соушꙗ**, **стража** и **стражꙗ**, **тѫча** и **тѫчꙗ**, **овьца** и **овьцꙗ**, **тьшта** и **тьштꙗ**, **госпожда** и **госпождꙗ**, **шоумъ** и **шюмъ**, **мѫжоу** и **мѫжю**, **чоудо** и **чюдо**, **отьцоу** и **отьцю**, **междоу** и **междю**, **прошѫ** и **прошьѫ**, **хоштѫ** и **хоштьѫ**.

6. У каквом положају су били полугласници који се у старословенским споменицима спорадично вокализују? У које пуне вокале они прелазе? Који још словенски језици имају овакав тип вокализације? Који вокал стоји у савременом српском језику на место полугласника у јаком положају?

день ум. **дьнь**, **сонъ** ум. **сънъ**, **лакотъ** ум. **лакътъ**, **начѧтокъ** ум. **начѧтъкъ**, **пришедъ** ум. **пришьдъ**, **тогда** ум. **тъгда**, **подобенъ** ум. **подобьнъ**, **во мнѣ** ум. **въ мьнѣ**.

7. У следећем одломку узетом из Маријиног јеванђеља констатујте одступања од правилне употребе полугласника.

9) **тако оубо молите въı сѧ. отьче нашъ иже си на нб҃сѣхъ да св҃тъ сѧ имѧ твое.** 10) **да придетъ цр҃ствие твое. да бодетъ волѣ твоѣ. ѣко на нб҃си и на ꙁеми.** 11) **хлѣбъ нашъ наставъшааго дне. даждъ намъ дънесь.** 12) **и отъпоустъı намъ длъгъı нашѧ. ѣко и мъı отъпоуштаемъ длъжъникомъ нашимъ.** 13) **и не вьведи насъ въ напасть. нъ иꙁбави нъı отъ неприѣꙁни. ѣко твое естъ цр҃ствие. и сила и слава вь вѣкъı аминь.** (Мт VI, 9–13)

8. У одломку из Зографског јеванђеља констатујте где је задржано традиционално писање полугласника, а где се оно изменило (губљењем, вокализацијом или мешањем полугласника):

1) **ї пришьдъшюмоу на онъ полъ ... сърѣтостє и дъва**; 2) **вѣсна. отъ грєбиштъ їхъ їсходѧшта л'юта sѣло**; 3) **ѣко нє можашє ник'тоже минѫти пѫтєм тѣмь**; 4) **ї сє възъпистє гл҃ѧшта. чьто єстъ нама**; 5) **тєбѣ ис҃ѣ сн҃є бж҃іи. пришєлъ ли єси сѣмо**; 6) **прѣжде врѣмене мѫчитъ насъ.**; 7) **далєчє отъ н'ею. стадо свин'иі много**; 8) **пасомо ... они жє шьдъшє вънидѫ въ свинiѧ**; 9) **оустръми сѧ стадо всє по брѣгоу въ морѣ.**

Напомена: У IX веку би било написано – пример 2 – **бѣсьна**, пример 3 – **никъто же**, пример 5 – **пришьлъ**, пример 7 – **мъного**, пример 9 – **вьсе**.

9. Укажите на правилно, односно неправилно писање полугласника у примерима узетим из споменика старословенске писмености.

1) **о дни томь и годинѣ тои никтоже не вѣсть**; 2) **бысть вь дьни ноєвы**; 3) **і҃соу рождьшю сѧ ... вь дни ирода цр҃а**; 4) **и събра всѧ архиереѧ**; 5) **врата вѣуьнаѣ**; 6) **да оубоітъ же сѧ отъ него въсе сѣмьѧ**; 7) **єгда дастъ възлюбленъимъ своимъ сонъ**; 8) **оуклоните сѧ отъ мене зьлобивиї**; 9) **млъниѧ в дождь створи**; 10) **и въніде ... вь єгуптъ**; 11) **тъı со мноѭ єсі**; 12) **сътвори со мъноѭ знаменіе**; 13) **сь мноѭ**; 14) **както со мъноѭ станетъ на творьштыѧ безаконіе**; 15) **ко высѣмъ заповѣдємъ твоімъ**; 16) **пристѫпите кь немоу**; 17) **кь тебѣ г҃і възовѫ**.

10. Да би се оријентисали у погледу правилне употребе полугласника могу нам помоћи и нека поређења са савременим српским језиком:

а) У старословенском језику није било коренова без вокала. Ако у савременом српском језику имамо корен без вокала, то имплицира да је у стсл. језику био неки од полугласника који се изгубио: *сабрати* – **съ-бьр-а-ти**, *назвати* – **на-зъв-а-ти**;

б) Ако се у неком суфиксу савременог српског језика налази непостојано *а*, то сведочи о постојању полугласника на њиховом месту: *конац – конца :* **коньць – коньца**. Напишите старословенске еквиваленте наведених српских речи: *старац, творац, отац, јунац.*

11. Уочите како је у писму забележено губљење редукованог гласа у следећим примерима: **ѣвл'ење**, **братрьѫ**, **беꙁмлъвье**, **бьетъ**, **по величью**, **веселье**, **ꙁмьѫ**, **по богочьстью**.

12. Каква је била судбина редукованог гласа *і* у слабом положају? Упоредите паралеле са савременим српским стањем: **съдравиѥ** : *здравље*, **веселиѥ** : *весеље* и сл.

13. У наведеним ниже реченицама пронађите речи с редукованим гласом *і* и утврдите да ли се губљење слабог редукованог *і* одразило у писму: **мати твоѣ и братрьѣ твоѣ вьнѣ стоѭтъ**; **пришедъше на молитвѫ и цѣлованьѥ и видѣньѥ того**; **и дошъдъше стꙑѭ црькъве абьѥ тоу съ слъꙁами молѧште сѧ**.

14. Који фонетски процеси су одражени у примерима узетим из старословенских споменика X–XI века: **добръı** (уместо **добръıи**), **нѣмъı** (уместо **нѣмъıи**), **трети** (уместо **третии**), **бол'и** (уместо **бол'ии**) и сл.

15. Који нови сугласнички спојеви су се појавили у старословенском језику X–XI века после губљења полугласника: **птица**, **овца**, **притча**, **лгати**, **ткати**, **юнца**, **много**, **пшеница**, **свѣтлость**, **гладко**, **ветшати.**

16. Који фонетски процес је нашао одраза у следећим начинима писања неких старословенских речи:

а) **польꙁа** (уместо **польѕа**), **стьꙁа** (уместо **стьѕа**), **кънѧꙁа** (уместо **кънѧѕа**), **пѣнѧꙁоу** (уместо **пѣнѧѕоу**), **кънѧꙁоу** (уместо **кънѧѕоу**), **ꙁвѣꙁдъı** (уместо **ѕвѣꙁдъı**);

б) **цѣсаръ**, **распьра**, **боура**, **мороу**, **сътворѫ**, **вечерѫ.**

17. Из наведених реченица издвојте речи у којима су одражене фонетске промене забележене у старословенском језику X–XI века: **дьнесъ беꙁмлъвье много на ꙁеми** (Ключ. зб.); **хлѣбъ нашъ наставъшааго дьне даждъ намъ дънесь** (Сав. књ.); **снидоста въ весъ великоѭѫ отѫдоу же ѣдѫ въ кораби въ коупръ** (Охр. лист.); **і та въдова до осми десѧть і четъıрь лѣт** (Зогр. јев.); **горькоѭѫ сьмрьтиѭѫ погоубьѭѫ тѧ окаѥане** (Супр.); **и по томъ начѧ кричати и плачѫшти привръже себе къ двьремъ и съ горъкими слъꙁами ꙁовѣаше сг҃аго** (Супр.).

Задаци за утврђивање градива

1. Ниже су наведене речи забележене у стсл. споменицима X–XI века. Какав би био њихов гласовни састав у реконструисаном, писано непосведоченом старословенском језику IX века? Напишите ове реконструисане лексеме транскрипцијом: **свобод**, **кто**, **чъто**, **лгати**, **лѣт**, **мстити**, **дльжънъ**, **мѫжъ**, **вѣрна**, **крѣпокъ**, **всегда**, **шъдъ**, **телецъ**, **дьнесь**, **лесть**, **наимникъ.**

2. Да ли је у ортографији даље наведених речи одражен гласовни систем старословенског језика IX или X–XI века: **праведънъıи**, **кънига**, **нашъ**, **кьто**, **вождь**, **лестиѭ**, **конецъ**, **правьда**, **льстьць**, **ꙁнаменье**, **пръвъ**, **кръстити**, **къде**, **стражь**, **дение.**

3. Ниже је наведен један те исти текст (Лука XIV, 16–23) забележен у Зографском, Маријином, Асеманијевом јеванђељу и Савиној књизи. Упоредите их међусобно и одговорите на питања:

1) Како се у овим споменицима бележе гласови *i, y, u, št*? 2) Какав је систем примењен у писању нејотованих и прејотованих вокала **є** (**ѥ**) и **а** (**ѧ**)? 3) Постоји ли разлика у погледу скраћивања речи? 4) Како се у писму означава мекоћа сугласника? 5) Коју функцију има надредни знак (**҃всн**) у Зогр. јев.? (упоредите са другим споменицима). 6) Зашто су различито написане речи а) **ѣко**, **ѣкоже**, **распѫтиѣ** и **ꙗко**, **ꙗкоже**, **распѫтиꙗ**; б) **велиѫ**, **распѫтьѣ** и **велиѫ**, **распѫтиѣ**? 7) Како се пишу слоготворни сонанти *r* и *l*? 8) Који примери указују на отврдњавање сугласника **р**? 9) Које се слово (**ъ** или **ь**) употребљава после сугласника **ч** и **ш**? Чиме је узрокована та појава? 10) У којим је одломцима фиксирано губљење полугласника, њихова вокализација, случајеви мешања? Испишите речи у којима су забележене ове појаве.

Зографско јеванђеље: 16. **чл҃къ етеръ сътвори вечерѫ велиѫ. ї въꙁва мъногы.** 17. **ї посъла рабъı своѧ въ годинѫ вечерѧ. рече ꙁъванъımъ грѧдѣте. ѣко оуже готова сѫтъ всѣ.** 18. **ї начѧша въкоупѣ отърицати сѧ вс҃и. пръвъı рече емоу. село коупихъ. їмамь нѫждѫ їꙁити. ї видѣти є молѭ тѧ имѣи мѧ отъречена.** 19. **ї дроугъı рече емоу. сѫпрѫгъ воловънъıхъ. коупихъ пѧть. ї грѧдѫ їскоуситъ їхъ. молѭ тѧ имѣи мѧ отърекъша сѧ.** 20. **ї дроугъı рече. женѫ поѭхъ. ї сего ради не могѫ прити.** 21. **пришьдъ рабъ повѣда гн҃оу своемоу. тогда раꙁгнѣвавъ сѧ гн҃ъ домоу. рече рабоу своемоу. їꙁиди на распѫтьѣ ї стъгнъı града ї ништѧѭ ї бѣдьнъıѭ. въведи сѣмо.** 22. **ї рече рабъ. г҃и бъı еже повелѣ ї еще мѣсто естъ.** 23. **ї рече г҃ь рабоу. їꙁиди на пѧти. ї халѫгъı оубѣди вьнити да наплънитъ домъ мои.**

Маријино јеванђеље: 16. **члвк҃ъ единъ сътвори вечерѭ велиѫ. ї ꙁъва мъногъı.** 17. **и посъла рабъ свои въ годъ вечерѧ решти ꙁъванъımъ грѧдѣте. ѣко оуже готова сѫтъ всѣ.** 18. **ї начѧсѧ въкоупъ отърицати сѧ вьси. пръвъı рече емоу. село коупихъ. и имамь нѫждѫ изити и видѣти є. молѭ тѧ имѣи мѧ отърочъна.** 19. **и дроугъı рече сѫпрѫгъ воловънъıхъ коупихъ пѧть. и грѧдѫ искоуситъ ихъ. молѭ тѧ имѣи мѧ отърочъна.** 20. **ї дроугъı рече женѫ поѭсъ и сего ради не могѫ прити.** 21. **пришъдъ рабъ тъ повѣдѣ се гспд҃оу своемоу. тогда раꙁгнѣвавъ сѧ господинъ домоу. рече рабоу**

своемоу. изиди ѣдро на распѫтиѣ и стъгнъı града. ї ништѧѭ и бѣдьнъıѭ и хромъıѭ и слѣпъıѭ въведи сѣмо. 22. ї рече рабъ. г҃и бъıстъ ѣкоже повелѣ. и еще мѣсто естъ. 23. и рече г҃ь рабоу. изиди на пѫти и халѫгъı. и оубѣди вънити да наплънитъ домъ мои.

Асеманијево јеванђеље: 16. члк҃ъ етеръ сътворї вечерѫ велиѭ. и зъва мъногъı. 17. и посъла рабъ своего въ годъ вечерıѧ. рещи зъванъимъ. градѣте. ѣко оуготована сѫтъ всѣ. 18. и начѧша въкоупъ отърицати сѧ въси. пръвъı рече емоу. село коупихъ. и имамь нѫждѫ изити и видѣти е. молѭ тѧ имѣи мѧ отърочъна. 19. и дроугъı рече емоу. сѫпрѫгъ воловънъıхъ коупихъ пѧть. и градѫ искоуситъ ихъ. молѭ тѧ имѣи мѧ отрочна. 20. и дроугъı рече женѫ поıѫхъ и сего ради не могѫ прити. 21. пришедъ рабъ тъ повѣда се гспд҃ноу. своемоу сіи. тогда разгнѣвавъ сѧ г҃нъ домоу. рече рабоу своемоу. изіди скоро на распѫтіѣ. и стъгнъı града. и ништѧѭ и бѣдьнъıѭ. и хромъıѭ и слѣпъıѭ въведи сѣмо. 22. и рече рабъ г҃дноу своемоу. бъı же повелѣ. и еще мѣсто естъ. 23. и рече г҃нъ рабоу ізиди на пѫти и халѫгъи. и оубѣди вънити. да наплънитъ домъ мои.

Савина књига: 16. члк҃ъ етеръ створи вечерѫ велиѭ. и зъва мъногъı. 17. и посъла рабъı своıѭ въ годъ вечерѧ. рещти зъванъımъ идѣте. ꙗко ѹже готово естъ все. 18. и начѧшѧ въкоупь отърицати сѧ вси. прьвъı рече емоу. село коупихъ и имамъ нѫждѫ изити и видѣти е. мол’ѫ тѧ имѣи мѧ отъреци сѧ. 19. и дроугъı рече сѫпрѫгъ воловьнъıхъ коупихъ ѕ҃е. и се идѫ искоушатъ ихъ. молѭ тѧ имѣи мѧ отърекъша сѧ. 20. и дроугъı рече женѫ поıѫхъ. и сего ради не могѫ ити. 21. пришъдъ рабъ тъ повѣда гоу҃ своемоу. тогда разгнѣвавъ сѧ г҃нъ домоу. рече рабоу своемоу. изиди скоро на распѫтиꙗ. и на стъгнъı градоу. и събери ницѧѧ и бѣдьнъıѭ. и хромъıѧ и слѣпъıѧ въведи сѣмо. 22. и рече рабъ г҃и бъıстъ ꙗкоже повелѣ. и еще мѣсто естъ. 23. и рече г҃ь рабоу. изиди на пѫти. и халѫгъı. и оубѣди вънити да наплънитъ сѧ храмъ мои.

II. ГЛАСОВИ СТАРОСЛОВЕНСКОГ И ДРУГИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА У УПОРЕДНО-ИСТОРИЈСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

2.1. Постанак прасловенских вокала

Из којег језика је прасловенски језик у почетном периоду свог развитка наследио следећи систем вокала:

Дуги вокали: *ā, *ē, *ī, *ō, *ū

Кратки вокали: *ă, *ĕ, *ĭ, *ŏ, *ŭ

Дифтонзи: *ai̯, *ei̯, *oi̯, *au̯, *eu̯, *ou̯ (који такође могу бити дуги и кратки).

Из којег језика је прасловенски језик у почетном периоду свог развитка наследио гласовне комбинације: *er, *or, *ir, *ur, *el, *ol, *il, *ul, *en, *on, * in, *un, *em, *im, *am.

Историјски развитак дугих и кратких вокала праиндоевропског језика у прасловенском језику

Упоредите и запамтите измене дугих и кратких вокала праиндоевропског језика у прасловенском језику.

праие. дуги	прасл. дуги	праие. кратки	прасл. кратки
*$\bar{a}$ >	*a	*$\breve{a}$ >	* o
*$\bar{o}$ >	*a	*$\breve{o}$ >	* o
*$\bar{e}$ >	*$\breve{e}$	*$\breve{e}$ >	* e
*$\bar{\imath}$ >	*i	*$\breve{\imath}$ >	* ь
*$\bar{u}$ >	*y	*$\breve{u}$ >	* ъ

Вокал а

1. * $\bar{a}$ > *a*, *$\bar{o}$> *a*,

а) * $\bar{a}$ > *a*: стсл. **мати**, рус. *мать*, пољ. *mac*’ (у пољском *t*’ > *c*’), срп. *мати*, лат. *mater*, стинд. *māter*, грч. μήτηρ;стсл. **братръ**, рус. *брат*, пољ. *brat*, срп. *брат*, лат. *frater*, стинд. *bhrātā*, грч. φρατηρ;

б) стсл. **дати**, рус. *дать* , пољ. *dać*, лат. *dō, dōnum*, грч. δίδωμι;

2. . *’$\bar{e}$ > ’*a* после меких сугласника j, č, ž, š

а) код глагола 3. инфинитивне врсте **кричати**, **дъшати**, **дрьжати**, **стоꙗти**, **млъчати**, **блъштати**, **лежати**, **слъшати** који су постали из **krikēti, *dyhēti, *dr̥gēti*,

stojēti, *mlkēti, *blьskēti, *bēgēti, *legēti, *slyhēti* (упореди глаголе исте врсте код којих није дошло до промене основинског наставка **ѣ: **сѣдѣти**, **горѣти**, **къшпѣти**, **видѣти**, **обидѣти**, **вєлѣти**, **висѣти**, **звьнѣти**, **къшпѣти**, **лєтѣти**, **трьпѣти**);

б) у наставцима компаратива **-ѣиш-** и **-ʾаиш-** (из **-ē-jьs-*) у ж. роду: **мъножаиши**, **тишаиши**, **дражаиши** који су постали од: **mъnog-ē-jьs-i* > **mъnož-a-is-i* > **mъnožaih-i* > **мъножаиши**; **tih-ē-jьs-i* > **tiš-ais-i* > **tišaih-i* > **тишаиши**; **dorg-ē-jьs-i* > **draž-aih-i* > **dražaiš-i* > **дражаиши** (упореди: **добрѣши**, **новѣши**, **старѣиши**, **съдравѣиши**);

в) у творби суфиксима **-ēlь* и **-ʾalь*: **пєѵаль** из **pekēlь,* **пишталь** из **piskēlь,* **скрижаль** из **skrigēlь* (упореди: **кѫпѣль**, **гъибѣль**, **обитѣль**, **обрѣтѣль**, **свирѣль**, **тврьдѣль**).

Вокал о

**ă, *ŏ >o*

а) стсл. **домъ**, рус. *дом*, пољ. *dom*, лат. *domus*, грч. δόμος;

б) стсл. **око**, струс. *oko*, пољ. *oko*, лат. *okulus*, грч. ὄσσε;

в) стсл. **овьца**, рус. *овца*, пољ. *owca*, лат. *ovis*, лит. *avis*;

г) стсл. **морѥ**, рус. *море*, пољ. *morze* (у пољском *r’* > *rz*), лат. *mărе*, гот. *marei*.

Вокал и

**au̯ > u*

а) стсл. **сѫхъ**, рус. *сухой*, пољ. *suchy*, лит. *sa͂usas*;

б) стсл. **ѫхо**, рус. *ухо*, пољ. *ucho*, лит. *ausis*, лат. *auris*;

в) стсл. **людиѥ**, рус. *люди*, пољ. *lud* („народ”), лит. *liáudís.*

Вокал у

1. **ū > y*

а) стсл. **бъıти**, рус. *быть*, пољ. *być* (у пољском *y* = **ы**), лит. *búti*;

б) стсл. **дъımъ**, рус. *дым*, пољ. *dym* (у пољском *y* = **ы**), лат. *fūmus*, лит. *dúmai*, стинд. *dhūmas*;

в) стсл. **тъı**, рус. *ты*, пољ. *ty*, лат. *tū*, нем. *du*;

2. **ō* > *ū* > *y* на крају речи: **katōn* > **katūn* > **камъı** („камен”).

Вокал ъ

1. **ŭ* > ъ

а) стсл. **блъха**, струс. *блъха*, рус. *блоха*, лит. *blusa*

б) стсл. **сынъ**, рус. *сын*, лит. *sūnus*;

в) стсл. **дъшти**, струс. *дъчи*, буг. *дъщеря*, лит. *duktė*;

г) стсл. **кънязь**, струс. *кънязь*, ствнем. *kuning*;

2. **ŏ* > **ŭ* > ъ у крајњем затвореном слогу: стсл. **даръ**, струс. *даръ*, грч. δῶρον тј. **dōrŏn* > **dōrŭn* > *dar*ъ.

Вокал ь

1. **ĭ* > ь

а) стсл. **овьца**, струс. *овьца*, лит. *avis*, стинд. *ávis*;

б) стсл. **вьдова**, струс. *вьдова*, лат.*vidua*, стинд. *vidhavā*;

в) стсл. **гость**, струс. *гость*, лат. *hostis* („туђинац, непријатељ").

2. **'ŭ* > ь

Упореди следеће старословенске облике речи:

а) **столъ**, **рабъ**, **новъ**, **гласъ**, **класъ**;

б) **ножь**, **стражь**, **коньнь**, **въпльль**, **вождь**, **корабльль**.

Можемо констатовати да је **jŭ* > **jъ* > **jь* : **konjŏs* > **konjŭs* > **konjъs* > **konjь* > **коньнь**. Тј. **ŏ* > **ŭ* > ъ у крајњем затвореном слогу.

Вокал ě

1.**ē* > *ě*

а) стсл. **сѣмѧ**, **сѣмене**, рус. *семя*, *семена*, лат. *sēmen*, лит. *sėmenys*;

б) стсл. **звѣрь**, рус. *зверь*, пољ. *zwierz*, лит. *žvėrìs*;

2. **oi̯,*ai̯* > *ě*

а) стсл. **снѣгъ**, рус. *снег*, лит. *sníẽgas*, гот. *snaiwso*;

б) стсл. **цѣна**, струс. *цѣна*, лит. *kainá*;

в) стсл. **цѣсарь**, стсрп. *ћесар*, нем. *kaisar*.

Вокал е

1. **ĕ* > *е*

а) стсл. **берѫ**, рус. *беру*, лат. *fĕro*, грч. φέρω;

в) стсл. **небо**, рус. *небо*, лат. *nĕbula*, грч. νέφος;

2. **'o > e*

Упореди старословенске облике:

а) **сєло**, **окъно**, **ново**, **старо**, **добро**, **водоиѫ**, **ногоиѫ**;

б) **полѥ**, **морѥ**, **оуүєннѥ**, **ложє**, **вѣштє**, **доүшеиѫ**.

Вокал i

1. **ī >i*

а) стсл. **живъ**, рус. *жив*, пољ. *żywy*, лат. *vīvus*, стинд. *jīvás*;

б) стсл. **вити**, рус. *вить*, пољ. *wić*, лит. *vyti*, лат. *vitis*;

в) стсл. **пити**, рус. *пить*, пољ. *pić*, грч. πίνω;

2. **e̯i̯ >i*

а) стсл. **ити**, рус. *идти*, лит. *eiti*;

б) стсл. **видъ**, рус. *вид*, пољ. *widok*, лит. *véidas*;

3. **'ū > i*: стсл. **шити**, рус. *шить*, пољ. *szyć*, лит. *siùrti*;

4. **jь >i:* стсл. **иго**, рус. *иго*, лат. *jŭgŭm* (**jŭ > *jъ > *jь*).

2.2. Постанак прасловенских сугласника

1. Погледајте таблицу која приказује развој система прасловенских сугласника и одговорите на следећа питања:

а) Којих је сугласника било више у индоевропском прајезику: експлозивних или фрикативних? Који фрикативни сугласници су постојали у индоевропском прајезику?

б) Који су аспировани сугласници постојали у индоевропском прајезику? Који су аспировани лабијализовани сугласници били у индоевропском прајезику? Који су лабијализовани сугласници били у индоевропском прајезику?

в) Закључите да ли су у индоевропском прајезику постојали палатални сугласници?

г) Утврдите да ли су индоевропском прајезику постојали следећи сугласници: а) сугласник *h*; б) фрикативни сугласници *ž, š*; в) африкате *c, dz, č*?

праие.	прасл.	стсл.	пие.	прасл.	стсл.
1. **b^h, b* >	**b* >	**б**	9. ** k, k^w* >	**k* >	**к**

			*k’ >	*s >	ѕ
2. *p^h, p >	*p >	п	10. *m >	*m >	м
3. *d^h, d >	*d >	д	11. *n >	*n >	н
4. *t^h, t >	*t >	т	12. *r >	*r >	ρ
5. *g, g^h, g^w >	*g >	г	13. *l >	*l >	л
*g^{wh}, *g’, *g^{h}’ >	*z >	ꙁ			
7. *i̯ >	*i̯ >	[j]	14. *u̯ >	*u̯ >	в
8. *s >	*s >	ѕ/ꙁ			

2. Објасните промене сугласника у горе представљеној таблици. Упоредите неке праиндоевропске сугласнике (наведене у таблици) са њиховим континуантима у појединим индоевропским језицима:

1) стсл. **братъ//братръ,** санскр. *bhrātar*, лат. *frater*; 2) стсл. **мати**, стперс. *māthir*, лат. *māter*; 3) стсл. **мьгла**, литв. *migla*, стперс. *mēghah*; 4) стсл. **нєбо**, стинд. *nábhah*, лат. *nebula*; 5) стсл. **мєдъ**, стинд. *mádhy*; 6) стсл. **бєрѫ**, стинд. *bhárāmi*, лат. *ferō*; 7) стсл. **горѣти**, стинд. *gharmah*; 8) стсл. **пѣна**, стинд. *phénahan* итд.

Сугласник s (*старословенско* **ѕ/ꙁ**)

1. Упореди наведене паралеле из индовропских језика и закључи који је рефлекс праиндоевропски сугласник *s* имао у старословенском језику: стинд. *asti*, грч. ἐστί, лат. *est*, гот. *ist*, стсл. **ѥстъ/ѥсть** < праие. **es-ti.*

2. Упореди наведене паралеле из индовропских језика и закључи каква је била судбина праиндоевропског финалног *s* у прасловенском језику: 1) **сънъ**, гот. *sunus*, лит. *sunùs*; 2) стсл. **гость**, лат. *hostis*; 3) стсл. **богъ**, санскр. *bhágas*; 4) стсл. **врьхъ**, лит. *viršùs*; 5) стсл. **влъкъ**, лит. *vil̃kas*, прус. *wilkis*, гот. *wulfs*, санскр. *vr̥kas*; 6) стсл. **домъ**, лат. *domus*, санскр. *dámas*.

3. Утврдите из којег задњенепчаног палаталног сугласника потиче прасловенски сугласник *s* у неким старословенским речима: 1) стсл. **сѫто**, авест. *satəm*, стинд. *śatám*, лит. *šimtas*; грч. ἑκατόν, лат. *centum*, гот. *hund* < праие.*$k'm̥t$óm; 2) стсл. **дєсѧть**, синд. *dáśa*, лит. *dẽšimts*; грч. δέκα, лат. *decem* < *$dek'm̥t$-.

4. Који рефлекс срећемо у стсл. језику наместо овог сугласника у положају пред звучним сугласницима: грч. μισθός, гот. *mizdo*, авест. *mižda*, стсл. **мьзда** „награда, плата" < праие. *$misd^ho$-.

Сугласник ch (стсл. **х**)

1. Да ли је праиндоевропски гласовни систем имао сугласник c*h*? У који сугласник прелази праиндоевропски по пореклу прасловенски сугласник **s* у следећим позицијама:

а) у корену речи: стсл. **снъха**, срп. *снаха*, рус. *сноха*, стинд. *snusā*; стсл. **оухо**, лит. *ausis*, гот. *auso*, лат. *auris* (из праие. **ausis*);

б) у флексијском наставку **-sŭ*: **гост-ь-хъ**, **сын-ъ-хъ**, **мѣст-ѣ-хъ**.

2. На основу наведених примера закључите пред којим сугласником се прасловенски сугласник **s* није изменио: 2. л. мн. сигматског аориста – **ходисте**, **коуписте**, **носисте** (упор. **ходихъ**, **коупихъ**, **носихъ** – 1. л. једн. сигматског аориста).

3. Старословенски сугласник c*h* настао је од праие. по пореклу сугласника **s* у положају после гласова *i, u, r, k*. Како се објашњава то што се у старословенском среће сугласник c*h* наместо **s* и после других гласова у речима: **знахъ**, **плакахъ**, **рєкохъ**, **възмахъ**?

Сугласник v (стсл. **в**)

Одредите од којег неслоготворног вокала праиндоевропског језика води порекло уснени сугласник *v* у положају пред вокалом. Да ли је тај глас постојао у праиндоевропском језику?

1) стсл. **новъ**, лат. *novus* (< *no̯uos*), праие. **ne̯uos*; 2) стсл. **вєзѫ**, лат. *vehō* (< *u̯ehō*), праие. **u̯eghō*-.

Сугласник j

1. Објасните у којој позицији је праиндоевропско неслоготворно *i̯* могло прећи у *j* у прасловенском језику. Упореди: **poi̯-etъ* > **po-je-tъ* > стсл. **поѥтъ**

2. Прасловенско слоготворно *i* могло је стајати и пред вокалом. У који је сугласник оно тада прелазило? Упореди: **prosi-enъ* > **prosi̯-enъ* **prosjenъ* > **прошєнъ.**

III. ПРАСЛОВЕНСКЕ ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ

3.1. ВОКАЛСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ

3.1.1. *Превој*

Превој (*аблаут, апофонија*) је алтернација вокала у оквиру једне морфеме. Она је у прасловенском језику била наслеђена из индоевропског прајезика. Та индоевропска гласовна промена није била условљена суседним гласовима (као што су то, на пример, асмилацијске или дисимилацијске гласовне промене) и појављује се поглавито у коренима речи. Улога и постанак појединих превојних облика у индоевропском прајезику нису до краја разјашњени. Јасно је само да је сваки облик имао своју посебну граматичку улогу али изворна расподела облика није тачно утврђена јер је у великом броју индоевропских језика улога превоја знатно смањена, а у осталима је фонетски развој изменио почетно стање и учинио га сложенијим.

1. Утврдите шта се подразумева под терминима *квантитативни* и *квалитативни превој вокала* у праиндоевропском језику и у почетном периоду постојања прасловенског језика.

Квантитативни превоји: *ā : ă, ō : ŏ, ū : ŭ, ī : ĭ, ē : ĕ*

Квалитативни превоји*: ē : ō, ĕ : ŏ* итд.

У литератури се поједини парови ових односа називају различитим терминима: облик у којем се појављује вокал *е* назива се *е-степеном* превоја; облик у којем се појављује вокал *о* назива се *о-степеном* превоја (оба ова ступња називају се и *пуним* или *нормалним степеном* превоја); облици са дугим самогласницима *ē : ō* називају се *продуженим степеном* превоја; облици са полугласником (уместо пуних вокала) називају

се *редукованим степеном превоја*; облици без вокала називају се *нултим степеном превоја*.

2. Даљим развитком облика на следећој језичкој етапи могу се запазити и *квалитативно-квантитативни преводи*. Шта они подразумевају? Упоредите:

ē : *ě* > стсл. **ѣ : є

плєсти – съплѣтати (: **plět- : *plēt-*).

3. Размотрите доле наведене односе. Укажите на трагове праиндоевропског превоја у алтернацији коренских вокала старословенског језика.

1) **ō : *ŏ* > стсл. **а : о**

носити – нашати; возити – важати; гонити – ганѧти; скоуити – скакати; просити – въпрашати; коснѫти сѧ – касати сѧ

**nŏs- : *nōs-, *vŏz- : *vōz-, *bŏd- : *bōd-,*gŏn- : *gōn-,*skŏk- : *skōk-, *prŏs- : *prōs-, *kŏs- : *kōs-*

2) **ē : *ě* > стсл. **ѣ : є**

плєсти, плєтѫ – съплѣтати; гребѫ – погрѣбати; летѣти – лѣтати; гнєтѫ – оугнѣтати; сєдло – сѣдѣти

**plět- : *plēt-, *grěb- : *grēb-, *lět- : *lēt-,*gnět- : *gnēt-,*sěd- : *sēd-*

3) **ī : *ĭ* > стсл. **и : ь**

зьрѣти – зазирати; бьрати – събирати; жьдати – ожидати; распьнѫ – распинати; оумьрєтъ – оумирати; жьрєтѣ – пожирати; наоьнєтъ – наоинати; бльснѫти – блискати; зьдати, зьдьць, зьдьоии – съзидати, зидати; рьци – нарицати; цвьтєтъ – цвистъ

**zĭr- : *zīr-, *bĭr- : *bīr-,*žĭd- : *žīd-, *pĭn- : *pīn-, *mĭr- : *mīr-, *žĭr- : *žīr-, *kĭn- : *kīn-, *blĭsk- : *blīsk-, *tĭr- : *tīr-, *zĭd- : *zīd-, *rĭk- : *rīk-, *kvĭt- : *kvīt-*

4) **ě : *ŏ* > стсл. **є : о**

нести – носити; плєтєтъ – плотъ; реоєтъ – пророкъ; беретъ – съборъ; велѣти – волѭ; теоєтъ – потокъ; лежати – ложє

**brěd- : *brŏd- , *něs- : *nŏs-, *plět- : *plŏt-, *rěk- : *rŏk-, *běr- : *bŏr-, *vězˇ- : *vŏzˇ-, *věl- : *vŏl- , *těk- : *tŏk-, *lěg- : *lēg-*

5) **ē : *ō* > стсл. **ѣ : а**

жаръ – гарь; сѣдѣти – садъ, садити; ѵадъ – кадило

**gēr- : *gōr- , *sēd- : *sōd- , *kēd- : *kōd-*

6) **ě : *ĭ* > стсл. **є : ь**

берєтъ – бьрати; тєѵєтѣ – тьци; рєѵєтъ – рьци; пєѵєтъ – пьци; дерєтъ – дьрати

**běr- : *bĭr-, *těk- : *tĭk-, *rěk- : *rĭk-, *pěk- : *pĭk-, *děr- : *dĭr-*

7) **ē : *ĭ* > стсл. **ѣ : ь**

свѣтъ – свьтѣти, освьнѫти; блѣскъ – бльснѫти

**svēt- : *svĭt-, *o-svьt-nǫ-ti *blēsk- : *blĭsk-*

8) ** ū : *ŭ* > стсл. **ъі : ъ**

дъішати – дъхнѫти; засъіхати – съхнѫти; засъіпати – съпати, сънъ; сълати – посълъ – посъілати

**dūh- : *dŭh-, *sūh- : *sŭh-, *sūp- : *sŭp-, *sŭl- : *sūl-*

4. Нађите корен следећих речи. Напишите дате корене у оном облику у којем се претпоставља да су они стајали у почетном периоду епохе прасловенског језика. Одредите тип превоја: квантитативни, квалитативни или квантитативно-квалитативни.

Образац: **скоѵити – скакати** (**skŏk- : *skōk-)*

гонити – ганѣти, плєтєтъ – плотъ, грєбєтъ – погрѣбати, летѣти – лѣтати, гнєтєтъ – оѵгнѣтати, зьрѣти – зазирати, бьрати – събирати, жьдєтъ – ожидати, оѵмьрєтъ – оѵмирати, плєтєтъ – съплѣтати, просити – въпрашати, седьло – сѣдѣти, дъішати – дъхнѫти, засъіпати – съпати, сълати – посъілати, плєтєтъ – плотъ, вєлѣти – волѣ, берєтъ – бьрати, дерєтъ – дьрати, засъіхати – съхнѫти.

5. Напишите старословенски облик наведених прасловенских речи: **dūhēti, *posūlati, *sŭpati, *sŭhnǫti, *gŏniti, *bĭrati, *skōkati, *žĭreti, *dĭrati.*

6. Нађите корен доле наведених речи. Одредите порекло старословенског коренског вокала. Реконструишите ранопрасловенски корен наведених старословенских лексема.

Образац: **събереть – съборъ – събирати – събьрати** (**-běr- : *-bŏr- : *-bīr- : *-bĭr-*)

текѫ – притѣкати – токъ – тьци; зьрѣти – позоръ – възоръ – зазьрѣти – прозирати – зазирати; гребѫ – гробъ – погрѣбати – грабити; пьрѣти – съпоръ – прѣпирати сѧ; въложити – вълагати – лежати – ложе; вєлѣти – волѣ; съжигати –

жьгѫ; распинати – распьнѫ; оумирати – оуморити – оумьрѣтъ; дерѫ – дьрати; бредѣтъ – бродити; везѣтъ – возити; блѣскъ – бльснѫти; зьдати – съзидати; седло – сѣдѣти; плѣтѣтъ – плотъ; гонити – ганѣти, скоүити – скакати;

3.1.2. *Преглас*

Преглас (*умлаут*, *метафонија*) је позиционо условљена прасловенска гласовна промена. Због прасловенске тенденције гласовног синхармонизма било је немогуће да се иза палаталног сугласника нађе вокал задњег реда. То се стање исправља *прегласом* тј. заменом задњег вокала одговарајућим предњим вокалом. Промена се хронолошки ситуира иза прве палатализације велара, а пре монофтонгизације дифтонга. Објасните следеће примере:

а) **jъgo* > **jьgo* > **иго**

б) **mǫžoть* > **mǫžeть* > **мѫжемь**

в) **sjūti* > **šyti* > **шити**

3.2. ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ ПОВЕЗАНЕ СА ЗАКОНОМ ОТВОРЕНОГ СЛОГА

3.2.1. *Монофтонгизација праиндоевропских дифтонга*

1. У којем језичком периоду развоја словенских језика се појавио закон отворених слогова?

2. Прасловенски језик наследио је од индоевропског прајезика серију дифтонга који су се завршавали на неслоготворно *i̯* или *u̯*: *ōu̯/ ŏu̯, āu̯, / ău̯, ēu̯/ĕu̯*; *ōi̯/ ŏi̯, āi̯ / ăi̯, ēi̯/ ĕi̯*; *ŭu̯*. У одређеном периоду развоја прасл. језика разлика између кратке и дуге дифтоншке компоненте престала је да се очитује (дуги дифтонзи су се скратили), а поједини дифтонзи су се изједначили због развоја гласова у њима (још пре монофтонгизације *ă* и *ŏ* су дали *о*) тј. *ōu̯ / ŏu̯, āu̯, / ău̯* > ***оu̯***; *ōi̯ / ŏi̯, āi̯ / ăi̯* > ***оi̯***; *ēu̯ / ĕu̯* > ***еu̯***; *ēi̯/ ĕi̯* > ***еi̯***; *ŭu̯* > ***ъv***. После појаве закона отвореног слога да ли су ови дифтонзи могли у прасловенском језику остати неизмењени?

3. Констатујте како су се у прасловенском језику развиле следеће серије дифтонга:

дифтонг	пред вокалом (хетеросилабички положај)	пред сугласником или на крају речи (таутосилабички положај)
**oi̯*	*oj*	*ě/i*
**ou̯*	*ov, av*	*u*
**ei̯*	*ьj*	*i*
**eu̯*	*ev*	*'u*
**ū/ŭu̯*	*ъv*	*y*

4. Како се назива промена дифтонга у позицији пред вокалом, а како у позицији пред сугласником или на крају речи?

5. Објасните следеће примере:

а) **poi̯-e-tъ* > **po-i̯e-tъ* > **поѥтъ** и **poi̯-ti* > **pě-ti* > **пѣти**, **poi̯-snь* > **пѣснь**; **цѣна** < **kěna* < **koi̯na/*kai̯na* „освета, одмазда" (упор. **каꙗти сѧ**); **цѣсарь** < **kěsar'ь* < **kai̯sar-jos*; (упор. лат. *caesar*, нем. *Kaiser* „цар"); **вльци** : грч. λῦκοι, лит. *vilkaĩ*; **дѣверь** < **dai̯u̯er*;

б) **оухо** : лит. *ausìs*, лат. *auris*; **слоути** : **слово**, **слава** (< **slou̯-ti : *slou̯o, *slau̯a*); **лоуна** < **lou̯k-snā*;

в) **видъ** : лит. *veídas*; **вино** < **u̯ei̯-n-* (упор. корен **u̯ei̯-* „вити");

г) **блюсти** (< **bjeu̯d-ti*);

д) **сынъ** (< **sūnŭs*); ном. једн. **svekr-ū-s* > **свекръı**; ген. једн. **svekr-ŭu̯-ĕs* > **свекръве.**

5. Нађите корен речи. Која је стара алтернација гласова (дифтонга и монофтонга) одражена у низовима стсл. истокорених речи:

плоути – пловѫ – плавати; слоути – слава; сынъ – сыноу – сынове; ковати – коуѭ; крыти – кровъ – съкрывєнъ – покровъ; свекръı – свекрывь; любъı – любывь; кръı – крывь; црькъı – црькывь; пѣти – пѣснь – поѥтъ; забыти – забывєнъ; роуда – рыдѣти – рыдръ – рыжда – рыиждь; гънѫти – съгыбати; кроушити – оукроухъ – кръха, кръшька; рывати – рыти – заръıвати, порывати; зовѫ – зывати – называти, призывати; квасъ – къıснѫти; хытѣти – хытити – хытръ; коуповати – коупоукши; кльвати – клюѭ; плъвати – плюѭ; блъвати – блюѭ; вити – вѣньць; гнити – гнои –

гнѣвъ; **слоүти** – **слово** – **слава**; **цвисти** – **цвѣтъ**; **слъıхати** – **слоүхъ**; **дъхнѫти** – **дъıшати** – **доүхъ**.

3.2.2. *Промене дифтонших спојева*

А. Промена дифтоншког споја „вокал + носни сугласник” (постанак назала)

1. Прасловенски језик је наследио из ранијих језичких епоха дифтоншке спојеве *вокал + носни сугласник* који су прасловенском језику гласили: **in*, **im*, **en*, * *em*, **ьn*, **ьt*, **on*, **om*, **ъt*, **ъn* итд. Шта се десило са овим дифтоншким спојевима после појаве закона отвореног слога?

2. Ниже су наведене речи у реконструисаном прасловенском облику. Нађите корен речи и у том корену дифтоншки спој *вокал + носни сугласник*.

а) Објасните зашто се у прасл. језику после појаве закона отвореног слога спој *вокал + носни сугласник* сачувао само пред вокалом. Поделите ниже наведене речи на слогове.

načinati* > **наүинати, **požinati* > **пожинати**, **požimati* > **пожимати**, **počiniti* > **поүинити**, **zvonъ* > **звонъ**, **proklinati* > **проклинати**, **imena* > **имена**, **sěmena* > **сѣмена**, **načьnetъ* > **наүьнєтъ**, **žьnetъ* > **жьнєтъ**, **počьnetъ* > **поүьнєтъ**;

б) Објасните зашто су у прасл. језику после појаве закона отвореног слога спојеви *вокал + носни сугласник* прешли у назалне вокале *ę* и *ǫ* у двема позицијама:

ба) пред сугласником: **način-ti* > **načęti* > **наүѫти**, **žin-ti* > **žęti* > **жѫти**, **počin-ti* > *počęti* > **поүѫти**, **zvon-k-ъ* > **zvǫkъ* > **звѫкъ**, **proklin-ti* > **proklęti* > **проклѫти**.

бб) на крају речи: **imen* > **imę* > **имѫ**, **sēmen* > **sěmę* > **сѣмѫ**, **vertmen* > **vrěmę* > **врѣмѫ**, **tětmen* > **temę* > **тѣмѫ**, **pledmen* > **plemę* > **плємѫ**, **bermen* > **brěmę* > **брѣмѫ**, **pismen* > **pismę* > **писмѫ**.

3. Размотрите доле наведене примере и закључите у којим случајевима из гласовног споја *вокал + носни сугласник* настаје назал *ę*, а у којим *ǫ*. Какав значај у овој промени има природа вокала који се јављао у тим спојевима?

а) **načinti* > **наүѫти**, **žinti* > **žęti* > **жѫти** – **жьнѫ**; **imen* > **imę* > **имѫ**; **sēmen* > **sěmę* > **сѣмѫ**;

б) **zvon-k-ъ* > **zvǫkъ* > **звѫкъ**; **nadъmti* > **надѫти**, упор. срп. *надмен*.

4. Упоредите наведене старословенске (прасловенске) лексеме са њиховим еквивалентима у неким другим индоевропским језицима. Шта закључујете?

зѫть : лит. *žéntas*; **десѧть** : лат. *decem*; **пѫть** : лат. *pons, pontis*; **кънѧзь** : гот. *kuning*; **пѣнѧзь** : гот. *phenning* (нем. *Pfennig*);

5. Који је облик корена наведених старословенских лексема старији: **жѧти** или **пожинати**, **наѹѧти** или **наѹинати**, **проклѧти** или **проклинати**, **памѧть** или **поминати**, **ѩти** или **имати**.

6. Који вокали се јављају наместо старословенских назала у данашњим српским паралелама наведених старословенских лексема: **сѣмѧ**, **мѧта**, **рѫка**, **кънѧзь**, **мѧти**, **памѧть**, **жглъ**, **ѹѧдо**, **голѫбь**, **крѫтъ**, **зѧть**, **десѧть**.

7. Нађите корен у доле наведеним старословенским лексемама. Зашто у једном облику дате речи налазимо носне вокале *ę* и *ǫ*, а у другој истокореној речи налазимо гласовну групу вокал + носни сугласник?

възѧти – възимати, **пѫтати – зѧпона**, **ѩти – имати**, **клѧти – кльнѫ**, **наѹинати – наѹѧло – наѹѧти – наѹьнѫ**, **распѧти – распьненъ – распинати**, **памѧть – поминати – помьнѫ**, **зѫбъ – зѫбцати**, **зѫбъ – прозѫбати**, **мѫка – мѧкъкъ**, **пѫто – пѧти**, **зѧпрѧгнѫти – сѫпрѫгъ**, **трѧсѫ – трѫсъ**.

8. Докажите да речи *конац, искон, закон* и *почетак, начело, почети, начети, зачин* имају исти прајезички корен. Које су његове варијанте и на којој гласовној алтернацији оне почивају?

Б. Промена дифтоншког споја „вокал + ликвидни сугласник” у међусугласничкој позицији (метатеза ликвида)

1. Прасловенски језик наследио је из праиндоевропског дифтоншке спојеве **or, *ol, *er, *el*. Шта мислите, да ли су дати спојеви могли остати неизмењени у прасловенском језику после појаве закона отвореног слога, будући да су се завршавали сугласницима *r* и *l*?

2. Објасните како су се и у којој позицији после појаве закона отвореног слога дати спојеви **or, *ol, *er, *el* претворили у гласовне групе *ra, la, rě, lě* (у јужнословенској

дијалекатској грани прасловенског језика): 1) *bērgъ > *brěgъ > **брѣгъ**; 2) *vōrnъ > *vranъ > **вранъ**; 3) *mōrzъ > *mrazъ > **мразъ**; 4) *gōlva > *glava > **глава**; 5) *zōlto > *zlato > **злато**; 6) *gōrdъ > *gradъ > **градъ**; 7) *vērdъ > *vrědъ > **врѣдъ**; 8) *sērda > *sréda > **срѣда**; 9) *sōldъkъ > *sladъkъ > **сладъкъ**; 10) *hōldъ > *hladъ > **хладъ**; 11) *mēlko > *mléko > **млеко**; 12) *pēlnъ > *plěnъ > **плѣнъ**; 13) *gōlsъ > *glasъ > **гласъ**; 14) *kōlsъ > *klasъ > **класъ**; 15) *berǫ : *bermen > **беръ** : **брѣмя**; 16) *tьrǫ : *terti > **тьръ** : **трѣти**; 17) *sōlma > *slama > **слама**.

3. Напишите које старословенске лексеме воде порекло од ниже наведених прасловенских: *korva, *gordъ, *dervo, *porhъ, *sormъ, *storna, *morzъ, *holdъ, *smordъ, *vorta, *vorgъ, *moltъ, *storžь, *kortъkъ.

4. Напишите претпостављени прасловенски облик наведених старословенских лексема: **срѣда**, **млѣко**, **клада**, **плѣнъ**, **стражь**, **хладъ**, **граχь**, **крава**, **врата**, **дрѣво**, **мразъ**, **нравъ**, **страна**, **вранъ**, **брѣгъ**, **млатъ**, **младъ**, **сладъкъ**, **класъ**, **гласъ**, **врѣдъ**, **злато**, **врагъ**, **градъ**, **брѣза**, **гладъ**, **клати**, **прати**, **трѣти**.

5. Напишите старословенски облик доле наведених лексема савременог српског језика: *плен/плијен, среда/сриједа, млеко/млијеко, брег/бријег, време/вријеме, брада, млад, блато, бреза.*

6. Упоредите наведене паралеле прасловенских, односно старословенских лексема у неким данашњим словенским језицима и констатујте како су се старе дифтоншке комбинације *or, *ol, *er, *el развиле у њима.

прасл.	стсл.	срп.	буг.	рус.	пољ.	чеш.
*gōrdъ	**градъ**	*град*	*град*	*город*	*gród*	*hrad*
*zōlto	**злато**	*злато*	*злато*	*золото*	*złoto*	*zlato*
*sērda	**срѣда**	*среда/сриједа*	*среда*	*середа*	*srzoda*	*střída*
*kōlda	**клада**	*клада*	*клада*	*колода*	*kloda*	*klada*
*morzъ	**мразъ**	*мраз*	*мраз*	*мороз*	*mroz*	*mraz*
*gōlva	**глава**	*глава*	*глава*	*голова*	*głowa*	*hlava*

7. Наведите којег су прасловенског порекла старословенске групе **ра**, **ла**, **рѣ**, **лѣ** у наведеним речима. Закључите на основу паралела у другим словенским језицима: **братъ**,

рус. *брат,* срп. *брат,* пољ. *brat*; **гладъкъ**, рус. *гладок,* срп. *гладак*, пољ. *gładky*; **грѣхъ**, рус. *грех,* срп. *грех/гријех*, пољ. *grzech*; **блѣдъ**, рус. *бледный*, срп. *блед*, пољ. *bledy*.

8. Размотрите промене које су у старословенском и другим словенским језицима претрпеле позајмљенице из других језика са спојевима „вокал + ликвидни сугласник": гот. **helm* > стсл. **шлѣмъ**, струс. *шеломъ*, пољ. *szłom*, чеш. дијал. *šlem*, буг. *шлемът*, срп. *шлем*; гот. *Karl* > рус. *король*, пољ. *krol*, буг. *крал*, срп. *краљ*; гот. *kalding* > стсл. **кладѧзь**, струс. *колодязь*, буг. *кладенец*, срп. *кладенац.*

9. Докажите на основу фонетских закона и постојања семантичких веза да је у наведеним низовима српских речи био исти прајезички корен: *среда – срце – средина – посредник*; *платно – плата – плашт*; *облак – влачити – превлака – влак*.

В. Промена дифтоншког споја „вокал + ликвидни сугласник" на почетку речи пред сугласником

1. Иницијални праиндоевропски спојеви **or(T), *ol(T)* пред сугласником (означеним словом Т) сачувани су у прасловенском језику до појаве закона отвореног слога. После његове појаве ове групе су се измениле. У неким случајевима ови спојеви су се у појединим словенским језицима развили – једнако, а у другима – различито. Објасните те промене на примерима:

1) **ormo* >стсл. **рамо**, струс. *рамя*, рус. *рамо*, пољ. *ramię*, чеш. *ramě*, срп. *раме*, буг. *рамо* (упор. ст. прус. *irmo*, лат. *armus*); **ordlo* > стсл. **рало**, струс. *рало*, рус. *рало*, пољ. *radlo*, чеш. *radlo*, срп. *рало*, буг. *рало*;

2) **orbota* > стсл. **работа**, рус. *робота*, укр. *робота*, пољ. *robota*, чеш. *robota*, срп. *работа*, буг. *работа* (упор. гот. *arbaits*);

2. Нађите гласовна поклапања у ниже наведеним словенским паралелама:

1) **orvьnъ* > стсл. **равьнъ**, рус. *ровный*, срп. *раван*, пољ. *równy*; 2) **oldьjь* > стсл. **ладии**, рус. *лодка*, срп. *лађа*, пољ. *łódka*; 3) **olkotъ* >стсл. **лакомъ**, рус. *лакомый*, срп. *лаком*, пољ. *lakomy*; 4) стсл. префикс **раз-**, струс. *роз-*, укр. *роз-*, пољ. *roz-*, чеш. *roz-*, срп. *раз-*, буг. *раз-* (упор. стинд. *ardhas* „део, половина").

3. Напишите како су се измениле наведене прасловенске речи у старословенском језику: **orstъ*, **olkъtъ*, **orbъ*.

Г. Промена дифтоншких спојева **ŭr, *ĭr, *ŭl, *ĭl* у међусугласничкој позицији (постанак слоготворних сонаната *r̥* и *l̥*)

1. У индоевропском прајезику постојали су и слоготворни сонанти који су се у прасловенском језику, изгубивши слоговни карактер, у почетку претворили у дифтоншке комбинације: *r̥ > ĭr*; *l̥> ĭl*; *r̥ > ŭr*; *l̥> ŭl*. Објасните шта се десило са тим спојевима после деловања закона отвореног слога: **vĭrsŭs > *vьr̥'hъ >* **врьхъ** [*vr̥hъ*]; **gŭrdos > *gъr̥dъ >* **гръдъ** [*gr̥dъ*]; **pĭrstos > *pьr̥'stъ >* **прьстъ** [*pr̥stъ*]; **vьl̥'kъ >* **влькъ** [*vl̥kъ*]; **zьr̥no >* **зрьно** [*zr̥no*]; **dŭlgos > *dъl̥gъ >* **длъгъ** [*dl̥gъ*]; **pĭrvos > *pьr̥'vъ >* **прьвъ/пръвъ** [*pr̥vъ*].

2. Поред слоговних *r̥* и *l̥* означених у старословенској писмености словима **ръ**, **лъ**, **рь**, **ль** (**врьхъ/връхъ**, **влъкъ/влькъ** итд.) у старословенском језику истим словима означавани су и обични, неслоготворни сонанти *r* и *l* у положају пред полугласницима. Да ли су сонанти *r* и *l* били слоготворни у следећим примерима: **krъvь >* стсл. **кръвь**, струс. *кръвь*, чеш. *krev*, ст. прус. *krawian*; **plъtь >* стсл. **плъть**, струс. *плъть*, чеш. *plet'*, лит. *plutà*.

3. Како су се измениле наведене прасловенске речи у старословенском језику: **skъrbь, *pьrstъ, *bъlha, *vьrsta, *slьza, *sъmьrtъ, *gъrdъ, *krьstъ*?

4. Напишите старословенске еквиваленте наведених словенских речи: срп. *грло,* рус. *горло,* чеш. *hrdlo*; срп. *срце, рус. сердце*, чеш. *srdce*; срп. *зрно*, рус. *зерно*, чеш. *zrno*. Да ли српски чува првобитну опозицију палатално/веларно вокално *r* и *l*?

5. Како се назива и како је настало вокално *р* у наведеним српским речима: *крст* (упор. стсл. **кръстъ**, рус. *крест*), *крв* (упор. стсл. **кръвь**, струс. *кръвь*, чеш. *krev*)?

3.2.3. *Дисимилација и упрошћавање сугласничких група*

Дисимилација сугласника

1. Констатујте гласовне промене у ниже наведеним примерима:

1) *met-ti > *mesti > **мєсти**, *plet-ti > *plesti > **плєсти**, *ob-rět-ti > *obrěsti > **обрѣсти**, упор. **обрѣтати**, *čьt-tĭ-s > *čьstь > **чьсть**, *ne-na-vid-tĭ-s > *nenavistь > **ненависть**, *za-vid-tĭ-s > *zavistь > **ꙁависть**,*sъ-vět-tĭ-s > *sъvěstь > **съвѣсть**;

2) *bl'ud-ti > bl'usti > **блюсти**, *bred-ti > bresti > **брєсти**, *jēd-ti > *jasti > **ꙗсти**, *krad-ti > *krasti > **красти**, *klad-ti > *klasti > **класти**, *vold-tĭ-s > *vlastь > **власть**, *pro-pad-ti > *propasti > **пропасти**, *pręd-ti > *pręsti > **прѧсти**, **прѧдєтъ**, *věd-tĭ-s > *věstь > **вѣсть**.

Упрошћавање сугласника

2. Објасните следеће гласовне промене и изведите правила:

1) ***dl, *tl > l***:*ved-lъ > **вєлъ**, *bred-lъ > **брєлъ**, *u-krad-lъ > **оукралъ**, *klad-lъ > **клалъ**, *pro-pad-lъ > **пропалъ**, *vęd-lъ > **вѧлъ**, *jēd-lъ >**ꙗлъ**, *pręd-lъ > **прѧлъ**, *met-lъ > **мєлъ**, *plet-lъ > **плєлъ**, *ob-rět-lъ > **обрѣлъ**;

2) ***bv > v***: *ob-vŏlk-on > **облакъ**, *ob-velk-a-ti > **облѣкати**; упор. стсл. **обитѣль** „битак, место живљења” : **витати** „обитавати, становати, живети”; **обида** „оптужба, клеветање” : **видѣти**; **обѣтъ** „договор” : **привѣтъ** : **ꙁавѣтъ** : **отвѣтъ** : **съвѣтъ**; *ob-vęz-a-ti > **обѧзати**;

3) ***pn, *bn, *tn, *dn > n***: *sъp-ati : *u-sъp-nǫ-ti : *sъp-nъ > **съпати** : **оусънѫти** : **сънъ**; *kap-nǫ-ti > **канѫти**; *sъ-gyb-nǫ-ti > **съгънѫти**; *vęd-nǫ-ti > **вънѫти**;

4) ***skn > sn***: *blьsk-nǫ-ti > **бльснѫти**; *těskno > **тѣсно**;

5) ***pt, *bt > t***: *greb-ti > **грєти**, **грєбѫ**; *tep-ti > **тєти**, **тепѫ**; *dŏlb-tŏ > **длато**;

6) ***tm, *dm > m***: *věrt-men- > **врѣмѧ**;*plēd-men- > **плѣмѧ**; *dad-mĭ > **дамь**, **дадимъ**;

7) ***ps > s***: *opsa > **оса**;

8) ***gt,*kt > št'***: а) у инфинитиву: *rek-ti > **рєшти**, *pek-ti > **пєшти**, *tek-ti > **тєшти**, *sěk-ti > **сѣшти**, *leg-ti > **лєшти**, *mog-ti > **мошти**, *sterg-ti > **стрѣщти**, *strig-ti > **стришити**, *žeg-ti > **жєшти**, *za-pręg-ti > **запрѧшти**, *velk-ti > **влѣшти**, *berg-ti > **брѣшти**; б) у творби именица: *nok-tĭ-s > **ношть**, *dŭktēr > **дъштєрь** „кћи, кћер”, *mog-tĭ-s > **мошть**, *pek-tĭ-s > **пєшть**.

3. У наведеним сродним речима нађите корен и објасните промене које уочавате у њему: **гѫдѣти – гѫсли**, **влачити – облакъ**, **плескъ – плеснѫти**, **капати – канѫти**, **гребѫ – грести**, **дадимъ – дамь**, **живѫ – жити**, **витати – обитѣль**.

4. Реконструишите прасловенски облик наведених старословенских речи: **класти**, **кладѫ**; **блюсти**, **блюдѫ**; **сластъ**, **сладъкъ**; **сести**, **сѧдѫ**; **бости**, **бодѫ**; **обрѣсти**, **обрѣтѫ**; **гѫсти**, **гѫдѫ**; **зависть**, **завидѣти**; **грѫсти**, **грѫдѫ**; **мѫсти**, **мѫтѫ**, **вѣсть**, **вѣдѣти**; **власть**, **владѣти**; **плести**, **плетѫ**; **чисти**, **чьтѫ**.

5. Које су старословенске речи настале од наведених прасловенских: **těsknъ, *obviti, *metti, *dadsi, *sъrpъ, *grebti, *popadlъ, *blesknǫti, *pękt̀, *metlъ, *kapnǫti, *dolbto, *mazslo, *prędti, *vędnǫti, *obvelko, *grъdlo, *tisknǫti, *modliti, *vědmь.* Старословенске речи напишите.

6. Нађите историјски корен наведених група речи савременог српског језика. Који гласовни закони су га изменили: *сан – спавати – уснути – сновиђење – заспивати; венац/вијенац – обавити; време – вретено – вртети; јело – јести – једем – обед.*

3.2.4. *Протетички гласови*

1. Објасните који је био узрок појаве протетичких гласова *j* и *v*.

2. На основу ниже наведених примера наведите шта је било карактеристично за старословенски језик – иницијално *а* или *ја*: **ѧгода**, **ѧзъ**, **ѧблъко**, **ѧлъчба**, **ѧвленик**, **ѧще**, **ѧрость**, **ѧвити**, **ѧко**, **ѧмо**, **ѧзвина**, **ѧгьньць/агьньць** (упор. лат. *agnus*), **ѧгода/агода**, **ѧште/аште** „ако”.

3. Наведите шта је карактеристично за старословенски језик: иницијално *и* или *ју*? Упоредите примере: **югъ**, **южьскъ**, **юньць**, **юнъ**, **юноша**, **ютро**, **оутро**, **оучитель**, **оучити**.

4. Упоредите наведене примере и констатујте који се протетички сугланик развио испред вокала **ѧ**: **ѧзъыкъ**, **ѧдро**, **ѧти** „ухватити, узети”, през. **имѫ**, **имеши** (упор. **възѧти** „узети”, през. **възьмѫ**), **ѧтро** „јетра” (упор. грч. εντερα „унутрашњост”).

5. Објасните да ли је на почетку речи могло стајати иницијално *ě*: **ѣсти** „јести”, през. **ѣмь**, **ѣси**, али са префиксом **сънѣсти** „појести”, **обѣдъ** (од корена **ēd-*; упор. **ēd- ti > *ěd- ti > *j-ěd- ti > *jasti*; упор. и лит. *edu* „једем”), **ѣхати/ѣхати**.

6. Закључите на основу наведених примера који се сугласник јављао пред иницијалним *е*: **ѥдинъ**, **ѥлень**, **ѥго**, **ѥгда**, **ѥдъва**, **ѥлеи**, **ѥльма**, **ѥсень**, **ѥльха**, **ѥтєръ ѥтєръ**, **ѥстъ** (упор. лат. *est*) „јесте”, **ѥмлѭ** „узмем”, али са префиксом **въꙁ-ѥмлѭ**, **ѥꙁеро** (упор. лит. *ežeras*).

7. У старословенском језику није било речи које почињу гласом **ь**, а тамо где се очекује такав глас на почетку речи – среће се слово **и** које је постало од споја протетичког *j* са самогласником **ь**, дакле **j-ь* > *i*: **имѫ** „хватам, узмем”, али са префиксом **въꙁ-ьмѫ** где се у средини речи **ь** сачувало; упор. и стсл. **имѧ**, **имене** од прасл. **j-ьtę, *j-ьt-ene* < праие. **i̯̊men-* (упор. грч. *ονομα*, лат. *nomen*).

8. Упоредите следеће примере и констатујте који се протетички сугласник развио испред иницијалних гласова **ъ** и *у*:

а) **в-ъпити**, **въпиѭ** „викати, вапити”, **въпль** „узвик, вапај, крик” (упор. лит. *upas* „ехо”), **въꙁъпити**, **въꙁъпиѭ** „завапити”;

б) **в-ъык-нѫ-ти**, **в-ъык-нѫ** „учити” чија је основа касније проширена префиксом **на-**: **на-въыкнѫти** „научити”. Стсл. коренови **-ъык-** и **оуꙗ-** (посведочен у глаголу **оучити**, **оучѫ**) представљају апофонијске варијате истог прајезичког корена (праие. **oû̯k-* → 1. **oû̯k-* > *uk-*; 2. **oû̯k* > **ūk* > **yk-*).

9. Анализирајте примере и утврдите пред којим вокалима су се на почетку речи развили протетички сугласници *j* и *v*: стсл. **въıдра**, упор. лит. *ūdra*; стсл. **въꙁ-**, упор. лит. *už* „за”; стсл. **ѫдра** упор. **вънѣдра**.

3.3. ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ ПОВЕЗАНЕ СА ТЕНДЕНЦИЈОМ УНУТАРСЛОГОВНЕ ХАРМОНИЈЕ (СЛОГОВНИ ХАРМОНИЗАМ)

3.3.1. *Палатализације задњонепчаних сугласника*

А. Прва регресивна палатализација сугласника *k, g, h*

1. У чему се састојао гласовни процес прве прасловенске палатализације: **k > č', *g > d'ž' > ž', *h > š'*.

2. У којој позицији су задњонепчани сугласници *k, g, h* сачували своју тврдоћу, а у којој претрпели прву палатализацију? Упоредите наведене примере:

sluga : *slugiti > *sluga : *služiti* > **слоүга : слоүжити; **tiho : *tihina > *tiho : *tišina* > **тихо : тишина**; **kędo > čędo* > **ѵѫдо**; **gěnā > žena* > **жена**; **drugъ : *drug-ьskъ > *drugъ : *družьskъ* > **дроүгъ : дроүжьскъ**; **rǫka : *rǫk-ьka > *rǫka : *rǫčьka* > **рѫка : рѫчька**; **grěhъ : *grěh-ьnikъ > *grěhъ : *grěšьnikъ* > **грѣхъ : грѣшьникъ**; **suhъ : *suhiti : *suh-ja > *suhъ : *sušiti : *suša* > **соүхъ : соүшити : соүша**; **mъnogъ : *mъnog-ьstvo > *mъnogъ : *mъnožьstvo* > **мъногъ : мнъжьство**; **kolikъ : *kolik-ьstvo > *kolikъ : *količьstvo* > **коликъ : количьство**; **strahъ : *strah-ьnъ > *strahъ : *strašьnъ* > **страхъ : страшьнъ**; **gъnati : *genǫ > *gъnati : *ženǫ* > **гънати : женѫ**.

3. Поредећи старословенске са речима других индоевропских језика утврдите како су настали сугласници *č* и *ž*: **ѵєтъіре**, лит. *keturì*, лат. *quattuor*; **живъ**, лит. *gývas*, стинд. *jīváh*; **ѵѫдо**, нем. *Kind*.

4. Нађите корен следећих речи. Објасните алтернацију сугласничких гласова у њему.

въходъ – шьдъши, жьгѫ – съжьжєнъ, година – жьдати – ожидати, къто – ѵьто, искони – наѵинати – поѵѫти – наѵьнѫ, къ҃ига – къ҃ижьникъ, врагъ – вражьда – вражьскъ, ѵловѣкъ – ѵловѣѵьскъ, пастоүхъ – пастоүшьскъ, бѣгъ – бѣжитъ, пєкѫ – пєѵєтъ, сѣкѫ – сѣѵєтъ, грѣхъ – грѣшитъ, страхъ – страшьнъ, мѣхъ – мѣшьць, сѫкъ – сѫчьць, дроүгъ – дроүжьба.

5. Од којег гласа води порекло вокал *а* у наведеним речима: **пєѵаль, скрижаль** (упор. **гъібѣль, кѫпѣль**); **тишаиши, строжаиши, вєлиѵаиши** (упор. **бѣлѣиши, слабѣиши**).

6. Објасните зашто у ниже наведеним облицима компаратива постоје две варијанте наставка: *-ěiš-* и *-'aiš-*: **слабѣиши**, **бѣлѣиши**, **добрѣиши**, **новѣиши** // **великъ** : **великꙋаиши**, **строгъ** : **строжаиши**, **тихъ** : **тишаиши**, **мъногъ** : **мъножаиши**?

7. Објасните фонетске промене у облицима: **mъnog-ējьš-i >*mъnog-ějьš-i >*mъnož'-ajьš-i* > **мъножаиши.**

8. Основински наставак глагола III инфинитивне врсте је **-ѣ-**: **вид-ѣ-ти**, **обид-ѣ-ти**, **врьт-ѣ-ти.** Али у других глагола исте инфинитивне врсте јавља се основински наставак **-'а-**: **сто-ꙗ-ти**, **дъыш-а-ти**, **млъꙋ-а-ти**, **дрьж-а-ти**, **слъыш-а-ти.** Објасните фонетске промене у облицима инфинитива:

1) **slyh-ē-ti > *slyš'-ě-ti > *slyš-a-ti* > **слъышати**; 2) **dyh-ē-ti > *dyš'-ě-ti > *dyš-a-ti* > **дъышати**; 3) **mъl̥k-ē-ti > *mъl̥č'-ě-ti > *mъl̥č-a-ti* > **млъꙋати**; 4) **krik-ē-ti > *kričʼ-ě-ti > *krič-a-ti* > **крикꙋати**; 5) **kēdъ > *čʼědъ > *čadъ* > **ꙋадъ** 6) **gērъ > *žʼěrъ > *žarъ* > **жаръ** (упор. **горѣти**).

9. Објасните који је сугласник примарнији у ниже наведеним кореновима речи.

а) сугласник *g* или *ž*: **дроꙋгъ** : **дроꙋжє**, **година** : **жьдати**, **нога** : **ножька**, **полагати** : **положити**; б) сугласник *к* или *č*: **пророкъ** : **пророꙋьскъ**, **рѫка** : **рѫꙋька**; в) сугласник *h* или *š*: **слоꙋхъ** : **слоꙋшати**, **дъыхати** : **дъышєтъ**, **соꙋхъ** : **соꙋшити**, **ходити – шьдъши.**

10. Прва палатализација веларних сугласника *k, g, h* у палаталне *č', ž', š'* настала је у прасловенском језику као позициона регресивна гласовна асимилација пред вокалима предњег реда *i, e, ě (> 'a), ę, ь*. Размислите да ли је та промена била актуелна у време настанка споменика старословенске писмености када је већ започео процес губљења полугласника у слабом положају? Упоредите: **рѫꙋька : рѫꙋка**, **шьла : шла**, **ножька : ножка**, **жьдати : ждати**, **наꙋьнѫ : наꙋнѫ.**

Б. Друга регресивна палатализација сугласника *k, g, h*

1. Која прасловенска палатализација се десила раније? Прва или друга? Пред којим вокалима предњег реда се одвија друга палатализација сугласника *k, g, h*?

2. У чему се састоји процес друге регресивне палатализације? Упоредите: **k > c', *g > d'z' > z', *h > s'*.

3. Објасните фонетске промене у ниже наведеним облицима речи:

1) **koi̯na* > **kěna* > **cěna* > **цѣна**; 2) *g'hoi̯lo* > **gělo* > **dzělo* > **ꙁѣло** / **зѣло** („веома, брло"; упор. лит. *gailùs*, ствнем. *geil*; 3) **koi̯-mĭ* > **kěmь* > **cěmь* > **цѣмь** (инстр. једн. заменице **кто**).

4. Објасните фонетске промене у облицима где се задњонепчани сугласници *k, g, h* налазе испред вокала *i* и *ě* који су дифтоншког постања:

1) у дат. и лок. једнине именица и простих придева **ā* основа*:* **нога** – **нозѣ**; **рѫка** – **рѫцѣ** (упор. **rǫk-ai̯* > **rǫk-ě* > **rǫcě* > **рѫцѣ**); **сѫноха** – **сѫносѣ** (упор. **sъnoh-ai̯* > **sъnoh-ě* > **sъnosě* > **сѫносѣ**).

Каквог је постања падежни наставак **-ѣ** у следећим примерима: **вєлика страна** – **вєлицѣ странѣ**, **строга жена** – **строзѣ женѣ**, **соуха зємлꙗ** – **соусѣ зємл̑и**?

2) у лок. једн. и множ. именица и простих придева **-ŏ-* основа: **дроугъ** – **дроузѣ** (упор. **drug-oi̯* > **drug-ě* > **drud'z'ě* > *druz'ě* > **дроузѣ**); **влъкъ** – **влъцѣ** (упор. **vъ̯lk-oi̯* > **vъ̯lk-ě* > **vъ̯lcě* > **влъцѣ**); множина: **дроугъ** – **дроужѣхъ** (упор. **drug-oi̯-sŭ* > **drug-ě-hъ* > **drud'z'ěhъ* > *druz'ěhъ* > **дроузѣхъ**).

Каквог је постања падежни наставак **-ѣ** у локативу једнине следећих примера: **оуѵєникъ** – **оуѵєницѣ**, **пастоухъ** – **пастоусѣ**, **новъ градъ** – **новѣ градѣ**, **богъ** – **бозѣ**.

3) у ном. множ. именица и простих придева **-ŏ-* основа: **дроугъ** – **дроузи**, **влъкъ** – **влъци**, **пастоухъ** – **пастоуси**, **сапогъ** – **сапози**, **богъ** – **бози**.

Каквог је постања падежни наставак **-и** у номинативу множине следећих примера: **новъ столъ** – **нови столи**, **младъ отрокъ** – **млади отроци**, **добръ ѵловѣкъ** – **добри ѵловѣци**.

4) у облицима императива: једнина – **нєси**, **бєри**, **пьци**, **бѣзи**, **помози**, **рьци**; множина – **нєсѣтє**, **рьцѣтє**, **пьцѣтє**, **помозѣтє**.

Примедба: Овде се дифтонг **oi̯* монофтонгизовао у *i* (у једнини), односно *ě* (у двојини и множини) зависно од интонационих услова.

5. Објасните који је узрок алтернације сугласника у наведеним стсл. речима: **пѣсъкъ** – **на пѣсъцѣ**; **влага** – **влазѣ**; **чловѣкъ** – **чловѣцѣ**, **чловѣци**, **чловѣцѣхъ**; **доухъ** – **доуси**; **рѣка** – **рѣцѣ**; **могѫ** – **помоzи**.

6. Објасните фонетске промене у наведеним облицима речи: 1) **kvoi̯tъ* > **květъ* > **цвѣтъ**, рус. *цвет*, буг. *цвят*, срп. *цвет/цвијет*, чеш. *květ*, пољ. *kwiat*; 2) **gvoi̯zda* > **d'z'vězda* > **ѕвѣзда**, рус. *звезда*, буг. *звезда*, срп. *звезда/звијезда*, чеш. *hvězda*, пољ. *gwiazda*; 3) ном. једн. **влъхвъ** : ном. мн. **влъсви**.

Промена сугласничких група sk и zg пред вокалима предњег реда

1. Објасните алтернације сугласничких група у наведеним старословенским речима: **дъска** – **дъштица**, **воскъ** – **вощанъ**, **блѣскъ** – **блъштати**, **розга** – **рождиѥ**, **мозгъ** – **можданъ**. Наведите след фонетских промена које су довеле до оваквог развитка прасловенских група *sk* и *zg*.

2. Објасните гласовне промене група *sk* и *zg* у групе *sc/st* и *zd* испред вокала *i* и *ě* дифтоншког порекла у облицима следећих именица и придева: **дъска** : дат. једн. **дъстѣ**, **дрѫзга** : дат. једн. **дрѫздѣ**; **зѣмьскъ** : **зѣмьсции**, **єлеоньскъ** : **єлеоньсцѣ**, **морьскъ** : **морьсцѣмь**, **людьскъ** : **людьстии**, **фарисѣискъ** : **фарисѣистии**.

В. Трећа прогресивна палатализација сугласника *k, g, h*

1. Објасните после којих вокала предњег реда се дешавала промена задњонепчаних сугласника *k, g, h* :

нарєкати – **нарицати**, **ликъ** – **лицє**, **otьk-a* > **отьца**, **кънѧгъıн҃и** – **кънѧзь**, **мръкнѫти** – **мрьцати**.

2. Трећа палатализација се дешавала под утицајем претходећих вокала који су пореклом од високог прасловенског вокала предњег реда **i: *ī > i, *ĭ >ь, *in > ę, *ĭr > ьr > ŗ'*. Објасните пред којим се гласовима трећа палатализација не одвија: **лицє** – **ликъ**, **кънѧзь** – **кънѧгъıн҃и**, **мрьцати** – **мрькнѫти**.

3. Пред гласовима **ъ** (< **ŭ*) и **ъı** (< **ū*) трећа палатализација се није дешавала. Зашто се у речима **kъnęgъ* > **кънѧзь**, **otьkъ* > **отьць** та промена ипак десила? Огледа ли се у овој појави аналошки утицај зависних падежа код којих вокала **ъ** (< **ŭ*) и **ъı** (< **ū*) после основа на *k, g, h* није било?

ном. **kъnęgъ* **otьkъ*

ген. **kъnęg-a* > **кънѧза** **otьk-a* > **отьца**

дат. **kъnęg-u* > **кънѧзоу** **otьk-u* > **отьцю**

инстр. **kъnęg-oть* > **кънѧзѣмь** **otьk-oть* > **отьцѣмь**

лок. **kъnęg-o͡i* > **кънѧзѣ** → **кънѧзи** **otьk-o͡i* > **отьцѣ** → **отьци**

4. Размислите зашто се у речима типа **оучєникъ**, **грѣшьникъ** не огледају резултати треће палатализације. Зашто се они у словенским језицима не јављају у облику **оучєниць**, **грѣшьниць**? Постоји ли аналошки утицај номинатива–акузатива једнине и генитива–акузатива множине у којима су после основа на *k, g, h* следили падежни наставци **ъ** и **ы**: **оучєникъ**, **оучєникъı**?

5. Објасните каквог је постања сугласник *s* у облицима заменице **вьсь** : **вьса/вьсѧ** : **вьсє.** Напомињемо да у једном струс. споменику из XII века уместо облика **вьсоу** налазимо **вьхоу: в ь х оу тоу зємлю хоутъиньскоую.**

6. Објасните сугласничке алтернације у ниже наведеним речима:

ликъ – лицє – лиуина, **кънѧгъıнѝи – кънѧзь – кънѧжьскъ – кънѧжє**, **коньуити – коньць – коньуина**, **старьць – старьчє**, **коупьць** : срп. *купче*, **двизати – движетъ.**

3.3.2. *Јотовања*

1. Објасните фонетске промене у следећим примерима:

а) ****nj* > *n’***, ****lj* > *l’***,****rj* > *r’***: **klonjǫ* > **клонѭ**; **volja* > **волѧ**; **burja* > **боурѧ**;

б) ****zj* > *ž’***: **vozjǫ* > **вожѫ**; **rězjǫ* > **рѣжѫ**; **nozjь* > **ножь**; **kozja* > **кожа**; **rězjetъ* > **рѣжєтъ**;

в) ****sj* > *š’***: **nosjǫ* > **ношѫ**; **prosjǫ* > **прошѫ**; **nosja* > **ноша**;

г) ****dj* > *žd’***: **hodjǫ* > **хождѫ**; **sadja* > **сажда**; **gordějnіnъ* > **гражданинъ**; **vodjь* > **вождь**;

д) ****tj* > *št’***: **hotjǫ* > **хощѫ**; **světja* > **свѣща**; **sъkortjǫ* > **съкращѫ**;

ђ) ****kj* > *č’***: **sěkja* > **сѣчѧ**; **plakjǫ* > **плачѫ**;

е) ****gj* > *ž’***: **storgja* > **стражда**; **slugjǫ* > **слоужѫ**;

ж) ****hj* > *š’***: **suhja* > **соуша**;**duhja* > **доуша**;

з) ***stj** > **št’***: **tьstja* > **тьшта**; **tļstja* > **тлъшта**;

и) ***skj** > **št’***: **iskjǫ* > **иштѫ**;

ј) ***zdj** > **žd’***: **prigvozdjǫ* > **пригвождѫ**.

2. Које фонетске промене констатујете у следећим примерима.

1) **mysljenьje* > **мъıшлєниѥ**; 2) **vъzljubjenъ* > **възлюблєнъ**; 3) **sъmortjǫ* > **съмоштрıѫ**; 4) **ostrjǫ* > **оштрıѫ**; 5) **pьstrjǫ* > **пьштрıѫ** од **пьстрити**; 6) **xytrjǫ* > **хъıштрıѫ** од **хъıтрити**; 7) **mǫdrjǫ* > **мѫждрıѫ** од **мѫдрити**; 8) **bъdrjǫ* > **бъждрıѫ** од **бъдрити**.

Јотовање уснених сугласника

1. На основу следећих примера констатујте како су се у прасловенском језику јотовали уснени сугласници **b, *p, *m , *v*:

а) на почетку коренске морфеме: 1) **bjudo* > **блюдо**; 2) **pjeu̯ati* > **плєвати**.

б) на крају основинске морфеме: 1) **kap-ja* > **каплıа**; 2) **zem-ja* > **зємлıа**; 3) **lov-ja* > **ловлıѫ**; 4) **l’ub-jǫ* > **люблıѫ**; 5) **vъr-jь* > **въпѣь** од **въпити**.

2. Срећу ли се у старословенским рукописима облици без „*l’ epentheticum*” типа **зємıа**, **зємьıа**, **капıа**, **капьıа**, итд.

3. Напишите старословенске еквиваленте реконструисаних прасловенских облика речи: **duhja, *nosja, *suhja, *zemja, *nozjь, *tļstja, *vъrjь, *mьstjǫ, *rězjǫ, *plakjǫ, *iskjǫ, *slugjǫ, *kupjǫ, *vęzjǫ, *lovjǫ, *lomjǫ, *nosjǫ.*

4. Реконструишите прасловенски облик наведених старословенских речи: **каплıа**, **соу҃ша**, **доу҃ша**, **вѫжєтъ**, **зємлıа**, **сажда**, **садити**, **прошѫ**, **вражьда**, **кражда**, **крадєтъ**, **ловлıа**, **ношıа**, **въпѣь**, **въпити**.

Задаци за утврђивање градива

1. У наведеним речима констатујте вокалске и сугласничке алтернације у њиховом корену.

наѹати – наѹинати – наѹьнєтъ – искони – коньць – коньѹати; прѧдєтъ – прасти – прѧжда – прѧлъ; кладєтъ – класти – клалъ; крадєтъ – красти – кралъ –

кражда; ходити – шьдъши – шьлъ; жѧти – жьнєтъ – пожинати – жѧтва; просити – прашати; рѣзати – рѣжєтъ; вождь – водити; отъвѣтъ – отъвѣштати – вѣштє; садити – сѣдѣти – сажда – сѣсти – сѣлъ; жьженъ – жєгѫ – съжигати – жьєшти; оувѧдати – вънѫти; капати – капля – канѫти; сърѣтєниє – обрѣсти – обрѣлъ – сърѣтати – обрѣтати; реүєть – нарицати – рьци – пророкъ – рєшти; плєтєтъ – плєсти – плотъ – плєлъ; зьрѣти – позоръ – прозирати – зазирати.

2. У доле наведеним облицима речи пронађите корене и објасните алтернацију сугласника у тим кореновима:

мьсть – мьщєниє, крьстъ – крьщєниє, тьсть – тьшта, слоүга – слоүжити, искати – иштѫ, плакати – плаүѫ, водити – вождь, отъвѣтъ – отъвѣштати, крадєтъ – кражда, садити – сажда, ноүдити – ноүжда, врагъ – вражьда, носити – ношѫ, просити – прошѫ, година – жьдати, къто – үьто, ходити – шьдъшєє, свѣтъ – свѣшта, градъ – гражданинъ, сѣкѫ – сѣүа, рекѫ – реүєтъ, соүхъ – соүша, доүхъ – доүша, возити – вожѫ, рѣзати – рѣжєтъ, вѧзати – вѧжєтъ, ловити – ловля, коупити – коупля, капати – капля, зємьнъıи – зємля, мъıсль – мъıшлєниє, остръ – ощрѫ.

3. Напишите старословенске еквиваленте ниже наведених прасловенских речи:

**duhja, *vъrjь, *nozjь, *žędja, *rězjǫ,*mьstjǫ, *nosja, *světja, *rekti, *pekti, *stergti, *metti, *vedti, *vedlъ, *pletlъ, *zvonkъ, *zvenkati, *kladti, *kladlъ, *voldtĭs, *soldtĭs, *zemja, *kapja, *kozja, *vęzjǫ, *obrětlъ, *mysljenьje, *iskjǫ, *vědtĭs, *obvitati, *obvida, *dyhēti, *krikēti, *slūhēti, *strahьnъ, *slugiti.*

4. Напишите наведене старословенске речи у њиховом реконструисаном прасловенском облику.

сажда, жажда, капля, вождь, въпль, дъıшати, брєсти, нєсти, вєсти, блюсти, плєсти, плєлъ, вєлъ, шьлъ, прѧсти, прѧлъ, прѧжда, пишта, жѧти, свѣшта, дроүжьба, ноша, кожа, лъжа.

5. Објасните зашто у наведеним облицима задњонепчани сугласници *k, g, h* дају различите рефлексе: **дроүгъ – дроүжити, дроүзи; око** – ном. дв. **очи**, лок. једн. **очесє / оцѣ** (облик локатива једнине настао под аналошким утицајем продуктивнијих **-ŏ-* основа средњег рода); **отрокъ – отроче, отроци; доүхъ – доүше, доүси.**

6. Одредите од којих гласова и по којим фонетским законима је настао сугласник **ж** у наведеним речима: **слоужити**, **слоужѫ**, **кожа**, **жити**, **дроужьскъ**, **стража**, **вожѫ**, **жѧти**, **строжаиши**, **рѣжѫ**, **дрьжати**, **лъжа**, **бѣжати**.

7. Објасните настанак сугласника **ш** у наведеним речима: **тишина**, **тишаиши**, **ношѫ**, **грѣшьникъ**, **ноша**, **слъшати**, **прошѫ**, **соушити**, **соуша**.

8. Објасните настанак сугласника **ч** у наведеним речима: **кричати**, **кричиши**, **рѫчька**, **начѧти**, **величаиши**, **отроче**.

9. Одредите порекло сугласничких група **шт** и **жд** у следећим речима: **свѣшта**, **тьшта**, **иштѫ**, **вошта**нъ, **хоштѫ**, **тешти**, **поуштѫ**, **плашть**, **мошти**, **дъштица**, **рождиѥ**, **хождѫ**, **вождь**, **мѫждрiѫ**.

10. Одредите у којим случајевима је сугласник **с** исконски (праиндоевропски), а у којима је он настао од других гласова: **трѫсти** (упор. 1. л. през. **трѫсѫ**), **вести** (упор. 1. л. през. **ведѫ**), лок. једн. **моусѣ** (упор. н. једн. **моуха**), **власть** (упор. **власти**, **владѫ**), **десѧтъ** (упор. синд. *dáśa*, лит. *dẽšimts*; грч. δέκα, лат. *decem* < **dek’m̥t-*), **сънъ** (упор. гот. *sunus*, лит. *sunùs*), ном. мн. **доуси** (упор. ном. једн. **доухъ**), **пасти** (упор. 1. л. през. **падѫ**).

11. Који облик су у старословенском језику добиле старе позајмљенице из германских језика: *kuning, pfenning.*

12. Објасните настанак подвучених вокала у примерима: **домъ**, **гость**, **мати**, **блъха**, **звѫкъ**, **бѣжати**, **племѧ**, **сыноу**, **знати**, **врази**, **берѫ**, **жити**, **плоути**, **на рѫцѣ**.

13. Објасните настанак подвучених сугласника у примерима: **цвѣтъ**, **боуря**, **новъ**, **дроуэи**, **страшьнъ**, **грѣшьници**, **слоузѣ**, **бѣжитъ**, **колѫ**, **вожѫ**, **польэа**, **гражданинъ**, **отърицати**.

14. Групишите истокорене речи и објасните алтернацију гласова у њиховом корену: **клѧти**, **дѫти**, **плетѫ**, **коуѭ**, **клицати**, **везѫ**, **возъ**, **звѫкъ**, **кръити**, **велѣти**, **слава**, **плотъ**, **ковати**, **заклинати**, **звѧшти**, **съкръвенъ**, **дъмѫ**, **кличѫ**, **волѭ**, **слоути**.

15. Напишите старословенски облик наведених српских речи: *храм, роб, млеко/млијеко, цена/цијена, крв, сан, крепак, поље, зрно, отац, рука, пет.*

МОРФОЛОГИЈА

I. ИМЕНИЦЕ

1.1. Граматичке категорије именица

1. Које граматичке категорије су биле својствене старословенским именицама?

2. Колико је родова било у старословенском језику? На основу којих морфолошких показатеља се одређује припадност именице одговарајућем граматичком роду? Одредите род наведених старословенских именица.

врагъ, -а; врьхъ, -оу; дъшти, -(ер)-є; власть, -и; овьца, -ѧ; слоуга, -ъı; осьлѧ, -(ѧт)-є; свекръı, -(ъв)-є; глава, -ъı; срьдьце, -а; мѣсто, -а; племѧ, -(ен)-є; камъı, -(ен)-є; краи, -’а; орѫжиѥ, -’а; вѣньць, -’а; гость, -и; жизнь, -и; чаша, -ѧ; прѣдътеча,-ѧ; сирота, -ъı; богъıи̑ни, -’ѧ; отьць, -а; врѣмѧ, -(ен)-є; слово, -(ес)-є, ѕмиа, -’ѧ.

3. У савременом српском језику морфолошка категорија броја подразумева једнину и множину. У колико су се различитих бројева могле јављати стсл. именице? Упоредите и закључите.

а) 1) **оу҃къ ѥдинъ бѣ богатъ**; 2) **оу҃къ ѥдинъ съхождаше отъ іер҃слма въ ерихѫ**; 3) **и пристѫпи къ н’ємоу едина рабъın’и**; 4) **оу҃вкъ единъ сътвори вєуєрıѫ велиѫ.**

б) 1) **посъла рабъı своѭ къ дѣлатєлємъ приѭти плодъı єго**; 2) **иди на пѫти и халѫгъı**; 3) **ї събъраш҃а къ н’ємоу народи мнози**; 4) **съвѣтъ сътвориш҃а вси а҆́рхиєреи ї старци.**

в) 1) **сърѣтостє и дъва бѣсъна**; 2) **никъıи жє рабъ нє можетъ дъвѣма господинома работати**; 3) **видитє рѫцѣ мои и нозѣ мои**; 4) **аще нє виждѫ на рѫкоу ѥго ѳзвъı гвозденъıѭ**; 5) **сє прѣдатъ с҃а и҃съ оу҃вускъı въ рѫцѣ грѣшникомъ**; 6) **ї придѫ къ і҃сви и обрѣтѫ седѫшта оу҃ка при ногоу і҃своу**; 7) **і оушима тѫжько оуслъıшаш҃а... когъда оузьритъ оуима і оушима оуслъıшатъ і срьдьцємь разоумѣѭтъ с҃а і ицѣлѭ ѭ**; 8) **и съ бєзаконьникома проуьтенъ бъıсть**; 9) **възърѣвъ і҃соусъ оуима своїма на нєбо и рєує...**

4. У чему се састоји особеност старословенске двојине (дуала)? У којем значењу се тај број јављао у старословенском језику?

5. Одредите које су се од наведених именица могле јављати само у једнини, а које – само у множини. Откуда потиче та њихова особеност?

ноꙁдри, **-ии** „ноздрве”; **гѫсли**, **-ии** „музички инструмент са струнама”; **гꙑбѣль**, **-и** „погибељ”; **скѫпость**, **-и** „шкртост, тврдичлук”; **сꙑтость**, **-и**; **тишина**, **-ы**; **невѣриѥ**, **-ꙗ**; **боѩзнь**, **-и**; **кротость**, **-и**; **мѣдь**, **-и** „бакар”; **жѣлеꙁо**, **-а**; **бѣлость**, **-и** „белина”; **врата**, **-ъ**; **ѩсли**, **-и**; **ꙁълоба**, **-ы**; **гръдость**, **-и** „гордост”; **волѩ**, **-ꙗ**; **оуста**, **-ъ**; **къ҃нигы**, **-ъ** итд.

6. Одредите род, број и основу наведених именица:

а) **братиѩ**, **-ꙗ** , **стража**, **-ы**, **коустодиѩ**, **-ꙗ** „стража”, **челѩдь**, **-и**, **дѣтиѥ**, **-ꙗ**; б) **камениѥ**, **-ꙗ**, **листвиѥ**, **-ꙗ**, **лозиѥ**, **-ꙗ**, **рождиѥ**, **-ꙗ**, **вѣтвиѥ**, **-ꙗ** „грање”, **дѫбиѥ**, **-ꙗ**, **коренiѥ**, **-ꙗ.** Шта закључујете? Које значење су имале наведене именице?

7. Упоредите примере из старословенских споменика писмености и констатујте категорију аниматности (категорију живо/неживо)?.

1) **оуꙁьрите сн҃а ѵск҃аго**; 2) **оуꙁьрѣвъ же іс҃а припаде і҃съ нѣмоу**; 3) **молѣхѫ же и҃са**; 4) **и обрѣтѫ сѣдѫща ѵл҃ка**; 5) **дроугъ дроугꙋ прѣдастъ**; 6) **възненавидитъ дроугъ дроугꙋ**; 7) **погрѣти оц҃а моего**; 8) **и҃с видѣ ѵл҃ка сѣдѫща на мꙑтьници именемъ маѳѣа**; 9) **слꙑшиші ли пророка**; 10) **съкрiти и҃са.**

8. У ниже наведеним примерима нађите облике акузатива једнине именица које означавају жива бића. Упоредите их са облицима акузатива једнине именица које означавају предмете и утврдите да ли се облик акузатива једнине ових именица поклапао.

ѵловѣкъ бѣ домовитъ. іже насади виноградъ и оплотомъ і огради. и іскопа въ немъ тоуило. і созъда въ немъ стлъпъ. і въдастꙑ и дѣлателемъ. и отиде. егда же приближи сѧ врѣмѧ плодомъ. посъла рабꙑ своѩ. къ дѣлателемъ. приѩти плодꙑ его. емъше же дѣлателе рабꙑ его. ового бишѧ ового оубишѧ ового камениемь побишѧ. пакꙑ посъла инꙑ рабꙑ. мъножѣишѧ пръвꙑхъ. і сътворишѧ имъ тождe. послѣдь же посъла къ нимъ сынъ свои глаголѧ оусрамл҃ѣѭтъ сѧ сына моего. дѣлателе же егда оузьрѣшѧ сынъ. рѣшѧ вь себѣ. се естъ наслѣдъникъ.

9. Огледа ли се категорија аниматности доследно у називима животиња? Испореди следеће примере.

1) **обрѣте жрѣбець привѧзанъ**; 2) **попереши льва и змьѣ**; 3) **и закла отьць твои тельць оупитанꙑи**; 4) **видитъ влъка граждштa**.

10. Зашто се категорија аниматности изражава обликом генитива који замењује акузатив у функцији правог објекта? Упоредите следеће две реченице: **приѩтъ исоусъ хлѣбъ** и **исоусъ видѣ симонъ**. Која од њих није јасна? Шта је у њима субјекат, односно објекат? Код којих именичких основа се ова појава запажа? Размислите о узроку ове појаве.

1.2. Деклинација старословенских именица

1. На основу које се морфолошке карактеристике стсл. именице сврставају у одређени тип промене? Колико је било типова старословенских именичких основа?

2. У којим падежним облицима се чувају трагови старих индоевропских и прасловенских основа?

3. У којим деклинационим типовима се разликује тврда и мека варијанта основе? Каква је морфолошка структура речи које припадају тврдој, односно мекој варијанти? Чиме је била узрокована појава меке варијанте промене?

1.2.1. *Именице *-ŏ- и *-jŏ- основа*

1. Којег рода су могле бити именице са основом на **-ŏ-*, **-jŏ-*? Издвојте именице које припадају тврдој (**-ŏ-*), односно мекој (**-jŏ-*) варијанти старословенских именичких основа мушког и средњег рода:

столъ, **плодъ**, **бродъ**, **въкоусъ**, **стражь**, **братъ**, **громъ**, **облакъ**, **вождь**, **въпль**, **плаштъ**, **ножь**, **змии**, **враѵь**, **клюѵь**, **раи** (**и** = *jь: *rajь*), **врабии**, **славии**, **жрѣбии**, **блѣскъ**, **западъ**, **послоухъ**, **пьсъ**, **прахъ**, **свѣтъ**, **приклюѵаи**, **ходатаи**, **позоратаи**, **рыбарь**, **вратарь**, **разбои**, **хытрьць**, **слѣпьць**, **отьць**, **коньць**, **жрѣбии**, **сѣло**, **вѣко**, **мѧсо**, **иго**, **гнѣздо**, **перо**, **плештє**, **злато**, **жито**, **свѣтило**, **полѥ**, **морѥ**, **ложє**, **вѣштє**, **копиѥ**, **слъньцє**, **тоѵило**, **зрьцало**, **невѣриѥ**, **вѣдро**, **ребро**, **срьдьцє**, **ѩицє**.

2. Промените кроз падеже једнине, множине и двојине именице **градъ** и **отьць**. У којим падежима се чува стари основински наставак? Коју фонетску промену запажате код тог наставка у облицима именица **-jŏ-* основа (упор. инстр. једн. **град-о-мь** : **отьц-є-мь**)?

3. Промените кроз падеже именице **листъ** и **село**. У којим падежима се разликују облици мушког и средњег рода?

4. Објасните зашто се именице **-jŏ-* основа у номинативу једнине нису могле завршавати на **-бь**, **-вь**, **-пь**, **-мь**, **-дь**, **-ть**, **-кь**, **-гь**, **-хь**?

5. Како се објашњава мекоћа завршног сугласника именичке основе у следећим примерима:

1) **вождь** (: **водити**), **въпль** (: **въпити** „вапити, викати"), **плашть** (: **платъ** „тканина, платно"), **ножь** (упор. рус. *занозить* „забости (трн)"); 2) **близньць**, **ѹрьньць**, **хытрьць**, **коньць**, **отьць** (<**-ьсь* < **-ькъ*).

6. Објасните фонетске промене код именица посталих од глаголских основа:

1) **въпити** – **въпль**: **vŭpi-ŏ-s* > **vъpj-ŭ-s* > **vъpl'ъ* > **vъpl'ь* > **въпль**; 2) **водити** – **вождь**: **vodi-ŏ-s* > **vodj-ŭ-s* > **vožd'ъ* > **voždь* > **вождь**; 3) **nozi-ŏ-s* > **nozj-ŭ-s* > **nožъ* > **nožь* > **ножь**; 4) **стражити** – **стражь**: **storgi-ŏ-s* > **storgj-ŭ-s* > **storžъ* > **stražь* > **стражь.**

7. Одредите падеж, број, тип фонетске промене и укажите на ном. једн. именице дате у следећим падежним облицима: **о дѹсѣ**, **дѹше**, **дѹси**, **о дѹсѣхъ.**

8. Одредите лок. једн. и множ., ном. множ., вок. једн. и множ. следећих именица: **кънѧзь**, **патриархъ**, **длъжьникъ**, **ловьць**, **дроугъ.**

9. Објасните зашто неке именице **-jŏ-* основа у вокативу једнине имају флексијски наставак *-u*: **врачоу**, **оучитєлю**, **вратарю**, **мытарю**, **коню**, а друге *-e*: **кънѧже**, **отьѹє**, **старьѹє.** Чиме се ово двојство наставака објашњава?

10. Прочитајте и преведите дате примере и одредите варијанту промене, падеж, број и род именица **-ŏ-* и **-jŏ-* основа.

1) **ї абиє оустръми сѧ стадо всє по брѣгоу въ морє**; 2) **ї сє вьсь градъ їзидє противѫ їсв҃и**; 3) **принесошѧ ємоу ослабленъ жилами. на одрѣ лежаштє**; 4) **отъпоушташѫтъ ти сѧ грѣси твои**; 5) **въскѫѫ въı мыслитє зъло въ сръдьцихъ вашихъ**; 6) **отъпоуштати грѣхъı**; 7) **възьми одръ твои и иди въ домъ твои**; 8) **тъгда отъвѣшташѧ є́терии отъ къ҃нижьникъ ї фарисѣи гл҃ѫштє оучитєлю хоштємъ отъ тєбє знамєниє видѣти**; 9) **бѣ жє їона въ ѹрѣвѣ китовѣ три дни**; 10) **и простьръ рѫкѫ своѭ на оучєникъı своѭ**; 11) **въ то жє днь їшьдъ и҃с їз домоу сѣдѣашє при**

мори; 12) **і събръраша сѧ къ н'ємоу народи мнози**; 13) **пристѫпьше къ н'ємоу оучєници єго**; 14) **въ окръстъніхъ селѣхъ і вьсєхъ коупѫтъ себѣ хлѣбъı**; 15) **і прѣломи хлѣбъı. ї даѣше оучєникомъ своїмъ**; 16) **і абье вылѣзъ въ корабь съ оучєникъı своїми**; 17) **ї вєдоша и҃са къ архиєреоу каіфѣ. і сънидѫ сѧ къ н'ємоу вси архиєреі. ї старьци. ї къ҃нижьници**; 18) **ї абье оубѣди оучєникъı своѭ**; 19) **искоушєноу бъıти отъ старьць ї архиєреі. ї къ҃нижьникъ.**

11. Речи дате у заградама наведите у потребном роду, броју и падежу.

1) **отъврати (лице) твое отъ (грѣхъ) моихъ**; 2) **повѣлѣ (воинъ) своимъ оседълати ѥмоу (ко҃нь)**; 3) **не могѫтъ приобрѣсти ни (ꙁлато) ни (сърєбро)**; 4) **г҃ла г҃нъ (виноградъ) къ (приставьникъ) своємоу**; 5) **вѣрѫ прѣмѫдрости посрѣдѣ (пакостьникъ) добръıи (мѫченикъ) проповѣдасте**; 6) **обложѫтъ (врагъ твои) острогъ о тєбѣ.**

1.2.2. *Именице *-й- основа*

1. Упоредите наведене индоевропске паралеле: 1) **сынъ,** лит. *sūnùs*, стинд. *sūnŭh*; 2) **домъ,** лат. *domus*; 3) **медъ,** лет. *medùs*, стинд. *mádhu* 4) **врьхъ**, лит. *virszùs*, као и наведене падежне облике:

дат. мн.: **сын-ъ-м-ъ – дом-ъ-мъ – вол-ъ-мъ**

инстр. мн.: **сын-ъ-ми – дом-ъ-ми – вол-ъ-ми**

лок. мн.: **сын-ъ-хъ – дом-ъ-хъ – вол-ъ-хъ**

дат. дв.: **сын-ъ-ма – дом-ъ-ма – вол-ъ-ма**

Објасните зашто се наведене именичке основе називају *-*й*- основама.

2. Именице *-*й*- и *-*ŏ*- основа имале су исти падежни наставак у ном. једн. (**ъ**). На основу којих морфолошких показатеља одређујемо о којем типу промене се ради? Набројте именице које припадају старим *-*й*- основама. Шта уочавате? Која је њихова заједничка особеност?

3. Одредите тип промене следећих старословенских именица: **длъжьникъ**, **домъ**, **сынъ**, **тръсъ**, **полъ** „половина", **врьхъ**, **медъ**, **свѣтъ**. Како гласи њихов генитив једнине?

4. Промените именице **волъ** и **домъ** кроз падеже. У којим се падежним облицима чува стари основински наставак?

5. Из ниже наведених примера издвојте именице које припадају *-*ŏ*- и *-*ŭ*- основама мушког рода. Одредите њихов број и падеж. Постоје ли нека одступања у погледу падежних наставака? Како би се она могла објаснити?

1) **близъ вьси ѩже дасть иѡковъ иосифоу съноу своємоу**; 2) **да сыновє свѣтоу бѫдєтє**; 3) **и пришьдъши ста на врьхоу**; 4) **въ тождє днь їшьдъ и҃с їз домоу**; 5) **възвратисѧ въ домъ твои**; 6) **а сыновє свѣта изгьнани бѫдѫтъ**; 7) **прѣѣдємъ на онъ полъ єзера**; 8) **отрокъ мои лежитъ въ домоу**; 9) **обрѣтохомъ їс҃а с҃на иосифова**; 10) **о҃ць любитъ с҃на и вьсѣ дастъ въ рѫцѣ єго.**

6. Речи наведене у заградама употребите у одговарајућем броју и падежу.

1) **и ведошѧ и до (врьхъ) горы**; 2) **приде стадо (волъ) из҃ горы**; 3) **без҃ (домъ) и без҃ (градъ) бывъше отъвръгли сѧ**; 4) **ѥгоже поставитъ г҃нъ надъ (домъ) своимъ**; 5) **(медъ) бо каплетъ отъ оустьноу жены блѫдьны.**

1.2.3. *Именице *-ĭ- основа*

1. Којег рода су ниже наведене именице? За одговор консултујте речник старословенског језика.

а) **вьсь** „село”, **двьрь** „врата”, **жаль** „гроб”, **жрьдь** „палица, колац”, **кость**, **мѣдь** „бакар”, **мышь** „миш”, **прьсть** „земља, земљани прах”, **пропадь** „бездан”, **пѧдь** „јединица за меру, пед”, **рѣчь**, **скръбь**, **соль**, **ѣдь** „јело, храна”, **стоудень**, **тварь**, **твръдь** „тврдост, крепост; тврђава; небески свод”, **грѫдь**, **ръжь**, **мысль**, **гыбѣль**, **кѫпель**;

б) **гвоздь** „шума”, **голѫбь**, **господь**, **гость**, **грътань** „грло”, **дрьколь** „палица, колац”, **звѣрь**, **зѧть**, **лакъть** „лакат”, **медвѣдь**, **ногъть** „нокат”, **пѣчать**, **пѫть**, **тать** „лопов”, **тьсть**, **жгль**, **чрьвь**, **людиѥ.**

2. Промените именице **гость** и **кость** кроз падеже.

а) У којим се падежним облицима чува стари (прасловенски) основински наставак?

б) У којим се падежима облици ових речи разликују?

3. Именице *-*jŏ*- и *-*ĭ*- основа имале су у ном. једн. исти падежни наставак (**-ь**). По којој морфолошкој карактеристици се оне могу разликовати? Којем од та два типа промене припадају следеће именице: **вождь**, **ножь**, **въпль**, **зѧть**, **пѫть**, **корабль**, **медвѣдь**, **побѣдитель**, **тьсть**. Наведите облик њиховог генитива једнине.

4. Утврдите шта се десило са основинским наставком *-*ĭ*- при творби женских фемининума од основа мушког рода:

а) **тьсть – тьшта**: **tĭst-ĭ-s – *tĭst-ĭ-ā* > **tĭst-j-ā* > **тьшта**;

б) **господь – госпожда**: **gospod-ĭ-s – *gospod-ĭ-ā* > **gospod-j-ā* > **госпожда**.

5. Објасните фонетску промену у падежном облику ген. множ. именица с основом на *-*ĭ*-: ген. мн.: **gost-ĭ-jĭ* > **гостьи** / **гостии**, **kost-ĭ-jĭ* > **костьи** / **костии**.

6. Наведите падеж, број и род именица са основом на *-*ĭ*-:

1) **бѫдетъ бо тогда скрѫбь велиꙗ**; 2) **отъ вьсеѩ крѣпости твоеѩ**; 3) **предъ вьсѣми людьми**; 4) **въ ·д̄· ѩ годинѫ нощи приде къ нимъ і̄с̄**; 5) **въврьгѫтъ ѩ въ пещь огньнѫ**; 6) **видѣвъше же звѣздѫ въздрадовашꙗ сѧ радостиѭ велиеѭ зѣло**; 7) **гд̄ӣ съкажи намъ притъчѫ сиѭ**; 8) **иди къ востоуьнъимъ моимъ двьрьмъ**; 9) **никодимъ пришедъ къ і̄с̄ви ноштьиѭ**; 10) **ѣко мъı сѫть въсї звѣрї дѫбравъниї**; 11) **въ неже прѣідѫтъ вьсі звѣрье лѫжьниі**; 12) **не прѣдаждь звѣремъ дш̄ꙗ ісповѣдаиѭштиѭ сѧ тебѣ**; 13) **и огнь отъ ѥ̂го въспланетъ сѩ**.

7. Речи дате у загради употребите у одговарајућем роду, падежу и броју:

1) **да придетъ мати (господь) моего къ мнѣ**; 2) **д̄хъ (плъти) и (кость) не иматъ**; 3) **не въведи насъ въ (напасть)**; 4) **ꙁълодѣискоѭ (съмрьть) оумирати**; 5) **(ногъть) своими (двьрь) держштоу**; 6) **тъı егда молиши сѧ. въниди въ (клѣть) твоиѭ**; 7) **видѣвъше же ꙁвѣздѫ въꙁдрадовашꙗ сѧ (радость) велиеѭ ꙁѣло**.

1.2.4. *Именице *-ā- и *-jā- основа*

1. Одредите род именица које припадају основама на *-*ā*-, *-*jā*-. Издвојте тврду, односно меку варијанту основе у ниже наведеним примерима.

вода, **жена**, **брада**, **нога**, **слава**, **рѫка**, **раба**, **звѣзда**, **слоуга**, **владъıка**, **ближика**, **боурꙗ**, **братриꙗ** (**братиꙗ**), **зємлꙗ**, **доуша**, **каплꙗ**, **кѫща**, **сѫдии**, **балии**, **корабьчии**, **ладии**,

млъниѥ, хвала, мьзда, рꙑба, кожа, коупл҃а, лъжа, ноужда, пишта, притъꙋа, свѣшта, воєвода, соуша, стража, прѣдътєꙋа, ловьꙋии, кръмьꙋии, кънигъꙋии, милостъꙑ̀ѩ, богъꙑ̀ѩ, господъꙑ̀ѩ, поустъꙑ̀ѩ, свѧтъꙑ̀ѩ, гора, рѣка.

2. Како се објашњава мекоћа завршног сугласника именичке основе у следећим примерима: а) **свѣшта, лъжа, кожа, коупл҃а, боур҃а, тьшта, пишта**; б) **оубиица, винопиица, ꙋародѣица, грѣшьница, пътица.**

3. Објасните фонетске промене у именицама насталим од глагола:

1) **nosi-ā* > **nosja* > **ноша** (: **носити**); 2) **sadi-ā* > **sadja* > **сажда** (: **садити**); 3) **lovi-ā* > **lovja* > **ловл҃а** (: **ловити**); 4) **kupi-ā* > **kupja* > **коупл҃а** (: **коупити**); 5) **suhi-ā* > **suhja* > **соуша** (: **соушити**).

4. Објасните зашто се наведене именичке основе називају основама на **-ā-*? Упоредите следеће примере:

дат. множ.: **жєн-а-мъ – слоуг-а-мъ – свѣшт-а-мъ**

инстр. множ.: **жєн-а-ми – слоуг-а-ми – свѣшт-а-ми**

лок. множ.: **жєн-а-хъ – слоуг-а-хъ – свѣшт-а-хъ**

дат. дв.: **жєн-а-ма – слоуг-а-ма – свѣшт-а-ма**

Глас *-a-* (*'-a-*) је у ранопрасловенској епохи био: а) флексијски, б) основински наставак?

5. Ниже су наведени примери из старословенских споменика писмености. Издвојте именице које припадају **-ŏ-, *-jŏ-, *-ā-, *-jā-* основама. Прочитајте и преведите дате примере, одредите основу, род, број и падеж датих именица.

1) **и прикоснѫ сѧ рѫцѣ ѥѩ**; 2) **лисиц҃а ложа имѫть и пътиц҃а небєськъꙑ̀ѩ гнѣзда**; 3) **и пристѫпи къ нѥмоу ѥдина рабъꙑ̀ѩ**; 4) **зрно пьшєниꙋьноѥ падъ на зємл҃и нє оумрєть**; 5) **при ꙋєтврьтѣи стражи**; 6) **кънигы въдастъ слоузѣ**; 7) **вьзложишѧ рѫцѣ на і҃с҃а**; 8) **тогда же рєꙋє ц҃рь слоугамъ съвѧзавъшє и по нозѣ и по рѫцѣ**; 9) **сє прѣдаєтъ сѧ и҃с҃ ѵл҃вꙋскъı въ рѫцѣ грѣшьникомъ**; 10) **изнєстє одєждѫ прьвѫѭ и облѣцѣтє и дадитє прьстєнь на рѫкѫ ѥго и сапогъı на нозѣ**; 11) **падє на зємл҃и добрѣ**; 12) **посъланъ бъıсть къ дѣвици**; 13) **вьсі ѩзъıці въсплештѣтє рѫкама**; 14) **и падъ при ногоу і҃своу молѣашє і вънити въ домъ свои**; 15) **и пакъı отъвръжє сѧ съ клѧтвоѭ**; 16) **придє ѥдина отъ рабъꙑ̀ь**; 17) **ѵл҃вкъ ѥдинъ сътвори вєꙋєрѫ вєликѫ**; 18)

бѣ же далеуѣ отъ н'ею. стадо свин'ии много пасомо; 19) приде отъ коньць земл'ѧ; 20) а ї гл҃а имъ много притъуами; 21) ї придоша птица нб҃скыѧ ї позобаша ѣ; 22) ·б҃· рыбѣ; 23) ї обѣ рыбѣ раздѣли всѣмъ; 24) възложи рѫцѣ на н҃ь; 25) възложи рѫцѣ на оуи его; 26) рекѫтъ вамь се въ поустыи҃и; 27) видѣша отроуа съ мариеѭ м҃теріѭ его.

1.2.5. *Именице *-ū- основа*

1. Којег рода су биле именице које су се мењале по *-*ū*- основама?

брадъı : брадъве, боукъı : боукъве, жрьнъı : жрьнъве, локъı : локъве, любъı : любъве, неплодъı : неплодъве, свекръı : свекръве, тъıкъı : тъıкъве, црькъı : црькъве, хорѫгъı : хорѫгъве, смокъı : смокъве, бръı : бръве, кръı : кръве, ѩтръı : ѩтръве

2. Објасните тип гласовне алтернације која се среће у облицима типа боукъı : боукъве, любъı : любъве.

Упоредите: ном. једн. **svekr-ū-s* > свекръı; ген. једн. **svekr-ŭu̯-ĕs* > свекръве.

3. У ниже наведеним примерима налазе се и именице *-*ū*- основа. Одредите падеж и број именица датог типа.

1) да любъı. ѥѭ же мѧ ѥси въꙁлюбилъ въ н҃ихъ бѫдетъ. 2) болѣша сеѩ любъве никъто не имать. 3) на обновлѥниѥ црькови. 4) исъ же съкръı сѧ и изꙁиде изꙁъ црькъве. 5) съгрѣшихъ прѣдавъ кръвь неповиньнѫ. 6) нарече се село то село кръве до сего. 7) исѧкнетъ любъı многихъ. 8) г҃ь въ црькъви свѩтѣ и твоеи. 9) отъ тебе похвала моѣ въ црькъви велицѣ. 10) въ любъви мѣсто облъıгаахѫ мѩ.

1.2.6. *Именице са основом на сугласник*

I. Именице с основом на *-*n*-

Одредите род именица које припадају сугласничким *-*n*- основама:

имѧ, имене; камъı, камене; врѣмѧ, врѣмене; брѣмѧ, брѣмене; корень, корене; сѣмѧ, семѣне; тѣмѧ, тѣмене; писмѧ, писмене; ремень, ремене; плѣмѧ, плѣмене.

II. Именице с основом на *-*s*-

Одредите род именица које припадају сугласничким *-*s*- основама:

нєбо, **нєбєсє**; **чоудо**, **чоудєсє**; **слово**, **словєсє**; **колo**, **колєсє**; **тѣло**, **тѣлєсє**; **дѣло**, **дѣлєсє**; **дрѣво**, **дрѣвєсє**; **око**, **очєсє**, **оухо**, **ушєсє**.

III. Именице с основом на *-*nt*-

Одредите род именица које припадају сугласничким *-*nt*- основама:

тєлѧ, **тєлѧтє**; **козьлѧ**, **козьлѧтє**; **осьлѧ**, **осьлѧтє**; **жрѣбѧ**, **жрѣбѧтє**; **агнѧ**, **агнѧтє**; **овьчѧ**, **овьчѧтє**; **отрочѧ**, **отрочѧтє**.

IV. Именице с основом на *-*r*-

Одредите род именица које припадају сугласничким *-*r*- основама:

мати, **матєрє**; **дъшти**, **дъштєрє**.

Одговорите на следећа питања:

1. Које значење је имао основински наставак -**ѧт**- (< *-*ent*-) у речима типа: **тєлѧ** – **тєлѧтє**, **жрѣбѧ** – **жрѣбѧтє**?

2. Објасните значење које је имао индоевропски суфикс *-*ter*- у речима: упор. стсл. **мати**, **матєрє**, лат. *māter*, ст. иран. *mātar*, нем. *Mutter*; стсл. **дъшти**, **дъштєрє**, лит. *dukte*, нем. *Tochter*; стсл. **братръ** / **братъ**; лат. *frater*, нем. *Bruder*, грч. φρατερ; стсл. **сєстра**, гот. *svistar*, нем. *Schwester*.

Суфикс *-*ter*- био је у индоевропском прајезику суфикс којим су се изводиле именице са значењем сродства. Словенско **отьць** не садржи тај суфикс (упор. лат. *pater*, нем. *Vater*). Именица **отьць** изведена је од другог корена (упор. грч. ἄττα, ст. вис. нем. *atto*, гот. *atta*, лат. *atta*). У прасловенском језику је суфикс *-*ьkъ* > -**ьць** у речи **отьkъ* > **отьць** уносио у основу **ot*- хипокористично значење (упор. стсл. **градьць**, **рожьць**, **двьрьца**, **дрѣвьцє**).

3. Објасните фонетске промене у следећим примерима:

а) номинатив једнине: **sēmĕn* > **сѣмѧ**; **imĕn* > **имѧ**; **vĕrtmen* > **врѣмѧ**; **bermĕn* > **врѣмѧ**; **kamōn* > **kamūn* > **kamū* > **kamy* > **камъı**; **tĕlŏs* > **тѣло**; **nĕbŏs* > **нєбо**; **slovos* > **слово**; **gĕrbent* > **жрѣбѧ**; **agnent* > **агнѧ**; **mātēr* > **mātīr* > **мати**; **dŭktēr* > **dŭktīr* **дъшти**.

б) генитив једнине: **sēmĕn-ĕs* > **сѣмєнє**; **imĕn-ĕs* > **имєнє**; **bermĕn-ĕs* > **врѣмєнє**; **kāmĕn-ĕs* > **камєнє**; **tĕlĕs-ĕs* > **тѣлєсє**; **nĕbĕs-ĕs* > **нєбєсє**; **gĕrbent-ĕs* > **жрѣбѧтє**; **agnent-ĕs* > **агнѧтє**; **mātĕr-ĕs* > **матєрє**; **dŭktĕr-ĕs* > **дъштєрє**.

4. Објасните по којој промени се мењају именице на **-тєль**, **-арь**, **-ꙗнинъ**, **-ѣнинъ**, **-инъ**:

а) **-тєль**: једнина – ном. **житєль**, ген. **житєля**, дат. **житєлю** итд.; множина – ном. **житєле** (упор. **камене**); ген. **житель** / **житєлъ** (упор. **каменъ**); дат. **житєльмъ** (упор. **каменъмъ**) итд.

Овако се мењају и именице: **дѣлатєль**, **жатєль**, **съвѣдѣтєль**, **мѫчитєль**, **родитєль**, **хранитєль**.

б) **-арь**: једнина – ном. **мытарь**, ген. **мытаря**, дат. **мытарю** итд.; множина – **мытаре** (упор. **камене**); ген. **мытарь** (упор. **каменъ**); дат. **мытарьмъ** (упор. **каменьмъ**) итд.

Овако се мењају и: **цѣсарь**, **вратарь**, **ръıбарь**, **боукарь**, **грънъчарь**, **винарь**.

в) **-ꙗнинъ**, **-ѣнинъ**: једнина – ном. **словѣнинъ**, ген. **словѣнина**, дат. **словѣниноу** итд.; множина – **словѣне** (упор. **камене**); ген. **словѣнъ** (упор. **каменъ**); дат. **словѣньмъ** (упор. **каменьмъ**) итд.

Овако се мењају и: **болгаринъ**, **гражданинъ**, **властєлинъ**, **римлꙗнинъ**, **солоунꙗнинъ**, **галилѣꙗнинъ**, **єгуптꙗнинъ**.

Зашто код именица изведених суфиксима **-ꙗнинъ**, **-ѣнинъ** у множини суфикс **-ин-** испада: **римлꙗне**, **граждане**, **властєле**.

Које значење су имали суфикси **-ꙗнинъ**, **-ѣнинъ**, **-инъ**?

1.2.7. *Међусобни утицај основа*

I. Мешање падежних наставака основа на **-ŏ-* и **-ŭ-*

1. Падежни наставак генитива једнине именица **-ŏ-* основа је **-а**: **стола**, **брата** итд. Међутим, у старословенским споменицима некада налазимо и наставак **-оу**: **рѫдоу**, **уиноу**, **длъгоу**, **родоу**, **ꙗдоу**, **гласоу** итд. Из којег типа основа је овај флексијски наставак могао бити пренесен?

У истом облику именица **-ŭ-* основа падежни наставак генитива једнине је био **-оу**: **медоу**, **домоу**, **волоу**, **полоу**. Али, некада се среће и наставак **-а**: **сн҃а уловѣуьскаго**, **нє до**

врьха, **сына** (упоредо са **съноу**). Из којег типа основа је овај флексијски наставак могао бити пренесен?

2. У дативу једнине именица *-*ŏ*-/*-*jŏ*- основа падежни наставак је -**оу**: **столоу**, **братоу** итд. У старословенским споменицима некада налазимо и наставак -**ови** / -**еви**: **къ авраамови, андреови**, **архиереови**, **богови**, **иродови**, **їс̄ови**, **петрови**, **винареви**, **мѫжеви**, **кесареви**, **иереови**, **архисинагогови**, **симонови**, **иѡсифови**, **господеви**, **доухови**, **адови**, **оуловѣкови**. Из којих основа је овај падежни наставак пренесен?

У истом облику именица *-*ĭ*- основа падежни наставак датива једнине био је -**ови**: **домови**, **волови**. Али, некада налазимо и флексијски наставак **оу**: **къ домоу**, **сыноу**. Из којих основа је он дошао?

3. У локативу једнине именица *-*ŏ*- основа падежни наставак је био -**ѣ**: **въ адѣ**, **при вечерѣ**, **въ винограднѣ**. Некада се среће и наставак -**оу**: **станоу**, **мироу**, **дароу**, **рѫдоу**, **дѫбоу**. Из које је он промене пренесен?

У истом падежу именица *-*ĭ*- основа падежни наставак је био -**оу**: **въ домоу**, **на медоу**, **волоу**, **полоу**. Налазимо и -**ѣ**: **сынѣ** (поред **сыноу**).

4. У номинативу множине именица *-*ŏ*- падежни наставак је -**и**: **столи**, **гради**, **оучєници**. Али, некада имамо и флексијски наставак -**овє** / -**євє**: **дарovє**, **оудовє** (ном. једн. **оудъ**), **сѫдовє** (ном. једн. **сѫдъ**), **садовє**, **поповє**, **дѫховє**, **грѣховє**, **змиквє**. Из које промене је пренета флексија -**овє**, -**євє**?

У истом падежу именица *-*ĭ*- основа падежни наставак је био -**овє**: **сыновє**, **домовє**, **воловє**. Срећемо и -**и**: **сыни**. Из које промене потиче падежни наставак -**и**?

5. У генитиву множине именица *-*ŏ*-/*-*jŏ*- падежни наставак је -**ъ** / -**ь**: **столъ**, **коньнь**, **градъ**, **врачь**; среће се и -**овъ**, -**євъ**: **даровъ**, **оудовъ**, **садовъ**, **родовъ**, **поповъ**, **грѣховъ**, **врачєвъ**, **змиєвъ**. Каквог је порекла флексија -**овъ**, -**євъ** у промени именица *-*ŏ*-/*-*jŏ*- основа?

У истом облику именица *-*ĭ*- основа падежни наставак је био -**овъ**: **сыновъ**, **домовъ**, **воловъ**. Среће се и -**ъ**: **сынъ**, **сн̄ъ**. Одакле овакав флексијски наставак?

6. Објасните чиме је било изазвано мешање падежних наставака именица с основом на *ŏ/*jŏ и *ĭ?

II. Мешање других основа

1. Под чијим утицајем су настали облици номинатива множине **коумирие** уместо **коумири**, **вождие** уместо **вожди**?

2. Именице с основом на сугласник су још у доисторијско време у својој промени биле под утицајем промена других основа. Одредите које именичке основе су утицале на падежне облике именица сугласничких основа.

а) инстр. једн.: **именьмь**, **дьньмь**, **каменьмь**, **словесьмь**, **телатьмь**, **материж** (**матерыж**), **дъштериж** (**дъштерыж**);

б) ном. множ.: **имена**, **словеса**, **телеса**, **телата**, **врѣмена**, **оудеса**, **небеса**, **козълата**;

в) дат. множ. **имьньмъ**, **врѣменьмъ**, **каменьмъ**, **телатьмъ**, **матерьмъ**;

г) инстр. множ. **именъı**, **врѣменъı**, **каменьми**, **дьньми**, **словесъı**, **телатъı**, **матерьми**;

д) лок. множ. **имьньхъ**, **врѣменьхъ**, **каменьхь**, **дьньхъ**, **словесьхь**, **оудесьхъ**, **телатьхъ**, **козълатьхъ**, **матерехъ**.

3. Одредите падеж, број, род и основу именица забележених у следећим примерима. Констатујте случајеве мешања основа (тј. њихових падежних наставака), ако их има.

1) **близъ вьси ижже дасть иаковъ иосифоу съноу своемоу**; 2) **обрѣтохомъ їс҃а с҃на иосифова**; 3) **тако же бѫдетъ и пришьствие с҃на оу҃ска**; 4) **и огнь отъ него вспланетъ сѧ**; 5) **ако таетъ воскъ отъ лица огнѧ**; 6) **пожьженъ огнемь ї раскопанъ**; 7) **иди къ востоунъимъ моимъ двьрьмъ**; 8) **и вьсѭ ношть въ просвѣштение огню**; 9) **и ставъ на въстокъ прилежьно молитвѫ богови приношааше**; 10) **и плаѫшти приврьже себе къ двьремъ и съ горьками сльзами зовѣаше ст҃аго**; 11) **тако без милости лѣвжѭ рѫкѫ къ огню придѣѧ трьпѣаше донелиже оудове рѫоьнъıихъ пръстъ изгорѣвьше отъпадошѧ**; 12) **не по многоу же пристѫпьше стоѭштеі рѣшѧ петрови въ істинѫ і тъı отъ нихъ еси**; 13) **никомоу же ниоесо же не рьци нъ шъдъ покажи сѧ иереови**; 14) **оц҃ъ любитъ с҃на и вьсѣ дастъ въ рѫцѣ его. вѣроуѭ и въ с҃на иматъ животъ вѣоьнъı а иже не вѣроуоутъ въ с҃на не оузьритъ живота**; 15) **боудетъ бо тогда скръбь велиѧ ѧкоже несть бъıла отъ наѫла мироу доселѣ**; 16) **оьто же видиши сѫоьць иже есть въ оуеси брата твоего. а брьвьна иже есть въ оуеси твоюмь не оуоюши**; 17) **изьми**

прьвѣѥ брьвьно изъ оуесе твоѥго тогда оузьриши изѧти сѫчьць изъ оуесе брата твоѥго.

4. Ниже су наведени примери из старословенских канонских споменика. Прочитајте их и преведите на савремени српски језик. Одредите падеж, род, број и основу наведених именица. Констатујете могуће случајеве мешања падежних наставака (основа).

1) чьто же видиши сѫчьць въ очеси братра твоѥго. а брьвьна ѥже ѥстъ въ очеси твоѥмь не чоуѥши. 2) изѣми прьвѣѥ брьвьно изъ очесе твоѥго. тогда оузьриши изѧти сѫчьць изъ очесе братра твоѥго. 3) вьсакъ иже слъишитъ словеса моꙗ. 4) свѣтильникъ тѣлоу естъ око. 5) мъногa тѣлеса почиваѫштихъ сѫтъихъ въсташѧ. 6) тѣлесемъ въстанию нѣсть. 7) изиде сѣѧи сѣѧтъ сѣмене своѥго. 8) отъ сѣмене давъидова. 9) по мнозѣ же врѣмени приде господинъ рабъ тѣхъ. 10) въ оно врѣмѧ. 11) въздадѧтъ ѥмоу плодъı въ врѣмена своꙗ. 12) и мънѣ николиже не далъ ѥси козьлѧте. 13) обрѧщета осьла и жрѣбѧ съ нимь. 14) иже любитъ сн̄ъ или дъштере паче мене нѣсть мене достоинъ. 15) оуже бо секъıра при корени дрѣва лежитъ. 16) видѣвъше же архиереи и къ̑ижьници чоудеса. 17) пришьлъ еси сѣмо прѣжде врѣмене. 18) пришьдъши ста врьхоу идеже бѣ отрочѧ. 19) въшьдъше же въ храминѫ видѣшѧ отрочѧ. 20) видѣ човѣка сѣдѧшть на мъıтьници именемь мадеа. 21) и въдастъ и матери его. 22) въ оно врѣмѧ законьникъ етеръ приде. 23) имене моего ради. 24) послоужи чоудеси. 25) и призъвавъ ї̄с отрочѧ и постави е по срѣдѣ ихъ.

Задаци за утврђивање градива

1. У оквиру које морфолошке категорији се врши сврставање именица у одговарајуће типове промене? Колико је било типова именичке промене?

2. У којим падежним облицима старословенских именица је најуочљивија њихова припадност одређеном типу промене?

3. Одредите којој старословенској именичкој основи припадају ниже наведене именице и којег су граматичког рода. За решење задатка користите старословенски речник.

капліа, кръıша, стражь, глава, стѣна, поустъıни, богъıни, ноша, домъ, сънъ, коньь, вождь, въздоухъ, зима, имѧ, нєбо, чоудо, свекръı, брѣгъ, морѥ, полѥ, рємень,

корєнь, отьць, ръжь, мєдъ, врьхъ, сѣмѧ, слово, гость, кость, пѫть, дрѣво, боукъı, любъı, мати, дъшти, двьрь, къ҃игъı, сѫдии, кънѧзь, тьшта, пътица, старьць, дроугъ, тѣло, краи, врабии, славии, ладии, прьстєнь, полъ, жрѣбѧ, хътрьць, корабл҃ь, облакъ, клюүь, мєүь, раи, биүь, блато.

4. Напишите прасловенски облик номинатива једнине наведених старословенских именица: **вождь, ко҃нь, плодь, тьсть, зємлꙗ, гость, свєкръı, ножь, жєна, стѣна, сънъ, домъ, кость, сѣмѧ, слово, нєбо, тєлѧ, мати.**

5. Напишите старословенски облик наведених прасловенских именица: **nosjā, *sadjā, *lovjā, *kupjā *duhjā, *genā, *dōrŏs, *stolŏs, *selŏn, *konjŏs, *jŭgŏn, *sūnŭs, *dōmŭs, *sēmĕn, *vertmĕn, *imĕn, *nebos, *slovos, *tělent, *mātēr, *svekrūs, *smokūs*

6. Поставите именице (у загради наведене у номинативу једнине) у одговарајући падеж:

1) **рєүє гд҃ь свимъ (оүүєникъ) о (дьнь) томь и о (година) тои**; 2) **wтъврати лiцє твоѥ отъ (грѣхъ) моихъ**; 3) **азъ разорю҃ (цръкъı) сию҃**; 4) **възлюбилъ єсi (зълоба)**; 5) **въ тъждє дьнь iшьдъ і҃с изъ (домъ) сѣдѣашє при (морѥ) и събърашѧ сѧ къ нємоү (народъ) мноѕи**; 6) **народъ вьзидє на (гора) помолитъ сѧ**; 7) **и въшєдъшє въ (храмина) съ (мариꙗ, мати) єго**; 8) **и съгънѫвъ къ҃игъı въдастъ (слоүга) и сѣдѣ**; 9) **вылѣзъ самъ въ жтрьнѫ҃ (клѣтька) заклюүи сѧ оставивъ (жена) въ вынѣшнии (клѣтька)**; 10) **зрьно пьшениүьноѥ падъ на (зємлꙗ) нє оүмьрєтъ**; 11) **и пристѫпи къ нємоү ѥдина (рабъı и҃)**; 12) **изнесѣтє (одежда) прьвы҃ и облѣцѣтє и**; 13) **посланъ бъıсть къ (дѣвица)**; 14) **и пакъı отъвръже сѧ съ (клѧтва)**; 15) **үл҃вкъ єдинъ сътвори (вєүєрꙗ) великѫ҃**; 16) **а (пьшеница) съберѣтє въ житъницѫ҃ мою҃**; 17) **съкажи намъ (притъча) сию҃**; 18) **повелѣ затворити и въ (тьмница)**; 19) **паси (овьца) моѭ҃**; 20) **оүстръми сѧ стадо всє по (брѣгъ) въ (морє)**; 21) **отъпоүштаю҃тъ ти сѧ (грѣхъ) твои**; 22) **простьръ рѫкѫ҃ свою҃ на (оүүєникъ) своѭ҃**; 23) **пристѫпьшє къ нємоү (оүүєникъ) своїмъ**; 25) **вѫдєтє ненавидими всѣми (ѭзъıкъ)**; 26) **да постъıдатъ сѧ и съмѧтѫ҃тъ сѧ вьсi (врагъ) мои**; 27) **близъ вьси ю҃же дасть иѩковъ иосифоү (сънъ) своємоү**; 28) **отрокъ мои лежитъ въ (домъ)**; 29) **приближи сѧ къ (домъ) слъıшѧ пѣниꙗ и ликъı.**

7. Из наведених ниже реченица издвојте именице. Одредите њихов падеж, род, број, тип и варијанту промене:

плештема своіма осѣнить тѧ; обѣма рѫкама кго имъша за обѣ полѣ ризьнѣи. и закръиваѭшта обнаженик свок; львъ скочи на праведьника. и подъ пазоухама кго положи ноздѣ свои. и лизааше потъ праведьника; камень кгоже бѣшѧ привѧзали къ ногама кго; съ небесе придоста дъва агг҃ела въ образѣ орълоу; дъва длъжьника бѣашете заимодавьцю етероу.

8. Како се мењају следеће именице средњег рода: **село, небо, брашьно, дрѣво**?

9. У наведеним реченицама подвуците именице које стоје у вокативу: **осѫждѫ тѧ. зълъı рабе; оучителю молѭ ти сѧ. призьри сн҃ъ мои; г҃и аште хоштеи можеши мѧ очистити; влк҃о г҃и бж҃е нашъ. имѣи единъ бесъмрьство; жено. отъпоуштена еси отъ неджга твоего; самодръжьче цѣсарю аурилиане. неправедьнѣ сѫдиши.**

10. У ниже наведеним примерима нађите именице које означавају жива бића. Укажите на могуће постојање граматичке категорије аниматности? Одредите тип и варијанту промене, а такође род и број именица:

львъ скочи на праведьника. и подъ пазоухама его положи ноздѣ свои; послѣдъ же посъла къ нимъ сънъ свои; і абие въходѧшта вь нѭ҃ обрѧштета жрѣбьць привѧзанъ; и посъла рабъ свои въ годъ вечерѧ; любѧи и отьца и матере; не вѣмь чл҃ка сего егоже г҃лте.

11. Пронађите именице у наведеном одломку Маријиног јеванђеља. Одредите тип и варијанту њихове промене, род, број и падеж. Укажите на оне падежне облике у којима је евентуално дошло до промена. Одредите узрок појаве новијих облика. Текст преведите на савремени српски језик. Именице анализирајте по следећој схеми:

именица	ном. једн.	основа	варијанта	род	број	падеж	падеж. наставак	мешање основа

і бъıсть въ единъ отъ дьнии тѣхъ. оучѧштю емоу люди въ ц҃ркви. и благовѣстьвоуѭштю. състаша сѧ архиереи и кънижьници съ старьци. і рѣшѧ глѭште къ немоу. рьци намъ коеѭ҃ областиѭ҃. се твориши и къто естъ давъı тебе

область сиѭ. отъвѣштавъ же рече къ нимъ. въпрошѭ вы азъ единого словесе и рьцѣте ми. кръштение иоаново съ нѐбсе ли бѣ или отъ члвѣкъ. они же помъишлѣахѫ въ себѣ глиѭште. ѣко аште речемъ отъ нѐбсе. речетъ по чьто не вѣроваste емоу. аште ли речемъ отъ чл҃къ. людие вьси камениемь побиѭтъ нъı. ізвѣстьно бо бѣ людемъ. ѣко иоанъ пр҃къ бѣ. і отъвѣшташа не вѣмь отъкѫдоу. і҃съ же рече имъ. ни азъ гл҃ѭ вамъ коиѭ властиѭ се твориѭ. начѧтъ же къ людемъ гл҃ти притьчѫ сиѭ. чл҃къ насади виноградъ и въдастъ і дѣлателемъ. і отиде на лѣта мъногa. и въ врѣмѧ посъла къ дѣлателемъ рабъ. да отъ плода винограда дадѧтъ емоу.

II. ЗАМЕНИЦЕ

1. Које значењске врсте заменица налазимо у старословенским текстовима? Доле наведене заменичке речи сврстајте у засебне групе по схеми:

личне	повратне	показне	присвојне	упитне	одређене	неодређене	одричне	односне

азъ; вашь, ваша, ваше; вьсь, вьса, вьсе; вьсакъ, вьсака, вьсако; инъ, ина, ино; и, га, ѥ; иже, гаже, ѥже; ѥтеръ, ѥтера, ѥтеро; какъ, кака, како; кыи, кага, коѥ; къто; мои, моя, моѥ; нашь, наша, наше; никъто; ничьто; нѣкъто; нѣчьто; овъ, ова, ово; онъ, она, оно; самъ, сама, само; свои, своя, своѥ; себе; сиць, сица, сице; сь, си, се; такъ, така, тако; тъ, та то; чии, чия, чиѥ; чьто.

2. На које две основне групе делимо старословенске заменице по карактеристикама њихове промене и синтаксичким функцијама.

3. Наведите старословенски облик личних заменица 1. и 2. лица. По којем типу промене се оне мењају? Која заменица се по типу своје промене придружује промени заменица 1. и 2. лица?

4. Објасните зашто личне заменице **азъ**, **тъı** и повратна заменица **себѥ** нису имале имале категорију рода? Наведите основне карактеристике њихове промене.

5. Одредите тип гласовне алтернације у основи личних заменица: ген. једн. **тебѥ**, **себѥ**, дат. једн. **тебѣ**, **себѣ**, али инстр. једн. **тобоѭ**, **собоѭ**.

6. Из наведених ниже примера издвојте личне заменице 1. и 2. лица и повратну заменицу, одредите њихов падеж и број и укажите на то да ли је употребљена пуна или енклитичка форма. У којим падежима и бројевима се употребљавају енклитичке форме?

гл҃ла и҃съ. не прикасаи сѧ мьнѣ; и азъ гл҃ѭ вамъ. проснте и дастъ сѧ вамъ; о҃че съгрѣшихъ на н҃бо и прѣдъ тобоѭ; потръпи на мънѣ и вьсе ти въздамь; сь ѥстъ сынъ наю; дѣлатѥле... рѣшѧ въ себѣ; рабе лѫкавыи вьсь длъгъ твои оставихъ тебѣ. понеже моли мѧ не подобаше ли и тебѣ помиловати подроугa своего. гакоже и азъ тебе помиловахъ; оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѧ сынъ твои сътвори мѧ гако ѥдиного отъ наимьникъ твоихъ.

7. Анализирајте наведене примере и утврдите где је облик **сѧ** употребљен у функцији заменице, а где у функцији повратне речце уз дати глагол: **чѧдо отъпоуштаѭтъ ти сѧ грѣси твои**; **оуже нѣсмь достоинъ нарешти сѧ сънъ твои**; **и даждь имъ и ꙁа мѧ и ꙁа сѧ**; **послѣди же посъла сн҃а своего къ нимъ гл҃ѧ. постъıдѧтъ сѧ сн҃а моего.**

8. По којој се граматичкој карактеристици заменице деле на личне и неличне? Које заменице се сврставају у неличне?

9. Које заменице се мењају по тврдој, а које по мекој варијанти заменичке промене?

10. Промените по падежима заменице **инъ**, **ина**, **ино** и **свои**, **своꙗ**, **своѥ**. Које алтернације вокала у падежном наставку запажате у тврдој, односно мекој промени?

11. Који падежни облици показне заменице **и**, **ꙗ**, **ѥ** (облик акуз. једн. **и** < **-jь*, **ꙗ** < **-ja*, **ѥ** < **-je*) нису посведочени у старословенским споменицима?

12. Помоћу којих заменица је било у старословенском могуће упутити на треће лице? По којем типу заменичке промене се мења лична заменица 3. лица? Испоредите следеће примере и пронађите заменице употребљене у функцији 3. лица. Одредите њихово значење, род, број и падеж:

и тъ начѧтъ лишати сѧ; **рече имъ и҃съ**; **приглашь и рече емоу**; **онъ же отъвръже сѧ гл҃ѧ. не оумѣѭ ни съвѣмь что тъı гл҃ши**; **и тъ оклеветанъ бъıстъ къ немоу**; **фарисѣи въꙁвавъı его рече вь себѣ глѧ. сь аште би бъıлъ п҃рькъ вѣдѣлъ би оубо кто и какова жена прикасаатъ сѧ емь. ѣко грѣшьница естъ.**

13. У доле наведеним примерима пронађите анафорску заменицу **и**, **ꙗ**, **ѥ** и објасните зашто се она некада јавља са протетичким *n'*, а некада не. Како се објашњава постанак овог протетичког *n'*?

1) **владъıка реүе къ и҆емоу**; 2) **тъгда іродъ таі призъвавъ влъхвъı испъıта отъ и҆ихъ**; 3) **оуподоблѭ его мѫжоу мѫдроу**; 4) **и се звѣзда. ѩже видѣшѧ на въстоцѣ. идѣше прѣдъ н'ими**; 5) **из н'его же изидѫ бѣси**; 6) **мнози бо лъжи съвѣдѣтельствоваахѫ на и҆ь**; 7) **и сѫштии съ н'имъ и вєсь народъ помлъүашѧ**; 8) **үьто глаголеши сь и҆еѭ**; 9) **и пристѫпи къ н'емоу ѥдина рабъıи҆и**; 10) **въꙁложи на ньѫ рѫкѫ твоѭ и оживетъ**; 11) **и глагола има идѣта въ весъ ѣже естъ прѣмо вама.**

14. Анализирајте доле наведене примере и објасните разлику у значењима показних заменица **тъ, та, то; сь, си, сє; овъ, ова, ово** и **онъ, она, оно**:

1) **и всакъ иже слъишитъ ми словеса си. и твори ихъ. оуподобитъ са мѫжеви боую**; 2) **въ оно врѣма законьникъ етеръ приде**; 3) **идѣахѫ на онъ полъ моря**; 4) **емъше же дѣлателе рабъı его ового бишѧ ового оубишѧ. ового же камениемь побишѧ**; 5) **они же рождьше отидѫ. овъ на село свое овъ на коуплѭ своѭ**; 6) **обращть са съть҃никъ въ тъ часъ въ домъ свои обрѣте и сдрава**; 7) **члв҃къ единъ сътвори вечерѭ велиѭ. і зъва мъногъı. и посъла рабъ свои въ годъ вечерѧ. рещти зъванъимъ грѧдѣте. ѣко оуже готова сѫтъ вьсѣ... и пришьдъ рабъ тъ повѣдѣ се гспд҃иноу своемоу**.

15. У доле наведеним примерима одредите када се показне заменице јављају у функцији личних, а када у функцији неличних заменица.

1) **онъ же отъвѣштавъ рече. ѣко вамъ дано естъ разоумѣти... онѣмъ же не дано естъ... сего ради притъчами имъ гл҃ѭ**; 2) **въ оно врѣма оубѣди и҃с оученикъı своѭ вълѣсти въ корабь и варити его на онъ полъ морѣ**; 3) **сь бѣ ч҃къ съ іс҃омь назарѣниномъ**; 4) **сь естъ іоанъ кръститель҃ъ. тъ въскрьсе от мртвъıхъ**; 5) **въ сиѭ ноць вьземлѭтъ дш҃ѭ твоѭ**; 6) **ишьдъшоу емоу въ врата оузьрѣ и дроугаѧ**; 7) **не вѣмь ч҃лвка сего его же гл҃те**.

16. Одредите у којим случајевима се облици заменице **и, ѧ, ѥ** употребљавају у функцији личне, а у којим у функцији посесивне заменице:

1) **ємъше же дѣлатєле рабъı єго**; 2) **и видѣвъше і оуєници єго по морю ходѧща**; 3) **и҃с же простьръ рѫкѫ мтъ єго**; 4) **въпроси же єго і҃с гл҃ѧ. уто има естъ**; 5) **и реує мьнии сънъ ею о҃цоу**; 6) **оузьрѣ и о҃ць єго**; 7) **и дадите прьстень на рѫкѫ єго**; 8) **и прикоснѫ са рѫцѣ еѧ**; 9) **питѣниѣ ихъ оумъножи. стада ихъ многоплодъна сътвори**; 10) **мъного паче вѣроваша за слово его**.

17. На основу контекста утврдите када се реч **и** јавља у функцији акуз. једн. личне заменице, а када је то саставни везник **и**:

1) **и роди с҃нъ свои пръвѣньць. и повитъ и. и положи и въ ѣслехъ**; 2) **и се законьникъ етеръ въста искоушаѧ и и гл҃ѧ**; 3) **они же тѫжателе видѣвъше и**

гражѫштѣ къ себѣ рѣшѧ; 4) **и съвѣтъ сътворишѧ на и҃са. да льстиѭ имѫтъ и и оубиѭтъ**; 5) **ишьдъшоу ѥмоу въ врата оузьрѣ и дроугаѧ.**

18. Графијска група **ѧ** није својствена старословенском графијском узусу, осим код заменице **вьсѧ.** Каквог је порекла сугланик *s* и којим фонетским процесом је он добијен? Упоредите: **vьha* > **вьсѧ**, **vьhǫ* > **вьсѭ.**

19. Промените следеће синтагме кроз падеже: **наше лице**; **тъ дроугъ**; **мои братръ.**

20. Промените упитне заменице **къто** и **чьто** кроз падеже. Укажите на особености њихових промена.

21. Заменице дате у заградама ставите у одговарајући падежни облик.

1) **тако ли не въꙁможе. единого часа побьдѣти съ** (**азъ**); 2) **приде съ пѫти къ** (**азъ**); 3) **въꙁврати ножь** (**свои**) **въ** (**своѥ**) **мѣсто**; 4) **и изиде вѣсть си по вьсеи ꙁеми** (**та**); 5) **ни прѣбѫдѫтъ же ꙁаконопрѣстѫпьници прѣдъ очима** (**моѥ**); 6) **избави** (**мы**) **отъ непри҃ꙁни**; 7) **и въставъ архиереи рече ѥмоу... чьто си на** (**ты**) **съвѣдетельствоуѭтъ**; 8) **вьниде въ домъ** (**нѣкыи**) **кънѧꙁа**; 9) **и исплъни дш҃ѫ раба** (**свои**) (**твоѧ**) **благостыи҃ѧ.**

22. У следећим примерима одредите врсту заменица по значењу, типу промене, падежу, роду и броју (уколико имају категорију рода и броја):

а) 1) **ѥмъше же дѣлателе рабы ѥго ового бишѧ ового же оубишѧ ового же камениѥмь побишѧ**; 2) **како ты отъ мене пити просиши**; 3) **отьць тацѣхъ ищеть**; 4) **ѹьто глаголѫши съ нѥѭ**; 5) **азъ же посълахъ вы жатъ**; 6) **инъ ѥстъ сѣми и инъ ѥстъ жьньи**; 7) **поуьто помышлѥниꙗ въходѧтъ въ срьдьца ваша**; 8) **ты вѣси ꙗко люблѭ тѧ**; 9) **любиши ли мѧ**; 10) **и прикоснѫ сѧ рѫцѣ ѥѭ**; 11) **село коупихъ и имаамъ ноуждѫ изити и видѣти ѥ**; 12) **и пристѫпи къ нѥмоу ѥдина рабыи҃и**; 13) **хранить ѭ.** 14) **погоубить ѭ**; 15) **исцѣли и**; 16) **котораго васъ осьлъ или волъ**; 17) **ѥгда зъванъ бѫдеши нѣкоторымь на бракъ не сѧди на прѣдьнимь мѣстѣ**; 18) **онъ же реѹе имъ**; 19) **въ оно врѣмѧ законьникъ ѥтеръ приде**; 20) **реѹе же ѥтеръ къ немоу**; 21) **повелѣ имъ посадити ѭ.**

б) **въ оно врѣмѧ. стоꙗше иоанъ. и отъ оученикъ ѥго дъва. и оузьрѣ і҃са идѫща и г҃ла. се агньць б҃жии. и слъшаста и оба оученика глѭщь. и по и҃сѣ идоста. обращь же сѧ і҃с. и видѣвъ ꙗ по себѣ идѫща. г҃ла има. чьсо ищета. она же рѣста ѥмоу. равви. ѥже**

глѣ҃ъ сѧ сѣказаѥмо оучителю къде живеши. гл҃а има. придѣта и видита. придоста же и видѣста къде живѣше и прѣбъиста оу нѥго дьнь тъ.

III. ПРИДЕВИ

1. На које се групе деле стсл. придеви по граматичком значењу и облику?

2. Који су облици придева старији: они који имају прост (именички) или сложен (заменички) облик?

3. Анализирајте придеве употребљене у доле наведеним реченицама. Одредите њихову врсту по значењу (описни, односни, присвојни).

1) **съ горъками слъзами зовѣаше ста҃а҃го**; 2) **дастъ ѭ родителема съдравѫ**; 3) **тьшта же симонова. лежааше огнемь жегома**; 4) **тако бѫдетъ и родоу семоу лѫкавьномоу**; 5) **никъто не въливаатъ вина въ мѣхъı вѣтъхъı**; 6) **пришедъ и҃съ въ домъ петровъ**; 7) **даждь ми достоинѫѭ чѧсть имѣниѧ**; 8) **слъньце сиѧетъ на зълаго и на добраго. и дъждитъ на правьдънъıѧ. и обидьливъıѧ**; 9) **а дроугъ жениховъ стоѩ и послоушаѩ его**; 10) **хлѣбъ нашь насѫщьнъı даждъ намъ дьнесь.**

4. Доле наведене придеве поделите по значењу. Од којих врста речи и помоћу којих суфикса су они изведени? Задатак израдите по схеми:

придев	врста по значењу	мотивна реч	суфикс

кротъкъ, грѣховьнъ, плътьскъ, богатъ, срьдитъ, жестокъ, мѫченичьскъ, перьнатъ, дрѣвѣнъ, тѫжькъ, грьчьскъ, адамовъ, милостивъ, тънъкъ, законьнъ, львовъ, голѫбинъ, врачевъ, въисокъ, звѣринъ, длъжьнъ.

3.1. Прости придевски облици

1. По којем типу именичких основа се мењају прости придевски облици **новъ, тъшть; нова, тъшта; ново, тъште**?

2. Промените кроз падеже наведене придеве и синтагме:

а) **тихъ, въисокъ, благъ, оубога, крѣпъка, соуха**;

б) столъ великъ, уловѣкъ кротъкъ, въздоухъ соухъ, рѣка велика, дѫбъ высокъ, стоуденьць глѫбокъ, ноша тѫжька, плодъ горькъ, аблъко сладъко, дрѣво высоко, рѣка глѫбока.

3. Анализирајте следеће примере и утврдите да ли су придеви у старословенском језику имали облик вокатива? У функцији обраћања придев се употребљава: а) у простом или б) сложеном облику?

1) рабє лѫкавъи; 2) фарисею слепе; 3) радоуи сѧ цр҃ю июдейскъ; 4) съноу уловѣуьскъ възлюби бо паує славѫ ул҃ую неже славѫ б҃ию҃; 5) зємле июдова; 6) юдинъ облиуителю.

4. Одредите синтаксичку функцију придева у доле наведеним примерима:

1) уловѣкъ єтєръ бѣ богатъ; 2) уловѣкъ бѣ домовитъ; 3) и єгда приближи сѧ ... къ горѣ єлеоньсцѣ посъла дъва отъ оученикъ своихъ; 4) всакъ иже слъштъ ми словеса и творитъ ѩ. оуподобл҃ѫ єго мѫжеви мѫдроу; 5) и всакъ слъшаі ми словеса си. и не творѧ ихъ. оуподобитъ сѧ мѫжеви боую; 6) бъістъ гладъ крѣпъкъ на странѣ тои; 7) оузьрѣ и о҃ць єго и милъ ємоу бъістъ; 8) и҃съ видѣ же и єдинѫ въдовицѫ оубогѫ; 9) г҃л҃ѭ же вамъ ѣко въсѣко слово праздъно єже аштє рекѫтъ ул҃вци; 10) никъто же не въливаатъ вина въ мѣхъı ветъхъı; 11) не можеши власа єдиного бѣла ли уръна сътворити; 12) г҃ла имъ и҃с врѣмѧ мое не приде. а врѣмѧ ваше въсегда естъ готово.

5. Одредите падеж, број, род, врсту промене, значење и функцију наведених придева:

1) въ уръвѣ китовѣ; 2) на зємл̂и добрѣ; 3) поусто есть мѣсто; 4) на травѣ зеленѣ; 5) и близъ бѣ пасха июдеиска; 6) приде въ странѫ галилеискѫ; 7) мѫжь бо ѥсмь оубогъ и грѣшьнъ; 8) уловѣкоу домовитоу; 9) приде въ градъ самареискъ; 10) далъ ти бъı водѫ живѫ; 11) уловѣкъ нѣкъıи стъвори вечерѫ великѫ; 12) и възложишѧ на ѥ̂ь съплетъше трьновъ вѣнець; 13) д҃хъ бо бъдръ. а плътъ немоштьна.

3.2. Сложени придевски облици

1. Објасните како настају сложени придевски облици? Који је узрок њиховог настанка? Објасните фонетске промене које се дешавају при грађењу сложеног придевског облика у номинативу једнине: **novъ-jь* > **nov-yjь* > **nov-yi* > **новъıи**; **sin'ь-jь* > **sin'-ĭjь* > ** sin'-ii* > **синии.**

2. Објасните како су настали следећи сложени придевски облици **старъıи**, **добръıи**, **ништии**, **обштии**, **тъштии.**

3. Објасните постанак флексијских наставака **-аѧ** / **-'аѧ**, **-оѥ** / **-'ѥѥ** у наведеним облицима номинатива једнине женског и средњег рода:

стараѧ, **добраѧ**, **крѣпъкаѧ / староѥ**, **доброѥ**, **крѣпъкоѥ**; **отьѵаѧ**, **обштаѧ**, **сиⷩаѧ**, **тъштаѧ / отьѵѥѥ**, **обштѥѥ**, **сиⷩѥѥ**, **тъштѥѥ.**

4. Од наведених простих придевских облика изведите номинатив једнине њихових сложених облика: **сладъкъ**, **пѣшть**, **крѫглъ**, **чоудьнъ**, **штоуждь.**

5. Објасните фонетске промене које се дешавају у облицима генитива, датива, инструментала и локатива једнине сложених придева.

ген. једнине: **новаѥго** > **новааго** > **новаго**; **синѧѥго** > **синѧаго** > **синѧго**;

дат. једнине: **новоуѥмоу** > **новоуоумоу** > **новоумоу**; **синюѥмоу** > **синюоумоу** > **синюмоу**;

инстр. једнине: **старъıимь** > **старъимь**; **сиⷩиимь** > **сиⷩимь**;

лок. једнине: **старѣѥмь** > **старѣѣмь** > **старѣмь**; **сиⷩиѥмь** > **сиⷩиимь** > **сиⷩимь.**

6. Објасните постанак флексијских наставака у сложеном облику придева наведених у следећим примерима:

1) **новоумоу лѣтоу**; 2) **доухоу неѵистоумоу**; 3) **запрѣти вѣтроу и влъненню водьномоу**; 4) **тако бѫдетъ и родоу сѥмоу лѫкавьномоу**; 5) **износитъ отъ съкровища своѥго новаѧ и ветъхаѧ**; 6) **не трѣъбоуѭтъ съдравии враѵа. нъ болѫщии**; 7) **живота вѣѵьнааго**; 8) **съвѧза крѣпъкааго**; 9) **понеже сътвористѥ единоумоу отъ сихъ малъıхъ братръ моихъ мьнъшихъ**; 10) **кльнетъ сѧ златомь црк҃вънъımъ**; 11) **по прѣселении же вавилонъсцѣмь**; 12) **и отъ прѣселениѧ вавилоньскаго**; 13) **ѵьто иштете живаго съ мрътвъıми**; 14) **изиди ѣдро на распѫтиѣ и стъгнъı града и ништѫѭ и храмъıѭ и слѣпъıѭ въведи сѣмо**; 15) **можетъ ли ѵрѣво въмѣстити невъмѣстимааго**; 16) **въıше того кость закона тѣлесьнааго**; 17) **и правьднааго житиѧ**

на мнози прогонима; 18) **даждь ми достоинѫѭ ѹѧсть имѣниѧ**; 19) **и похвали господинъ домоу икономa непрaвьдьнааго**; 20) **въ непрaвьдьнѣмь житии.**

7. Коју су синтаксичку функцију имали сложени придеви у стсл. језику?

1) **онъ же въставъ запрѣти вѣтроу і влънению водъноумоу и оулеже і бъістъ тишина**; 2) **понеже сътвористе единомоу отъ сихъ малъіхъ братръ моихъ**; 3) **егда же придетъ онъ дх̄ъ истинъныи**; 4) **въдовица си оубогаа мъножѣе въсѣхъ въръже**; 5) **клънетъ сѧ златомъ црквн̄ъімъ**; 6) **ѹьто иштете живаго съ мрътвъіми**; 7) **придошѧ птицѧ нб̄скъіѧ ї позобашѧ ѣ.**

8. Из наведених примера издвојте супстантивизиране придевске облике. У којим синтаксичким функцијама се они јављају?

1) **изиди на распѫтиѣ и стъгнъі града. и ништѫѭ и бѣдънъіѧ и хромъіѧ и слѣпъіѧ въведи сѣмо**; 2) **сърѣтосте и дъва бѣсъна. от грєбишть їхъ їсходѫшта**; 3) **да бѫдѫть послѣдьнии пьрвии и пьрвии послѣдьнии**; 4) **нє трѣбоуѭтъ съдравии врaчa. нъ болѫщеи**; 5) **рѣсте къ нимъ. чьто иштете живааго съ мрътвъіими.**

3.3. Поређење придева

1. Објасните фонетске промене у грађењу облика компаратива придева и закључите којим наставцима се градио облик номинатива једнине сва три придевска рода.

Мушки род: I. **bol-**jьs*** > **bol'ь* + ***-jь*** > **bol'ь-jь* > **болии**; **bogat-**ē-jьs*** > **bogatějь* > **богатѣи**; **nov-**ē-jьs*** > **novějь* > **новѣи**; **mьn-**jьs*** > **mьn'ь-**jь*** > **мьнии**; **hud-**jьs*** > **hužd'ь-**jь*** > **хоуждии.**

Средњи род: **bol-**jes*** > **болѥ**, **bolg-**jes*** > **блаже**; **čęst-**jes*** > **ѹште**, **hud-**jes*** > **хоудже**; **mold-**jes*** > **млаждє**; **mьn-**jes*** > **мьнѥ**; **vęt-**jes*** > **вѫште**; **glǫb-**jes*** > **глѫбле**; **krěp-**jes*** > **крѣпле**; **šir-**jes*** > **ширѥ**; **vys-**jes*** > **въише**; **niz-**jes*** > **ниже**; **sold-**jes*** > **слаждє**; **pak-jes* > **паѹє** „боље, више" : **пакъı** „опет".

Женски род: **bol-**jьs-ji*** > **болъши** (упор. **поустъын'и**, **богъын'и**, **рабъын'и**); **hud-**jьs-ji*** > **хоуждьши**; **mъnog-**ē-jьs-ji*** > **мъножаиши**; **mьn-**jьs-ji*** > **мьньши.**

2. Констатујте да ли се у компартиву чувају суфикси -**ок**-, -**єк**-, -**ък**- којима је изведена придевска основа: **низъкъ – ниже**, **глѫбокъ – глѫбле**, **крѣпъкъ – крѣпле**, **въисокъ – въише**, **широкъ – шире**.

3. Објасните зашто се један исти по постанку суфикс за грађење компаратива једном јављања у облику -**ѣиш**-, а други пут у облику -**аиш**-. На пример у облицима компаратива женског рода: **сильнѣиши**, **множаиши**, **бѣлѣиши**, **новѣиши**, **велиуаиши**.

4. Од датих придева саградите прост облик компаратива у ном. једн. сва три рода: **младъ**, **хоудъ** „мали, неугледан”, **старъ**, **добръ**, **соухъ**, **тихъ**.

5. Доле наведене компаративе придева дате у мушком, женском и средњем роду напишите у облику позитива.

мьнии, **мьньши**, **мьнюе / мьньше** – „мањи, мања, мање”

болии, **больши**, **болє / больше** и **вѫштии**, **вѫштьши**, **вѫште** – „већи, већа, веће”

лоучии, **лоучьши**, **лоуче / лоучьше** – „бољи, боља, боље” (и **оуньи / оунѣи**, **соулии / соулѣи**)

горьии, **горьши**, **горьше** – „гори, гора, горе”

6. Анализирајте наведене примере и одредите како се гради облик суперлатива у старословенском језику.

1) **вѫште – наивѫште**, **крѣпле – наикрѣпле**; 2) **мѫдръ – прѣмѫдръ**, **милостивъ – прѣмилостивъ**, **великъ – прѣвеликъ**; 3) **мьнии – вьсѣхъ мьнии**, **хоуждии – вьсѣхъ хоуждии**; 4) **въисокъ – зѣло въисокъ**, **крѣпъкъ – зѣло крѣпъкъ**; 5) **жестокъ – вельми жестокъ**, **далекъ – вельми далекъ**.

7. Из наведених примера издвојте придеве и разврстајте по схеми:

придев	ном. једн.	значење	облик	род	број	падеж	варијанта промене	степен	синт. функц.

1) **ѣкоже бо въ дьни ноевъı. тако бѫдетъ и въ дьни сн҃а чскаго**; 2) **и пришедъ ис҃ъ въ домъ кънѫжь**; 3) **и гл҃а се агньць бж҃ии**; 4) **бѣ же водоносъ камѣнъ**; 5) **свѧтъıимъ же мѫченикомъ заткоренъıмъ въ тьмьници. имена сѫтъ си**; 6) **не тольма прикмыкѣтъ**

оуста пророчьска. ꙗкоже кротъкъıихъ и тихъıихъ чловѣкъ; 7) нечистъıи и непрѣподобьнъıи съıне диꙗволѣ; 8) бѣ же иоанъ обльченъ власъı вельбѫжди.

IV. БРОЈЕВИ

1. Како се граде редни бројеви? За одговор упоредите преглед основних и редних бројева у старословенском језику. Неки од облика нису потврђени у стсл. споменицима, већ су резултат реконструкције.

1	ѥдинъ, ѥдьнъ, -а, -о	пръвъ, -а, -о
2	дъва, дъвѣ	вътоpъ, -а, -о
3	триѥ, трьѥ, три	третии, -иꙗ, -иѥ
4	ѵєтъıрє, ѵєтъıри	ѵєтврьтъ, -а, -о
5	пѧть	пѧтъ, -а, -о
6	шєсть	шєстъ, -а, -о
7	сєдмь	сєдмъ, -а, -о
8	осмь	осмъ, -а, -о
9	девѧть	девѧтъ, -а, -о
10	десѧть	десѧтъ, -а, -о
11	ѥдинъ (-а, -о) на десѧтє	пръвъ на десѧтє, ѥдинонадесѧтъ
12	дъва (-ѣ) на десѧтє	вътоpъ на десѧтє, дъванадесѧтъ
13	триѥ на десѧтє	третии на десѧтє, тринадесѧтъ
14	ѵєтъıрє (-ри) на десѧтє	ѵєтврьтъ на десѧтє, ѵєтъıренадесѧтъ
15	пѧть на десѧтє	пѧтъ на десѧтє, пѧтьнадесѧтъ
16	шєсть на десѧтє	шєстъ на десѧтє, шєстонадесѧтъ
17	сєдмь на десѧтє	сєдмъ на десѧтє, сєдмьнадесѧтъ
18	осмь на десѧтє	осмъ на десѧтє, осмонадесѧтъ
19	девѧть на десѧтє	девѧтъ на десѧтє, девѧтьнадесѧтъ
20	дъва десѧти	дъвадесѧтъ, дъвадесѧтьнъ
30	три десѧтє (-ти)	тринадесѧтьнъ
40	ѵєтъıрє (-ри) десѧтє (-ти)	ѵєтъıридесѧтъ, ѵєтъıридесѧтьнъ
50	пѧть десѧтъ	пѧтьдесѧтъ, пѧтьдесѧтьнъ
60	шєсть десѧтъ	шєстьдесѧтъ
70	сєдмь десѧтъ	сєдмодесѧтьнъ, сєдмьдесѧтьнъ
80	осмь десѧтъ	осмьдесѧтъ, осмьдесѧтьнъ
90	девѧть десѧтъ	девѧтьдесѧтє, девѧтьдесѧтьнъ

100	сто	стьнъ
200	двѣ сте	двоюсътьнъ, двосътьнъ
300	три ста	трисътьнъ
400	четыри ста	четъıръсътьнъ
500	пать сътъ	патисътьнъ
1000	тысаща, тысяща	тысащьнъ
2000	двѣ тысащи	двоютысащьнъ
3000	три тысаща	тритысащьнъ
4000	четыри тысаща	
5000	пать тысащь	
10000	тьма, несъвѣда	

2. По којем парадигматском обрасцу се мењају бројеви **єдинъ**, **єдина**, **єдино**?

3. Како се мењају бројеви **пать**, **шесть**, **седмь**, **осмь**, **девать**?

4. Зашто се промена броја **десать** назива мешовитом?

5. Како се мења број **сто**?

6. По којем парадигматском типу се мењају бројеви **тысяща** и **тьма**?

7. Како се мењају редни бројеви типа **пръвъ**, **вторъ**, **третии**, **четвертъ**, **патъ**, **шестъ**?

8. Анализирајте наведене примере и одредите од чега зависи падеж именице која стоји уз бројеве 1–10.

1) **єдинъ плодъ**, **коньнь**; **єдина къніга**, **пътица**; **єдино село**, **полє**; 2) **дъва плода**, **конта**; **двѣ кънизѣ**, **пътици**; **двѣ селѣ**, **поли**; 3) **трие плоди**, **коньни**; **три къніги**, **пътица**; **три села**, **полта**; 4) **четъıре плоди**, **коньни**; **четъıри къніги**, **пътица**; **четъıри села**, **полта**; 5) **пать плодъ**, **коньнь**; **пать кънігъ**, **пътиць**; **пать селъ**, **полъ**.

Исто је и са бројевима **шесть**, **седмь**, **осмь**, **девать**, **десать**.

9. Анализирајте наведене примере и одредите од чега зависи падеж именице која стоји уз бројеве 11–19.

єдинъ на десате плодъ, **коньнь**; **дъва на десате плода**, **конта**; **трие на десате плоди**, **коньни**; **четъıре на десате плоди**, **коньни**; **пать на десате плодъ**, **коньнь**; **шесть на десате плодъ**, **коньнь**; **седмь на десате плод**, **коньнь**; **осмь на десате плодъ**, **коньнь**; **девать на десате плодъ**, **коньнь**

10. Како су се мењали збирни бројеви: **дъвои**, **трои**, **ѹетверъ** (**ѹетворъ**), **пѧтеръ** (**пѧторъ**), **шестеръ** (**шесторъ**), **седмеръ** (**седморъ**), **осмеръ** (**осморъ**), **девѧтеръ** (**девѧторъ**), **десѧтеръ** (**десѧторъ**).

11. Како су се мењали сложени облици редних бројева **прьвъıи**, **вътораıи**, **третии**, **ѹетвъртъıи**, **пѧтъıи**, **шестъıи**?

13. Одредите у којем падежу стоји број **десѧть** у ниже наведеним примерима:

ѥдинъ (**ѥдина**, **ѥдино**) **на десѧте**; **дъва** (**дъвѣ**) **на десѧте**; **трие** (**три**) **на десѧте**; **ѹетъıре** (**ѹетъıри**) **на десѧте**; **пѧть на десѧте**; **шестъ на десѧте**; **девѧть на десѧте**;

дъва десѧти; **три десѧте**; **ѹетъıре десѧте**; **пѧть десѧтъ**; **шестъ десѧтъ**; **седмь десѧтъ**; **осмь десѧтъ**; **девѧть десѧтъ**.

14. Одредите падеж броја **сто** у следећим примерима:

дъвѣ сътѣ, **три съта**, **ѹетъıре съта**, **пѧть сътъ**, **шесть сътъ**.

15. У следећим примерима одредите тип промене наведених бројева, а такође и падеж и број именице или заменице која уз дати број стоји, као и падеж и број редног броја.

1) **исплънишѧ осмь дьнии**; 2) **поиметь съ собоѭ седмь инѣхъ доухъ**; 3) **прикмъ седмь хлѣбъ**; 4) **о ѥдиномь мѫченицѣ ѹодити сѧ ни о дъвою ни о десѧти**; 5) **посъла дъва отъ оученикъ**; 6) **посъла дъвѣ отъ рабъıѭ**; 7) **да шьдъше коупимъ дъвѣма сътома пѣнѧзь хлѣбъı**; 8) **по дъвою дьнию пасха бѫдетъ**; 9) **по дъвѣма ли трѣмъ мѣрамъ**; 10) **ѹетъıре десѧте ихъ ѥстъ**; 11) **и до дроугъıхъ пѧти дьнии**; 12) **поими съ собоѭ ѥдиного или дъва**; 13) **никъıи же рабъ не можетъ дъвѣма господинома работати**; 14) **ѩже прокльнъ нареѹе двѣ хотѣнии. и двѣ ѥстьствѣ и дѣиствѣ**; 15) **не десѧть ли ищистишѧ сѧ, а девѧть како не обрѣтошѧ сѧ**; 16) **подобьно ѥсть цр̄ствие небесьноѥ десѧти дѣвъ**; 17) **дѣци ... бѣ ѥмоу. ѩко дъвонадесѧте лѣтоу**; 18) **прѣбъıсть же мариѩ съ неѭ ѩко три мѣсѧца**; 19) **ѥще ѹетъıре мѣсѧци сѫть и сѫть и жатва придеть**; 20) **ѹетъırьмидьсѧтъı и шестиѭ лѣтъ създана бъıсть цьркъı си**.

V. ГЛАГОЛИ

5.1. Основне граматичке категорије старословенског глагола

1. Објасните шта означава категорија глаголског вида. Разврстајте дате парове глагола у групе према томе којом је врстом морфеме (префиксална, суфиксална) означена разлика у виду сваког од ових парова: **дѣлати : съдѣлати**, **творити : сътворити**, **гоубити : погоубити**, **мошти : възмошти**, **поустити : поуштати**, **простити : праштати**, **ити : поити**, **пасти : падати**, **коньчити : коньчати**, **сѣсти : сѣдати**, **двигнѫти : двизати**, **дрьзнѫти : дрьзати**, **бьрати : събьрати**, **пригвоздити : пригваждати**, **нести : принести**, **оубити : оубивати**, **избавити : избавлѣти.**

2. Одредите шта означава категорија интенционалности / неинтенционалости (тј. одређености и неодређености) код глагола који означавају кретање: **лєтѣти : лѣтати**, **вєсти : водити**, **нєсти : носити**, **ити : ходити**, **бѣжати : бѣгати**, **плоути : плавати.**

3. У ниже наведеним примерима подвуците глаголе и одредите њихово глаголско стање (актив, медиј, пасив): **тако бо писано прⷪ̄къмъ**; **силъı бо нбсⷪ̄къıѫ двигнѫтъ сѧ**; **съберетъ пьшеницѫ. въ житьницѫ а плѣвъı съжежетъ огнемь негасимъıмь**; **домъ господа мокго домъ молитвъı наречетъ сѧ**; **вѫдете ненавидими всѣми ѩзъıкъı**; **блюдѣте сѧ. і храните сѧ. отъ всѣкого лихоимиѣ.**

4. Који облици старословенског глагола су прости а који сложени? Поделите наведене глаголске облике на просте и сложене: **несѫ**, **ведѫ** (презент); **хощѫ играти**, **начьнѫ писати** (сложено будуће време I); **бѫдѫ коупилъ** (сложено будуће време II); **падъ**, **знахъ**, **несохъ** (аорист); **несѣахъ**, **знаахъ** (имперфекат); **коупилъ ѥсмь**, **молилъ ѥсмь** (перфекат); **видѣлъ бѣахъ**, **любилъ бѣахъ** (плусквамперфекат); **веди**, **пиши** (императив); **пришьлъ бъıхъ**, **велъ бъıхъ** (потенцијал).

5. Којим глаголским облицима је својствена категорија рода: **бѫдѫ съкръıлъ**, **съкръıла**, **съкръıло**; **пришьлъ**, **пришьла**, **пришьло ѥсмь**; **възлюбилъ**, **възлюбила**, **възлюбило бѣахъ**; **възмлъ**, **възмла**, **възмло бъıхъ.**

6. Објасните на шта се односи категорија глаголског лица – првог, другог и трећег?

а) 1) **съгрѣшихъ на небо и прѣдъ тобоѭ**; 2) **се колико лѣта работаѭ тебѣ и николиже заповѣди твоѥѧ не прѣстѫпихъ**; 3) **сѫпрѫгъ воловънъıхъ коупихъ пѧть. и градѫ искоуситъ ихъ. молѭ тѧ имѣи мѧ отроуъна**; 4) **оучитєл'ю хоштємъ отъ тебє знаамєниѥ видѣти**; 5) **въ мирѣ въкоупѣ оусънѫ и поуиѭ**; 6) **вънідѫ въ домъ твоі.**

б) 1) **слоухъмь оуслъıштє**; 2) **въжделѣшѧ видѣти. ѣже видитє**; 3) **въı же оуслъıшитє притъчѫ**; 4) **тъı оузьриши**; 5) **колико їматє хлѣбъ.**

в) 1) **петръ же вънѣ сѣдѣаше на дворѣ і пристѫпи къ н'ємоу єдина рабъın'и**; 2) **отрокъ мои лежитъ въ домоу моємъ ослабл҃єнъ**; 3) **слъıшавъ же и҃с҃ діві сѧ ємоу. и реуе градоуштиимъ по немъ**; 4) **и ищѣлѣ отрокъ его въ тъ часъ**; 5) **не трѣбоуѫтъ съдравіи врача нъ болѫщиі**; 6) **и тогда прідетъ конуина.**

7. Одредите шта означава глаголски број (а) једнина, б) множина):

а) 1) **чловѣкъ бѣ домовитъ. иже насади виноградъ и оплотомъ и огради. и ископа въ немь тоуило. и създа въ немъ стлъпъ. и вдастъı і дѣлатєлємъ и отиде**; 2) **и тъı ли нъı оучиши**; 3) **и мънѣ николиже не далъ еси козьлятє.**

б) 1) **не трѣбоуѫтъ съдравіи врача. нъ болѫщиі**; 2) **и мнозі лъжии пр҃рци въстанѫтъ. и прѣльстѧтъ многъı**; 3) **да отъпадѫтъ отъ мъıслеи своихъ**; 4) **ї възвєсєлѧтъ сѧ вьсі оупъваѭщіи на тѧ**; 5) **да постъıдѫтъ и съмѧтѫтъ сѧ вьсі врази мои.**

8. Шта означавају глаголи који стоје у дуалу?

5.2. Типови глаголских основа

1. Од којих двеју основа се граде променљиви и непроменљиви глаголски облици?

2. Који глаголски облици се граде од презентских, а који од инфинитивних основа?

3. Анализирајте издвојене инфинитивне основе и одредите којим гласом се оне завршавају – на вокал или сугласник. Одредите које су основе коренске, а које имају и основински наставак.

I а. **блюсти, блюдѫ; вєсти, ведѫ; влѣшти, влѣкѫ; власти, владѫ; вєсти, вєзѫ; грѫсти, градѫ; грєти, гребѫ; класти, кладѫ; красти, крадѫ; нєсти, несѫ; мѧсти, мѧтѫ; пасти, падѫ; пасти, насѫ; пєшти, пекѫ; обрѣсти, обрѣтѫ; мошти, могѫ;**

рєшти, рєкѫ; тєшти, тєкѫ; стрѣшти, стрѣгѫ, жєшти, жєгѫ; прѧсти, прѧдѫ; сѣсти, сѧдѫ; тлѣшти, тлъкѫ; цвисти, цвьтѫ; трѧсти, трѧсѫ;

I б. въıти, дати, бити, знати, плѣти, пѣти, пити, жити, пѧти, мрѣти, млѣти, лити, мъıти, кръıти, наѹѧти, трѣти, ѥмти (1. л. през. имѫ < *jьmǫ), тѧти (1. л. презента тьнѫ), мѧти, клѧти, плоути, ръıти, клати, слоути, обоути, жати;

II мрьзнѫти, двигнѫти, трьгнѫти, съхнѫти, (оу)сънѫти (< *u-sъp-nǫ-ti) упор. съпати; минѫти, доунѫти, канѫти, вѧнѫти, тлъкнѫти, оусѣкнѫти, врьгнѫти, въıкнѫти, оувѧзнѫти, гаснѫти, гъınѫти, грѧзнѫти, звѧкнѫти;

III а. имѣти, лєтѣти, болѣти, цѣлѣти, висѣти, владѣти, звьнѣти, зьрѣти, къıпѣти, пьрѣти, мьнѣти;

III б. слъıшати, кричати, бѣжати, лишати, дъıшати

IV боудити, платити, носити, лазити, лѣпити, ловити, ломити, любити, мѫѹити, просити, коупити, ходити, мѫтити, вражити, вѣрити, гасити, кадити, калити, квасати, клонити, клатити, красити, крьстити, корити, кроушити, роушити, свѧтити, коурити, палити, творити, поустити, посѣтити;

V а. гладати, дръзати, дрьжати, дрѣмати, дръжати, (съ)жигати, (по)жирати, зьдати, зъıбати, казати, капати, къıвати, кльвати, клєпати, кликати, ковати, копати, ласкати, лъгати, лизати, мазати, махати, мєтати, орати, падати, пьсати, питати, плакати, пьрати, рѣзати, ръвати, сълати;

V б. враѹєвати, вокѵати, вѣровати, даровати, именовати, пировати, пировати, миловати, милосръдовати, радовати (сѧ), пльвати, совати.

4. Одредите инфинитивну основу којој припадају наведени глаголи:

жьдати, мѧсти, влѣшти, гаснѫти, тъкати, зъвати, дьрати, гънати, плєсти, съпати, рѣзати, двигнѫти, доунѫти, даровати, пировати, враѹєвати, бъıти, ѥсти, мєсти, цвисти, рєшти, мєтати, дѣлати, бьрати, слабѣти, ѹитати, старѣти, пьсати, вѧзати, плакати, къıснѫти, вѧнѫти, тъкнѫти, гънѫти, наѹѧти, помѧнѫти, кръıти, лити, шити, грѣти, капати, съıпати, дрѣмати, именовати, радовати, висѣти, горѣти, дъıшати, ходити, носити, возити, влаѹити, работати, имати, дати, вѣдѣти, просити, водити, съıшати, ръпътати, мѫѹити, криѹати, играти, хоудѣти, отъвѣштати, таѩти, даѩти, вокѵати, ѹаѩти, дѣѩти, поустѣти.

5. Одредите вид глагола који припадају II инфинитивној врсти: а) **доуѫѫти**, **плєснѫѫти**, **тръгнѫѫти**, **кликнѫѫти**, **махнѫѫти**, **соуѫѫти**, **тлъкнѫѫти**, **врьгнѫѫти**; б) **мрьзнѫѫти**, **съхнѫѫти**, **вънѫѫти**, **гаснѫѫти**, **гънѫѫти**, **къснѫѫти**, **гразнѫѫти**, **тонѫѫти** (< **top-nǫ-ti*), **топити**, **забнѫѫти**, **льнѫѫти** (< **lьp-nǫ-ti*, упор. **при-лип-а-ти**).

6. Уочите којим гласом (вокалом или сугласником) се завршава корен глагола пред основинским наставком **-нѫ-**: **доуѫѫти**, **гъинѫѫти**, **минѫѫти**, **помѧнѫѫти**, **коснѫѫти**, **тонѫѫти**, **льнѫѫти**.

7. Објасните фонетске промене по којима је прасловенски завршни коренски сугласник у ниже наведеним старословенским инфинитивима измењен:

а) **плести** (упор. 1. л. презента: **плетѫ**), **мѧсти** (: **мѧтѫ**), **вести** (: **ведѫ**), **пасти** (: **падѫ**);

б) **пешти** (: **пекѫ**), **рєшти** (: **рекѫ**), **мошти** (: **могѫ**), **стрѣшти** (: **стрѣгѫ**);

в) **отвръсти** (: **отврьзѫ**), **излѣсти** (: **излѣзѫ**);

г) **грєти** (: **гребѫ**), **тєти** (: **тепѫ**), **жити** (**живѫ**);

8. Којим фонетским законом се објашњава двојаки вокализам корена у инфинитиву и презенту следећих глагола? Објасните развитак наведених старословенских облика.

а) **тлѣшти** (< **telk-ti*) : **тльчєте**, **врѣшти** (< **verg-ti*) : **врьжєте** (< **vьrg-e-te*); **почрѣти** (< **po-čerp-ti*): **почрьпєте** (< **po-čьrp-e-te*);

б) **клати** (< **kol-ti*): **колѥте** (< **kol-je-te*), **брати** : **борѥте**; **млѣти** : **мелѥте**;

в) **клѧти** (< **klen-ti*) : **кльнєте** (< **klьn-e-te*), **жѧти** : **жьнѥте**, **запѧти** : **запьнєте**, **начѧти** : **начьнєте**; **ѣсти** (< **jem-ti*) : **имєте** (< **jьm-e-te*), **възѧти** : **възьмєте**, **отѧти** : **отьмєте**, **дѫти** (< **dom-ti*) : **дъмєте** (< **dъm-e-te*);

г) **пѣти** (< **poi̯-ti*) : **поѥте** (< **poi̯-e-te*), **бити** (< **bei̯-ti*) : **биѥте** (< **bьj-e-te*), **плоути** (< **ploṷ-ti*): **пловєте** (< **plov-e-te*).

5.3. Променљиви облици глагола

5.3.1. ГЛАГОЛСКА ВРЕМЕНА

5.3.1.1. *Презент*

1. Нађите презентску основу глагола наведених у 2. л. једнине и 3. л. мн. и одредите којој презентској врсти ови глаголи припадају:

а) **дѣлаѭши**, **дѣлаѩтъ**; **читаѭши**, **ѵитаѩтъ**, **биѭши**, **биѩтъ**; **ꙁнаѭши**, **знаѩтъ**; **даѭши**, **даѩтъ**; **рѣжеши**, **рѣжѫтъ**; **коуѭши**, **коуѩтъ**; **вѣроуѭши**, **вѣроуѩтъ**; **пишеши**, **пишѫтъ**; **вѫжеши**, **вѫжѫтъ**; **копаѭши**, **копаѩтъ**; **дрѣмлѭши**, **дрѣмлѩтъ**; **кажеши**, **кажѫтъ**;

б) **несеши**, **несѫтъ**; **бѫдеши**, **бѫдѫтъ**; **ведеши**, **вєдѫть**, **тъкнеши**, **тъкнѫтъ**; **печеши**, **пекѫтъ**; **мьреши**, **мьрѫтъ**; **береши**, **берѫтъ**; **везеши**, **вєзѫтъ**; **влѣчеши**, **влѣкѫтъ**, **градеши**, **градѫтъ**;

в) **носиши**, **носѧтъ**; **ходиши**, **ходѧтъ**; **стоиши**, **стоѩтъ**; **просиши**, **просѧтъ**; **любиши**, **любѧтъ**; **мѫчиши**, **мѫѵѧтъ**; **ловиши**, **ловѧтъ**;

г) **мрькнеши**, **мрькнѫтъ**; **съхнеши**, **съхнѫтъ**; **канеши**, **канѫтъ**; **двигнеши**, **двигнѫтъ**; **минеши**, **минѫтъ**; **тлъкнеши**, **тлъкнѫтъ**; **гаснеши**, **гаснѫтъ**; **кликнеши**, **кликнѫтъ**; **плюнеши**, **плюнѫтъ**; **доуѵеши**, **доуѵѫтъ**;

д) **ѥси (бъıти)**, 3. л. множ. **сѫтъ**; **даси**, 3. л. множ. **дадѧтъ**; **ѣси**, 3. л. множ. **ѣдѧтъ**; **вѣси**, 3. л. множине **вѣдѧтъ**; **имаши**, 3. л. множине **имѫтъ**.

2. Објасните фонетске промене које су се дешавале у грађењу презентских облика глагола чији се корен завршавао сугласницима *k* и *g*:

пекѫ – пеѵеши – пеѵетъ, **рекѫ – реѵеши – реѵетъ**, **могѫ – можеши – можетъ**, **влѣкѫ – влѣчеши – влѣѵетъ**, **сѣкѫ – сѣѵеши – сѣѵетъ**, **стрѣгѫ – стрѣжеши – стрѣжетъ**.

3. Објасните фонетске промене које су се дешавале у презентским облицима глагола прве коренске (подгрупа глагола са кореном на вокал) и пете инфинитивне врсте:

знаѥтъ > **знаєтъ** > **знаатъ**; **въпрашаѥтъ** > **въпрашаєтъ** > **въпрашаатъ**. Упоредите и примере узете из Маријиног јеванђеља: **обрѣтаатъ** уместо **обрѣтаѥтъ**, **отъвръзаатъ** уместо **отъвръзаѥтъ**, **прикасаатъ сѧ** уместо **прикасаѥтъ сѧ**.

4. Објасните фонетске промене које су се дешавале у грађењу 1. лица једнине презента глагола четврте инфинитивне врсте: **nŏs-i-ǫ* > **nŏs-j-ǫ* > **ношѫ**; **hŏd-i-ǫ* > **hŏd-j-ǫ* > **хождѫ**; **vŏz-i-ǫ* > **vŏz-j-ǫ* > **вожѫ**; **lov-i-ǫ* > **lov-j-ǫ* > **ловлѭ**; **kup-i-ǫ* > **kup-j-ǫ* > **коуплѭ**.

5. Код глагола типа – **биѭ**, **крꙑѭ**, **мꙑѭ**, **колѭ**, **пиѭ**, **обоуѭ**, **знаѭ**, **поръѭ**, **спѣѭ**, **грѣѭ**, **поѭ** глас *j* је био: а) део корена или б) презентског основинског наставка?

6. Укажите на гласовне алтернације у облицима глагола Vб инфинитивне врсте обративши пажњу на утицај закона отвореног слога.

вѣровати – вѣроуѥтъ – вѣроуѭтъ, **даровати – дароуѥтъ – дароуѭтъ**, **пировати – пироуѥтъ – пироуѭтъ**, **именовати – именоуѥтъ – именоуѭтъ**, **миловати – милоуѥтъ – милоуѭтъ**, **милосръдовати – милосръдоуѥтъ – милосръдоуѭтъ**, **радовати (сѧ) – радоуѥтъ (сѧ) – радоуѭтъ**, **воювати – воюѥтъ – воюѭтъ**, **врачєвати – врачюѥтъ – врачюѭтъ**, **пльвати – плюѥтъ – плюѭтъ**.

7. Код глагола типа – **дѣлаѭ**, **въпрашаѭ**, **работаѭ**, **копаѭ**, **отъвѣштаѭ** глас *j* је био: а) део корена или б) презентског основинског наставка?

9. Напишите наведене облике глагола у њиховом реконструисаном прасловенском облику. Образац: **носити** < **nos-i-ti*, **несєтъ** < **nes-e-tъ*, **носѧтъ** < **nos-i-ntъ*.

1) **возити – возитъ – возѧтъ**; 2) **мести – метєтъ – метѫтъ**; 3) **гасити – гаснєтъ – гаснѫтъ**; 4) **стоѩти – стоитъ – стоѩтъ**; 5) **съпати – съпитъ – съпѧтъ**; 6) **бити – биѥтъ – биѭтъ**; 7) **крꙑти – крꙑѥтъ – крꙑѭтъ**.

Презент – задаци за утврђивање градива

1. Одредите презентску основу којој припадају наведени глаголи. Издвојте оне који припадају атематској основи: **имѣти**, **жити**, **мрѣти**, **начѧти**, **вѣдѣти**, **вести**, **шоумѣти**, **бꙑти**, **доунѫти**, **горѣти**, **скръбѣти**, **дати**, **сѣдѣти**, **трьпѣти**, **бѣжати**, **ѩсти**, **стоѩти**.

2. Промените у презенту следеће глаголе: **трѫсти, пѣти, съıпати, лиꙁати, ходити, бъıти, носити, дати, иштеꙁнѫти, бесѣдовати, тлъкнѫти, нести, носити, ѥсмь, вѣмь, дрѣмати, съпати, вести, решти, тешти, вънѫти, знати, пѣти.**

3. Од наведених ниже глагола саградите облике 1. и 2. лица једнине презента. Одредите које су консонантске алтернације присутне у основи садашњег времена.

просити, родити, колѣбати, трепетати, давити, дрѣмати, страдати, водити, гладити, красити, капати, плѫсати, томити, готовити, пешти, решти, тешти, сѣшти, мошти.

4. Од следећих глагола саградите облик 2. лица једн. презента. Објасните постанак гласовних (вокалних и сугласничких) алтеранција у основама презента и инфинитива.

плоути, бьрати, цвисти, жешти, блюсти, жѫти, мѫти, пьсати, вести, мрѣти, пѣти, клѫти, ꙁъвати, мести, начѫти.

5. Из наведених ниже реченица издвојте облике презента и одредите презентску основу, лице и број.

1) **аштѥ изгониши нъı. повели намь їти въ стадо. тъı оузьриши**; 2) **нѥ възможеши бо къ томоу домоу строити**; 3) **лиси ложа имѫть**; 4) **тьма васъ нѥ имѣтъ**; 5) **коупѫтъ себѣ хлѣбъı**; 6) **нѥ їмѫтъ ѹьсо ѣсти**; 7) **ѥгда тъ придѣтъ възвѣститъ намъ**; 8) **їмѣıи оуши слъıшати да слъıшитъ**; 9) **къгда оузьритъ оуима ї оушима оуслъıшѫтъ и срьдьцемь разоумѣıѫтъ**; 10) **погоубитъ ıѫ**; 11) **како тъı отъ менѥ пити просиши**; 12) **отъкоудоу оубо имаши водѫ**; 13) **нѥ имамь мѫжа. и нъıи҃ѣ ѥго же имаши**; 14) **виждѫ ıако пророкъ ѥси тъı**; 15) **въı кланıаѥтѥ сѧ. мъı кланıаѥмъ сѧ**; 16) **поклоньници поклоньıть сѧ**; 17) **ѹѥсо ищеши**; 18) **брашно имамъ ѣсти**; 19) **и нѣстъ иного б҃а раꙁвѣ мене**; 20) **се ц҃рь твои градетъ. сѣдѧ на жрѣбѧте осьлѝ**; 21) **отъвращтаеши лице твое отъ мене**; 22) **тъı еси петръ. и на семь камене съꙁиждѫ цркновь моıѫ.**

6. Објасните фонетске промене у облицима презента глагола.

а) 1. лице једн.: **ved-ŏ-m* > **ведѫ**, **dvig-nŏ-m* > **двигнѫ**, **zna-jŏ-m* > **знаıѫ**, **nos-i-ǫ* > **nŏs-j-ǫ* (лични наставак добијен је аналошки према глаголима I, II и III презентске врсте) > **ношѫ**;

б) 2. лице једн.: **nos-i-si* > **nŏs-i-hi* (правило „руки”) > **nŏs-i-ši* > **носиши**, **kup-i-si* > **kup-i-hi* > **kup-i-ši* > **коупиши.** Исти лични наставак -**ши** код глагола I, II и III презентске врсте добијен је аналошки: **ведеши**, **гаснєши**, **дѣлакши**.

в) 3. лице једн.: **bĕr-e-tĭ* > **беретъ**; **nos-i-tĭ* > **носитъ**

Следећи правило о развитку индоевропских вокала у прасловенском језику наставак **-tĭ* би на прасловенском нивоу требало да гласи **-tь*, али у старословенском језику доследно на крају овог облика налазимо -**тъ.** Исти случај је са завршетком 3. лица множине.

г) 1. лице множ: **ber-e-mŏs* > **берємъ**; **nos-i-mŏs* > **носимъ**

д) 2. лице множ: **ber-e-tĕ* > **берєте** (упор. грч. φερετε), **nos-i-tĕ* > **носите**

ђ) 3. лице множ.: **ber-o-ntĭ* > **berǫntь* > **беръжтъ**; **nos-i-ntĭ* > **nosętь* > **носѧтъ**

е) 1. лице двојине: **ber-e-vě* > **беревѣ**; **nos-i-vě* > **носивѣ**

ж) 2. лице двојине: **ber-e-ta* > **берета**; **nos-i-ta* > **носита**

з) 3. лице двојине: **ber-e-te* > **берете**; **nos-i-te* > **носите**

7. Објасните фонетске промене у облицима презента атематских глагола.

а) **dōd-mĭ* > **дамь**, **es-mĭ* > **ѥсмь**; б) **dōd-tĭ* > **дастъ**,**ěs-tĭ* > **ѥстъ**; в) **dōd-e-ntĭ* > **дадѧтъ**,**s-o-ntĭ* > **сѫтъ.**

5.3.1.2. *Футур*

1. Од чега зависи употреба облика презента у значењу простог будућег времена? Упоредите следеће примере: **въставъ идѫ къ о҃цю. и рекѫ емоу**; **сѫпрѫгъ воловъньıихъ коупихъ и градѫ искоуситъ ихъ.**

2. Наведене глаголске облике простог будућег времена преведите на савремени српски језик: **да не останѫтъ на крьстѣ тѣлеса въ сѫботѫ**; **да идѫтъ въ галилеѭ и тоу ма видѧтъ**; **татъ не приходитъ. нъ да оукрадетъ. и оубиетъ. и погоубитъ.**

3. У којем облику стоје помоћни глаголи **начѧти**, **хотѣти**, **имѣти**, а у којем глагол који се мења при грађењу облика сложеног будућег времена I? Упоредите: **и тогда начьнеши съ стоудомъ послѣдьнее мѣсто дрьжати**; **ако намъ хоштеши ѩвити сѧ**; **азъ ва имамь мѫчити. да никътоже възможетъ помошти вама.**

4. Како се градио облик сложеног будућег времена II? Упоредите: **аще на то сътворимъ владъıки подражали бѫдемъ; да аште нъı деситъ день съмрьтьнъı въ грѣсѣхъ то въскѫѭ сѧ и родили бѫдемъ.**

5. Нађите у следећим примерима облике футура и одредите њихов тип (прост или сложен), лице и број и род. Користите се следећом схемом:

будуће просто			будуће сложено I				будуће сложено II			
глагол	лице	број	помоћ. гл.	инф.	лице	број	помоћ. гл.	партицип	број	род

1) **єгда тъ придєть. възвѣститъ намъ**; 2) **коупѫтъ себѣ хлѣбъı**; 3) **аштє изгониши нъı. повѣли намъ їти въ стадо**; 4) **село коупихъ. имамъ нѫждѫ изити и видѣти є**; 5) **ѵто хоштєши ми дати и азъ вамъ прѣдамь и**; 6) **аштє ли бѫдетъ нє добрѣ покаıалъ сѧ. то да нє приѭтъ бѫдетъ въ своє отьѵство**; 7) **азъ ва имамь мѫѵити. да никъто жє възможетъ помошти вама**; 8) **нъ и жити съ вами нє хоштѫ**; 9) **да въ домъ мои вънідеши**; 10) **єгда жє въздрастетъ болє зелии єстъ і бъıваатъ дрѣво**; 11) **паѵє скръıѭ таіноѥ сє. єда бѫдетъ сълъгалъ приходивъıи**; 12) **нъ рьци словомъ и ицѣлѣтъ отрокъ мои**; 13) **ѵто хоштєши ми дати ї азъ прѣдамъ и**; 14) **пакъı иматъ прити. тогда иматъ дѣло твоє искоушєно бъıти**; 15) **ѣко жє троудиши сѧ тако и мъздѫ приимеши**; 16) **повєлѣ дърати желѣзнъı ногътъı дондеже ѵрѣва наѵънѫтъ хътѣти извалити сѧ**; 17) **єгда же оуслъıшите брани и нестроеньѣ. не оубоите сѧ**; 18) **не имамь пити отъ плода сего лозънаго**; 19) **кого хоштєте отъ обою. отъпоуштѫ вамъ. вараавѫ ли или їса**; 20) **и ѕвѣѕдъı начьнѫтъ съ небесе падати**; 21) **єгда же съѕьрѣтъ плодъ. посьлетъ сръпъ.** 22) **и се сътворѫ да и остатъка ихъ не бѫдетъ.**

5.3.1.3. *Аорист*

1. Које је граматичко значење аориста у стсл. језику? Од којих се глагола градио (тј. од глагола свршеног или несвршеног вида)? Како се аорист преводи на савремени српски језик (глаголима свршеног или несвршеног вида)?

1) **самарѣнинъ же єтєръ градъı. и придє надь ѭь и видѣвъ и млср҃дова. и пріступльı обазаа строупъı єго... приведє и въ гостиньницѫ. и прилежа емъ**; 2) **уловѣкъ бѣ домовитъ. іже насади виноградъ. і оплотомъ і огради. і ископа въ немь тоуило. і созъда въ немъ стлъпъ. і вдастъı и дѣлатєлємъ. и отиде.**

2. Колико је облика аориста било у старословенском језику? Који аорист је био старији: асигматски или сигматски?

3. Од наведених ниже глагола саградите све облике 1. лица једн., множ. и двојине асигматског аориста. Који од наведених глагола не граде облике асигматског аориста?

пасти (1. л. презента **падѫ**), **минѫти** (1. л. презента **минѫ**), **ити** (1. л. презента **идѫ**), **съхнѫти** (1. л. презента **съхнѫ**), **начѧти** (1. л. презента **начьнѫ**), **обрѣсти** (1. л. презента **обрѣтѫ**), **дѫти** (1. л. презента **дъмѫ**), **красти** (1. л. презента **крадѫ**), **пѣти** (1. л. презента **поѭ**), **рєшти** (1. л. презента **рекѫ**), **вести** (1. л. презента **ведѫ**).

4. Од којих инфинитивних основа се гради асигматски аорист? Ако се инфинитивна основа завршава наставком **-нѫ-** – улази ли тај наставак у структуру овог аориста?

5. Анализирајте фонетске промене у облицима асигматског аориста:

	једнина	множина	двојина
1. лице	**pād-ŏ-m* > **падъ** **mŏg-ŏ-m* > **могъ**	**pād-ŏ-mŏs* > **падомъ** **mŏg-ŏ-mŏs* > **могомъ**	**pād-ŏ-vě* > **падовѣ** **mŏg-ŏ-vě* > **моговѣ**
2. лице	**pād-ĕ-s* > **падє** **mŏg-ĕ-s* > **може**	**pād-ĕ-tě* > **пєдєтє** **mŏg-ĕ-tě* > **можетє**	**pād-ĕ-ta* > **падєта** **mŏg-ĕ-ta* > **можєта**
3. лице	**pād-ĕ-t* > **падє** **mŏg-ĕ-t* > **може**	**pād-ŏ-nt* > **падѫ** **mŏg-ŏ-nt* > **могѫ**	**pād-ĕ-te* > **падєтє** **mŏg-ĕ-tee* > **можєтє**

6. Наведите све могуће форме сигматског аориста у 1. лицу једн., множ. и двојине од следећих глагола: **бꙑти**, **нести**, **отъврьгнѫти**, **вести**, **бости**, **бьрати**, **доунѫти**, **пити**, **чьсти**, **пѣти**.

7. Наведите облике сигматских аориста следећих глагола: **ходити**, **читати**, **мѧсти**, **пешти**.

8. Можемо ли по облицима 2. и 3. лица једнине разликовати типове аориста код глагола са инфинитивном основом на сугласник?

9. Анализирајте фонетске промене у облицима: а) старог сигматског аориста глагола са инфинитивном основом на сугласник (**вести**, **ведѫ**); б) старог сигматског аориста глагола са инфинитивном основом на самогласник (**бити**, **биѭ**):

	инф. осн. на сугласник			инф. осн. на самогласник		
	једнина	множина	двојина	једнина	множина	двојина
1. лице	**vēd-s-ŏm* > **вѣсъ**	*v*ēd-s-ŏmŏs* > **вѣсомъ**	**vēd-s-ŏvě* > **вѣсовѣ**	**bi-s-ŏm* > **биχъ**	**bi-s-ŏmŏs* > **биχомъ**	**bi-s-ŏvě* > **биχовѣ**
2. лице	**vědě-s-s* > **веде**	**vēd-s-tě* > **вѣсте**	**vēd-s-tā* > **вѣста**	**bi-s-s* > **би**	**bi-s-tě* > **бисте**	*bi-s-tā* > **биста**
3. лице	**vědě-s-t* > **веде**	**vēd-s-n̥t* > **вѣсѧ**	**vēd-s-tě* > **вѣсте**	**bi-s-t* > **би**	**bi-s-n̥t* > **bihę* > **bišę* > **бишѧ**	**bi-s-tě* > **бисте**

10. Пронађите облике 2. и 3. лица једнине аориста глагола **бꙑти** и **дати**. Шта уочавате?

1) **и бꙑстъ ѣко оуслꙑша єлисавєдь цѣлованиє маринно**; 2) **григории поставьknъ бꙑстъ патриархъ**; 3) **сє трѫсъ вєликъ бꙑстъ въ мори**; 4) **призъвавъ же и десѧтъ рабъ своихъ и дастъ имь десѧтъ мънасъ**; 5) **и бꙑстъ ѣко мрьтвъ**.

11. Од којих глагола се могао градити облик новог сигматског аориста? У чему је разлика између овог и облика старог сигматског аориста са алтернацијом *s/h/š*?

12. У доле наведеним примерима пронађите облике аориста и наведите морфолошке карактеристике глагола који у том облику стоје. Користите се следећом схемом:

глагол	инфин.	инф. осн.	тип аорис.	наставак	број	лице

1) **и тогда же придоша оученици его**; 2) **остави же водоносъ свои жена и иде въ градъ**; 3) **даша ємоу рыбы пєученыі**; 4) **и прикоснѫ сѧ рѫцѣ ѥѩ**; 5) **и абие оустрѣми сѧ стадо все по брѣгоу въ море ї оумрѣша въ водахъ**; 6) **єтери отъ къ҃нижьникъ рѣша къ себѣ**; 7) **и оуже година минѫ**; 8) **рѣхъ вамъ**; 9) **въшедъ ѩтъ ѭ за рѫкѫ**; 10) **уловѣкъ бѣ домовитъ іже насади виноградъ і оплотомъ і огради і ископа въ н҃ємь тоуило і съзъда въ н҃ємъ стлъпъ**; 11) **ємъше же дѣлателе рабы его ового бишѧ ового же оубишѧ ового же камениємь побишѧ**; 12) **пасѫштеи... придѫ къ и҃сви і обрѣтѫ сѣдѫшта у҃ка**; 13) **і ишедъше раби ти на пѫти събьрашѧ вьсѧ ѩже обрѣтѫ**; 14) **они же идѫ въ свиниѭ**; 15) **и приде прѣжде къ гробоу. и приникъ видѣ ризы лежѫштѧ. обаче не вьниде**; 16) **и принесошѧ главѫ его на блюдѣ. и дашѧ дѣвици и несе матери своеи**; 17) **повѣдашѧ же ємоу. ѣко и҃съ наꙁарѣнинъ мимо ходитъ**; 18) **обраꙁъ дахъ вамъ. да ѣкоже аꙁъ творихъ вамъ и въı твориτє**; 19) **и вълѣꙁе въ корабь и҃съ**; 20) **и молихъ сѧ оученикомъ твоимъ да ижденѫтъ и не въꙁмогѫ.**

5.3.1.4. *Имперфекат*

1. Којим се глаголима, свршеним или несвршеним, преводи стсл. имперфекат на савремени српски језик? Од којих глагола (свршених или несвршених) је он обично образован у стсл. језику? Које је граматичко значење имперфекта у стсл. језику?

2. Објасните од које се глаголске основе гради старословенски имперфекат. Помоћу којих наставака се он гради? Које фонетске промене се јављају у грађењу појединих типова имперфекта? Упоредите:

1) ако се основа инфинитива завршава вокалима **-а-**, **-ѣ-**: **уитати – уитаахъ**, **бьрати – браахъ**, **глаголати – глаголаахъ**, **дѣлати – дѣлаахъ**, **видѣти – видѣахъ**;

2) ако се основа инфинитива завршава сугласником: **вести** (**ved-ti*) – **ведѣахъ**, **нести – несѣахъ**, **вести – везѣахъ**, **пешти** (**pek-ti*) – **пеуаахъ**, **мошти** (**mog-ti*) – **можаахъ**, **сѣшти** (**sěk-ti*) – **сѣуаахъ**;

3) ако се основа инфинитива завршава на *-i-*: **носити** (**nosi-ē-ahъ* > **nosj-ē-ahъ*) – **ношаахъ**, **ходити** – **хождаахъ**, **любити** – **любѩаахъ**, **ловити** – **ловѩаахъ**, **просити** – **прошаахъ**, **возити** – **вожаахъ**;

4) ако се основа завршава наставком *-nǫ-* или ако је основа атематска на вокал: **двигнѫти** – **двигнѣахъ** (упор. 3. л. през. **двигнѫтъ**), **съхнѫти** – **съхнѣахъ** (упор. **съхнѫтъ**), **вмнѫти** – **вмнѣахъ**, **пѣти** – **поѩаахъ** (< **poi̯-ē-ahъ*, упор. **поѭтъ**), **кръıти** – **кръıаахъ** (упор. **кръıѭтъ**), **клати** – **колѩаахъ** (упор. **колѭтъ**), **мрѣти** – **мьрѣахъ** (упор. **мьрѫтъ**), **жѫти** – **жьнѣахъ** (упор. **жьнѫтъ**), **пѫти** – **пьнѣахъ** (упор. **пьнѫтъ**).

3. Објасните фонетске промене у следећим облицима имперфекта: **можахѫ** уместо **можаахѫ**, **даѩаше** уместо **даѩаше**, **вѣдѣше** уместо **вѣдѣаше**, **идѣше** уместо **идѣаше**.

4. Утврдите колико је облика имперфекта имао стсл. глагол **бъıти**: а) **бѣхъ**, **бѣ**, **бѣ**...; б) **бѣахъ**, **бѣаше**, **бѣаше**... Под чијим аналошким утицајем се формирао облик промене **бѣхъ**, **бѣ**, **бѣ**...?

5. Промените у имперфекту следеће старословенске глаголе: **ходити**, **носити**, **вєсти**, **съхнѫти**, **хвалити**, **видѣти**, **знати**, **оумѣти**, **мошти**.

6. Одредите морфолошке карактеристике глаголских облика који у наведеним примерима стоје у имперфекту. Објасните фонетске промене. Користите се следећом схемом:

глагол	инфинитив	основа	наставак	број	лице

1) **молѩаахѫ и оучєници єго**; 2) **и въста и слоужаашє ѥмоу**; 3) **въздрѣмашѧ сѧ вьсѧ и спаахѫ полоуноци**; 4) **сѣдѣашє съ слоугами**; 5) **змии бѣашє въ водахъ**; 6) **и сє мнози грѣшьници и мытари пришедъшє възлєжаахъ**; 7) **дивлѣахѫ жє вьси**; 8) **чловѣкъ єтєръ съхождаашє отъ єр҃лсма въ ерихѫ**; 9) **ї никъто жє нє можаашє отъвѣштати ємоу словесє**; 10) **и съ горьками сльзами зовѣаше ст҃аго**; 11) **оучитєль молитвъı трѣбоуѩше**; 12) **їдѣашє їздалєче въ слѣдъ єго**; 13) **живѣаше близъ вратъ ст҃аго паула апостола**; 14) **приношаахѫ къ нѥмоу вса нєдѫжьнъıѭ**; 15) **овьца вынѣ**

оградъı блѫждааше; 16) **бѣ же пештъ. и камень належааше на неи**; 17) **прихождаахѫ отъвьсѫдоу къ немоу по вьсѫ дьни.**

5.3.1.5. *Перфекат*

1. Које је граматичко значење имао стсл. перфекат? Како се градио старословенски облик перфекта? Какав је његов облик: синтетички или аналитички?

2. Који од саставних делова сложене перфекатске форме носи значење лица и броја, а који броја и рода?

3. Објасните како се градио облик партиципа перфекта (типа **неслъ**, **несла**, **несло** итд.) који учествује у грађењу овог сложеног глаголског облика. Саградите партицип перфекта следећих глагола: **пьсати**, **дѣлати**, **знати**, **мести**, **нести**, **рєшти**, **мошти**, **вести** (1. л. презента **ведѫ**), **ити** (од основе **šьd-*), **вєсти** (1. лице презента **везѫ**), **плєсти.**

3. Откријте подударности између наставака партиципа перфекта и падежних наставака основних тврдих варијанти именичке промене:

Партицип	*Именице*
неслъ, несла, несло	**столъ, жена, село**
несли, неслъı, несла	**столи, женъı, села**
несла, неслѣ, неслѣ	**стола, женѣ, селѣ**

4. Како гласи перфекат глагола **бъıти**?

5. Преведите наведене примере на савремени српски језик и одредите лице, број и род глагола употребљених у облику перфекта. Користите се следећом схемом:

перфекат	облик		број	лице	род
	помоћни глагол	глагол који се мења			

1) **мѫжь имѣла кєси**; 2) **пришелъ ли єси сѣмо прѣжде врѣмене мѫчитъ насъ**; 3) **и мънѣ николиже нє далъ єси козьлѧтє**; 4) **нє доброє ли сѣмѧ сѣѣлъ кєси на селѣ**

своємъ; 5) далъ єсі весєлье въ ср҃дці моємъ; 6) сътворилъ єсі лесть. възлюбилъ єсі зълобѫ; 7) онъ же реүє: сѫдилъ єси; 8) і аштє єсмъ кого үимь обидѣлъ възвраштѫ үєтвьрицеѭ; 9) да оувѣстъ какѫ коуплѭ сѫтъ сътворили; 10) ѩко же и мѧ възлюбилъ єси; 11) отроковица нѣстъ оумрѣла нъ съпитъ; 12) ослѣпи очи ихъ. и окамѣнилъ естъ сръдьца іхъ; 13) нѣстъ остала ни єдина ѕлатица въ риѕьници; 14) възврати сѧ отъньждоуже єсмь пришелъ.

5.3.1.6. *Плусквамперфекат*

1. Како се градио старословенски плусквамперфекат и какво је временско значење он имао?

2. Дати су облици плусквамперфекта у 1. лицу једнине. Наведите остале његове облике:

а) бѣахъ үиталъ, -а, -о; бѣахъ нєслъ, -а, -о; б) бѣхъ ходилъ, -а, -о; бѣхъ носилъ, -а, -о; бѣхъ шьлъ -а,-о; в) єсмь бъілъ творилъ, -а, -о.

3. Преведите наведене примере на савремени српски језик и одредите лице, број и род глагола употребљених у облику плусквамперфекта. Образац за анализу:

плусквамперф.	облик		број	лице	род
	помоћни глагол	глагол који се мења			

1) оүчєници єго ошьли бѣахѫ въ градъ; 2) братъ сь мрьтвъ бѣ и оживѣ. изгъіблъ бѣ и обрѣтє сѧ; 3) и бѣахѫ сѣдѧштє фарисеи и законоүүитєлиє иже бѣахѫ пришьли отъ вьсѣкоѩ вьси; 4) и пристѫпи къ исв҃и лобъзатъ єго сє бо бѣ знамєниє далъ имъ; 5) сѫсѣди же иже и бѣахѫ видѣли прѣждє ѣко слѣпъ бѣ глаа҃хѫ; 6) съвлѣкъше үестъньѭ твоѭ одєждѫ. єѭ же мѧ бѣ оукрасилъ; 7) и тьма абиє бъістъ. і нє бѣ пришелъ къ нимъ і҃с; 8) и тогда бо господь мѧ бѣ посълалъ к тебѣ искоүсити оүсрьдиє твоє; 9) оученици бо єго ошьли бѣахѫ въ градъ да брашьно

коупѫтъ; 10) **прославивъ ѿ҃а. стави сѧ отъ начѧтиꙗ. иже бѣ отъмъштенье помъıслилъ.**

5.3.2. ГЛАГОЛСКИ НАЧИНИ

5.3.2.1. *Потенцијал*

1. Како се градио потенцијал у старословенском језику? Упоредите:

		помоћни глагол		глагол који се мења
		**bi-*	**by-*	
једнина	1. лице	**бимь**	**бъıхъ**	**сътворилъ, -а, -о**
	2. лице	**би**	**бъı**	**сътворилъ, -а, -о**
	3. лице	**би**	**бъı**	**сътворилъ, -а, -о**
множина	1. лице	**бимъ/бихомъ**	**бъıхомъ**	**сътворили, -ъı, -а**
	2. лице	**бистє**	**бъıстє**	**сътворили, -ъı, -а**
	3. лице	**бѫ/бишѧ**	**бъıшѧ**	**сътворили, -ъı, -а**
двојина	1. лице	–	**бъıховѣ**	**сътворила, -ѣ, -ѣ**
	2. лице		**бъıста**	**сътворила, -ѣ, -ѣ**
	3. лице		**бъıстє**	**сътворила, -ѣ, -ѣ**

2. Измењајте у потенцијалу глаголе **ѵитати**, **пьсати**, **коупити**, **принєсти**, **сътворити**, **видѣти**, **обрѣсти** користећи оба облика потенцијала.

3. Преведите наведене примере на савремени српски језик и одредите лице, број и род глагола употребљених у облику потенцијала.

1) **аще бъı вѣдѣла даръ**; 2) **далъ ти бъı водѫ живѫ**; 3) **видѣвъше и молишѧ да бъı прѣшьлъ отъ прѣдѣлъ ихъ**; 4) **и не оумѣахѫ чьто бѫ отъвештали емоу**; 5) **и мънѣ николиже нє далъ єси козьлятє да съ дроугъı моими възвєсєлилъ сѧ бъıхъ**; 6) **азъ възмлъ бъıхъ своє съ лихвоѭ**; 7) **аштє отъ мира бъıстє бъıли. миръ оубо своє любилъ бъı**; 8) **аште не би бъılъ сь ꙁълодѣи. не бихомъ прѣдали єго тебѣ**; 9) **добрѣе**

емоу би бъило. аште не би родилъ сѧ чⷦъ тъ; 10) **і посълашѧ къ немоу единъı отъ фарисѣи. і иродѣнъı да и бѫ обльстили словомь.**

5.3.2.2. *Императив*

1. Од које основе се формира облик стсл. императива? Који облици одсуствују у старословенском императиву?

2. Каквог је порекла наставак **-и-** у облику 2. и 3. лица једнине глагола типа **нєси**, **иди**, **двигни**, **знаи**, **рьци**, **пьци** итд.

3. Каквог је порекла наставак **-ѣ-** у облицима множине и двојине глагола типа **нєсѣтє**, **идѣтє**, **двигнѣтє**, **рьцѣтє**, **пьцѣтє**, **мозѣтє** итд.

4. Код којих глагола се употребљава наставак **-ѣ-**, а код којих **-и-** у облицима множине и двојине. Упоредите: **нєсѣтє**, **идѣтє**, **двигнѣтє**, **мозѣтє**; **знаитє**, **хвалитє**, **пишитє**, **дєлаитє**.

5. Одредите наставак којим се градило 2. и 3. лице једнине императива нетематских глагола: **даждь** (**дати**, **дамь**), **вѣждь** (**вѣдѣти**, **вѣмь**), **ѫждь** (**ѫсти**, **ѫмь**). Упоредите такође и облик 2. и 3. лица једнине императива тематског глагола **видѣти**: **вижды**.

6. Објасните фонетске промене присутне приликом грађења 2. и 3. лица једнине императива:

2. лице: **nes-o-i-s* > **nes-oi̯* > **нєси**; **rьk-o-i-s* > **rьk-oi̯* > **рьци**; **pis-jo-i-s* > **pis-jei̯* > **пиши**; **hod-i-i-s* > **hod-i* > **ходи**;

3. лице **nes-o-i-t* > **nes-oi̯* > **нєси**; **rьk-o-i-t* > **rьk-oi̯* > **рьци**; **pis-jo-i-t* > **pis-jei̯* > **пиши**; **hod-i-i-t*> **hod-i* > **ходи**.

7. Објасните фонетске промене у 2. и 3. лицу једнине императива нетематских глагола **ѫсти** (3. л. множ. **ѫдѧтъ**) и **дати** (3. л. множ. **дадѧтъ**):

2. и 3. лице: **jēd-jĭ-s /-t* > **ѫждь**, **dad-jĭ-s /-t* > **даждь**

8. Од које основе се градио императив глагола **бъıти**: **бѫди**, **бѫдѣмъ** и сл.

9. Којом фонетском променом се објашњава алтернација коренског вокала у примерима: **пєкѫ** – **пьци** – **пьцѣтє**; **рєкѫ** – **рьци** – **рьцѣтє**; **тєкѫ** – **тьци** – **тьцѣтє**.

10. Измењајте у императиву следеће глаголе: **рєшти**, **мошти**, **нєсти**, **коупити**, **хвалити**, **жєшти**, **дѣлати**, **знати**, **тєшти**, **влѣшти**, **сѣшти**.

11. У ниже наведеним примерима нађите императив и одредите његово лице и број:

1) **даждь ми пити**; 2) **или призови мѫжъ твои**; 3) **придѣтє видитє оуловѣка**; 4) **възведѣтє оуи ваши и видитє нивъı**; 5) **єгда зъванъ бѫдєши на бракъ нє сѧди на прѣдьнимь мѣстѣ**; 6) **онъ же рєує: принєсѣтє сѣмо**; 7) **и рєує имъ. идѣтє**; 8) **тъкмо рьци словомъ**; 9) **покажитє и нъінѣ єдиногласьи ваше и покоритє сѧ въкоупѣ**; 10) **вьсі ѩзъіці въсплештѣтє рѫкама**; 11) **рєкѫ дѣлатєлємъ. съберѣтє пръвѣє плѣвєлъ і съвѧжитє і въ снопъı**.

5.3.3. ПАРТИЦИПИ

Колико је било облика партиципа у старословенском језику? Како су се по граматичком значењу и облику они делили?

5.3.3.1. *Партицип презента актива*

(партицип означава глаголску радњу која се врши напоредо са радњом предиката, односно финитног глаголског облика)

1. Преведите на српски језик следеће реченице у којима је употребљен партицип презента актива (овај партицип се, зависно од контекста, најчешће преводи глаголским прилогом садрашњим, односном или временском реченицом): **и пристѫпи къ нємоу єдина рабъıни глаголіѫшти....**; **ꙗкоже кстъ писано въ кънигахъ словесъ исаиѣ пророка глаголіѫшта**; **горє вамъ вожди слѣпии глаголіѫштєи**; **како можєтє добро глаголати зъли сѫштє**.

2. Од које основе се градио партицип презента актива?

3. Код којих глагола су се употребљавали наставци **-ѫшт-**, **-ѩшт-**, а у којих **-ѧшт-**?

4. Саградите облик номинатива једнине партиципа презента актива мушког, женског и средњег рода од глагола: **нєсти**, **оутати**, **мѧсти**, **рєшти**, **пєшти**, **стоꙗти**, **слъıшати**, **лєжати**, **дъıшати**, **дрьжати**.

5. У примерима узетим из старословенских споменика одредите род, број и падеж партиципа презента актива (за одређивање падежа користите се граматичким таблицама датим на крају књиге).

1) **прѣходѧ и҃с̀ видѣ ѵ҃лка сѣдѧштѣ на мытьници**; 2) **ꙗко же мѧ видите имѧща**; 3) **и пристѫпи къ нѣмоу ѥдина рабъıи҃ глаголѧщи**; 5) **грѧдъı къ мънѣ не иматъ възалкати**; 6) **и сѫштоу петрови низоу на дворѣ приде ѥдина отъ рабъıи҃ь архиереовъ і видѣвъши петра грѣѭшта сѧ.**

6. Анализирајте доле наведене примере и констатујте како је добијен сложени облик партиципа презента актива.

	прост облик	сложен облик
мушки род	**несъı** **знаѧ** **хвалѧ**	**несъıи** **знаѣи** **хвалѧи**
женски род	**несѫшти** **знаѣшти** **хвалѧшти**	**несѫштиꙗ** **знаѣштиꙗ** **хвалѧштиꙗ**
средњи род	**несъı** **знаѧ** **хвалѧ**	**несѫштеѥ** **знаѣштеѥ** **хвалѧштеѥ**

7. Пронађите облике париципа презента актива у наведеним примерима. Да ли су они наведени у простом или сложеном облику?

1) **както ѥсть глаголѣи**; 2) **вьсакъ пиѣи отъ водъı сеѣ**; 3) **оуже и жьнѣи мьздѫ прииметь и събираѥть плодъ**; 4) **ходи въ тьмѣ не вѣсть камо идеть**; 5) **сѥ изидѥ сѣѣи да сѣетъ**; 6) **обѧза строупъı его възліваѣ олѣи и вино**; 7) **ходѧштиимъ покажѫ силѫ**; 8) **не по многоу же пристѫпьше стоѣштеі рѣшѧ петрови**; 9) **дѣлаитѥ не брашьно гъıбнѫщее. нъ брашьно прѣбъıваѭшее въ животъ**; 10) **імѣи дьвѣ ризѣ да дастъ не имѫштюмоу і імѣи брашьна такождѥ да творитъ.**

5.3.3.2. *Партицип претерита актива*

(партицип означава радњу која се вршила или извршила пре радње предиката, односно финитног глаголског облика)

1. Преведи на српски језик следеће старословенске реченице (када стоји у номинативу просте промене било којег рода и броја партицип претерита актива може се превести српским глаголским прилогом прошлим или зависном реченицом): **слъıшавъ же ıродъ цѣсарь съмѧте сѧ и вьсь ıерусалимъ съ ѥимь и събравъ вьсѧ архиереѣ и кънижьникъı людьскъıѣ въпрашааше ѣ... и посълавъ ѣ въ вıѳьлеѥмъ рече шьдъше испъıтаите ıзвѣстьно о отрочѧте и ѥгда обрѧштете въвѣстите ми да и азъ шьдъ поклонıж сѧ ѥмоу...; сълъıшашѧ и сътворьшь се ꙁнамениѥ; видѣвъıи мѧ видѣ отьца; въ домоу бъıвъ въпрошаше ѣ.**

2. Од које основе се гради партицип претерита актива?

3. Објасните од чега зависи употреба наставака -**въш**- односно -**ъш**- у партиципима: **ѵитавъши** али **нѣсъши**, **рѣкъши**, **приимъши** (упор. инф. / 1. л. през. **приѣмти**, **приимж**).

4. Наставак партиципа претерита актива био је *-*ŭs*- > *-*ъs*- и додавао се инфинитивним основама на сугласник (као и на вокал *i* који је у позицији пред вокалом (ъ) прелазио у *j*). Наставак овог партиципа био је такође и *-*u̯ŭs*- > *-*vъs*- који се додавао инфинитивним основама на вокал. У номинативу једнине мушког и средњег рода посебног падежног наставка није било.

Имајући у виду претходно наведено објасните следеће фонетске промене:

ном. једн. м. и ср. рода: **ved-ъs* > **вѣдъ**, **hval-i-ъs* > *hval-j-ъs* > **хвалль**, **bi-vъs* > **бивъ**, **vid-ě-vъs* > **видѣвъ**, **dvig-ъs* > **двигъ** (инфинитив **двигънжти**);

ном. једн. ж. рода: **ved-ъs-jā* > **вѣдъши**, **hval-i-ъs-jā* > **hval-j-ьšā* > **хвальши** (наставак -*i* се јавља као варијанта и код именица **-jā*- основа типа **поустъıнıи**, **богъıнıи**).

5. Објасните постанак партиципа претерита актива од инфинитивних -*i*- основа:

м. род	ж. род	ср. род.
рождь	**рождьши**	**рождь**
пристжпль	**пристжпльши**	**пристжпль**
запрѣшть	**запрѣштьши**	**запрѣшть**
любль	**любльши**	**любль**
отъпоустъ	**отъпоуштьши**	**отъпоустъ**

Шта је узрок алтернације сугласника у основи: **родити – рождь**, **пристѫпити – пристѫпл҃ь**, **запрѣтити – запрѣшть**.

6. Саградите облике партиципа претерита актива ном. једн. м., ж. и ср. рода од глагола: **дѣлати**, **коупити**, **видѣти**, **нести**, **рѣшти**, **пешти**, **приѩти**, **вести**, **мѧсти**.

7. Одредите род, број и падеж партиципа наведених у следећим примерима. Користите се граматичким таблицама на крају књиге.

1) **зрьно пьшеничьнок падъ на зємл҃и не ѹмьрєть**; 2) **приимъ и исцѣли и**; 3) **и пришъдъ зъвавъı тѧ и оного рєчєтъ ти**; 4) **ї пасѫштеи вѣжашѧ ї шьдъше въ градъ**; 5) **видѣвъше же народи чюдишѧ сѧ**; 6) **ютроу же бъıвъшю. съвѣтъ сътворишѧ**; 7) **вълѣзъ пакъı въ корабль їдє на онъ полъ**; 8) **отъвѣштавъ же петръ рєче они же отъвѣштавъше рѣшѧ**; 9) **и вълѣзъшю ємоу корабль оулеже вѣтръ**; 10) **иродъ же ємъ иоанна съвѧза**; 11) **приимъ хлѣбъ и водѫ**.

8. Упоредите наведене примере и закључите како су настајали сложени облици партиципа претерита актива:

	прост облик	сложен облик
мушки род	**несъ** **носивъ** **приимъ**	**несъıи** **носивъıи** **приимъıи**
женски род	**несъши** **носивъши** **приимъши**	**несъшиѧ** **носивъшиѧ** **приимъшиѧ**
средњи род	**несъ** **носивъ** **приимъ**	**несъшеѥ** **носивъшеѥ** **приимъшеѥ**

9. Одредите род, број и падеж сложених партиципа претерита актива употребљених у наведеним примерима. Користите се граматичким таблицама на крају књиге.

1) **запоустѣвъшоумоу вьсємоу мироу**; 2) **заблѫдъшоумоу адамоу**; 3) **ї пришьдъшюмоу на онъ полъ ... сърѣтосте и дъва бѣсна**; 4) **рєче гⷣ҃ь кь пр҃ішедъшімъ кь н҃ємоу**; 5) **да не творѭ волѧ моеѧ. нъ волѭ посъlавъшааго мѧ**.

5.3.3.3. *Партицип презента пасива*

(партицип означава глаголску радњу која се врши на неком објекту истовремено са тренутком када се говори, односно са финитним глаголом у реченици)

1. Пронађите у следећим реченицама облике партиципа презента пасива и преведите их на српски језик: **се ѥстъ тѣло моѥ даѥмоѥ ꙁа въı** – ово је тело моје *које се даје* за вас; **аште трѣвж на селѣ дьньсь сѫштж и оутрѣ въ пешть въметаѥмж богъ тако одѣѥтъ кольми паче васъ маловѣри; видѣшѧ... бъıваѥмоѥ рѣшѧ.**

2. Од које основе се граде партиципи презента пасива?

3. Објасните од чега зависи употреба основинског наставка *-е* односно *-і* у облицима: **ѵитаѥмъ, дѣлаѥмъ, знаѥмъ; видимъ, хвалимъ.**

4. Од којих основа су сграђени партиципи који испред наставка *-тъ, -та, -то* имају вокал *-о-*: **жегомъ, ведомъ, несомъ, пасомъ (пасти).**

5. Дати су следећи облици партиципа презента пасива:

м. род	ж. род	ср. род
ѵитаѥмъ	**ѵитаѥма**	**ѵитаѥмо**
видимъ	**видима**	**видимо**
хвалимъ	**хвалима**	**хвалимо**
рекомъ	**рекома**	**рекомо**
ведомъ	**ведома**	**ведомо**

Какав је облик наведених партиципа: прост или сложен? Објасните постанак сложених облика овог партиципа: **ѵитаѥмъıи, ѵитаѥмаа, ѵитаѥмоѥ // рекомъıи, рекомаа, рекомоѥ** итд.

6. Одредите род, број и падеж партиципа презента пасива употребљених у наведеним примерима. Укажите на њихов облик (прост или сложен). Користите се граматичким таблицама на крају књиге.

1) **стадо свинии много пасомо**; 2) **въмѣстити невъмѣстимааго**; 3) **гонимъ ... сквозѣ поустъıньж**; 4) **видѣ тьштж его лежшж огнемъ жегомж**; 5) **бждете ненавидими всѣми ѩзъıкъı**; 6) **о свѣте неисповѣдимъıи ... слъньце лютж покръıаѥмо сѫ желеіж ... камениѥ расѣдаѥмо**; 7) **да своими жзами познаютъ знаѥмаа**; 8)

пришъдъшоу кнѧзоу изведенъ бъістъ ... и въпрашаѥмъ. поуто не пожьрѣши; 9) **закла ѥмоу тєльць питомъıи.**

5.3.3.4. *Партицип претерита пасива*

(партицип има придевско значење тј. њиме се квалификује лице (премет) који је објекат радње која се вршила у прошлости)

1. Од које основе је сграђен партицип претерита пасива?

2. Објасните грађење овог партиципа ако се:

а) инфинитивна основа завршава на *a-* или *ě-*: **познати** – **познанъ**, **-а**, **-о**; **ѵитати** – **ѵитанъ**, **-а**; **-о**; **дѣлати** – **дѣланъ**, **-а -о**; **видѣти** – **видѣнъ**, **-а**; **-о**; **оузьрѣти** – **оузьрѣнъ**, **-а**, **-о.**

б) инфинитивна основа завршава на сугласник: **нєсти** – **нєсєнъ**, **-а**, **-о**; **плєсти** – **плєтєнъ**, **-а**, **-о**; **рєшти** – **рєѵєнъ**, **-а**, **-о**; **возмошти** – **возможєнъ**, **-а**, **-о**; **вєзти** – **вєзєнъ**, **-а**, **-о.**

в) инфинитивна основа завршава на *i-*: **носити** – **ношєнъ**, **-а**, **-о**; **радити** – **рожденъ**, **-а**, **-о**; **възлюбити** – **възлюблєнъ**, **-а**, **-о**; **посадити** – **посажденъ**, **-а**, **-о**; **оживити** – **оживлєнъ**, **-а**, **-о**; **възбоудити** – **възбоужденъ**, **-а**, **-о**; **водити** – **вожденъ**, **-а**, **-о.**

3. Како се објашњавају сугласничке алтернације у основи глагола: **ѵистити** – **ѵиштєнъ**, **-а**, **-о**; **искоусити** – **искоушєнъ**, **-а**, **-о**; **съмѫтити** – **съмѫщєнъ**, **-а**, **-о**? У који глас је прешао основински наставак *i* при грађењу ових партиципа: **čist-i-enъ* > **čist-j-enъ* > **ѵищєнъ**, **rod-i-enъ* > **rod-j-enъ* > **рожденъ.**

4. Утврдите код којих основа се употребљава наставак *-t-* за творбу овог партиципа:

кръıти – **кръıтъ**, **-а**, **-о**; **бити** – **битъ**, **-а**, **-о**; **мъıти** – **мъıтъ**, **-а**, **-о**; **пити** – **питъ**, **-а**, **-о**; **обоути** – **обоутъ**, **-а**, **-о**; **пѣти** – **пѣтъ**, **-а**, **-о**; **жѫти** – **жѫтъ**, **-а**, **-о**, **ѭти** – **ѭтъ**, **-а**, **-о.**

Напомена: Запамтите грађење партиципа претерита пасива од нетематских глагола: **дати** – **данъ**, **-а**, **-о** (не **датъ**, **-а**, **-о**); **вѣдѣти** – **вѣденъ**, **-а**, **-о**; **ѩсти** – **ѩденъ**, **-а**, **-о.**

5. Објасните грађење пуних (сложених, заменичких) облика овог партиципа: **рєүєнъ – рєүєнъıи, рєүєна – рєүєнаѧ, рєүєно – рєүєноѥ; възмтъ – възмтъıи, възмта – възмтаѧ, възмто – възмтоѥ.**

6. Одредите број, род и падеж партиципа наведених у следећим примерима. Да ли су они употребљени у простом или сложеном облику?

1) **ıьто съмѫщени ѥстє**; 2) **дашѧ ѥмоу рꙑбъı пеүєнъı**; 3) **ѥгда зъванъ бѫдеши на бракъ нє сѧди на прѣднимъ мѣстѣ**; 4) **принесошѧ ѥмоу ослабл҃енъ жилами на одрє лажѧштъ**; 5) **рєүє ослабл҃єноүємоу**; 6) **въүера за оухо оударенъ бъıваашє. въүера осѫжденъ бъıваашє**; 7) **оживл҃енъ правьдоѭ.**

5.3.3.5. *Партицип перфекта*

1. Од које основе и помоћу којих наставака се градио партицип перфекта: једн. **ıиталъ, -а, -о** / множ. **читали, читалъı, читала** / двој. **читала, читалѣ, читалѣ;** једн. **шьлъ, -а, -о** / множ. **шьли, шьлъı, шьла** / двој. **шьла, шьлѣ, шьлѣ.**

2. У којим сложеним глаголским облицима се он јавља?

3. Од наведених глагола саградите облике партиципа перфекта свих бројева и родова: **играти, жати, имѣти, рєшти, отъврьгнѫти, минѫти.**

4. Коју фонетску промену можемо констатовати у облицима партиципа перфекта: **плєсти – плєлъ, плєла, плєло...; бости – болъ, бола, боло...** итд.

Партиципи – задаци за утврђивање градива

Одредите време, стање, род, број и тип партиципа наведених у следећим примерима:

1. 1) **ı пришьдъшюмоу на онъ полъ ... сърѣтостє и дъва бѣсъна отъ гр҃ебиштъ їхъ їсходѧшта люта зѣло**; 2) **сє възъпистє глаголиѫшта; ıьто єстъ нама ї тебѣ**; 3) **пришелъ єси сѣмо прѣжде врємєнє**; 4) **ї пасѫштєи бѣжашѧ ї шьдъшє въ градъ възвѣстишѧ всѣ ї о бѣсъноүю**; 5) **рєүє ослабл҃єноүємоу**; 6) **тъгда глагола ослабл҃єноумоу. въставъ възьми одръ твои ї иди въ домъ твои**; 7) **видѣвъшє жє народи ıюдишѧ сѧ**; 8) **онъ жє отъвѣштавъ рєүє їмъ**; 9) **їмѣıи оуши слъıшати да**

слъишитъ; 10) даша ѥмоу ръıбъı пеѵєнъı; 11) възьмъ копиѥ прободе ѥмоу ребра; 12) иродъ же ємъ иоанна съвѧза; 13) і гонимъ сквозѣ поустъıнѭ.

2. вьниде къ пилатоу. просѧ тѣла исоусова. и въшьдъ премѫдро отънѫдь начатъ. да възлюблѥнъıѧ мъıсли не погрѣшитъ; бѣахѫ съматені. і отъвръжени ѣкоже овьцѧ не имѫщѧ пастоуха; вѣроуѭи въ ѭь не бѫдетъ осѫжденъ. а не вѣроуѭи иже осѫжденъ естъ; они приимъше сьребро. сътвориша ѣкоже наоучени бъıша; и видѣша етерии отъ оученикъ его. нечистама роукама. сирѣчь не оумъвенама. ѣдѫшта хлѣбъı; како оубо могѫтъ сии боѕи бъıти. ни видѫште ни осѧѕаѭште ни обѫхаѭште; и приде въ свои градъ і се принесоша ѥмоу ослаблѥнъ жилами на одрѣ лежѫштъ.

5.4. Непроменљиви глаголски облици

5.4.1. *Инфинитив*

1. Којим наставком се завршавао инфинитив у старословенском језику?

2. У којим случајевима је инфинитивни завршетак имао облик **-шти**? Који му инфинитивни завршетак одговара у српском језику? Упоредите: прасл. **nesti, *hoditi, *rekti, *mogti, *stergti, *kolti, *volděti, *porti, *velkti, *legti*; стсл. **нєсти**, **ходити**, **рєшти**, **мошти**, **стрѣшти**, **клати**, **владѣти**, **прати**, **влѣшти**, **лешти**.

3. Наведите старословенске облике инфинитива према наведеним реконструисаним прасловенским облицима: **tekti, *strigti, *sekti, *vedti, *cvitti, *metti, *pletti, *kupiti.*

4. Докажите да су следећи облици инфинитива имали исти основински наставак у прасловенском језику: **лежати**, **болѣти**, **млъѵати**, **слъıшати**, **трьпѣти**, **крıѵати**, **дъıшати**, **бѣжати**, **горѣти**, **дрьжати**.

5. Како гласи облик инфинитива доле наведених старословенских глагола. Које су фонетске промене приметне у настанку ових облика?

вєѕеши, **хвалиши**, **цвьтеши**, **печеши**, **иштеши**, **рѣжеши**, **идеши**, **носиши**, **речеши**, **съхнеши**, **береши**, **вѣси**, **пишеши**, **начьнеши**, **гребеши**, **жьнеши**, **ꙗси**, **можеши**, **метеши**, **съпасеши**, **ѕнаѥши**, **чьтеши**, **речеши**.

5.4.2. *Супин*

1. Коју је граматичку функцију имао супин у старословенском језику? Анализирајте наведене примере и одредите од које основе и помоћу којег наставка је образован облик супина.

нєсти – нєстъ, ходити – ходитъ, жѧти – жѧтъ, зьрѣти – зьрѣтъ, ловити – ловитъ.

2. Какви су по значењу глаголи који имају супинску допуну? Упоредите: **идѫ ловитъ рꙑбъ; приде жена отъ самарию поꙋрѣтъ водꙑ.**

3. Анализирајте наведене примере и одредите глаголску рекцију тј. падеж именске речи која допуњава облик супина.

1) **ѵєсо видєтъ изꙑдєтє въ поꙋстꙑню**; 2) **въшедъ видѣтъ възлєжащихъ**; 3) **приде видѣтъ гроба**; 4) **сѫпрѫгъ воловънꙑхъ коупихъ пѧть и градѫ искѫситъ ихъ**; 5) **да нє възвратитъ сѧ вьспѧть вьзѧтъ ризъ своихъ**; 6) **идѫ рꙑбъ ловитъ.**

4. Супин је по пореклу глаголска именица. Зашто се супин прелазних глагола допуњава генитивом, а не акузативом? Да ли то може бити показатељ да је у прајезику супин био именска, а не глаголска форма?

5. У ниже наведеним примерима пронађите облике супина и објасните њихово значење и употребу. Једном линијом подвуците глагол кретања, двема – облик супина, а таласастом линијом подвуците именску реч која овај облик допуњује.

1) **азъ жє посълахъ вꙑ жѧтъ**; 2) **пришєлъ кси сѣмо прѣжде врѣмєнє мѫꙋитъ насъ**; 3) **сє ізиде сѣꙗи да сѣетъ**; 4) **да шьдъше въ окрьстьнꙗ вьси коупѧтъ себѣ брашьна**; 5) **изидѫ жє народи изъ града видѣтъ бꙑвъшаго**; 6) **придохомъ поклонитъ сѧ**; 7) **посъла мѧ ицѣлитъ съкроꙋшенꙑхъ с҃рдцємъ**; 8) **посъланъ бꙑстъ гаꙋрилъ възвѣститъ вьсємоꙋ мироꙋ съпасенига**; 9) **идѫ рибъ ловитъ**; 10) **изидє наѧтъ дѣлатєль**; 11) **нє приде с҃нъ ѵловѣѹьскъıи погоꙋбитъ, нъ възискатъ и съпасєтъ погꙑбъшєє.**

6. Преведите наведене реченице на српски језик и закључите којом се конструкцијом замењује облик старословенског супина. Већ у старословенском језику супин се почео

замењивати обликом инфинитива. Укажите на ову појаву у ниже наведеним примерима, а такође запазите и примере у којима инфинитив има своје обично значење.

1) **єгда же приближи сѧ врѣмѧ плодомъ посъла рабъı своѥ къ дѣлатєлємъ прияѧти плодъı єго**; 2) **і посъла рабъı своѥ призъıвати зъванъıѧ на бракъ**; 3) **подобааше ти оубо въдати сърєбро мок тръжьникомъ**; 4) **кго же тъı имаши зьрѣти акъı бога**; 5) **пръвъı рєуєємоу: село коупихъ и имамъ нѫждѫ изити и видѣти є**; 6) **идѫ оуготовати мѣсто вамъ**; 7) **і падъ при ногоу исво̀у молѣаше і вънити въ домъ свои**; 8) **посъланъ бъıстъ гаурилъ обрѫуити съзъданиѥ съзъдавшюмоу ѥ.**

Глаголи – задаци за утврђивање градива

1. Одредите морфолошке карактеристике глагола наведених у следећим примерима:

1) **петръ же вынѣ сѣдѣаше на дворѣ і пристѫпи къ немоу єдина рабъıни̂**; 2) **не вѣмь ъıто гле̄ши**; 3) **уловѣкъ бѣ домовитъ иже насади виноградъ и оплотомъ и огради і созъда стлъпъ і вдастъı і дѣлатєлємъ и отиде**; 4) **улк̄ъ єдинъ съхождаше отъ иер̄слма въ ериховъ и въ разбоиникъı въпаде**; 5) **всакъ иже слъıшитъ ми словеса и творитъ азъ оуподобл̂ѫ єго мѫжеви мѫдрѫ**; 6) **єгда зъванъ бѫдеши на бракъ не сѧди на прѣдниимь мѣстѣ. еда кто ъıстьнѣи тебє бѫдетъ зъванъıхъ и пришьдъ зъвавъı тѧ и оного рєуетъ ти. даждь семоу мѣсто. и тогда наъıнеши съ стоудомъ послѣдьнее мѣсто дрьжати**; 7) **мьнии сънъ отиде на странѫ далеуе и тоу растоуи имѣниѥ своѥ**; 8) **съ мрьтвъ бѣ и оживѣ изгъıблъ бѣ и обрѣте сѧ и наумша весєлити сѧ**; 9) **и мънѣ николиже не далъ єси козьлѧте да с дроугъı моими възвеселилъ сѧ бъıхъ.**

2. Одредите у којем су облику наведени следећи глаголи:

ѥсмь уиталъ, бѣхъ уиталъ, бѣахъ уитала, бъıхъ уиталъ, сѫтъ уитали, ѥсвѣ уиталѣ, сѫтъ уиталъı, бѣшѧ уитала, бѣшѧ уитали, бъıшѧ уиталъı, бѣахѫ уиталъı, бъıхомъ уитали, єси уитала, єстє уитали, бъıстє уитали, бъı уитала, бѣахомъ уитали, живѣаше, живѣахѫ, възвраштѫ сѧ, похождѫ, несѣвѣ, знаєтє, знаитє, идетє, идѣтє, везета, идѣмъ, идемъ, вѣси, дастъ, вѣмъ, ѣси, вѣстъ, дастє, вѣстє, ходитъ, ходѧтъ, ходити, рєкохъ, рєшти, мошти, рєкѫшти, рєкостє,

идє, ити, вънити, идостє, идоховѣ, идошѧ, съхождааше, съхождаахѫ, съхождаахомъ, съхождаашетє.

3. Наведите потпун морфолошки опис глагола наведених у следећем тексту:

человѣкъ етеръ бѣ богатъ. іже имѣаше приставьникъ. і тъ оклеветанъ бъістъ къ немоу. ѣко расточаѭ имѣньѣ его. і приглашь і рече емоу. чьто се слышѫ о тебѣ въздаждь. отъвѣтъ о приставлении домовьнѣмь. не възможеши бо къ томоу домоу строити. рече же вьс себѣ приставьникъ домоу. чьто сътворіѫ ѣко господь мои отъемлетъ строенье домоу отъ мене. копати не могѫ. хлѫпати стъіждѫ сѧ. разоумѣхъ чьто сътворѫ. егда отъставленъ бѫдѫ отъ строеньѣ домоу. приимѫтъ мѧ въ домъı своѭ. і призъвавъ единого кождо длъжьникъ господѣ своего. глаголааше пръвоумоу колицѣмь длъжьнъ еси господиноу своемоу. онъ же рече .р̄.м̄. мѣръ олѣа. онъ же рече. пріими боукъви твоѭ і сѣдъ скоро напиши .н̄. по томь же дроугоумоу рече. тъı же колицѣмь длъженъ еси. онъ же рече. сътомь коръ пьшеницѧ. глагола емоу. прими боукъви твоѭ і напиши .о̄. і похвали господинъ домоу іконома. неправьдънааго. ѣко мѫдрѣ створи. ѣко сънове вѣка сего. мѫдрѣіше паче сыновъ свѣта. въ родѣ своемь сѫтъ.

4. Из наведених текстова издвојте неконјугационе облике глагола и наведите њихове морфолошке карактеристике:

а) егда зъванъ бѫдеши на бракъ. не сѧди на прѣдьнимь мѣстѣ. еда кто чьстнѣи тебе бѫдетъ зъванъıхъ. и пришьдъ зъвавъı тѧ и оного. речетъ ти. даждъ семоу мѣсто. и тогда начьнеши съ стоудомъ послѣдьнее мѣсто дрьжати. нъ егда зъванъ бѫдеши. шъдъ сѧди на послѣдьниимь мѣстѣ да егда придетъ зъвавъı тѧ. речетъ ти. дроуже посѧди въıше. тогда бѫдетъ ти слава.

б) нѣстъ добро отѧти хлѣба чѧдомъ. і повръшти пьсомъ; да не възвратитъ сѧ вьспѧтъ вьзѧтъ ризъ своихъ; видѣвъıше же воини и вьсь народъ бъıвъшее отъбѣжашѧ; г̄и повели ми прѣжде іти. і погрети оц̄а моего.

в) възмогошѧ отърънгнѫти рѫцѣ кго отъ оуздъı; народъ възиде на горѫ помолитъ сѧ; ни азъ есмъ съзъдавъıи себе. ни азъ погоубаѭ себе; пристѫпь отъвали камень. отъ двьри гробоу; пришелъ еси сѣмо прѣжде врѣмене мѫчитъ насъ; иде по

вьсемоу градоу проповедаѧ. елико сътвори емоу и҃съ; и҃съ же обрашть сѧ и видѣвъ иѫ рече дръꙁаи дъшти вѣра твоѣ с҃псе тѧ.

VI. ПРИЛОЗИ

Објасните зашто се прилози типа **абѣ**, **єштє**, **юже оуже**, **нъінѣ**, **ѫдъва** и неки други у литератури називају примарним.

Заменички прилози

1. Подсетите се значења следећих заменичких коренова:

1) **s*-: упоредите показну заменицу **сь** „овај, тај” с општим значењем близине; 2) **t*-: упоредите показну заменицу **тъ** „тај” са општим значењем релативне удаљености; 3) **k*-: упоредите заменицу **къ-то** „ко” са општим упитним значењем; 4) **vьs*’-: упоредите заменицу **вьсь** „сав” која указује на пуно обухватање некога или нечега; 5) **on*-: упоредите показну заменицу **онъ** „онај” са општим значењем веће удаљености; 6) **ov*-: упоредите показну заменицу **овъ** „овај, неки”; 7) **in*-: упоредите заменицу **инъ** „други”; 8) **j*-: упоредите заменицу **и** (=**jь*) „тај, онај” с општим показним значењем.

2. Извршите морфемску анализу прилога изведених суфиксом -**дє**: **сьдє** „овде”, **къдє** „где”, **вьсьдє** „свуда, свугде”, **онъдє** „онде”, **инъдє** „негде”, **овъдє** „овде”. Које значење имају ови прилози?

3. Извршите морфемску анализу прилога изведених суфиксима:

1) -**амо** (после меких сугласника -**ѣмо**) са значењем управљености кретања ка некоме, нечему; 2) -**ѫдоу**, -**ѫдѣ** са значењем кретања од некога, нечега:

тамо „тамо”, **тѫдоу**, **тѫдѣ** „отуда”; **камо** „камо”, **кѫдоу**, **кѫдѣ**; **отъкѫдоу** „откуда”, **вьсѣмо** „на све стране”, **вьсѫдоу**, **вьсѫдѣ** „отсвуда”; **онамо** „онамо”, **онѫдоу** „оданде”, **овамо** „овамо”, **овѫдоу** „одавде, с ове стране”, **ѣамо** „некамо, некуда”, **ѣамо же** „куда”, **ѣѫдоу же** „откуда”.

4. Нађите у морфемској структури наведених прилога заменичке основе (**с’**-, **т**-, **к**-, **он**-, **ин**-, **и**-) и суфикс **-гда** који се спаја са заменичким основама помоћу наставака -**о**-/-**є**- или -**ъ**-: **тогда** / **тъгда** „тада”, **когда** / **къгда** „када”, **вьсєгда** „увек”, **овогда** / **овъгда** „сада”, **иногда** / **инъгда** „у друго време, понекад, каткад”, **єгда** „када”. Које значење је овај суфикс имао?

5. Нађите у морфемској структури временских прилога (значење мере времена) суфиксе **-ли**,**-ль** или **-лѣ** који се сједињују са заменичком основом помоћу наставака **-о-** или **-є-**. Ти прилози се често срећу заједно са предлозима.

сєли, **сєлѣ** „у ово време”, **отъ сєли**, **от селѣ** „од овог времена”, **до сєлѣ** „до овог времена, до сад” (**отъ наѵмла вьсєго мира до сєлѣ**);

толи, **толь**, **толѣ** „толико времена”; упор. **до толѣ** „дотле, дотад”, **отъ толѣ** „отада, од тог времена” (упор. **отъ толѣ наѵмтъ и҃съ съказати оүченикомъ своимъ**...);

коли, **коль**, **колѣ** „колико”; упор. **до коли** или **до колѣ** „докле, до када”, **колиждо** „колико пута”;

кли, **кль**, **клѣ** „колико”, **дон'ели жє** „засад”, **отн'ели жє** „отсад”, **клѣ** „једва” (**оставльшє и клѣ жива**).

6. Одредите морфемски састав речи изведених суфиксом *-k-* који се користи за извођење заменичких прилога: **толикъ**, **-а**, **-о**; **коликъ**, **-а**, **-о**, **єликъ**, **-а**, **-о** – **толико народа**; **колико иматє хлѣбъ**; **колицѣмъ длъженъ єси**; **въсє єлико имѣашє**. Које је њихово опште значење?

7. Одредите морфемски састав прилога са значењем мере или начина радње изведених суфиксима **-ма** или **-ми** који се додају на основе временских прилога: **тольма** / **тольми** „толико, тако”, **кольма** / **кольми** „колико”, **кльма** / **кльми** „колико”, **вьсьма** „веома, у великој мери” (упор. **...нє толма врѣдивъ клми жє исцѣливъ** „...не толико штети, колико лечи”.).

Упор. прилоге са тим суфиксом изведене од именских и глаголских основа: **полъма** „попола, надвоје” (: **полъ** „половина”); **больма** или **больми**, **большими** „више” (: **болии**), **нжьма** „насилно” (: **нжити** „принуђавати”).

8. Каквог су порекла ниже наведени начински прилози? Нађите у њима наставак **-ак-о**, у којем је **-о** бивша флексија средњег рода:

тако „тако” – упор. заменичке придеве: **такъ**, **-а**, **-о** „такав, таква, такво”; **како** „како” – упор. заменичке придеве: **какъ**, **-а**, **-о** „какав, каква, какво”; **вьсѧко** „свакако” – упор. заменичке придеве: **вьсѧкъ**, **-а**, **-о** „сваки, свака, свако” ; **инако**, **инаѵє** „другачије, на други начин”, **ѣко** (упор. **нє подобаашє лі и тєбѣ помиловати клєврѣта твоєго ѣко и азъ тѫ помиловахъ**).

9. Објасните морфемску структуру одричних и неодређених облика прилога: **никъдѣ же** „нигде”, **никамо же** „никуда”, **никѫдоу же** „ниоткуда”, **никъгда ж** или **никогда же** „никада”, **николи же**, **никако же** „николико, никако”; **нѣкъдѣ** „негде”, **нѣкогда** „некада” итд.

Прилози именског порекла

1. Објасните постанак прилога на **-о/-ѣ**: **бъıстро** и **бъıстрѣ**, **горько** и **горьцѣ**, **достоино** и **достоинѣ**, **кротъко** и **кротъцѣ**, **просто** и **простѣ**, **сладъко** и **сладъцѣ**, **присно** („увек, постојано”), **ѭдро** „брзо”, **зѣло** „веома”, **зълѣ** „зло, срдито”, **мѫдрѣ**, **добрѣ**, **поздѣ**.

2. Каквог су постанка наставци **-о** односно **-ѣ**? У којим случајевима се реч са овим наставцима јавља као придев, а у којим као прилог: 1) **правьдънъıи же кротцѣ и тихо братоу реүе**; 2) **изидє и̑с̑ и идє въ поүсто мѣсто**.

3. Упоредите прилошке компаративне облике типа: **болѭ**, **вѧштє**, **въıшє**, **прѣждє**, **скорѣє**, **доблѭ**. Којим наставком се они граде?

4. Објасните постанак прилога с наставком **-ъı**: **мѫжьскъı**, **рабьскъı**, **грьүскъı**, **словѣньскъı**, **вражьскъı**. Упоредите: **глаголати грьүескъı словєсъı**.

5. Објасните постанак прилога с наставком **-ь**: **правь** „истинито”, **прѣмь**, **прѣпрость** „простодушно, веома просто”, **разлиүь** „различито”, **соүгоүбь** „удвоје”, **свободь** „слободно”, **жтрь** „унутра”, **изжтрь** „изнутра”, **вънжтрь** „унутра”.

6. Објасните постанак прилога **въторицеіѫ**, **трєтицеіѫ**, **седмерицеіѫ**, **сторицеіѫ**, **ѥдьноіѫ** „једанпут”. Упоредите такође: **дъва кратъı** „двапут”, **три кратъı**, **үєтъıри кратъı**.

Прилози настали од зависних падежа именица (адвербијализација)

1. Прилошко значење је у старословенском језику могло бити изражено зависним падежом именице и прилогом. Анализирајте следеће примере: **і шєдъши домови обрѣтє отроковицѫ лєжѧштѫ на одрѣ** – „И пошавши кући, нађе девојчицу која је лежала на

одру”; **ідѣаше же въ слѣдъ его мъногъ народъ** – „ишло је трагом за њим много народа”. Како је у њима изражено прилошко значење?

2. Од којег зависног падежа именице су постали следећи прилози: **горѣ** „горе”, упор. **гора**; **долѣ** „доле”, упор. **долъ**; **връхоу** „горе, увис”, упор. **връхъ**; **низоу** „доле, на доњој страни”, упор. **низъ**; **кромѣ** „на крају”, упор. **крома** „крај”; **срѣдѣ** „усред, по средини”, упор. **срѣда** „средина”; **зимѣ** „зими”, упор. **зима**; **оутрѣ** „изјутра”, упор. **оутро**; **полоу дьнє** „у подне”, **полоу ноци** „у поноћ”, **межоу** „између”, упор. **межда** „међа”.

Прилози – задаци за утврђивање градива

1. Поделите прилоге на примарне и секундарне: **тѫдоу**, **вьсьде**, **пакъı**, **къгда**, **нъıнѣ**, **оуже**, **добрѣ**, **вътории**ѭ, **абиѥ**, **ѥште**, **достоино**, **грьчьскъı**, **въıше**, **врьхоу**.

2. Од којих заменичких основа и помоћу којих суфикса су изведени наведени прилози? Групишите их по суфиксима: **нѣкъде**, **камо**, **оногда**, **сѣмо**, **вьсѫдоу**, **къгда**, **отъ кѫдѣ**, **коль**, **толѣ**, **вьсѣмо**, **кольми**, **вьсьде**, **онъде**, **овѫдоу**, **вьсегда**, **селѣ**, **тако**, **иначе**, **сьде**, **тамо**, **инъгда**, **ѥльми**, **овъде**.

3. Одредите од којих врста речи су настали следећи прилози. Издвојте у њима старе падежне наставке и предлоге: **въıсоко**, **давьно**, **добрѣ**, **испрьва**, **вражьскъı**, **непомъноzѣ**, **вѣрьно**, **николи**, **дъвашьди**, **съвъıше**, **zълѣ**, **отътолѣ**, **въскорѣ**, **женьскъı**, **мѫдрѣ**, **насоухо**, **мирьно**, **тришьди**.

4. Од којих су косих падежа именица настали следећи прилози: **врьхоу**, **вьчера**, **блиzъ**, **ноци**ѭ, **вьчеромь**, **низъ**, **низоу**, **оутрѣ**, **zимѣ**, **вънѣ**, **съторице**ѭ, **межоу**.

5. Од којих именичких предлошко-падежних конструкција су настали следећи прилози: **въправьдѫ**, **въистинѫ**, **доврьха**, **въкоупѣ**, **окрьстъ**, **въслѣдъ**, **посрѣдѣ**, **искони**, **вънѫтрь**, **zаоутра**, **окрѫгъ**.

6. Које синтагме се налазе у основи следећих прилога: **дьньсь**, **полоуноци**, **полоудьне**, **мъногократъı**, **сътократице**ѭ.

7. Прочитајте наведене примере и преведите их на српски језик. Одредите врсту прилога (по значењу) и начин њиховог постанка.

а) 1) тогда же рєѵє цр҃ь слоугамъ; 2) пилатъ же пакы глагола їсоусови; 3) врауи єгда болѣть трѣбоующть инѣхъ врачєвъ; 4) приведи ми сынъ твои сѣмо; 5) пакы посъла къ нимъ дроугыи рабъ; 6) и мъне николиже не далъ ѥси козьлѧтє; 7) пришьлъ ѥси сѣмо прѣжде врѣмене; 8) ста на врьхоу идеже бѣ отъроуѫ; 9) како ты отъ мене пити просиши; 10) жьнеши иде же нѣси сѣялъ; 11) и абие оустръми сѧ стадо все по брѣгоу въ морє; 12) їдѣаше їздалєѵє вь слѣдъ его; 13) зѣло дивлѣахѫ сѧ ї оужасаахѫ сѧ; 14) и тьма абие бъистъ; 15) покажитє и нынѣ ѥдиногласьѥ ваше и покоритє сѧ вькоупѣ; 16) петръ же вынѣ сѣдѣаше на дворѣ; 17) ходѧи въ тьмѣ нє вѣсть камо идеть; 18) вълѣзъ пакы въ корабль іде на онъ полъ; 19) въѵера за оухо оударєнъ бъиваашє; 20) дьнесь пакы въиноужденъ бъистъ.

б) нъ не вѣси отъкѫдоу приходитъ. і камо ідетъ; вь день слъньце не ожежетъ тебе. ни лоуна ноштиѭ; остави ѩ... доньдеже ѩ окопаѭ окрьстъ; всѫ тварь ѥже видѣ. сѣмо и онамо; и отъкѫдоу и пакы несѫтъ на погребение; николиже ꙁаповѣди твоеѭ не прѣстѫпихъ. єгда слъиша пилатъ се слово. паче оубоѫ сѧ.

VII. ПРЕДЛОЗИ

1. Објасните зашто се ниже наведени предлози називају примарним. На основу наведених примера објасните како су они модификовали опште значење падежа уз који стоје, односно значење творбене основе којој су се спреда додавали.

а) предлози који се употребљавају само у функцији префикса:

възъ- / **въс-** (< **u̯ŭz*, лит. *už*): **възнєсти**, **въсходити**, **възити** „успети се, попети се”, **въздвигнѫти** „дићи, подићи”, **възвлѣшти** „вући на горе”, **възглавиѥ** „јастук”, **възлєжаниѥ** „положај који се заузима за трпезом при гозби”, **възношєниѥ** „прослављање, величање”. У ретким случајевима тај се предлог употребљавао у корелацијама: **отъ исплънʼєниѣ єго мы вьси приѩхомъ. благодѣть въз благодѣть**; **въс толико прѣбъиваниѥ. прикмыѭтъ отъданиѥ**;

про-: индоевропски по постању предлог (упор. грч. πρό, лат. *pro*, стинд. *pra*): **пробости**, **проꙋєсати** „прокрчити”, **проити** „проћи”;

прѣ-: по постанку индоевропски предлог који се фонетски развио из **pĕr-* у резултату метатезе ликвида (упор. рус. *пере-*, лат. *per-* „кроз, по”, лит. *per-*, грч. περι-): **прѣстѫпити**, **прѣдобръ** „веома добар”;

раꙁ-/рас-: фонетски се реконструише из **ŏrz-* (упор. рус. *роз-/рос-*); може се довести у везу са стинд. *árdhah* „део, страна”, лит. *ardýti* „разделити, разјединити”: **раꙁдѣлити**, **распѧти**, **разлити**, **разбити**;

б) предлог који се никада не употребљава као префикс:

къ: прецизира значење датива – **пристѫпишѧ къ исоꙋсови.** У прасловенском језику тај предлог се употребљавао са носним сугласником тј. **kъn* < **kŭn*. У периоду ЗОС-а завршни сугласник се губио или се појављивао као протетички сугласник уз извесне заменичке основе. Објасни порекло следећих заменичких облика: **къ нѥмоꙋ**, **къ ѥи**, (упор. са **къ томоꙋ**, **къ тои**).

в) предлози који имају функцију и предлога и префикса:

беꙁ/бес – индоевропски по постању предлог: **беꙁбрачьнъ**, **бесплодьнъ**; **бес сапогъ** „без чизми”. Са којим падежом се овај предлог употребљава?

въ(н) – овај предлог односно префикс се фонетски развио из **ŭn* < **ŏn* (где је **ŭ* < **ŏ* у финалном затвореном слогу; упор. грч. ἐν, лат. *in*). Да ли је порекло сугласника **в** у њему примарно или секундарно? Које је његово основно значење (упор. **вънити** „ући")? На које значење он указује када се употребљава са акузативом (упор. **въ домъ, въ храминѫ**), а које са локативом (**въ домоу, въ храминѣ**)? Које значење има у следећој предлошко-падежној конструкцији: **въ годинѫ вечерьѭ** „у време (час) ужине"?

до – **доходити, донести.** Са којим падежом стоји ако се употребљава као предлог: **до връхоу горъı, до храма**?

за – Које је његово основно значење: **заити, засѣсти, зади за вьсѣми стоѭ** (упор. *седи за столом*)? Одредите на основу наведених примера његова изведена значења и падеже уз које се употребљава: а) **погыбѫ за беzаконение свое**; б) **око за око зѫбъ за зѫбъ** (упор. срп. *услуга за услугу*); в) **имъ за оуздѫ коньѣ** (упор. *узети за руку*);

иz/ис – индоевропски предлог у стсл. доспео преко прасл. **iz* од још старијег **jьz* с протетичким *j* испед *ь* (упор. грч. ἐξ, ἐκ, лат. *ex*): **иzити, испоустити** итд. Са којим падежом се као предлог употребљава: **ис корабля, ис храма**?

на – индоевропски предлог (упор. грч. ἀνα, гот. *ana*). Које је његово основно значење (упор. **поиде на село, на дворъ**)? Када се употребљава са акузативом (**въzиде на горѫ**), а када са локативом (**на горѣ, на мори**) и које глаголе допуњававају ове предлошко-падежне конструкције?

о и **об** – представљају фонетске варијанте предлога **ob* који је индоевропског постања (упор. стинд. *ambhi*, лат. *ob*). У којим случајевима се сугласник *b* чува (упор. **обоути, обрѣzати**), а у којима губи (упор. **оградити** (**ob-gŏrditi*), **осквѣрьнити**)? Који фонетски процес запажате у следећим примерима: **область** „власт, владавина" (из **ob-vŏldtь*), **обити** (**ob-viti*). Које је основно значење овог префикса (упор. **оградити, обити** „обићи)? Са којим падежима стоји када се употребљава као предлог и како модификује опште падежно значење: а) **приде... об онъ полъ иордана; прѣтъкнеши о камень**; б) **сѣдѣаше о немь народъ, въвръжѣте о деснѭ странѫ мрежѫ.** На које значење овог предлога указују следећи примери: **глаголати о немь, радость бѫдетъ на небесе о единомь грѣшьницѣ**?

отъ – обично се доводи у везу са стинд. *ati* „одозго”, грч. ετι, лат. *et*. Да ли се овај предлог у прасловенском завршавао гласом **ъ** ако судимо по стсл. **отити**, **отрокъ**? Како се објашњава појава гласа **ъ** у његовом саставу? Које је његово основно значење (упор. **отити**, **отъстѫпити**) и са којим падежом стоји (упор. **изиде отъ гроба**, **отъ дрѣва**)?

по – индоевропски по постању предлог (упор. лит. *pō*, лат. *pŏ-*). Са којим се падежима употребљавао овај предлог у старословенском језику (упор. **иде по морю**, **по брѣгоу**, **по пѫти**; **иде по немь**, **по изъгнании**)? Које значење има у следећој предлошко-падежној конструкцији: **бихѫ и по главѣ**? Са којим падежом стоји у савременом српском језику?

при – има паралеле у балтијским језицима (упор. лит. *pri*, прус. *prei*). Које је његово основно значење (упор. **приближити**, **привести**)? Са који падежом стоји као предлог (**при мори**, **при брѣзѣ**)? Које значење има у следећој предлошко-падежној конструкцији: **при деветѣи годинѣ**?

съ(н) – из прасл. **sъn* < **sŭn* < **sŭm* (упор. стинд. *sam*). Објасните судбину завршног сугласника *n* на основу следећих примера: а) пред сугласницима (осим *j*: **съ ѥнимь**): **съ лопатоиѫ**, **съ гнѣвомь**, **съ стахомъ**; б) пред вокалима: **сънити**; в) у префиксалним изведеницама: **сѫсѣдъ** < **sъn-sědъ* (упор. срп. *сусед*), **сѫпрѫгъ** < **sъn-prǫgъ* (упор. срп. *супруг*). Које значење овај предлог има са генитивом: **съ горъı**, **съ прѣстола**, **съ села** и у префиксираним глаголима: **сънити**, **съпасти**? Које значење овај предлог има са инструменталом: **съ оученикомъ**, **съ нимь**, **съ вами**. Које значење има у следећим предлошко-падежним конструкцијама: **съ лопатоиѫ**, **съ гнѣвомь**, **съ стахомъ**.

оу – развило се из прасл. **ou̯*. Са којим падежом има следећа значења: а) значење дељења, одвајања: **оубѣжати**, **просиши оу мене**, **възѫти оу отьца**; б) значење близине: **постави оу гроба**, **оу града** – „близу, код”?

надъ – од **na-dъ*. Које значење овај предлог има: а) са акузативом: **воини ведошѧ надъ брѣгъ рѣкъı**, **приде надь ѥь**; б) са инструменталом: **напьсано надъ ѥнимь**, **область надъ бѣсъı**?

подъ – од **po-dъ*. Које је опште значење овог предлога? Објасните његову употребу на основу следећих примера и одредите значење које у тим примерима овај предлог носи:

а) **вънити подъ кровъ, под ноⷯѣ; подъ вечеръ**; б) **подъ камъıкомъ, подъ ногама, подъ ⷯемлюѫ.**

прѣдъ – од **pĕr-dъ*. Које је основно значење овог предлога: а) **стати прѣдъ градомь, прѣдъ ногама**; б) **прѣдъ владъıкъı же и цѣсарѫ ведени бѫдете**? Које је његово значење у следећем примеру: **прѣдъ сложенıюмь мира**?

2. Пронађите прилоге употребљене у функцији предлога. С којим падежом се они употребљавају: 1) **тъ бѣ близъ ӣ̀лма**; 2) **придє же въ градъ ... искрь вьси**; 3) **посъ̀лєтъ ихъ кромѣ странъı**; 4) **сѣдѣхъ окрѫгъ тѣлесоу ıю**; 5) **вьсь градъ изидє противѫ исв̄и**; 6) **сѣдѫштє прѣмо гробоу.** Зашто се ова врста предлога назива *секундарним*?

3. Поделите предлоге на примарне и секундарне: **про, кромѣ, въ, на, съ, близъ, къ, беⷯ/бес, вънѣ, ⷯа, окрѫгъ, о/объ, по, надъ, противѫ, иⷯ/ис, отъ, прѣмо, оу, при, междоу.**

4. С којим падежима се употребљавају ниже наведени предлози. Групишите их по овој њиховој карактеристици: **отъ бога, къ дѣлателемъ, иⷯ винограда, съ тобоюѫ, въ корабл̀ь, до жатви, по вѣрѣ, прѣтъкнеши о камень, ⷯа вьсѣми, оу мене, по вьсѫ градъı, прѣдъ ѭимъ, въ виноградѣ, плавати по морю, о ѭемь, отъ дрѣвесе, ⷯа мѫ, беⷯ милости, на дворѣ, на храминѫ, надъ оучителюмь, по ѭемь, надъ ѭь, къ горѣ, объ онъ полъ иоръдана, при дверьхъ, по своє дѣло.**

5. У ниже наведеним примерима нађите предлоге и одредите који су од њих примарни, а који секундарни, са којим се падежима дати предлози употребљавају и на који начин модификују опште падежно значење:

ѣкоже пастъıр̀ь раⷯлѫчаетъ овьцѫ отъ коⷯьлиштѣ; не нашихъ дѣлъ ради нъ обѣта твоего ради; повели ми прити къ себѣ; ѣко единъ естъ і нѣстъ іного раⷯвѣ его; потръпи по мънѣ и въсе ти въⷯдамъ; и гл̄а има идѣта вь весь ѣже прѣмо вама; ногама прѣднима опьръ сѧ о стлъпъ; и емъше и извѣсѧ вонъ иⷯ винограда; і обрѣтосте жрѣбьць привѧⷯанъ при двьрьхъ; медъ бо каплютъ отъ оустьноу женъı блѫдьнъı; въ врѣмѧ жатвъı рекѫ дѣлателемъ. съвѫжете ѭ въ снопъı; его же постави надъ домомь своимь; оуⷯьрѣ же и҃съ мъногъı народъı окрьстъ себе; и оустрьми сѧ стадо по брѣгоу въ еⷯеро; и поклоньше сѧ прѣдъ ѭимь на коленоу

рѫгаахѫ сѧ емоу; не помьнитъ скръби ѕа радость; не мене ради благодать бж҃иꙗ сътвори се чоудо; прѣжде шести дьни пасхъı приде и҃с въ виѳанию.

6. У ниже наведеним примерима одредите у којим случајевима су префикси мењали само видско (граматичко) значење глагола, а у којим су они истовремено мењали и њихово лексичко значење. Значење глагола проверите у старословенском речнику.

1) **до-: ити – дoити, вєсти – довєсти, стоꙗти – достоꙗти**; 2) **из-: ити – изити, ходити – исходити, излѣсти, испити, изѣсти**; 3) **за-: кръıти – закръıти, ити – заити, творити – затворити**; 4) **о- / об-: оженити, осльпнѫти, обити, оградити**; 5) **по-: мазати – помазати, брати – побрати, мошти – помошти**; 6) **съ- (сън-): творити – сътворити, пасти – съпасти, мѣсити – съмѣсити, лити – сълити, ити – сънити, ѭти – сънѧти**; 7) **оу-: оукръıти, оувѣдѣти, оузьрѣти**; 8) **въ- (вън-): вєсти – въвєсти, ложити – въложити, носити – въносити, ити – вънити**; 9) **въз- (въс-): възвратити, въздати, възъвати, възити, въздрасти**; 10) **на-: накладати, належати, напьсати, навъıкнѫти, накръмити**; 11) **низ- (нис-): низити, нисходити, низложити, низринѫти, низпасти**; 12) **от- / отъ-: отити, отъпоустити, отънєсти, отърѣзати, отъринѫти**; 13) **подъ-: подъложити, подстьлати, подъклонити**; 14) **про-: пробити, пробости, проити, прозьрѣти**; 15) **прѣ-: прѣстѫпити, прѣлити, прѣити, прѣсєлити, прѣтєшти, прѣобразити.**

VIII. ВЕЗНИЦИ

1. Анализирајте дате примере и размислите о лексичко-граматичком значењу сваког од наведених везника, односно речи у везничкој функцији:

а) везник **и**:1) **посла і того**; 2) **сего ради и мъı длъжънъı ѥсмъ трьпѣти**; 3) **и сънидє дъждъ. и придѫ рѣкъı. и възвѣшашѧ вѣтри**... 4) **ѵ҃къ єтеръ съхождаашє отъ є҃рслма вь ериχѫ. и въ разбоиникъı вьпадє.**

б) везници **а** и **нъ**: 1) **інъı съпасє. а ли себе нє можетъ съпасти**; 2) **єгда зъванъ бѫдєши на бракъ. нє сѧди на прѣдьніімь мѣстѣ... нъ єгда зъванъ бѫдєши. шъдъ сѧди на послѣдьніимь мѣстѣ**; 3) **нѣстъ оумръла. нъ спитъ.**

в) везник **да**: 1) **нє десѧть ли ищистишѧ сѧ. да девѧть како нє обрѣтѫ сѧ**; 2) **повелѣ господь єго да продадѧть и**; 3) **рьци братроу моємоу да раздѣлитъ...**; 4) **сє ізидє сѣмі да сѣетъ.**

г) везник **бо**: 1) **нє обрѣтє на неи тъкмо листвиє. нє бѣ бо врѣмѧ смокъвамъ**; 2) **ѵьто оу бо си сѫть**; 3) ... **і бо и пси ѣдѧтъ.**

д) везник (речца) **же**: 1) **послѣдь жє посъла къ нимъ сънъ свои**; 2) **по приклюѵаю жє иереі єдинъ идѣше пѫтьмь тѣмь; ова оу бо падѫ при пѫти. дроугаа жє падѫ на каменєихъ ... а дроугаа падѫ въ трънии ... дроугаа жє падѫ на земи добрѣ.**

ђ) упитна речца **ли**: 1) **тъı ли єси ц҃рь іюдѣіскъ**; 2) **варавѫ ли і и҃са**; 3) **достоино ли естъ дати кинъсь кесареви или ни.**

е) везник **аштє** (**ѧштє**): 1) **аштє би бъıлъ пр҃къ. вѣдѣлъ би оубо кто и какова жена**; 2) **аштє просиши дамь ли**; 3) **аштє нє творѭ дѣлъ о҃ца моего. нє емлѣтє ми вѣръı. аштє ли творѭ ... дѣломъ моимъ вѣрѫ имѣтє.**

ж) везник **єда**: 1) **онъ жє реѵє ни. єда въстръгаѭштє плѣвелъ. въстръгнєтє коупъно съ н'имь і пьшеницѫ**; 2) **нє сѧди на прѣдьніімь. єда кто ѵьстьнѣі тебє бѫдеть зъванъıхъ. и пришъдъ зъвавъı тѧ и оного. реѵєтъ ти. даждъ семоу мѣсто.**

з) прилози у функцији везника: **ѧко, кгда, идє, ижде, кли, кльма, коли, прѣжде, любо**: 1) **нє подобааше лі и тебѣ помиловати клєврѣта твоєго ѣко и азъ тѧ помиловахъ**; 2) **і оувѣдѣвъши ѣко вьзлежитъ. въ храминѣ фарисѣовѣ**; 3) **и єгда сѣаше. ово паде при пѫти**; 4) **вънєгда вьзъıвахъ оуслъıшѧ мѧ**; 5) **кльма г҃нъ мои нє**

вѣстъ ... како могѫ азъ сътворити; 6) любо въ вторѫѭ любо въ третиѭ стражѫ придетъ; 7) весь длъгъ твои отъпоустихъ тебѣ. поне же оумоли мѧ; 8) і абие прозѧбошѧ зане не імѣаше глѫбинъı землѣ.

2. Из наведених ниже реченица издвојте независне везнике и речи у везничкој функцији. Разврстајте их на врсте по лексичко-граматичком значењу (саставни, раставни, супротни, закључни):

любѧ и отьца и матере или братриѭ или женѫ. или чѧда паче мене; ѣко покрыватн сѧ кораблю влънами. а тъı съпааше; по чьто съ мъздоимьци. и грѣшникъı. оучитель вашь ѣстъ; г҃и. съ тобоѭ готовъ есмь въ тьмьницѫ и въ съмрьть ити; дамь ли или не дамь; инъı съпасе. али себе не можетъ съпасти; любо въ вторѫѭ любо въ третиѭ стражѫ придетъ; гнѣваите сѧ а не съгрѣшаите; съвѣтъ сътворьше архиереи и старьци; се ізиде сѣѭ и да сѣетъ; ли сътворите дрѣво добро и плодъ его добръ. ли сътворите дрѣво зъло и плодъ его зълъ; не оупиваите сѧ винъмъ. нъ паче исплънаите сѧ доухомь; повѣдѣ ли се иосифоу. или паче съкрыѭ таинок се.

3. Из наведених ниже реченица издвојте зависне везнике и везничке речи. Расподелите их на врсте по лексичко-граматичком значењу (временски, узрочни, условни, циљни, допусни, поредбени и сл.):

и въсади и въ темъницѫ доньдеже въздастъ емоу длъгъ весь; и не паде сѧ основана бо бѣ на камене; не вѣмь что гл҃етъ; егда зъванъ бѫдеши на бракъ не сѧди прѣдьниимь мѣстѣ; на мѣстѣ идеже лежаше сѧтъıи. невидимь никъımьже; и пакъı отъвръже сѧ съ клтвоѭ ѣко не знаѭ чк҃а; и се просвьтѣшѧ сѧ кости стъ҃ıихъ вь водѣ. акъı и свѣтильници; въı истинѫ отъ нихъ еси. ибо галилѣанинъ еси; дастъ имъ власть на доусѣхъ нечистъıхъ да изгонѧть ѭ.

4. Нађите независне и зависне везнике. Којој лекисчко-граматичкој класи припада сваки од њих?

что хоштетъ да ѥмоу заколѫтъ. козѫ ли или волъ или птицѫ; зане бѣаше мало числомъ. немнози пришельци вь ѥи; нѣстъ оумрѣла нъ спитъ; остави і се лѣто доньдеже ѭ окопаѭ окрѣстъ; единъ бѣ длъжьнъ пѧтьıѭ сътъ динаръ а дроугъı пѧтьıѭ десѧть; петръ же рече емоу. і аште і вьси съблазнѧтъ сѧ нъ не азъ; не трѣбоуѭтъ съдрави балиѭ. нъ болѫштеи; что ѥстъ слажде свѣтъ ли или тьма; егда

твориши пиръ. ꙁови ништѧѭ; въставъ архіереи и рече емоу; иже любитъ отьца ли матерь паче мене. нѣстъ мене достоинъ.

IX. РЕЧЦЕ

Нађите речце у доле наведеном тексту и разделите их у групе по лексичко-граматичком значењу (потврдне, одричне, упитне, појачајне):

не хотѣаше ни очию възвести на небо; небоу ли повинетъ д̄ша моѣ; обрѣте же ӣс̄ осьлѧ вьсѣде на н̂е; онъ же рече. кръстиѩнъıн̂и ли еси. она же глагола. еи кръстиѩнъıн̂и ѥсмь; рѣшѧ. еда възможетъ бъ оуготовати трапезоу въ поустъıн̂и; бьдите и молите сѧ. да не вънидете въ напасть. дх̄ъ бо бодръ. а плътъ немоштна; азъ же ништь есмь і оубогъ; и рѣшѧ емоу. слъıшиши ли что сии глаг̾ъ. ӣс же рече имъ. еи; се іѯиде сѣѧи да сѣетъ; ст̄ъıи же къ н̂имъ. да кто ѥстъ сіи аполонъ хотѣлъ бъıхъ оувѣдѣти; не отърѣшаетъ ли своего волоу. ли осъла отъ ѣслıи; въ градѣ ни смокъı бл̾детъ. ни дл̾бъ никакъже. пть же бѣ отъ нихъ боуі; распѧтъıи нашимъ родомъ. ѥда можетъ силѫ имѣти; мл̾жаи сѧ и да крѣпітъ сѧ сръдьце твоѥ; ничесоже ли не отъвѣштаваеши; не осл̾ждаите да не осл̾дѧтъ васъ; видѣвъше же народи чюдишѧ сѧ; она же отъвѣштавъши рече емоу. еи господи. ибо пьси подъ трапезоѭ ѣдѧтъ отъ кроупиць дѣтьскъ; въ тъ часъ пристл̾пишѧ оученици къ ӣс̄оу глш̄те. както оубо болеи естъ въ цс̄рствии небесцѣемь; еда можетъ слѣпьць слѣпьца водити; бо писано ѥстъ пр̄кмъ.

X. УЗВИЦИ

Анализирајте наведене примере и размислите о семантици и употреби наведених узвика:

о – узвик чуђења: **о роде невѣрьнъ и развраштенъ. доколѣ бѫдѫ вь васъ; о толикоу вашемоу безоумию;**

оле – узвик чуђења, сажаљења: **оле безоумиѥ; оле мѫка смрьти;**

сѣ – узвик побуђивања, чуђења, усхићења: **сѣ оубо и мъı възлюбьѥни;**

воле – узвик чуђења, дивљења: **воле же чьто сътворилъ тъгда владъıка тъı;**

оувъı – узвик којим се изражава туга; користи се са обликом заменице **мьнѣ**: **оувъı мьнѣ;**

горе – пореклом именица која је изгубила своје лексичко значење и користи се у функцији узвика за изражавање емоције туге; обично се употребљава у комбинацији са узвиком **оу/ю**: **горе вамъ кънижьници и фарисеи; оу горе мьнѣ окаанѣи; оу горе мнѣ жилиште ѥсмь дїаволе.**

МОРФЕМИКА И ТВОРБА РЕЧИ

I. АФИКСАЛНЕ МОРФЕМЕ (ТВОРБЕНЕ И ГРАМАТИЧКЕ)[1]

1. Ниже су наведене неке старословенске речи. Нађите у њима флексијске морфеме: **-ъ, -ь, -а, -о, -є, -и, -ъı, -ъıи, -оѥ, -аѧ, -ии, иѥ, -ѧ, -ѫ, -ıѫ, -ьѧ** и на основу њих утврдите којој врсти речи припадају. Јесу ли дате морфеме творбене или граматичке?

рабъ, конь, дьнь, домъ, сѫдии, камъı, вода, цѣсарьствиѥ; новъ, шоуждь, ново, шоужде, стараѧ, богатоѥ, кротъкъıи; ꙁнахъ, съхнъı, идъı, съı, родѫ, идѫ, ꙁнаıѫ, глаголıѫ.

2. Одредите врсту речи којој припадају следеће лексеме: **ганъгрена, гвоꙁдь, слава, глашати, глѫбокъ, даже, далече, дивьно, дивьнъ, до, добрѣ**. Одредите шта се на крају речи налази: граматички афикс (флексија), творбени афикс (суфикс) или ни једно ни друго.

3. У наведеним речима са финалним **-ъı** издвојте: а) флексију тј. граматичке афиксе; б) суфиксе тј. творбене афиксе; в) случајеве где нема афиксалне морфеме:

анг҃ельскъı, кън҃игъı, мъногошьдъı, акъı, пакъı, смокъı, боукъı, црькъı, въпрѣкъı, мъı, тъı, въı, свекръı, принесъı, любъı.

4. У наведеним речима утврдите где је финално **-а**: а) флексијска морфема; б) део основе речи: **жаба, оба, дъва, иѥдва, испрьва, смокъва, вьсегда, когда, ꙁа, та, оубоица, коушта, изꙁьдавна, на.**

5. У наведеним речима са финалним **-є** издвојте: а) флексију тј. граматичке афиксе, б) суфиксе тј. творбене афиксе; в) случајеве где **-є** улази у састав основе речи: **лице, срьдьце, далече, въıше, съкровище, наивѫште, же, даже, сьде, къде, иѥже, иже, тоже, ничьтоже, иордане, четъıре**

6. У наведеним ниже речима с финалним **ѥ** издвојте: а) примере са **ѥ** у функцији флексије меке варијанте именичке/придевске промене; б) речи где се **ѥ** јавља као творбена морфема; в) све примере где је **ѥ** део основе речи тј. није ни флексијска ни творбена морфема:

[1] Због великог терминолошког шаренила које у српској савременој лингвистици влада у области творбе речи дајемо преглед основних појмова и термина. Морфеме (формално и значењски најмањи делови речи) се деле на *коренске* (носе основно лексичко значење) и *афиксалне* (носе допунска, граматичка и творбена значења). Према својој функцији, афиксалне морфеме се деле на *граматичке* (граматички афикси/наставци/ флексија) и *творбене* (творбени афикси: префикси, суфикси, интерфикси).

подобиѥ, **прѣподобиѥ**, **копиѥ**, **триѥ**, **далѥ**, **древлѥ**, **болѥ**, **полѥ**, **ꙁанѥ**, **прьвоѥ**, **напрьвоѥ**, **соуѥ**, **насоуѥ**, **въсоуѥ**, **наискорѣѥ**.

7. У стсл. језику велики број речи се завршавао гласом [*i*]. У ниже наведеним лексемама издвојте: а) примере где **и** има флексијску функцију и одредите њихову припадност врсти речи, као и категоријалну карактеристику (род, број и др.); посебно размотрите случајеве где се у ортографском **и** „скрива” **jь*; б) речи у којима морфема **и** има творбену функцију или улази у састав друге творбене морфеме; в) примере где је **и** део корена речи:

раи, **краи**, **въскраи**, **ходатаи**, **ратаи**, **равви**, **окови**, **домови**, **дъвашьди**, **тришьди**, **прѣди**, **еи**, **макавеи**, **июдеи**, **галилеи**, **вартоломеи**, **евреи**, **врабии**, **георгии**, **пьсии**, **къ҃нигъчии**, **или**, **коли**, **николи**, **нѣколи**, **отъколи**, **ѩсли**, **гѫсли**, **вельми**, **большьми**, **меньшьми**, **богъи҃и**, **ти**, **врачевати**, **оубивати**, **боуи**, **шоуи**, **къи**, **олѣи**.

8. Наведене су речи које се завршавају гласом [*o*]. У којим случајевима је оно флексијски афикс, творбени афикс или део коренске морфеме: **небо**, **ибо**, **любо**, **право**, **диво**, **чрѣво**, **мъного**, **како**, **тако**, **млѣко**, **мало**, **камо**, **видимо**, **невидимо**, **тъкмо**, **сѣмо**, **любьꙁно**, **достоино**, **присно**, **гоумьно**, **десѧтеро**, **то**, **къто**, **чьто**, **съто**, **соухо**.

9. У којим речима је глас [*u*] флексијски афикс, творбени афикс или део коренске морфеме: **къ столоу**, **врьхоу**, **съноу**, **междоу**, **кѫдоу**, **низоу**, **долоу**, **исполоу**, **обоѭдоу**, **дѫбоу**, **отъкѫдоу**

10. Наведене су речи са финалним **ь**. Групишите их на основу следећих карактеристика: а) флексијски афикс, наставак меке варијанте именичке промене; б) наставак именица **-ĭ-* основа; в) показатељ присвојних придева (суфикс **-jь*); г) део основе непроменљивих врста речи: **неоудобь**, **хлѫбь**, **голѫбь**, **вѣтвь**, **кръвь**, **вождь**, **говѧждь**, **гвоꙁдь**, **акридъ**, **господь**, **вѣдь**, **исповѣдь**, **мѣдь**, **сънѣдь**, **отънѧдь**, **ножь**, **къняжь**, **мѫжь**, **кладѧꙁь**, **печаль**, **добл҃ь**, **иѩковл҃ь**, **коꙁль**, **орль**, **седмь**, **кон҃ь**, **пѣснь**, **декабрь**, **сь**, **отьць**, **ноць**.

12. У старословенском језику се невелики број речи завршава на **ѣ**. Анализирајте их и одговорите на питања: а) којој врсти речи је својствена таква флексија?; б) где се **ѣ** јавља као флексијска морфема?; в) где је **ѣ** суфикс или улази у састав суфикса?; г) где је **ѣ** коренско: **правѣ**, **соуровѣ**, **поздѣ**, **допоздѣ**, **годѣ**, **негодѣ**, **твьрдѣ**, **срѣдѣ**, **посрѣдѣ**,

отъкѫдѣ, ѥлѣ, доколѣ, ꙁълѣ, кромѣ, понѣ, вънѣ, коупьнѣ, прѣ, оутрѣ, лютѣ, кротъцѣ.

13. Анализирајте речи са финалним **ѧ/ѩ**. Где су ти гласови наставци, а где саставни делови основе речи: **жрѣбѧ, козлѧ, ослѧ, племѧ, имѧ, брѣмѧ, врѣмѧ, сѣмѧ, агнѧ, животворѧ, сѧ, отрочѧ, овьчѧ, непомрьцаѩ, роусалиѩ, добродеѩ.**

14. У одломку из Савине књиге нађите променљиве и непроменљиве речи. У првој групи одредите основу и наставке:

рече г҃ь. притъчѫ сиѫ. чл҃къ единъ имѣ .в҃. сн҃а. и рече мьнии сн҃ъ о҆цю о҆че. даждь ми достоинѫѭ часть имѣниꙗ и раꙁдѣли има имѣниѥ. и не по мъноꙁѣхъ дньхъ. събравъ все мьни сн҃ъ отиде на странѫ далече и тоу расточи имѣние свое живъı блѫдьно.

II. ГРАМАТИЧКЕ И ТВОРБЕНЕ ОСНОВЕ РЕЧИ

1. У следећим речима нађите њихове граматичке основе. Одредите где су оне дељиве (на синхроном пресеку стсл. језика), а где су недељиве тј. једнаке корену? Чиме је ова разлика условљена?

адамовъ, адамъ; адъ, адьскъ; алчьба, алъчьбьнъ, алъчьнъ; анг҃елъ, анг҃ельскъ; изити; камъı; бити, бичь; богъ, богъıи҃ни, божии, божьскъ, божьство; болѣ, болѣзньнъ, болѣти; веньць, вѣньчати; гробъ; гроꙁа; дань; даръ, дарити, подарити, дателѣ; ꙁима, ꙁимьнъ; имѧ; каплꙗ; квасъ, квасьнъ; колъ; колено; коньѣ, коньскъ; коуплꙗ; льгъко, льгъкъ, льгъчити; мати, матерь, матерьнъ, матерьство; миръ, мирьно, мирьскъ; мьсть, мьстьникъ; нагъ, нагота; неволꙗ; рана; рано; роса; съто; тъı; тьма; христосъ; юнъ, юнота, юноша.

2. У наведеним речима нађите основе: а) са предметним (супстантивним) значењем; б) са придевским (адјективним) значењем; в) са процесуалним (глаголским) значењем; г) основе заменичког карактера; д) основе са значењем броја; ђ) основе са прилошким значењем:

агнѧ, агода, лице, брѣгъ, вещь, влага, волъ, вѣкъ, дворъ, двьрь, длань, домъ, дъımъ, дьнь, дѣдъ, ѯзеро; ветъхъ, веселъ, вольнъ, глоухъ, глѫбокъ, говѫждь, горькъ, гръдъ, грѫбъ, деснъ, добръ, драгъ, истъ, лихъ; бъıти, гнѣвити, дѫти, жити, жѧти, ꙁьрѣти, ити, пѣти, сватити, сиꙗти, строити, тесати; азъ, тъı, къто, къıи, ово, онъ,

чьто, нашь, вашь, мои, твои, инъ; девѧть, десѧть, дъва, ѥдинъ, трие, четъıре, пѧть, шесть, седмь, осмь; бръзо, вѣрьно, горѣ, добрѣ, коупьно, коупьнѣ, лютѣ, ѩснѣ.

3. Чиме је – префиксом или суфиксом – проширена творбена основа у свакој од доле наведених речи? Где је она једнака корену?

бездъна, богъıи̑ни, божьскъ, божии, борьць, владъıка, възоръ, въпл̑ь, въстокъ, въходъ, въıсота, вьдовица, глѫбина, глѫбокъ, година, гръдость, гръдъ, гръдъıи̑ни, грѣхъ, деснъ, десница, дроугъ, дроужьба, дроужина, затворъ, заходъ, злато, златьнъ, зрьцало, измѣна, инокъ, искоусъ, исполинъ, исходъ, июдинъ, июдовъ, нѣмощь, ницета, потопъ, прьстъ, прьстенъ, прѣдътеча, прѣмѫдръ, прѣстолъ.

4. Извршите морфемску и творбену анализу доле наведених речи користећи се поређењем са речима које припадају истом деривационом гнезду. Којим суфиксима је изведена њихова творбена основа? Издвојте реч која се налази у основи појединачног деривационог гнезда.

богатьствие – упор. **богатьство, богатѣти, богатъ; божьствьнъ** – упор. **богъıи̑ни, божии, божьскъ, богъ, божьство; врачевати** – упор. **врачь, врачевъ, врачевьнъ, врачьба, врачьбьно, врачьбьнъ; въземание** – упор. **въземати; глѫбиньнъ** – упор. **глѫбина, глѫбокъ; горьница** – упор. **гора, горьнъ, горьцѣ; гостиньникъ** – упор. **гость, гостьникъ, гостиница, гостиньць, гостити; домовитъ** – упор. **домъ, домовьнъ; дьньница** – упор. **дьнь, дьньнъ, дьньсь; егупьтѣнинъ** – упор. **егупьтъ, егупьтьскъ; иродиѩдинъ** – упор. **иродъ, иродовъ, иродиѩне; мъıтьница** – упор. **мъıтарь, мъıто, мъıтоимьць; мѫченичьскъ** – упор. **мѫчение, мѫчити, мѫка; радостьно** – упор. **радость, радостьнъ, радошта.**

5. У неким речима граматичка основа поред корена укључује по два или више префикса. Анализирајте дате примере и наведите у којој се врсти речи та појава најчешће среће. Каква је функција ових префикса – творбена или граматичка? У којим случајевима префикс има обе функције?

а) **заповѣдати, изнемощи, недомъıслити, неизглаголанъ, неиздреченъ, неицисльнъ, неисповѣдимъ, неодрьжимъ, неоскѫдѣньнъ, неповольнъ, непокоръ, непослоушьливъ, неприязньство, непрѣклоньнъ, непрѣстаньно, непрѣстѫпьнъ, несъвѣда, неукротимъ, неуподарьние;**

б) **обимати**, **оборѫчити**, **повъпрашати**, **повъслѣдовати**, **прѣпроводити**, **съвъздвигнѫти**, **съвъкоупити**, **съвъскрьснѫти**, **съприимьникъ**, **съпричастьникъ**, **съпрѣстольникъ.**

6. Извршите морфемску анализу следећих речи: **безмилостивъ**, **безмлъвьствиѥ**, **бесплодьнъ**, **бещьстьнъ**, **наслѣдьникъ**, **неболѣзьньнъ**, **небрѣниѥ**, **прѣдборьникъ.**

III. КОРЕН РЕЧИ

Корен је основна морфема речи која носи њено лексичко значење. Коренова је обично неколико пута више него творбених афикса – префикса и суфикса. У 17 стсл. споменика који се сматрају класичним старословенским, фиксирано је око 10 хиљада различитих речи. У њима је нешто више од 1200 различитих коренских гнезда. Ако се узимају у обзир само словенске речи имамо следећу слику: оне су обједињене у 850 лексичко-семантичких група по заједничком корену (850 коренских гнезда) и постоји 350 коренова посведочених само у једној речи. Један корен се најчешће налази у основи гнезда које чине различите врсте речи.

1. Анализирајте нека старословенска коренска гнезда.

а) У коренском гнезду са основном речју **свѣтъ,** налази се 29 речи. Колико њих припада класи именица, придева, глагола, прилога? Извршите морфемску анализу сваке од наведених речи.

свѣтило, **свѣтильна**, **свѣтильникъ**, **свѣтитѣль**, **свѣтити**, **свѣтовьнъ**, **свѣтъ**, **свѣтьло**, **свѣтьлообразьнъ**, **свѣтлость**, **свѣтьлота**, **свѣтьлъ**, **свѣтьльство**, **свѣшта**, **свѣщило**, **нѣсвѣтьлъ**, **новосвѣштенъ**, **новосвѣтьлъ**, **новосвѣтъньнъ**, **освѣтити**, **освѣштати**, **освѣщениѥ**, **просвѣтити**, **просвѣщати**, **прѣсвѣтьлъ**, **свѣтѣниѥ**, **свѣтити**;

б) Анализирајте гнездо са кореном **бѣг**-. Чиме је условљена доминација глагола у овом гнезду? Које допунско значење у корен уносе префикси, односно суфикси? Издвојте именице. Од којих мотивних основа су оне изведене?

бѣгати, **бѣжаниѥ**, **въбѣгнѫти**, **избѣгати**, **избѣгнѫти**, **избѣжати**, **отъбѣгати**, **отъбѣгнѫти**, **отъбѣжати**, **побѣгати**, **побѣгнѫти**, **прибѣганиѥ**, **прибѣгати**, **прибѣгнѫти**, **прибѣжати**, **прибѣжище**, **пробѣгнѫти**, **разбѣгнѫти сѧ**, **убѣгнѫти**, **убѣжаниѥ**, **убѣжати**, **убѣжиште**, **убѣжьнъ**;

в) Анализирајте речи које припадају коренском гнезду **цѣлъ**: 1) издвојте изведенице и одредите врсту речи којој припадају; 2) издвојте сложене речи; 3) којим творбеним начинима су добијене дате речи (суфиксација, префиксација, префиксално-суфиксална творба, слагање) и помоћу којих творбених афикса?

цѣлкнии҃, **цѣлитєл҃ь**, **цѣльнъ**, **цѣлити**, **цѣломѫдрии҃**, **цѣломѫдрованиѥ**, **цѣломѫдровати**, **цѣломѫдрость**, **цѣломѫдрьнъ**, **цѣломѫдрьствиѥ**, **цѣломѫдрьствовати**, **цѣломѫдрьствьно**, **цѣлоумьнъ**, **цѣлъ**, **цѣлъı**, **цѣльба**, **цѣльбьнъ**, **цѣлѣти**, **ицѣлкнии҃**, **ицѣлитель**, **ицѣлити**, **ицѣлити сѧ**, **ицѣльба**, **ицѣлѣвати**, **ицѣлѣти**, **ицѣлѩти**;

г) Одредите којој врсти речи припадају доле наведене лексеме са кореном **прьв-**. Чиме објашњавате одсуство глаголских лексема?

прьвовъꙁлежениѥ, **прьвовъꙁлѣганиѥ**, **прьвоѥ**, **прьвоꙗьданъ**, **прьвомѫченикъ**, **прьвомѫченица**, **прьвородьць**, **прьвосътворкнъ**, **прьвѣѥ**, **прьвѣньць**, **съпрьва**, **второпрьвъ** (упор. **въторопрьвааѩ сѫбота** „субота након другог дана јеврејског празника Пасхе”);

д) Извршите морфемску и творбену анализу речи које припадају коренском гнезду речи **рабъ** имајући у виду да је ова реч првобитно означавала „роба, невољника”:

раба, **рабъıи҆ни**, **рабии**, **работа**, **работаниѥ**, **работати**, **работьникъ**, **работьнъ**, **рабъ**, **рабъıи҆нинъ**, **рабьскъı**, **поработати**, **поработити**, **порабощати сѧ**;

2. У стсл. споменицима посведочене су лексеме: **перьнатъ** (али нема лексема *__перьнъ__, *__перо__), **паѫчина** (али нема лексеме *__паѫкъ__), **пьшеньнъ** (но нема речи *__пьшено__), **пѣстоунъ** (непосведочена је *__пѣстати__), **прародителънъ** (нема лексеме *__прародителѣ__), **пътеньць**, **пътица** (али без коренске речи **ръта*), **стьклѣница** (али без *__стькло__), **соукно** (без *__соучити__), **хѫдожьникъ**, **хѫдожьствиѥ**, **хѫдожьство** (без мотивне речи *__хѫдогъ__). Да ли је на основу ових деривата могуће – с обзиром на примарност мотивне речи, односно секундарност мотивисане – претпоставити постојање нефиксиране мотивне речи у прасловенском (старословенском) језику?

3. Проучаваоци су установили да у стсл. лексикону постоји око 350 речи које немају корелата изведених од истог прајезичког корена. Покушајте реконструисати мотивационе основе за следеће речи овог типа: **глиньнъ**, **ꙁдавьна**, **гѫгнивъ** „нем, који је

неразумљивог говора”, **котъка** „сидро, котва”, **рогозина**, **ждица**. Да ли је то могуће извршити без помоћи етимолошких речника?

4. Препишите текст из Зографског јеванђеља. Извршите морфемску и творбену анализу свих речи издвојивши: а) граматичку основу (указати на њен тип: проста, изведена, сложена); б) творбену основу; в) афиксе (суфикси/префикси); г) флексију; д) корен:

і пришедъ исоусъ въ домъ петровъ. видѣ тъштж его лежштж огнемь жегомж. і прикоснж сръдьце остави огнь. въста слоужааше емоу.

IV. ТВОРБА ИМЕНИЦА

4.1. *Суфиксација*

Непродуктивни суфикси

1. Одредите помоћу којих суфикса су сграђене следеће старословенске лексеме. Притом треба имати у виду да се у епоси старословенске писмености суфикс често није могао издвојити, јер је постао део корена (упрошћавање творбене основе):

а) суфикс **-nŏ-*: **соукно** : **соукнити**; **влакно** : **влакнити**; **зрьно** : **зрѣти**; **окъно** : **око**; **станъ** : **стати**; **сънъ** (< **sъp-n-ŏ-s*) : **съпати**; **цѣна** (< **kaina*) : **каꙗти**; **страна** (< **storna*) : **про-сторъ**; **брань** (< **bor-n-ĭ-s*) : **борж**; **длань** (< **dol-n-ĭ-s*).

б) суфикс **-snĭ-, *-znĭ-*: **пѣснь** : **пѣти**; **баснь** : **баꙗти**; **жизнь** : **жити**; **болѣзнь** : **болѣти**; **къзнь** : **коуꙗж**.

в) суфикс **-tŏ-*: **длато** (< **dŏlb-to*) : **длъбити**; **пѫто** : **пѫти**, **пьнж**; **сито** : **сѣꙗти**; **бытъ** : **быти**; **животъ** : **жити**, **живж**.

г) суфикс **-tĭ-*: **ѹьсть** (< **čĭt-t-ĭ-s*) : **ѹьтж**; **власть** (< **vold-t-ĭ-s*) – **владѣти**; **вѣсть** (< **vĕd-t-ĭ-s*) : **вѣдѣти**; **мошть** (< **mog-t-ĭ-s*) : **могж**; **ношть** (< **nok-t-ĭ-s*); **пасть** (< **pad-t-ĭ-s*) : **падж**; **пѣшть** (< **pek-t-ĭ-s*) : **пѣкж**; **ѹасть** (< **kęs-t-ĭ-s*) : **кѫсъ**; **ломоть** (< **lom-ot-ĭ-s*) : **ломати**.

д) суфикс **-rŏ-*: **даръ** (< **dō-rŏ-s*) : **дати**; **пиръ** : **пити**. Упор. овај суфикс у творби придева **мокръ**, **добръ**, **хъитръ** : **хъитати**.

ђ) суфикс *-*lŏ*-, *-*sl*-: **пекло** : **пекѫ**; **дело** : **дѣꙗти**; **масло** (< **maz-sl-ŏ-n*) : **мазати**; **весло**, **прѫсло** (< **prę̑d-sl-ŏ-n*): **прѫдѫ**; **ѵисло** : **ѵьтѫ**; **ѫзлъ** : **ѫзы**.

е) суфикс *-*ēl*-: **гыбѣль** : **гыбнѫти**; **обитѣль** (< **ob-vīt-ēl-ĭ-s*) : **обитати**; **кѫпѣль** : **кѫпати**; **пєѵаль** (< **pek-ēl-ĭ-s*): **пекѫ**.

ж) суфикс *-*ĭd*-: **вражьда** : **врагъ**; **правьда** : **правъ**.

з) суфикс *-*j*-: наведите од којих основа је перинтегрисан суфикс *-*j*-. Да бисте одговорили на ово питање, упоредите следеће примере: 1) **водити** : **вождь** (од **vod-i-ŏ-s* > **vod-j-ŏ-s* > **вождь**); **носити** : **ноша** (од **nos-i-ā* >**nos-j-ā* > **ноша**); **въпити** : **въпль** (од **vъp-i-ŏ-s* > **vъp-j-ŏ-s* > **въпль**); **стражити** (од **stŏrg-i-ti*) : **стражь** (од **storg-i-ŏ-s* > **стражь**); 2) **тьсть** : **тьшта** (од **tĭst-ĭ-s* : **tĭst-ĭ-ā* > **tĭst-j-ā* > **тьшта**); **господь** : **госпожда** (од **gŏspod-ĭ-s* : **gŏspod-ĭ-ā* > **gŏspod-j-ā* > **госпожда**).

Упоредите такође: 1) **lъg-j-ŏ-s* > **lъg-jŭ-s* > **lъgjъ* > **лъжь**; 2) **kon-j-ŏ-s* > **kon-jŭ-s* > **kon-jъ* > **kon-jь* > **коньь**; 3) **plĕt-j-ŏ-n* > **плєштє**; 4) **log-j-ŏ-n* > **log-j-e* > **ложє** : **лешти** (од **lĕg-ti*); 5) **vĕt-j-ŏ-n* > **vĕt-j-e* > **вѣштє**; 6) **pol-j-ŏ-n* > **pol-j-e* > **полѥ**; 7) **lъg-j-ā* > **лъжа** – **лъгати**; 8) **pīt-j-ā* > **пишта** – **питати**; 9) **zem-j-ā* > **зємлꙗ** : **зєм-ьн-ъıи**.

2. Анализирајте следеће примере и утврдите алтернације вокала које прате девербативне именичке изведенице:

берѫ – **боръ**, **съборъ**, **оуборъ**, **наборъ**, **заборъ**; **вєзѫ** – **возъ**; **несѫ** – **носъ**, **възносъ**; **тєкѫ** – **токъ** – **потокъ**; **грьмѣти** – **громъ**; **звьнѣти** – **звонъ**; **стьлати** – **столъ**; **гнити** – **гноı**; **брєдѫ** – **бродъ**.

Продуктивни суфикси

1. Издвојте суфиксе у наведеним старословенским речима:

1) суфикс *-*ьj-ь* > *-*ĭjь*, стсл. **-ии** (основе на *-*jŏ*-); *-*ьj-i* > *-*ĭj-i*, стсл. **-ии** (основе на *-*jā*-); *-*ьj-e* > *-*ĭj-e*, стсл. **-ıѥ** (основе на *-*jŏ*- средњег рода):

а) **solv-ĭj-ŏ-s* > **solv-ĭj-ŭ-s* > **solv-ьj-ъ* > **solv-ij-ь* > **славии**; тако и **жрѣбии**, **врабии**, **змии** (*zmьj-ь* упор. *zmьja*), **свинıа** (**svinьj-a*).

б) **old-ĭj-ī* > **old-ьj-ī* > **ладии**. Суфикс *-*ьj-ī* налазимо и у следећим речима: **балии**, **вѣтии**, **кръмьѵии** (упор. **кръма**), **сѫдии**, **ловьѵии**, **кънигъѵии**.

в) **līst-v-ĭj-ŏ-n* > **līst-v-ĭj-ĕ-n* > **list-v-ьj-e* > **list-v-ĭj-e* > **листвиѥ.** Суфикс **-ьj-e* налазимо и у следећим речима: **величиѥ**, **безмолъвиѥ**, **камениѥ**, **прошениѥ**, **хождениѥ.**

2) а) суфикс *-k-*: **знакъ** упор. **знати**; **звѫкъ** упор. **звонъ** „тресак, прасак, лупа”; **камъыкъ** упор. **камъı**; **станъкъ** упор. **станъ**; **овьца** < **ŏvĭ-k-ā.*

б) Објасните настанак суфикса **-ък-ъ**, **-ьц-ь**, **ьц-а**, **-ьц-є.** Каквог су порекла вокали **ъ** и **ь** у суфиксима **-ък-**, **-ьц-** (< **-ьк-**)? Упор. **цвѣтъкъ**, **домъкъ**, **наѹѫтъкъ**, **избъıтъкъ**, **недостатъкъ**, **шипъкъ**, **пѣсъкъ**, **съвитъкъ**, **станъкъ**, **ѹєтврътъкъ**, **пѫтъкъ.** Упоредите: **ŏvĭ-k-ā* >**ŏvьkā* > **овьца**; **ŏtĭ-k-ŏ-s* > **ŏtĭ-k-ŭ-s* > **otь-k-ъ* > **отьць,** а такође **градьць**, **рожьць**, **агньць**, **стоѹденьць**, **старьць**, **жрьць**, **жьньць**, **творьць**, **коупьць**, **оубиица** (**u-bьj-ьc-a*), **аице** (**aj-ьce*), **сѣуьца**, **ѩдьца**, **дрѣвьцє**, **срьдьцє** упор. **срѣда**, **срѣдина**, **двьрьца.**

2. Које су твобено значење имали суфикси **-ик-ъ**, **-иц-а** (< **-īk-ā*) у доле наведеним речима:

а) **грѣшьн-икъ** : **грѣшьн-ица**, **оуѹєн-икъ** : **оуѹєн-ица**, **мѫѹєн-икъ** : **мѫѹєн-ица**, **длъжьн-икъ** : **длъжьн-ица**;

б) **дъска** : **дъштица**, **кроупа** : **кроупица**, **пъта** : **пътица**;

в) **голѫбь** : **голѫбица**, **коуръ** : **коурица**, **львъ** : **львица**, **старьць** : **старица**, **ѹрьньць** : **ѹрьница**, **жьрьць** : **жьрица**, **жьньць** : **жьница.**

3. Које значење је у творбену основу уносио суфикс **-тєль**: **житєль** : **жити**, **прѣдатєль** : **прѣдати**, **мѫѹитєль** : **мѫѹити**, **оуѹитєль** : **оуѹити**, **гоубитєль** : **гоубити**; такође и: **дѣлатєль**, **обрѣтатєль**, **пиѩтєль**, **съвѣдѣтєль**, **жѧтєль**, **властитєль**, **цѣлитєль**, **хранитєль.**

4. Које значење је у творбену основу уносио суфикс **-арь** (< **-arjo*, лат. *-ārius*): **боукарь** упор. **боукъı**; **мъıтарь** упор. **мъıто**, **ръıбарь**, **вратарь**, **винарь**, **грънъѹарь**, **клєвєтарь.**

5. Које творбено значење су у творбену основу уносили суфикси **-анинъ**, **-ѩнинъ** (< **jēn-īn-ъ*), **-ѣнинъ**, **-инъ** (< **-īno*): **самарѩнинъ** < **samar-jēn-īnъ*, **граждънинъ** < **gord-jēn-īnъ*, **болѩринъ**, **властєлинъ**, **єгъıптѧнинъ**, **римлѩнинъ**, **солоуѩнинъ.**

6. Које значење је имао суфикс **-ъıи̑и** (< *-*yn-jī*) у следећим речима: **благъıи̑и**, **богъıи̑и**, **гръдъıи̑и**, **милостъıи̑и**, **паганъıи̑и**, **простъıи̑и**, **рабъıи̑и**, **самарꙗнъıи̑и**, **сѫсѣдъıи̑и**, **сватъıи̑и**, **кънѧгъıи̑и**, **поустъıи̑и**.

7. Издвојте одговарајуће суфиксе у следећим старословенским речима и укажите на значење које су они уносили у творбену основу.

а) суфикс **-ость** (< *-*ost-ĭ*): **бѣлость**, **боукость**, **доблѣсть**, **дрьзость**, **горкость**, **гръдость**, **крѣпость**, **кротость**, **лѣность**, **лютость**, **мѫдрость**, **милость**, **мрьзость**, **нагость**, **радость**, **рьвьность**, **скѫдость**, **скѫпость**, **тѫгость**, **тврьдость**, **тихость**, **хъıтрость**, **ꙗрость**, **юность**. На које творбене основе се овај суфикс додавао?

б) суфикс **-ота** (< *-*ŏt-ā*), после меких сугласника **-ѥт-а**: **въıсота** : **въıсокъ**, **льгота** : **льгъкъ**, **длъгота** : **длъгъ**, **ништѥта** : **ниць**, **соукта** : **соуи**.

в) суфикс **-ин-а**: **истина** : **истъ**, **глѫбина** : **глѫбокъ**, **обьштина** : **обштъ**, **тишина** : **тихъ**, **отьчина** : **отьць**, **храмина** : **храмъ**, **хъıзина** : **хъıзъ**, **влъчина** („вучија кожа”).

г) суфикс **-об-а** (< *-*ŏb-ā*): **зълоба** : **зъло**, **жтроба** : **жтро**.

д) суфикс **-ьб-а** (< *-*ĭb-ā*): **борьба**, **татьба** упор. **тать**, **сѫдба**, **слоужьба** упор. **слоуга**, **слоужити**, **цѣльба** упор. **цѣлити**, **сватьба**.

ђ) суфикс **-тв-а** (< *-*tv-ā*): **молитва** : **молити**, **клѧтва** : **клѧти**, **ръватва** : **ръвати**, **жрьтва** : **жрьти**, **битва** : **бити**; **паства** : **пасти**.

е) суфикс **-ьство** (< *-*ĭ-stv-o*): **божьство**, **богатьство**, **владъıчьство**, **мѫдрьство**, **отьчьство**, **чловѣчьство**, **братьство**, **хѫдожьство**, **ходатаиство**, **дѣиство**, **мѫжьство**, **пророчьство**, **рождьство**, **оубиистьво**.

ж) суфикс **-ло** (< *-*dlo*): **рало** < **or-dl-o*, **мъıло** < **my-dl-o* : **мъıти**, **гръло** < **gъ̯r-dl-o*, **зрьцало** < **zь̥r-ka-dl-o*, **кръıло** < **kry-dl-o* : **кръıти**. Овде спадају и: **поурьпало**, **урьнило**, **кадило**, **мѣрило**, **наѹѧло**, **наковало**, **ръıло**, **соушило**, **свѣтило**, **тоуило**, **жѧло**.

з) суфикс **-ишт-ѥ** (< *-*īskj-ŏ*): **хранилиштѥ**, **сѣдалиштѥ**, **гробиштѥ**, **съкровиштѥ** : **съкръıти**.

и) суфикс **-ишт-ь** (< *-*ītj-ŏ*): **дѣтишть**, **козьлишть**, **пътишть** : ***пъта**, **отроуишть** : **отрокъ**, **рабишть**. У српском језику овај суфикс (*-ић*) је преко деминутивне добио и патронимичку функцију: *Петровић*, *Јовановић* итд.

4.2. *Композиција*

1. Каква је била улога грчких речи приликом творбе сложеница у старословенским преводима грчких богослужбених текстова? Упоредите доле наведене калкове који подразумевају превођење грчких речи на словенске језике по систему морфема за морфему:

благо-вол'єниѥ превод грчке речи éу-δокία; **благо-дѣть** грч. éу-εργησια; **благо-словиѥ** грч. éу-λογια, **жєстоко-срьдиѥ** грч. σκληρυ-καρδια, **мало-доүшиѥ** грч. μικρο-ψυχία, **лъжє-пророкъ** грч. ψευδο-προφετες, **скоро-письць** грч. ταχυ-γραφος, **сьрєбро-любиѥ** грч. φιλο-αργυρία, **ѥдино-ѹждъ** грч. μονο-γενες.

2. Који је спојни вокал употребљаван при творби (калкирању) следећих композита: **благодѣть**, **благословиѥ**, **лъжепророкъ**, **ꙁємлѥлєганиѥ.** Од којег тематског вокала (основинског наставка) води порекло интефикс **о** који прелази у **є** после меких сугланика (**плод-о-родиѥ**, али **лъж-є-пророкъ**)?

3. Размислите и закључите да ли је спојни вокал **-о-** пореклом основински наставак у речима типа **водоносъ** (: **вода**), **кръвопролитиѥ** (: **кръı**), **звѣровидьнъ** (: **звѣрь**)? Како је он у овим случајевима могао бити добијен?

4. Коју особеност запажате у творбеном моделу наведених старословенских сложеница: **громъгласъ**, **грѣхъпаданиѥ**, **плодътворениѥ**, **пѫтьшьствиѥ.**

5. Издвојте суфиксе који учествују у творби наведених суфиксираних сложеница: **благодариѥ**, **богоборьць**, **благодатьникъ**, **идолослоүжитель**, **милосрьдиѥ**, **ꙁаконопрѣстоүпьникъ**, **воѥводьство**, **благодарьствиѥ**, **ꙁаконодавьць**, **шарописатель.**

6. Коју синтаксичко-семантичку функцију има прва компонента сложенице у наведеним примерима: а) **коүроглашениѥ**, **листопадъ**; б) **богородица**, **побѣдотворьць**; в) **благовѣриѥ**, **благодоүшиѥ**; г) **прѣждевъꙁлеганиѥ**, **ѩдропись**ць.

7. Издвојте основе у следећим сложеним речима. Која компонента сложенице – прва или друга – одређује њену припадност датој врсти речи:

благовѣриѥ, **богоавлѥниѥ**, **богобориѥ**, **богочьтьць**, **братолюбьство**, **винодатиѥ**, **винопивьца**, **водотечь**, **добровониѥ.**

8. Којој врсти речи припада основа прве компоненте сложенице?

водоносъ, влъхволюбиѥ, бѣлорижьць, ѥдиногласиѥ, животолюбьць, законодавьць, зловѣриѥ, идолослужитель, кощроглашениѥ, лихимьство, лицѣмѣриѥ, лъжесъвѣдѣтель, любодѣиць, мъноговожьство, мѫжеблажьствиѥ, славословиѥ, съновожьствиѥ, тьщеславиѥ.

9. У следећим сложеним речима нађите: а) спојне вокале (интерфиксе); б) сраслице и сложенице са спојним вокалом. Којих врста сложеница је више? Који тип је регуларнији и продуктивнији? Шта мислите, који начин слагања је старији? Аргументујте своје запажање.

благоволениѥ, благовѣриѥ, братолюбиѥ, громъгласъ, листопадъ, лицѣмѣръ, лицѣмѣриѥ, лъжипослоухъ, любодѣи, мьздодавьць, домаживьць, жизнодавьць, кокотоглашениѥ, мѣсѧцьсловесьникъ, стлъпотворѥниѥ, пѫтьшьствиѥ, словописатель, чюдодѣѩниѥ, человѣкоугодьникъ, тьщьславиѥ, тождеимениѥ.

Творба именица – задаци за утврђивање градива

1. Анализирајте творбену структуру именица са значењем лица мушког пола. Издвојте у њима суфиксе *-ьnikъ, -tel'ь, -ar'ь, -ьca, -čijь, -ьcь, -atajь*. Која врста речи се налази у њиховој творбеној основи (придев, глагол, именица)?

вѣстьникъ, гостиньникъ, законьникъ, застѫпьникъ, послоушьникъ, благодѣтель, гонитель, ищѣлитель, пиѩтель, хромьць, хытрьць, борьць, ловьць, пришьльць, грънычарь, клеветарь, корабьчии, книгъчии, винопивьца/винопиица, оубиица, ходатаи, ратаи, исходатаи.

2. Анализирајте творбену структуру именица са значењем лица женског рода. Нађите суфиксе *-ica, -ьnica, -yn'i*. Које речи се налазе у њиховој творбеној основи?

владъичица, вьдовица, плѣньница, чрьница, богъиня, рабъиня, солоуниѩнъиня, сѫсѣдъиня.

3. Од следећих именица са значењем лица мушког пола саградите њихове женске корелате. Којим суфиксима ће они бити сграђени? Како се у литератури о творби речи назива овај творбени модел?

влѫдьникъ, двьрьникъ, грѣшьникъ, исповѣдьникъ, мѫченикъ, плѣньникъ, помощьникъ, постьникъ, прьвомѫченикъ, оученикъ.

4. Према именицама са значењем лица мушког пола стоје њихове моционе варијанте. У сваком од наведених парова издвојте суфиксе. Која је од наведених речи мотивна?

грѣшьникъ : грѣшьница, плѣньникъ : плѣньница, владъıка : владъıчица, пророкъ : пророчица, отрокъ : отроковица, родитель : родительница, слоужитель : слоужительница, любодѣи : любодѣица, старьць : старица, чрьньць : чрьница, вратарь : вратарица, цѣсарь : цѣсарица; богъ : богъıи̑и, рабъ : рабъıи̑и, сѫсѣдъ : сѫсѣдъıи̑и, крьстиѭанинъ : крьстиѭанъıи̑и, поганинъ : поганъıи̑и.

5. Судећи по морфемској структури следећих твореница закључите која је од њих најстарија: **любодѣи, прѣлюбодѣи, любодѣиць.**

6. За један број речи са значењем лица женског пола не постоје одговарајуће истокорене паралеле у мушком роду: упор. **богородица, доилица, дѣвица, кръвоточица, поущеница**. Чиме се може објаснити таква појава?

7. У старословенском творбеном систему веома су продуктивни суфикси са сугласничким елементом *-с* којима су се градиле именице са значењем nomina agentis. Која врста речи је послужила као њихова творбена основа?

борьць, коупьць, ловьць, чрьньць, плѫсьць, пѣвьць, свирьць, скопьць, творьць, чьтьць.

8. Који је глаголски облик послужио као творбена основа за грађење именица суфиксом *-ikъ*: **блаженикъ, възлюбленикъ, свѫщеникъ, оученикъ.**

9. Именице образоване од глаголских основа помоћу прасловенског по пореклу суфикса *-tel'ь* и његових варијанти *-atel'ь/-itel'ь* диференцирају се и на лексичко-семантичком плану. Једну групу чине речи које означавају лица по њиховој професији или занату (типа **строитель**), а другу речи са значењем лица којем су својствени одређени карактеристични поступци, односно радње (типа **гонитель**). Расподелите у наведене семантичке скупине доле наведене речи:

благодатель, благодѣтель, датель, дѣлатель, житель, жѫтель, зашититель, избавитель, искоуситель, ицѣлитель, крьститель, мѫчитель, подражатель, ситель, прѣдатель, родитель, свѫтитель, слоужитель, слъıшатель, оучитель, шаописатель.

10. О чему сведочи паралелна употреба речи које имају исту или блиску семантику, али различиту морфемско-творбену структуру? Шта мислите – које речи представљају новије творбене типове:

бестоудьць : бестоудьникъ, блажь : блажьникъ, ошьльць, отъшьльць : отъходьникъ, позоратаи : позорьникъ, рабъ : работьникъ, сѫпрь : сѫпрьникъ, ѭзъыкъ : ѭзъычьникъ.

11. Која је од творбених варијанти архаичнија: **ходатаи** или **ходатаиникъ**, **оубитєльникъ**, **богословъ** или **богословьць**?

12. Која је од истокорених варијанти млађа: **дѣва : дѣвица**, **рабъ : работьникъ**, **съпаситєль : съпасъ**, **сѫдии : сѫдитєль**?

13. Стсл. језик је био богат речима апстрактног значења. Многе од тих речи биле су изведенице, настале помоћу различитих творбених суфикса, а такође је међу њима доста и композита. Именице апстрактног значења биле су најчешће изведене суфиксима *-ьstvo, -ьstvije, -ostь, -ota, -yn'i, -izna.* Нађите ове суфиксе у доле наведеним примерима. Која врста речи стоји у њиховој творбеној основи – придеви, именице, глаголи?

благодарьствиѥ, бесчьствиѥ, пришьствиѥ, безбожьство, блаженьство, кпископьство, коварьство, пророчьство, благость, кротость, милость, прѣмѫдрость, доброта, красота, лѣпота, правота, рѣснота, благостъıи̑и, гръдъıи̑и, правъıи̑и, тризна, оукоризна.

14. Велика група именица апстрактног значења била је изведена суфиксом *-ьstvo*. Он се јавља у свим класичним стсл. споменицима. Међу изведеницама насталим помоћу овог суфикса разликујемо две основне лексичко-семантичке групе: 1) речи са значењем какве апстрактне карактеристике, својства, особине (типа **безбожьство**, **лицѣмѣрьство**); 2) речи са значењем професије, звања, занимања, чина (типа **патриаршьство**). Доле наведене примере расподелите по наведеним групама. Ову анализу ће вам олакшати податак да речи прве групе имају творбене синониме тј. речи изведене апстрактним суфиксима *-ьstvije, -ije, -ostь, -ota* и др., док речи друге групе немају таквих паралела:

бесъмрьтьтство, братьство, величьство, влъшьство, достоиньство, коварьство, лѫкавьство, неплодьство, апостольство, воиньство, вокводьство, епископьство, ижреиство, попьство.

15. Одредите мотивну основу именица са суфиксима *-ostь/-estь*. Припада ли она истој врсти речи?

благость, боукость, бѣлость, гръдость, доблѥсть, лютость, милость, мрьтвость, мѫдрость, нагость, нѣмость, острость, присность, простость, прѣмѫдрость, радость,

свѣтлость, **скоростъ**, **слабость**, **старость**, **сытость**, **тврьдость**, **тихость**, **хоудость**, **хытрость**, **чистость**, **юность**, **ѳаростъ**.

16. Одредите творбену основу наведених именица и утврдите да ли је она примарна (**кротъ** > **кротость**, **горь** > **горкость**) или нова – изведена суфиксима *-ъk-, -ok-, -iv-, -liv-*: (упор. **крот-ък-ъ**, **гор-ьк-ъ**): **жестость**, **крѣпость**, **лѣность**, **мрьзость**, **несытость**, **правость**, **рьвьность**, **скждость**, **сладость**.

17. Чиме се објашњава паралелна употреба речи са синонимичним суфиксима *-ostь/-estь, -ьstvo, -ije, -ota, -yn'i* (сродношћу значења, десемантизацијом суфикса, актуелним обрасцима творбе при одсуству творбене норме). Примери:

боукость : **боуиство**, **гръдость** : **гръдъиѭи**, **нагость** : **нагота**, **несытость** : **несытьство**, **простость** : **простъиѭи**, **рьвьность** : **рьвьниѥ**, **свѣтлость** : **свѣтлота**, **скоростъ** : **скорота**, **стъидость** : **стъидѣниѥ**, **тжгость** : **тжгота**, **цѣломждрость** : **цѣломждриѥ**, **юность** : **юнота**.

18. У наведеним ниже именицама издвојте суфиксе *-ьnikъ, -ьsь, -ica, -ьba, -lo, -tva, -ište, -ištь*. Које значење су они уносили у основу речи – предметности, апстрактности, резултата или оруђа радње, места радње, назива младих бића, деминутивности и сл.?

источьникъ, **градьць**, **сжчьць**, **дрѣвьце**, **срьдьце**, **двьрьца**, **житьница**, **мьздьница**, **ризьница**, **гостиница**, **ръıбица**, **црькъвица**, **борьба**, **татьба**, **сждьба**, **дроужьба**, **врачьба**, **цѣльба**, **молитва**, **клѧтва**, **жѧтва**, **жрьтва**, **битва**, **паства**, **ловитва**, **бритва**, **рало**, **орало**, **канъдило**, **мѣрило**, **точило**, **одѣѩало**, **хранилиште**, **гробиште**, **попьриште**, **съкровиште**, **прибѣжиште**, **дѣтишть**, **козьлишть**, **младеништь**, **отрочишть**.

19. У наведеним ниже примерима пронађите старе, на старословенском нивоу већ непродуктивне суфиксе: *-n-, -zn-/-sn-, -t-, -r-, -(o)d-/-(ь)d-, -l-/-sl-, -ěl-, -k-, -j-*:

станъ, **зрьно**, **мѣна**, **цѣна**, **страна**, **брань**, **дань**, **длань**, **жизнь**, **казнь**, **болѣзнь**, **пѣснь**, **баснь**, **млатъ**, **пръсть**, **длато**, **пжто**, **власть**, **вѣсть**, **мощь**, **ночь**, **пещь**, **чясть**, **даръ**, **пиръ**, **ведро**, **ребро**, **ѳадро**, **въıдра**, **мѣра**, **стадо**, **чѧдо**, **бразда**, **грѧда**, **агода**, **вражьда**, **правьда**, **свобода**, **тълъ**, **жзлъ**, **гребло**, **дѣло**, **жила**, **стрѣла**, **бъıль**, **масло**, **весло**, **прѧсло**, **гъıбѣль**, **обитѣль**, **кжпѣль**, **знакъ**, **звѧкъ**, **камъıкъ**, **врачь**, (**зъло**)**дѣи**.

20. У старословенском језику није било утврђених лексичких и творбених норми. То је био један од узрока постојања творбених и лексичких синонима у једним те истим контекстима. Они су међусобно били конкурентни у условима активног раста лексичког

фонда старословенског језика. Размотрите наведене паралеле и утврдите од којих основа и којим творбеним суфиксима су оне изведене:

бестоудьць : бестоудьникъ : бесрамъкъ; благодатьникъ : благодѣтель; богосварьникъ : боговорьць; застоупьникъ : защитьникъ : защититель; избавьникъ : избавитель; искоусьникъ : искоуситель; каженикъ : скопьць; обличникъ : обличитель : : клеветарь; побѣдьникъ : побѣдитель; подражьникъ : подражатель; проповѣдьникъ : проповѣдатель; сѫдии : сѫдитель; тьмьничьникъ : жзьникъ : жжьникъ.

21. У старословенском језику постоје бројне композите са компонентама које се понављају. Доле су наведене неке од композита са поновљеном првом компонентом сложенице. Одредите њихову припадност врстама речи. Утврдите којем композитном творбеном моделу ове лексеме припадају:

благо-: благодать, благодѣтель, благовѣрие, благородие, благодоушие; бого-: богобориє, богоборьць, богословлєниє, богопознаниє, богоꙗвлєниє, богородица; добро-: добровониє, доброродиє, доброродьство, доброчьстиє, добропомоштьница; вьсе-: вьсевладъıка, вьседрьжитель, вьседрьжительство, вьсесъжежениє; законо-: законодавьць, законоположениє, законопрѣстѫпьникъ, законооучитель итд.

V. ТВОРБА ПРИДЕВА

5.1. *Суфиксација*

Непродуктивни суфикси

У наведеним примерима нађите наведене придевске суфиксе. Констатујте могуће фонетске промене.

1) суфикс **-ρ-** (*-*r*-): **бъдръ** „бодар, чио”: **бъдѣти**; **хъıтръ : хъıтити**; **мокръ : мокнѫти, моуити**; **пьстръ** „шарен”: **пьсати.**

2) суфикс **-в-** (*-*v*-): **живъ : жити,** упор. лит. *gyvas*; **кривъ** из **krei̯-*, упор. лит. *kreĩvas* („кос, извијен”), **правъ**, упор. лат. *prō* („испред”); **лѣвъ,** корен **lai̯-*, **пръвъ** корен **pr̥-* > **pər-* > **pr̥-* > **пръвъ.** Суфикс **-в-** могао је бити проширен вокалима: **-ав-ъ**, **-ов-ъ.** Одредите одакле су узети ти вокали. Упоредите: **лѫкавъ : лѫка** („лукавство, неваљалство”), упор. **lǫk-ā-v-ŏs* > **лѫкавъ**; **кръвавъ,** корен **krū-* > **кръı/кръв-**, **вєлиуавъ**

: **великъ**, **-а**, **-о**. Упоредите такође: **-ив-**, **-лив-**, **-ьлив-**: **лъживъ**, **млъꙋаливъ**, **трьпѣливъ**, **завидьливъ**, **послоꙋшьливъ**.

3) суфикс **-л-** (*-*l*-): **гнилъ** : **гнити**; **кыслъ** или **кысєлъ** : **кыснѫти**; **тєплъ** или **топлъ** : **топити**; **крѫглъ** : **крѫгъ**. Упоредите такође изведене суфиске **-ел-ъ**, **-ьл-ь**: **весєлъ**, **свѣтьлъ** : **свѣтъ**, **свѣтити**.

4) суфикс **-н-** (*-*n*-): **плънъ**, корен **pl̥-* > **рьл-* > **рьl̥-*, упор. лит. *pìlti*, *pilnas* са истим суфиком *-n-*; **тѣснъ** : **тискати**; **ꙋрънъ**; **сланъ** < **sŏl-nъ* : **солъ**. Суфикс *-n-* може бити проширен вокалом **ѣ**: **-ѣн-** (*-*ēn*-): **камѣнъ**, **мѣдѣнъ**, **дрѣвѣнъ**.

Објасните фонетске промене: **koz-j-ēn-ъ* > **кожанъ**, упор. **кожа**; **mozg-ēn-ъ* > **можданъ**, упор. **мозгъ**.

5) суфикс **-т-** (*-*t*-): **жльтъ**, корен **gьl̥-* > **žьl̥-*, упор. **жльꙋь**; **свѧтъ**, корен **sven-* > **svę-**, упор. лит. *šventas*. Овамо спадају и: **ꙋетврътъ**, **пѧтъ** (**пѧ-т-ъ**), **девѧтъ**, **десѧтъ**. Исти суфикс налазимо и код партиципа претерита пасива: **про-клѧ-тъ**, **литъ**, **шитъ**, **витъ**, **кръытъ**, **мъытъ**.

6) суфикс **-j-**: **шюи**, упор. **шюица**; **тъшть** < **tъsk-j-ŏ-s*, **тъска**; **добл̂ь** „јуначан, одважан, дичан” < **dob- j-ŏ-s*.

Продуктивни суфикси

1. У наведеним примерима нађите наведене придевске суфиксе и одредите њихово творбено значење:

1) суфикси **-ат-ъ**, **-ит-ъ**: **рогатъ** : **рогъ**, **женатъ** : **жена**, **брадатъ** : **брада**, **богатъ** : **богъ**, **именитъ** : **имѧ**, **сръдитъ** : **сръдьце**. Објасните откуда сегмент *-ov-* у суфиксу **-овит-**. Упор. **домъ** : **домовитъ**, **лєдъ** : **лєдовитъ**, **родъ** : **родовитъ**, **плодъ** : **плодовитъ**, **даръ** : **даровитъ**, **трѫдъ** : **трѫдовитъ**.

2) а) суфикс **-ьн-** **вѣрьнъ** : **вѣра**, **вѣꙋьнъ** : **вѣкъ**, **длъжьнъ** : **длъгъ**, **грѣшьнъ** : **грѣхъ**, **бѣдьнъ** : **бѣда**, **грозьнъ** : **грозa**. Откуда сегмент *-ov-* у суфиксу **-овьн-**? Упоредите: **волъ** : **волъ-ов-ьн-ъ**, **сынъ** : **сыновьнъ**, а такође и **доꙋховьнъ**, **грѣховьнъ**.

б) Суфикс -**ьн'**- (< *-*ĭn-j*-). Одредите значење придева изведених овим суфиксом: **ближьнь : при-ближ-ити**, **дальнь : далекъ**, **гор-ьнь : гора**, **прѣдьнь : прѣдъ**, **оутрьнь : оутро**, **братьнь : братъ**.

3) а) суфикс -**ок**- (< *-*ŏk*-): **глѫбокъ : глѫбина**, **въисокъ : въисота**, **широкъ : ширина**.

б) суфикс -**ък**-(< *-*ŭk*-): **сладъкъ**, **гладъкъ**, **жѫзъкъ**, **крѣпъкъ**. Одредите после којих сугласника уместо суфикса -**ък**- налазимо суфикс -**ьк**-: **тѫжькъ**, **горькъ**.

4) суфикс -**ьск**- (< *-*ĭsk*-). Одредите значење придева изведених овим суфиксом. У чему су се они разликовали по значењу од присвојних придева типа **братьнь**, **мѫжевъ** итд.? Упоредите: **дѣтьскъ**, **женьскъ**, **ѵловѣѵьскъ**, **пророѵьскъ**, **мѫжьскъ**, **словѣньскъ**, **нєбєсьскъ**, **полькъ**, **морьскъ**; **галилєискъ** (**galilej-ьsk-ъ*), **назарєтьскъ**, **гора єлєоньска**.

2. Објасните на које основе су се додавали посесивни суфикси -**ов**- / -**ѥв**-: **адамъ** – **адамовъ**, **женихъ** – **жениховъ**, **львъ** – **львовъ**, **змии** – **змиѥвъ**, **кєсарь** – **кєсарєвъ**.

3. Којим основама се додавао посесивни суфикс -**ин**-? Упоредите: **вокѥвода** – **вокѥводинъ**, **мариꙗ** – **маринъ**, **иона** – **ионинъ**, **сѫдии** – **сѫдиинъ**, **гость** – **гостинъ**, **голѫбь** – **голѫбинъ**, **звѣрь** – **звѣринъ**.

4. Која фонетска карактеристика говори у прилог томе да су у прасловенском језику наведени присвојни придеви били изведени и посесивним суфиксом *-*jь*: **авраамль** (: **аврамъ**), **говѫждь** (: **говѧдо**), **иꙗковль**, **кънѫжь**, **ѵловѣѵь**, **отьѵь**, **овьнь**, **пророѵь**.

5. Анализирајте фонетске процесе присутне у творби следећих придева изведених посесивним прасловенским суфиксом *-*ьj-ь*: **lis-ьjь* > **lisĭjь* > **lisii* > **лисии**, **lis-ьj-ā* > **lis-ĭ-ja* > **лисиꙗ**; **lis-ьj-e* > **lis-ĭ-je* > **лисиѥ**. Да ли у овај творбени тип спадају и придеви **божии**, **отроѵии**, **рабии**, **вражии**, **овьѵии**?

6. Од којих именица и помоћу којих посесивних суфикса су изведени следећи старословенски присвојни придеви: **пѫтѣньць**, **голѫбинъ**, **рабъ архиереовъ**, **глава ѯмиѥва**, **град константинь**, **домъ маринъ**, **отрокъ иꙗковль**, **гласъ праведьничь**, **сънъ ионинъ**, **домъ божии**, **имѧ пастъирево**, **памѧть мѫченича**, **пастъирь овьчии**.

7. У наведеним реченицама пронађите посесивне придеве, одредите којим суфиксом су они изведени, као и њихов род, број и падеж.

1) **обрѣтохомъ і҃са с҃на иосифова**; 2) **бѣ тоѵ стѫденьць иꙗковль**; 3) **симонє ионинъ. любиши ли мѧ**; 4) **пришьдъ і҃с въ домъ пєтровъ**; 5) **родъствоѵ иоановоѵ**; 6)

петръ же идѣше по нѥмь издалеѹе до двора архиереова; 7) **ѹии єсть образъ сь. они же рѣшѧ емоу. кесаровъ**; 8) **дьни же бъівьшоу рождьства иродова**; 9) **плѧса дьшти иродиѣдина по срѣдѣ**; 10) **посълашѧ на мѫжа дх̄ъ въ образѣ ꙁмиинѣ**; 11) **облѣченъ власъı вельбѫжди**; 12) **ꙁбави данила ꙁъ оустъ львовъ.**

5.2. *Композиција*

1. Која врста речи има улогу прве, односно друге компоненте придевске сложенице и у каквом синтаксичко-семантичком односу оне стоје:

а) **благовѣрьнъ**, **доброобраꙁьнъ**, **ꙁлатооустъ**, **маловрѣменьнъ**, **мъногогодьнъ**, **иновѣрьнъ**;

б) **благолѣпьнъ**, **богомѫдръ**, **длъготрьпивъ**, **мъногоцѣньнъ**;

в) **благотворивъ**, **ꙁлатоносивъ**, **плътолюбивъ**, **ꙁълодѣискъ**;

г) **богоꙁъванъ**, **богонаоученъ**, **вьсежегомъ**, **животворѫи**, **новорожденъ.**

2. Издвојте суфиксе у наведеним придевским суфиксираним сложеницама: **вельлѣпъ**, **иночѧдъ**; **благоприлежьнъ**, **доброличьнъ**; **вокводьскъ**; **ꙁлатоносивъ**; **мъногоочитъ**, **водьнотрѫдовитъ**; **своєвольственъ.**

Творба придева – задаци за утврђивање градива

1. У наведеним ниже придевима нађите суфиксе *-ьпъ, -ьп'ь*. На које основе – именичке или глаголске – су они додавани? Које творбено значење су имали дати суфикси?

вѣрьнъ, **вѣчьнъ**, **врачьбьнъ**, **главьнъ**, **дѫбравьнъ**, **длъжьнъ**, **грѣшьнъ**, **овьнъ**, **хлѣбьнъ**, **потрѣбьнъ**, **равьнъ**, **славьнъ**, **цѣльбьнъ**, **оустављнъ**, **ѫтробьнъ**, **ближьн̂ь**, **дальнь**, **прѣдьн̂ь.**

2. У наведеним примерима нађите творбену основу и издвојте суфикс *-тъ*. На које творбене основе је он додаван и које је било његово творбено значење: **маститъ**, **именитъ**, **ꙁнаменитъ**, **нарочитъ**, **сръдитъ.**

3. Издвојте продуктивни старословенски сложени придевски суфикс -*ovitъ*. На какве је творбене основе он додаван: **домовитъ**, **плодовитъ**, **неплодовитъ**, **трждовитъ**, **сановитъ**, **ѣадовитъ**.

4. Суфикс -*atъ* додаван је на творбене основе у које је уносио значење „обдарености, постојања у већој мери онога што је означено творбеном основом". Размотрите наведене примере и нађите њихову творбену основу: **брадатъ**, **богатъ**, **ѕлатъ**, **крилатъ**, **шестикрилатъ**, **перьнатъ**, **сѫкатъ**.

5. У наведеним ниже примерима издвојте суфикс -*ivъ,* а такође и његове варијанте -*livъ, -ьlivъ*. У којим примерима се као мотивне речи јављају именице, а у којима глаголи?

льстивъ, **лъживъ**, **милостивъ**, **млъчаливъ**, **безоумьливъ**, **трьпѣливъ**, **послоушьливъ**, **гладивъ**, **жродивъ**, **правьдивъ**, **неправьдивъ**, **крьвоѣадивъ**, **недѫжживъ**, **прокаѕивъ**, **мльчаливъ**, **мьдливъ**, **бъдръливъ**, **гнѣвьливъ**, **обидьливъ**, **ѕавидьливъ**, **побѣдьливъ**, **нераѕоумьливъ**, **прозорьливъ**, **ѕавистьливъ**, **ослоушьливъ**, **послоушьливъ**, **длъготрьпѣливъ**, **рьвьнивъ**, **животворивъ**, **мъногомилостивъ**, **прѣмилостивъ**, **чьстивъ**, **богъчьстивъ**, **рѣчивъ**, **вельрѣчивъ**.

6. Анализирајте примере изведеница са придевским суфиксом -*okъ*: **глѫбокъ**, **въисокъ**, **широкъ**, **далекъ**, **жестокъ**. У којима од њих овај суфикс носи значење просторних односа. С којим мотивним речима оне стоје у мотивационом односу?

7. Извршите творбену анализу придева изведених суфиксом -*ъk*-. Којој врсти придева (описни, присвојни, односни) они припадају?

сладъкъ, **гладъкъ**, **крѣпъкъ**, **дръѕъкъ**, **тѫжькъ**, **льгъкъ**, **стъıдъкъ**, **рѣдъкъ**, **мрьѕъкъ**, **богомрьѕъкъ**, **жѕъкъ**, **мѫкъкъ**, **кротъкъ**.

8. Анализирајте придеве изведене суфиксом -*ьskъ*. Којој врсти придева припадају дате изведенице? Од којих основа се граде? Можете ли закључити у којим случајевима је доминантно указивање на припадност врсти предмета (или предмету) који значи основа придева, а у којима указивање на оно што је својствено предметима дате врсте које означава именица која је у творбеној основи придева?

дѣтьскъ, **мѫжьскъ**, **женьскъ**, **дѣтьскъ**, **грьчьскъ**, **словѣньскъ**, **човѣчьскъ**, **пророчьскъ**, **польскъ**, **морьскъ**, **небесьскъ**, **галилеискъ**, **наѕаретьскъ**, **адьскъ**, **ѕападьскъ**, **апостольскъ**, **чрьноризьскъ**, **божьскъ**, **господьскъ**, **ангельскъ**, **родительскъ**,

витьлеемьскъ, **иорданьскъ**, **елиньскъ**, **сидоньскъ**, **солоуньскъ**, **патриаршьскъ**, **римьскъ**, **ливаньскъ**.

9. У придевима који припадају различитим лексичко-семантичким скупинама издвојте малопродуктивне и непродуктивне придевске суфиксе: *-r-*, *-v-*, *-av-*, *-ov-*, *-l-*, *-n-*, *-t-*, *-j-*:

бъдръ, **добръ**, **хытръ**, **мокръ**, **кривъ**, **живъ**, **правъ**, **лѣвъ**, **лѫкавъ**, **кръвавъ**, **величавъ**, **скврьнавъ**, **гнилъ**, **дрѫхлъ**, **къслъ**, **крѫглъ**, **плънъ**, **тѣснъ**, **жльтъ**, **свѧтъ**, **шоуи**, **тъщь**, **добль**.

10. Анализирајте наведене примере и утврдите којим творбеним начином су они добијени: **лицємѣрьнъ** : **лицємѣръ**, **благодатьнъ** : **благодать**; **ѹмдолюбивъ** : **ѹмдолюбъ**.

VI. ТВОРБА ГЛАГОЛА

1. Основни начин творбе глагола у стсл. језику била је префиксација. Префикси, који су додавани на почетак глаголске основе, мењали су или њено граматичко (обично видско) или лексичко значење, или и једно и друго. Доле су наведени глаголи са префиксима чије би се опште творбено значење могло дефинисати као „усмереност радње у простору”: **подъ-**, **до-**, **отъ-**, **оу-**, **съ-**, **раз-/ рас-**, **въ-**, **въı-**, **из(ъ)-/ ис-**, **за-**, **на-**, **низ-**, **въз-**, **о-**, **объ-**, **про-**. Настојте утврдити конкретније творбено значење сваког од њих (значење усмерености ка коме/чему, близине, кретања из унутрашњости неког садржатеља, доспевања на повшину нечега, стизања до границе каквог места и сл.).

подъити, **подъсъıпати**; **прибъıти**, **прильнѫти**, **пристоити**, **пристѫпити**, **притещи**, **приити**; **доити**, **донести**, **дотещи**; **отити**, **отъбѣгнѫти**, **отъгонити**, **отложити**, **отъсѣкати**, **отътещи**; **оубѣгнѫти**, **оудалити**, **оусѣкнѫти**, **оусѣщи**; **събьрати**, **съвести**, **съвлачити**, **съвъкоупити**, **съвмазати**; **разбити**, **раздирати**, **разводити**, **раздробити**, **разсѣıати**; **въбѣгнѫти**, **въвести**, **въдворити сѧ**, **възити**, **въкопати**, **въливати**, **въмѣстити**; **въıгонити**, **въıгънати**, **въınести**; **изгнати**, **изганıати**, **изгонити**, **изъдати**, **изити**, **изнести**, **истѣкати**, **исходити**; **загородити**, **закръıти**, **закръıвати**; **настьлати**, **наклдити**, **наложити**, **налаци**; **низвести**, **низводити**, **низъıти**, **низринѫти**; **възвести**, **възвъısити**, **въздвигнѫти**, **възлетѣти**, **възнести**, **възнести сѧ**, **възѣхати**; **окопати**,

осъıпати, **облобъıзати**, **обтещи**, **обложити**, **облъстити**, **обходити**, **обѫзати сѧ**, **обити**; **пробити**, **проити**.

2. Наведени глаголи са префиксом **при-** уносе у основу различита значења. Могућа значења су: долажење до непосредне близине какавог места, завршетак радње, вршење радње истовремено са неком другом радњом, довођење радње до њеног резултата и сл. Нађите ова значења у наведеним примерима: **прискочити**, **пришьствовати**; **прижити**, **приплодити**; **приклонити**, **прикръıти**, **приникнѫти**; **притѣкати**, **прилѣтати**, **причащати сѧ**.

3. Једна твобена основа могла је добити различите префиксе који модификују њено лексичко, а такође и граматичко значење. Размотрите наведене примере. Одредите семантику префикса.

творити : **ꙁатворити**, **притворити**, **отворити**, **потворити**, **растворити**, **оутворити**, **сътворити**, **прѣтворити**; **стѫпити** : **ꙁастѫпити**, **истѫпити**, **пристѫпити**, **остѫпити**, **прѣстѫпити**; **носити** : **обносити**, **износити**, **възносити**, **приносити**, **поносити**, **проносити**, **въносити**, **отъносити**; **поустити** : **опоустити**, **попоустити**, **распоустити**, **испоустити**, **въспоустити**, **оупоустити**, **съпоустити**, **отъпоустити**; **просити** : **испросити**, **въспросити**, **въпросити**.

4. Глагол ***ложити** у споменицима стсл. писмености није посведочен. Да ли је могуће на основу његових изведеница закључити да је и он постојао? У рукописима се срећу следећи деривати истог творбеног гнезда: **наложити**, **обложити**, **възложити**, **приложити**, **положити**, **вълложити**, **подъложити**, **прѣдъложити**, **низъложити**, **съложити**, **отъложити**, **прѣложити**, **ꙁаложити**. Којим творбеном начином су они добијени?

5. Који су од старословенских префикса – **въ(н)-**, **въꙁ-**, **до-**, **изꙁ-**, **отъ-**, **низꙁ-** итд. означавали усмереност радње ка унутрашњости неког садржатеља, усмереност радње из унутрашњости неког садржатеља, усмереност радње на горе, ка горњој површини нечега, усмереност радње на доле, довођење кретања до какве границе, довођење радње до пуне остварености, значење удаљавања или одвајања од нечега:

въвести, **вънозити**, **вънити**, **въздвигнѫти**, **възити**, **изити**, **исходити**, **дойти**, **довести**, **испити**, **избити**, **ождити**, **низъринѫти**, **низъложити**, **отънести**, **отъринѫти**, **отъбѣгати**, **отъбѣжати**, **отъвалити**, **отъвратити**, **отъганѭати**, **отъгонити**, **отъгнати**, **отъдѣлити сѧ**, **отълѫчити**, **отълѫчати**.

Морфемика и творба речи – задаци за утврђивање градива

1. Анализирајте доле наведене речи и утврдите којим начином творбе су оне настале: **оучитель**, **прѣписати**, **помориѥ**, **разболѣти**, **гнѣвати сѧ**, **прьвомѫченикъ**, **землѣлѣганиѥ**, **домаживьць**, **лъжипослоухъ**, **човѣкоугодьникъ**.

2. Одредите творбену основу за речи: а) **нержкотворѥнъ**, **некъѥижьникъ**, б) **ненавистьникъ**, **невѣстьникъ**.

3. Које речи су послужиле као мотивациона основа за наведне друге: именице **цѣломѫдрованиѥ**, **цѣломѫдрьствиѥ** за глаголе **цѣломѫдровати**, **цѣломѫдрьствовати** или обрнуто?

4. Одредите начин и тип творбе следећих старословенских лексема:

незълоба, **непривазнь**, **мѫдрость**, **милость**, **бъдрость**, **зълословити**, **безбожьнъ**, **незъванъ**, **безгрѣшьнъ**, **бесплодьнъ**, **плодовитъ**, **заградьнъ**, **оученичь**, **ратьничьскъ**, **иновѣрьнъи**, **чѧдолюбивъ**, **подъръıти**, **пригвоздити**, **прилѣпити сѧ**, **въспрѧнѫти**, **въсходити**, **лицемѣриѥ**, **лицемѣръ**, **лицемѣрьство**, **лъжесъвѣдѣтельствовати**, **разоумьно**, **лѫкавьно**, **отъкѫдѣ**, **отътолѣ**, **дотолѣ**, **законьнѣ**.

5. У чему се састоји разлика између етимолошке и твробене анализе? Ниже су наведена три старословенска творбена гнезда са речима међусобно повезаним творбеним везама. У основи тих гнезда налазе се речи **дѣ-ти**, **дѣв-а** и **дои-ти**. Анализирајте твобено-семантичку структуру њихових деривата и докажите да свака од тих речи има етимолошки исти корен реконструисан на нивоу прајезика. За овај део анализе потребно је користити релевантне етимолошке речнике.

а) **дѣти**, **дѣтиць**, **дѣтогоубльниѥ**, **дѣтьскъ**; б) **дѣва**, **дѣваѩ**, **дѣвица**, **дѣвичь**, **дѣвичьскъ**, **дѣвьство**, **дѣвьствьнъ**; в) **доити**, **доилица**.

6. Шта је корен, а шта префикс у две варијанте истог по значењу глагола: **въноушити** и **въоушити**? Који је морфолошки процес одражен у њиховој морфемској структури: а) упрошћавање творбене основе, б) перинтеграција, в) усложњавање?

7. У дериватима истог коренског гнезда укажите на примарне и секундарне облике. Испишите релације које илуструју творбене кораке по којима су добијени сваки од примера: **чѧдо**, **чѧдолюбивъ**, **чѧдолюбъ**, **чѧдь**, **чѧдьце**.

8. Који је облик номинације предмета (особине, процеса) од наведених старији? Којим су начином настале наведене композите?

блага вѣра : благовѣрие, (человѣкъ) добра рода : доброродьнъ, богомь наоученъ : богооученъ, велии гласъ : вельгласьнъ, прѣлюбъı дѣıати : прѣлюбодѣıати.

9. Многе стсл. композите граде сопствена творбена гнезда. Анализирајте дате, творбеним односима повезане речи. Од којих основа и којим творбеним начином су оне добијене? Изведите творбене кораке.

воєвода, воєводинъ, воєводьскъ, воєводьство; ꙁълодѣи, ꙁълодѣинъ, ꙁълодѣиство; лицемѣръ, лицемѣрьство, лицемѣрие, нелицемѣрьнъ; любодѣи, любодѣинъ, любодѣиство, любодѣица, любодѣıание, любодѣıаньнъ; прѣлюбодѣи, прѣлюбодѣинъ, прѣлюбодѣиство, прѣлюбодѣиствьнъ, прѣлюбодѣıати, прѣлюбодѣıание; милосрьдъ, милосрьдие, милосрьдовати, милосрьдьнъ, оумилосрьдити сѧ; цѣломѫдръ, цѣломѫдрование, цѣломѫдрьствие, цѣломѫдровати, цѣломѫдрьствовати.

10. У старословенском језику постоје бројне композите са компонентама које се понављају. Доле су наведене неке од композита са веома често поновљеном првом компонентом сложенице. Одредите њихову припадност врстама речи.

благо-: благодаталь, благодѣтель, благодѣтьнъ, благословити, благовоньнъ, благовѣрие, благовѣрьнъ; бого-: богоборие, богоборьнъ, богоборьць, богословлєние, богословъ, богословити; добро-: добровоние, добродие, доброродьство, доброродьнъ, доброчьстивъ, доброчьстие, доброчьсть; вьсе-: вьсевладъıка, вьседрьжитель, вьседрьжительство, вьседръжаи; вьсежегомъ, вьсесъжагаємъ, вьсесъжежение.

12. Увећавање лексичког састава стсл. језика било је омогућено не само понављањем прве компоненте сложенице, но и њеног другог дела, који је често и управна реч сложенице. Којем творбеном моделу припадају наведене сложенице?

-давьць: богодавьць, жиꙁнодавьць, ꙁаимодавьць, ꙁаконодавьць, мьꙁдодавьць, мьꙁдоотъдавьць; -датель: благодатель, проповѣдатель, въꙁдатель, податель, ꙁьдатель, съдатель, прѣдатель; -творьць: животворьць, миротворьць, побѣдотворьць, родотворьць; -творити: благотворити, ꙁълотворити, добротворити, благосътворити, ꙁълосътворити, добросътворити, лихосътворити, ꙁатворити, притворити, отворити, потворити, растворити, оутворити, сътворити, прѣтворити;

-образъ̀нъ: благообразъ̀нъ, богообразъ̀нъ, мъ̀ногообразъ̀нъ, свѣ̀тлообразъ̀нъ, доброобразъ̀нъ.

ЛЕКСИКА

I. ИЗУЧАВАЊЕ ЛЕКСИКЕ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА

1. Лексику старословенског, као и сваког другог језика, можемо изучавати приступајући јој са различитих полазишта. Синхронијски приступ подразумева истраживање лексичко-семантичког система старословенског језика забележеног у канонским старословенским споменицима писмености. Ово истраживање обухвата: утврђивање општег обима старословенског лексикона, његових лексичко-семантичких група, системских веза (полисемија, синонимија, антонимија, хомонимија и сл.), истраживање стилистичке диференцијације старословенске лексике, фреквенције употребе речи, итд. Дијахронијски аспекат проучавања подразумева истраживање историје настанка и развитка облика и значења речи од реконструисаног прасловенског, односно праиндоевропског нивоа, до њихове прве писане посведочености у старословенским канонским споменицима. Он подразумева и даље праћење развитка ове лексике у историји посебних словенских језика.

Размислите и одговорите на следећа питања:

а) Научно издање рукописа *Савине књиге*, ћирилског споменика из XI века, приредио је руски палеослависта В. Н. Шчепкин 1903. године. Издатом тексту рукописа био је додат и индекс речи које су забележене у том јеванђељу. Индекси речи састављани су и у другим издањима стсл. рукописа – *Маријином јеванђељу* (В. Јагић), *Синајском псалтиру* (С. Н. Северјанов), *Супрасаљском рукопису* (К. Мејер) итд. Представљају ли ови индекси синхронијску или дијахронијску карактеристику споменика?

б) Са којег апсекта *Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)* (Москва: Русский язык, 1994) представља лексику старословенског језика? Можемо ли лексику заступљену у овом речнику дијахронијски изучавати? Који су нам допунски материјали потребни: подаци о изворима и контекстима употребе те лексике; подаци о њеном постанку и етимологији; подаци о доцнијој судбини старословенизама у различитим словенским језицима?

в) Који приступ проучавању стсл. лексике примењујемо када истражујемо њене континуанте у српском књижевном језику XX века?

2. Шта се подразумева под ћирилометодијевском, а шта под писаном етапом старословенског језика? Колико је било старословенских (канонских) споменика и из којег времена они потичу?

3. Речник старословенског језика састављен је на основу лексике сачуване у старословенским споменицима (лексика канонских старословенских споменика). Старословенска лексика, међутим, подразумева далеко шири круг лексема које због малог броја сачуваних споменика и њихове тематске ограничености (богослужбени текстови) можемо само посредно реконструисати. Који се индиректни извори користе ради истраживања старословенске лексике?

4. Које лексичке слојеве старословенског језика разликујете и шта се подразумева под сваким од њих?

5. Око половине лексике старословенског језика представља прасловенско наслеђе. Постоје ли писани споменици на прасловенском језику?

Ради утврђивања лексичког састава прасловенског језика палеослависти и етимолози прибегавају реконструкцијама, користећи податке из историје и савремене етапе свих словенских језика и дијалеката, при чему прва писана фиксација у старословенским класичним споменицима има веома важно место. Анализирајте доле наведени пример етимолошке реконструкције облика и значења прасловенске лексеме **bogъ* (стсл. **богъ**) у изводу из *Етимолошког речника словенских језика* (ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*, Москва, 1974-, ред. О. Н. Трубачов, у оквиру којег је до 2014. г. изишло 39 свески) и одговорите на следећа питања:

1) Којем језичком периоду припада реч написана латиничном транскрипцијом?

2) Шта означава звездица (астериск) која испред ње стоји?

3) Како су груписане потврде из посебних словенских језика и зашто је на почетку наведена лексема посведочена у старословенском језику?

4) Реконструисање прасловенског облика и значења речи спада у: а) синхронијски или б) дијахронијски план анализе лексике?

5) Можемо ли без познавања семантике коју дата реч има у језицима који припадају одређеној словенској језичкој групи, реконструисати њен прасловенски облик и значење?

- ***bogъ***: стсл. **богъ** м. р., грч. θεός, лат. *deus*, буг. *бог*, мак. *бог,* срп./хрв. *бог*, словен. *bog*, чеш. *bůh*, пољ. *bóg*, слов. *boh*, полаб. *büg*, г.луж. *bóh*, д.луж. *bog*, рус. *бог*, укр. *бі*г, блр. *бог*.

- После навођења паралела из свих словенских језика (са назнаком о изворима одакле су оне преузете и навођења значења) ЭССЯ даје етимолошко тумачење. Од других индоевропских језика лексема **bogъ* „бог" забележена је у том значењу код старих Иранаца: стперс. *baga-* „бог". У стинд. се среће облик *bhága* у значењу „благостање, имање, срећа", а као теоним *bhaga* – означава име једног од божанстава (оног који додељује срећу и благостање) и изводи се од глагола (упор. стинд. *bhájati* „додељивати, даривати"). Речник наводи да од исте основе потичу и придеви **bogatъ* „обдарен срећом и богатством" и **ubogъ* „сиромашан, лишен среће, добра, богатства" (ЭССЯ 2: 161–162);

- У оквиру индоевропских језика наведена лексема представља, дакле, словенску, односно индо-иранску иновацију (упор. грчки и латински назив) која чува стару индоевропску културну представу о божанству као уделитељу среће и богатства. Наведене прасловенске лексеме **bog-atъ* и **u-bogъ* говоре у прилог томе да је ова лексема у прасловенском језику још чувала и старо значење „удео, добро, срећа, благостање".

II. ИЗВОРИ И МЕТОДИ ИСТРАЖИВАЊА ЗНАЧЕЊА СТАРОСЛОВЕНСКИХ ЛЕКСЕМА

При проучавању лексике старословенског језика треба имати у виду неке специфичности грађе којој при проучавању приступамо. Палеослависти се слажу око тога да је сачуван само мали број текстова старословенског канона и да је оваквих текстова морало бити знатно више. Стога је потребно разликовати лексику старословенских споменика од потенцијалне лексике старословенског језика и узети као несумњиву чињеницу то да је грађа којом располажемо фрагментарна. Треба напоменути и да скоро четвртину посведочених стсл. речи чине *хапакси* (речи које су забележене само један пут тј. само у једном старословенском споменику). Поред тога, грађа старословенских

споменика једнолика је по својој садржинској, тематској усмерености: у питању су текстови богослужбеног карактера са лексиком примереном преношењу апстрактних теолошких истина и порука. Зато се при проучавању ове лексике користе индиректни извори (грчки оригинали, редакцијски црквенословенски рукописи, подаци из словенских језика).

Семантичку реконструкцију старословенских лексема отежава и чињеница да је реч о једном мртвом језику, те је могућност субјективних интерпретација значења појединих лексема велика. Због тога је при истраживању семантике старословенских речи пресудно њихово сагледавање у контексту изворног текста. Што је дата реч фреквентнија и што су контексти њене употребе разноврснији, то је реконструкција њеног значења тачнија. Поред тога, морамо се обраћати и допунским изворима и користити различите методе за реконструкцију значења речи. То се постиже:

а. анализом истокорених речи (забележених у различитим стсл. споменицима) и њихових континуаната у даљој историји словенских језика – разматрањем речи у оквиру етимолошког гнезда;

б. анализом системских веза дате речи са речима које су јој блиске фонетски, структурно или семантички: њеним синонимима, антонимима, паронимима, са речима сличне творбене структуре и сл. – разматрање речи у оквиру морфосемантичког поља;

в. разматрањем творбених модела, карактеристичних за дати творбени систем и дату епоху;

г. праћењем еквивалената у језику са којег су вршени преводи (за стсл. то је грчки, а за грчки то је хебрејски);

д. узимањем у обзир лингвокултуролошких информација: знања о предметима и појавама тог времена – начину живота, биљном и животињском свету, привредним и друштвеним односима Словена и њихових суседа, њиховој материјалној и духовној култури, условима природне средине, итд.

1. Ниже је наведен материјал потребан за семантичку реконструкцију једне старословенске лексеме. Старословенска грађа дата је на основу података које бележи московски старословенски речник (*Старославянский словарь по рукописям X-XI веков,* Москва: Русский язык, 1994) којег наводимо под скраћеницом СС.

• **слово**, **словесе** (ретко **словеси**) – у старословенским текстовима среће се више од 500 пута. Лексикографи су у тој речи издвојили 5 основних и више пренесених значења (СС: 611–612):

1) „реч”: **тъкъмо рци слово ищѣлетъ отрокъ мои** (Јев. Мт. − Зогр., Мар., Сав.);

• специјално (филозофско) значење – „Христ”: **искони. бѣаше слово. и слово бѣаше отъ б(ог)а. б(ог)ъ бѣаше слово** (Јев. Јо. − Зогр., Мар., Асем., Супр.);

2) „беседа, говор, проповед”: **свѧтааго иѡанна ꙁлатоустаго. слово о алкании** (Супр.);

3) „заповест, наредба, поука”: **аште въı прѣбѫдете въ словеси моемь. въ істинѫ оученици моı бѫдете** (Јев. Јо. − Зогр., Мар., Ас.);

4) „разум”: **ельма же оубо слово показа ко хотѧштоуоумоу тѣлеси добрѣи по чиноу вьсе дѣиство съставлѧти сѧ** (Зогр. лист.). Упор. и придеве **словесьнъ** „који влада разумом”, **бесловесьнъ**, **бесловънъ**, **несловесънъ** „неразуман, који не разуме суштину божанског Логоса”;

5) „оно што је предмет казивања”: **оудрьжашѧ слово вь себѣ** (Зогр.).

Грчка реч Логос (стсл. **слово**) означавала је у старословенском језику веома сложен појам који је, као и многе друге апстрактне именице, у себи носио и сакрално и профано значење. Реч је поимана као божански дар човеку, али не само као дар речи, него и као дар разума и она је у средњовековљу довођена у везу са људским разумом (упор. **словесьнъ** „који влада разумом”), са човековом способношћу да разуме дубине божанског Логоса и да кроз то сазнање пронађе своје спасење. Немогућност овог поимања понижавала је човека (упор. **бесловесьнъ**, **бесловънъ**, **несловесънъ** „бесловесан, неразуман”). Исту реч налазимо о у саставу неких сложеница и синтагми: **благословестити** „узности хвалу (Богу), усхвалити”, **славословити** „славити, прослављати” (обично Бога), **прострѣти слово** „обратити се коме”, **ꙁълословити** „хулити, ружити”, **словопрѣпирати сѧ** „спорити се”, **съвѣштати слово** „сводити рачуне”, **слово любодѣиноѥ** „прељуба”, **слово въꙁдати** „држати реч”, **сътѧꙁати сѧ о словѣси** „расправљати поводом нечега што је речено” (СС).

Специјално филозофско значење реч **слово** има у Прологу Јовановог јеванђеља (Јо 1, 1–18) које су Ћирило и Методије превели на самом почетку своје просветитељске мисије (о томе сведочи фрагмент из Житија св. Ћирилу: **кирилл начетъ бесѣдоу писати**

ев⟨агге⟩лскоꙋ иже искони бѣ слово и слово бѣ от⟨ъ⟩ б⟨ог⟩а и б⟨ог⟩ъ бе слово). Најистакнутији аспект Јовановог јеванђеља била је управо концепција Логоса исказана у Прологу. „Реч" или „Логос" је сам Исус Христос као отеловљење Бога. За Филона из Александрије, под чијим утицајем је био и писац Јов. јеванђеља, Логос је реч Бога, еманација његовог духа, разум и узор свега створеног. Наводимо почетак Јовановог јеванђеља у изводу из Маријиног јеванђеља: 1) **іскони бѣаше слово. і слово бѣаше отъ ѿа. і ѿъ бѣаше слово.** 2) **се бѣ іскони отъ ѿа.** 3) **вьсѣ тѣмь бъишѧ. і беж-ѥго ничьтоже не бъистъ. еже бъистъ.** 4) **въ томь животъ бѣ. і животъ бѣ свѣтъ чко҃мъ.** […] 14) **і слово плътъ бъистъ. і вьсели сѧ въ нъı. і видѣхомъ славѫ его.** У Прологу се, дакле, говори о прапочетку и вечном постојању Речи, истиче њено божанско порекло и више од тога – истоветност са самим божанством (стих 1–2). Потом се излаже идеја о делатном духу речи (стих 3), Реч се доводи у везу са животом (стих 4), да би у неколико наредних стихова био наведен врхунац Јованове концепције Логоса – учење о материјализацији духа, које се у хришћанској догматици јавља као учење о оваплоћењу друге хипостазе Тројице (Jo, 1, 14).

Етимолошка тумачења доводе у везу прасловенску лексему **slovo,* **slovese* са праие. обликом **k'leuos* који представља резултатив од глаголске основе **kleu-* „чути" тј. „оно што је чувено, познато по добром гласу". Одавде се изводи и истокорени дериват **slava* са аблаутском сменом коренског вокала од глагола **slaviti* (упор. грч. Κλεφος „добар глас, слава; свечан говор, хвалоспев"). Прасловенски глагол **sluti,* **slovǫ* значио је „словити, бити по нечему познат; звати, називати се". У прасл. језику **rěčь* и **slovo* били су релативни синоними. Док је лексема **rěčь* означавала „реч, говор" у најопштијем смислу, **slovo* је већ носило конотацију некаквог похвалног, свечаног говора. Александар Лома – у свом раду посвећеном етимолошком тумачењу ове и неких других њој блискозначних речи – каже да су Ћирило и Методије стварајући словенски књижевни језик по новозаветном грчком предлошку узели прасловенску реч **слово** за преводни еквивалент грчког религиозно-филозофског темина λόγος имајући у виду теолошки значај почетка Јовановог јеванђеља где је **слово** творачка Реч Божија. Развитак значења прасл. лексеме **slovo* у срп. *слово* „графема" Александар Лома тумачи опозицијом лексема *слово* „писана реч" : *реч* „усмени говор" која се у старосрпском створила због тога што је употреба прве

била ограничена на књижевни, српскословенски језик којим се у народу није говорило (дакле – *слово* „писана реч” → „писмо” → „слово (тј. графема)”.

2. Прочитајте рад Александра Ломе „*Rěčь, *slovo, *besěda* – етимологија и семантичка праисторија” (*Јужнословенски филолог*, LXIV, 199–216)” и размислите о методама и изворима грађе које овај наш етимолог користи да би реконструисао облик и значење разматраних лексема.

3. Проучаваоци издвајају 4 основна начина стварања назива за изражавање појмова и представа из појмовне сфере која Словенима до тада није била блиска – а то је она која припада хришћанској слици света: 1) коришћење већ постојеће словенске лексике тј. речи које су промениле своје основно значење преносећи га у сферу религиозно-филозофских представа и функционишући у систему писаног, књижевног језика (нпр. **слово**, **господь**, **грѣхъ**...); 2) позајмљивањем речи из грчког језика (**аггѣлъ**, **евагѣлиѥ** и сл.); 3) калкирањем речи или синтагми из несловенског (првенствено грчког) језика (**благовѣстити** : грч. ευαγγελίζεσθαι).

Ниже су наведене извесне старословенске тематске групе лексема, контексти њихове употребе и значења. Размислите о начинима на које су дате речи дошле до свог облика и значења у делима првих преводилаца хришћанских богослужбених текстова на словенски језик.

а) речи са општефилозофским садржајем:

истина, **-ы** (> 300x) (грч. ἀλήθεια) – „истина, правда”: **и разꙋмѣете истинѫ і истина слободитъ вы** (Зогр., Мар., Ас.); **отъ многыихъ сказано. нъ не по истинѣ** (Супр., Зогр., Мар.). Речи са блиским значењем су **правьда, рѣснота** (СС: 271).

Истина се јавља и као религијски појам и означава оно чиме се човек руководи постављајући своје животне принципе и правила тако да она буду у пуном сагласју (тј. „иста”) са принципима врховног Бога. Исус у јеванђељу каже: **азъ есмь пѫть и истина и животъ.** Истина је и етички појам и у језичком знању средњовековног човека поима се као *правда* (**правьда** „истина, правда” СС: 496; **рѣснота** „истина, правда” СС: 587).

Етимолошки речници истичу њено прасл. порекло и творбену везу са придевом **jьstъ* (стсл. **истъ**, **-ыи** „истинит; онај који јесте; исти, тај” СС: 272) од чије је основе апстрактним суфиксом *-ina* лексема изведена (ЭССЯ 8: 242, 246).

Друге речи за анализу: **человѣкъ**, **животъ**, **ѕаконъ**, **ѕнати**, **исповѣдѣти**, **миръ**, **плъть**, **просвѣштати**, **свѣтъ**.

б) речи религиозног садржаја:

еванг҃елие, **-иа** (> 500х) (грч. ευαγγέλιον) – 1. „добра, блага вест”: **прииде и⟨соу⟩съ въ галилеѭ проповѣдаѭ ева⟨н⟩г⟨є⟩лие. ц⟨ѣса⟩р⟨ь⟩с⟨тв⟩иѣ б⟨о⟩жиѣ** (Зогр, Мар); 2. „јеванђеље”: **ев⟨ан⟩г⟨є⟩лие от⟨ъ⟩ лоукъı**)(Ас и др.) Реч блиског значења: **благовештениѥ** (СС: 206).

Друге речи за анализу: **анг҃елъ**, **сотона**, **вельѕеволъ**, **авва**, **равви**, **архиереи**, **ѵпокритъ**, **фарисеи**, **пасха**, **талантъ**, **г҃еона**, **ехидна**, **лѣг҃еонъ**, **лѣпта**.

в) речи које представљају књишке творбе (неологизми) и калкове настале за потребе новог књижевног језика:

благовѣстити (17х) (грч. ευαγγελίζεσθαι) – „известити (јавити добру вест)”: **подобаетъ ми благовѣстити ц⟨ѣса⟩р⟨ь⟩ствие б⟨о⟩жие** (Зогр, Мар) (СС: 85).

баѕаконие, **-иа** (53 х) (грч. ἀνομία) – 1. „нарушавање закона, преступ”: **прѣѕьри безакониѣ наша щедротами твоими** (СинЕух); 2. „безакоње, самовоља”: **да ли о плътьнѣѣмь оучинениѥ. а о доуховьнѣѣмь безакониѥ** (Зогр, Мар, Ас). Речи са блиским значењем: **безаконение**, **ѕаконопрѣстѫплениѥ**, **грѣхъ** (СС:78).

Друге речи за анализу: **бездоушьнъ**, **благотворити**, **ѕаконоучитель**, **ѕлодѣи**, **ѕлотворити**, **нержкотворенъ**, **прѣображениѥ**, **человѣколюбьць**, **человѣколюбиѥ**, **ѭѕъıчьникъ**.

г) властите именице: имена земаља – **Армениа**, **Асиа**, **Африкиа**, **Галилеа**; називи градова – **Антиохиа**, **Атина**, **Вавилонъ**, **Витьлеемъ**; имена река – **Ефратъ**, **Иоръданъ**; имена људи – **Анъдреи**, **Афанасии**, **Ахила**, **Василии**, **Викторъ**, **Диоклитианъ**, **Дионисъ**, **Ефремъ**, **Иоаннъ**, **Иона**, **Иосифъ**, **Иродъ**, **Исаиа**, **Лаѕаръ**, **Марко**, **Соломонъ**, **Варвара**, **Евъпраксиа**, **Екатерина**, **Елена**, **Ѥудокиа**, **Иродиа**, **Мариа**.

4. У старословенским и црквенословенским текстовима, а такође у ширем литерарном стваралаштву средњовековља среће се реч *прича* (стсл. **притъча**). Књижевни теоретичари сматрају да је *прича* особен литерарни жанр дидактичко-алегоријског карактера, близак басни, од које се разликује дубљим филозофским смислом. Као жанр познат светској фолклорној традицији, прича је била и један од основних жанрова Блиског

Истока, како у дохришћанској епоси (Стари завет), тако и у хришћанској литератури (јеванђеља). Познате су новозаветне приче (параболе) о сејачу, виноградару, о блудном сину, кући на стени и песку, десет девојака итд. Исус не говори апстрактне теолошке истине, већ се обраћа непосредном искуству својих слушалаца, те су његове приче врло сликовите, али је њихов „духовни смисао" много дубљи и знаковитији. Зато су оне и веома важна грађа за истраживање пренесеног значења речи.

Доле наводимо одломак из познате Исусове приче о сејачу (Мт XIII: 1–23) из Маријиног јеванђеља и исти одломак из Листића Ундољског. По чему се ова два текста разликују? Пронађите њихове кључне речи: **г⟨осподин⟩ъ**, **чл⟨о⟩в⟨ѣ⟩къ**, **сѣмѧи**, **въсѣѣвъı**, **врагъ**, **жателѣ**, **сѣмѧ**, **доброе сѣмѧ**, **плѣвелъ**, **село**, **жатва**. Који пренесени и симболички смисао оне имају? Која се значења у овим текстовима преплићу?

I. ...**весь народъ на помори стоѣше и г⟨лаго⟩ла имъ мъного притъчами гл⟨аго⟩лѧ. се изиде сѣѧи да сѣетъ. сѣѧштоумоу. ова оубо падѫ при пѫти и придѫ птица неб⟨е⟩скъıѧ и позобашѧ ѣ. дроугаа же падѫ на камениихъ. слънъцоу же восиѣвъшю присвадѫ. и зане не имѣхѫ корениѣ исъхѫ. а дроугаа же падѫ на земи добрѣ. и даѣхѫ плодъ. ово сто. ово шесть десѧтъ. ово три десѧти** (Мар. јев., Мт XIII: 1–23).

II. **реч⟨е⟩ г⟨осподин⟩ъ притъчѫ сиѫ. подобно естъ ц⟨а⟩рьство н⟨е⟩б⟨е⟩с⟨ь⟩кое чл⟨о⟩в⟨ѣ⟩коу сѣѣвъшоу доброе сѣмѧ. на селѣ своемъ. спѧщемъ же чл⟨о⟩в⟨ѣ⟩комъ. приде врагъ его и въсѣѣ плѣвелъ посрѣдѣ пъшеницѧ и отиде... г⟨осподи⟩и съкажи намъ притъчѫ сиѫ плѣвелъ селънъıхъ. ѡ⟨т⟩вѣщавъ же г⟨осподин⟩ъ рече к нимъ. въсѣѣвъı добрше сѣмѧ с⟨ъı⟩нъ чл⟨о⟩в⟨е⟩чъскъı естъ. а село естъ въсъ миръ. доброе же сѣмѧ си сѫтъ с⟨ъı⟩нове ц⟨а⟩р⟨ь⟩ствиѣ. а плѣвели сѫтъ с⟨ъı⟩нове неприѣзни. а врагъ въсѣѣвъı естъ диѣволъ. а жатва конъчина вѣка естъ. а жателе анг⟨е⟩лъı сѫтъ. ѣкоже оубо плѣвели събираѫтъ сѧ. и ѡгнемъ съжизаѫтъ сѧ. тако бѫдетъ въ скѡнчѣние вѣка сего. посълетъ г⟨осподин⟩ъ анг⟨е⟩лъı своѧ. съберѫтъ ѡ конъцъ земѧ въсѧ съблазнъı. и творѫщѧ безаконие. и въврьгѫтъ ѧ въ пещъ огнънѫ. тоу бѫде плачь и скръжетъ зѫбомъ. тогда праведьни просвътѧ тъ сѧ ѣко и слънъцѣ. въ ц⟨а⟩р⟨ь⟩стви о⟨тъ⟩ца моего. имѧи оуши слъıшати да слъıшитъ.** (Листићи Ундољског, Мт XIII).

III. ПРАСЛОВЕНСКА ЛЕКСИКА И ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ

1. У споменицима старословенске писмености забележено је око 10000 речи. Више од половине речи забележених у споменутом московском старословенском речнику (СС) представљају прасловенско наслеђе. У њих се убрајају и оне речи које изворно нису прасловенске, али су у том периоду позајмљене из неких других језика (нпр. **цѣсарь**, **кънѧзь**, **блюдо** и сл.). У овом лексичком слоју могу се издвојити и неки дијалекатски наноси будући да је старословенски језик, заснован на једном јужнословенском говору, наставио свој развој у другим словенским дијалекатским областима (упор. западнословенизме – **братръ**, **дрьколь**, **ниць**, **оубогъ** и др., протобугаризме – **коумиръ**, **чрьтогъ**, **болгаринъ**, **капище**, **самъчии** и др., народне грцизме – **сѫбота**, **аеръ**, **корабль**).

Којим ванјезичким (културно-историјским) факторима је било условљено обиље грчких речи (*грцизама*) у стсл. језику? Упоредите значења неких старословенских лексема (наведена према СС) и одредите које су од њих прасловенског порекла а које позајмљенице, као и којим тематским групама оне припадају.

абиѥ – „сада, одмах”; **авва** – „отац”; **авъгоустъ** – 1. „име: Август”: **изиде повелѣние отъ кесара авъгоуста**; 2. „месец август”; **авелъ**, **авель** – име; **авити**, **авити** – „јавити, открити, учинити јавним, показати”; **авлениѥ**, **гавлениѥ** – 1. јављање (Бога)”, 2. „појава, виђење”; 3. „знамење, знак”; **авраамъ**, **аврамъ** – име; **авраамовъ**, **авраамль** – придев од имена **авраамъ**; **авѣ**, **гавѣ** – „јавно, познато”; **агапии** – име; **агньць** / **гагньць** – „јагањац”; **адамъ** – име; **адамовъ** – придев од имена **адамъ**; **адъ** – „ад, пакао”; **аеръ** – „ваздух”; **аз** – „ја”; **аице** – „јаје”; **алеѯандриꙗ** – име града; **алеѯандровъ** – придев од **алеѯандръ**; **алеѯандрьскъ**, **ъıи** – придев од **алеѯандриꙗ**; **амонъ** – име; **амосъ** – име; **ананиꙗ** – име; **анастасиꙗ** – име; **анна** – име; **антипасха** – васкрсење после Пасхе; **априлъ** – „април”; **аронъ** – име, **артема** и **артемида** – име грчке богиње.

2. У речнику Садник-Ајцетмилер (Хајделберг, 1955) пронађите лексеме наведене под словом А. Које речи преовлађују – словенске (типа **авити**, **агода**, **аице**, **акъı**, **агньць**, **алъкати**, **алъдии**...) или грчке (**агѓелъ**, **акридъ**, **аминь**, **антихристъ**, **апостолъ**, **ароматъ**, **аспида**...)? Којим лексичко семантичким групама припадају позајмљенице (речи које означавају предмете и појмове религиозно-црквеног карактера, оними, свакодневна

лексика)? Поред грцизама, у стсл. текстовима се срећу и речи пореклом из старојеврејског и арамејског језика које у старословенске текстове доспевају посредством грчког језика и уз које се, по правилу, даје и њихов превод (упор. **и гл҃а емоу ефѳата. еже естъ разꙋвръзи сѧ** Мар. јев., Мк 5: 41). Како се називају те речи?

3. Како се назива фонетска и морфолошко-творбена адаптација речи позајмљених из грчког језика? У овој области можемо разликовати неке посебне случајеве:

1) непотпуна фонетска адаптација – о њој сведочи варијантност у писању (тј. претпостављеном изговору) датих грецизама: **алаваструъ**, **алавестръ**, **алавѣстръ** – суд направљен од алабастера; **алеѯандръ**, **александръ**, **алексѧдръ** – лично име; **алеѯандриꙗ**, **александриꙗ** – град; **авелъ** и **авелѣ** – лично име; **авраамъ** и **аврамъ** – лично име; **аминъ** и **аминь** – узвик „заиста”; **арии** и **ариосъ** – лично име; **архиепископъ** и **архиперископъ** – црквена титула, **ахимъ** и **ахинъ** – лично име;

2) непотпуна морфолошка адаптација: **агрипа**, **-ы** f. и **агрипъ**, **-а** m. – мушко име; **анина**, **-ы** f. и **анинъ**, **-а** m. – мушко име;

Име грчке богиње јавља се у две варијанте: **артема** и **артемида** (упор. грч. Ἄρτεμις). Наведени облици су морфолошке или творбене варијанте?

3) творбена адаптација (тј. калкирање у ужем смислу речи) представља такав превод изворне грчке речи приликом којег се врши адаптација творбеног лика позајмљене лексеме еквивалентним словенским морфемама: **благо-словити** : ἐυ-λογειν, **бого-любьць** : φιλό-θεος итд.

4. Грчке речи су у словенски језик доспевале на два начина: 1) при усменом општењу Словена са грчким живљем и 2) књижевним путем (позајмљенице у старословенском језику при преводу богослужбених текстова). Доле су наведене две групе позајмљеница. Обратите пажњу на њихову семантику (свакодневна лексика, религиозно-културна терминологија и сл.) и писање (графички лик). Одредите које од њих су књишке позајмљенице.

1) **тропарь** (грч. τροπάριον) – „најчешћа строфа црквеног песништва”; **мира** / **мыро** (грч. μύρον) – „миро, масло, помазање”; **ѵпокритъ** / **ипокритъ** (грч. ὑποκριτής) – „лицемер”; **литиꙗ** (грч. λιτανία)– „врста црквеног богослужења (као што су литургија, полуноћница свеноћница и сл.)”; **ѵпостасъ** / **оꙋпостасъ** (грч. ὑπόστασις)– 1. „суштина, природа, јестаство”; 2. „једно од лица Тројице”.

2) **баня** (грч. βαλανειον, лат. *balneum*) – „бања” (пренесено: „умивање”), **лентии** (грч. λέντιον) – „ланено платно”.

5. Објасните шта означавају наведене грчке по пореклу речи забележене у стсл. споменицима писмености. Консултујте старословенски речник.

іереи (крєи), архиєреи, диаконъ, єпископъ, іерархъ (крархъ), игємонъ, игоуменъ, монахъ, патриархъ; анг҃єлъ, арханг҃єлъ, дємонъ, диаволъ, сатана, серафимъ, хероувимъ; икона, алтарь, аминь, анаѳєма, монастъıрь; генварь, февраль, мартъ, априль, маи, иоуниі, иоулиі, авгоустъ, сентѧбрь, окътомбрь, ноѥмбрь, декѧбрь; архитєкторъ, астрономиѧ, власвимисати, граматикиа, граматикъ, догъматъ, єлеи, єпитафи, єхидьна, идолъ, ипостась, канонъ, кедръ, келиа, кентоурионъ, киотъ, кипарисъ, клєврѣтъ, клиросъ, коръвана, ленъта, лепта, литоургиа, мраморъ, панихида, порфира, псалъмъ, псалтъıрь, риторъ, санъдалиѥ, синклитъ, скиниа, скорпионъ, смирна, стратигъ (архистратигъ), тєктонъ, (архитєктонъ), хламида; алєксіи, алекѯандръ, филипъ, ѳома, андреи, кирилъ, меѳодии, сумеонъ, петръ, исоусъ, афанасии, константинъ.

6. Објасните шта значе речи **алтарь, коустодиа, легєон, оцьтъ** које су латинског порекла.

IV. СЕМАНТИЧКО ПОЉЕ РЕЧИ

1. Из доле наведеног одломка Асеманијевог јеванђеља испишите све речи које припадају семантичком пољу лексеме „ЧОВЕК” и расподелите их по групама: 1) nomina agentis; 2) називи лица по човековом социјалном положају; 3) по сродству; 4) по другим карактеристикама. Које речи преовладавају – словенске или несловенске? Да ли реч **клєврѣтъ** носи стилску обојеност. Које значење она има?

оуподоби сѧ црт҃во небесьное човѣкоу ц҃рю. іже въсхотѣ сътѧзати сѧ о словеси съ рабъı своимі. наченъшю же емоу сътѧзати сѧ о словеси. привѣсѧ емоу длъжьникъ единъ длъженъ тъмоѭ талантъ. не имѫщоу же емоу чесо въѯдати. повѣле господь его да продадѧтъ и. и жена его и чѧда и въсе елико имѣаше и отъдати. и падъ же оубо рабъ тъ кланѣаше сѧ. глаголѧ господи. потръпи на мънѣ и въсе ті въѯдамъ.

милосрѣдовавъ же господь раба того поусті и и длъгъ отъпоусти емоу. ишедъ же работъ обрѣте едіного отъ клевретъ своихъ іже бѣ длъженъ емоу сътомъ пѣнѧзь и емъ и давлѣаше глаголѧ. даждь ми имъже ми есі длъженъ падъ же клеврѣт тъ молѣаше и глаголѧ. потръпи на мьнѣ и вьсе ти въздамъ онъ же не хотѣаше нъ ведъ и въсади и въ темъницѫ доньдеже въздастъ емоу длъгъ весь. видѣвъше же клеврѣти бъивъшаа. съжалишѧ си ѕѣло и пришедъше съказашѧ господиноу своемоу въсѣ бъивъшаа. тогда призвавъ и господинъ его глагола емоу. рабе лѫкавъıи весъ длъгъ твои отъпоустихъ тебѣ. понеже оумоли мѧ. не подобааше лі и тебѣ помиловаті клеврѣта твоего ѣко и азъ тѣ помиловахъ. и прогнѣвавъ сѧ господь его прѣдастъ и мѫчителемъ доньдеже въздастъ длъгъ весь.

2. Анализирајте творбену структуру издвојених речи: постоји ли сличност у њиховим творбеним моделима?

3. Шта мислите: зашто су у стсл. текстовима малобројне лексеме које се односе на човеков физички портрет (јављају се само придеви **благолѣпьнъ**, **красьнъ**, **доброличьнъ**, као и неколике лексеме који указују на физичке недостатке човека: **маломощь**, **слѣпьць**, **недѫжьникъ** и сл.), док је много више оних које се односе на његову духовну и социјалну личност?

3. Упоредите наведене називе за делове човековог тела са данашњим: **бедро**, **бръвь**, **въıа**, **грътань**, **зѣница**, **зажда**, **лѧдвиѧ**, **къкъна**, **плеще**, **плесно**, **плътъ**, **рамо**, **стегно**, **оудъ**, **хрьбьтъ**, **чрѣво**, **чрѣсла**, **шоуица**, **ѣадра** и др. Констатујте које лексеме се у срп. јез. чувају, које су промениле значење, које су изгубљене и сл. За значења појединих речи консултујте старословенски речник.

4. Којим лексичко-семантичким групама припадају доле наведени називи за лица? Шта нам ове лексеме говоре о социјалној организацији средњовековног друштва? Размислите о њиховом творбеном лику и мотивационим моделима који им стоје у основи.

а) **властелѣ**, **самовластьць**, **владъıка**, **самодрьжителѣ**, **самодрьжьць**, **жоупанъ**, **палатии**, **приставьникъ**, **самъчии**, **четврьтовластьникъ**, **поводатаи**, **исправителѣ**, **правителѣ**, **начѧльникъ**;

б) **жьрьць**, **клиросьникъ**, **законьникъ**, **молитвьникъ**, **свѧтителѣ**, **свѧщеникъ**, **старьць**, **чрьноризьць**, **чрьньць**; **архидиѧконъ**, **архиепископъ**, **архисѹнагогъ**, **диѧкониса**, **игоумениѧ**, **таибьникъ**; **оходьникъ**, **ошьльць**, **съвъздрьжникъ**, **троудьникъ**, **постьникъ**,

поустъиньникъ, **стлъпьникъ**; **богословъ**, **богословьць**, **пѣвьць**, **сакеларии**, **чьтьць**, **слоужитель**;

в) **воинъ**, **ратьникъ**, **копиинникъ**, **оружьникъ**, **пращьникъ**, **архистратигъ**, **воєвода**, **тъисѫштьникъ**, **казньць**, **сътьникъ**;

г) 1) **дѣлатель**, **тѫжатель**, **наимьникъ**, **работьникъ**, **винарь**, **врьтоградарь**, **грънчарь**, **дрѣводѣлꙗ**, **жатель**, **жателꙗнинъ**, **ловьць**, **пастъирь**, **пастоухъ**, **ратаи**, **ръибарь**, **скѫдьльникъ**; 2) **законодавьць**, **законьникъ**, **законоучитель**, **сѫдии**, **сѫдитель**, **кънижьникъ**, **ѥдропишьць**, **словописатель**, **съписаѩи**, **казатель**, **наставьникъ**, **пѣстоунъ**, **оучитель**, **оучѧи**; 3) **мытарь**, **мытоимьць**, **мьздоимьць**, **заимодавьць**, **коупьць**, **пѣнѫжьникъ**, **тръжьникъ**, **мѫчитель**, **сѣчьца** 4) **вратарь**, **двьрьникъ**, **гостьникъ**, **ищѣлитель**, **ключарь**, **погребитель**, **шарописатель**, **шарьчии**, **корабчии**, **кръмьникъ**; итд.

V. ЗНАЧЕЊЕ СТАРОСЛОВЕНСКИХ РЕЧИ У ПОРЕЂЕЊУ СА ЊИХОВИМ САВРЕМЕНИМ СЛОВЕНСКИМ ПАРАЛЕЛАМА

1. Упоредите наведене старословенске речи и њихова значења са континуантима у савременом српском или неком другом вама познатом словенском језику. Одредите: а) случајеве када се семантика старословенске речи чува; б) случајеве када је дошло до промене значења; в) случајеве када се стсл. реч у српском (или неком другом словенском) књижевном језику и дијалектима не чува. За израду овог задатка треба користити релевантне описне и етимолошке речнике.

1) **година** – „временски период од 12 месеци”; **глашати** – „звати”; **говѧдо** – „крупна рогата стока, бик, крава”; **грѧсти** – „ићи, доћи”; **гѫсти** – „гудети”; **десьнъ** – „десни”; **дьньсь** – „данас” (упор. рус. *сегодня*); **искоусити** – „пробати, испитати, искусити”; **кокотъ** – „петао”; **коло** – „запрежна кола, колесница”; **кошь**, **кошьница** – „корпа”; **коуръ** – „петао”.

2) **лакати** – „осећати глад, гладовати”; **лакомъ** – „халапљив, похлепан; шкрт”; **лѣпъ** – „леп, красан”; **овьчѧ** – „јагањац, овца”; **опона** – „завеса, застор, покривач”; **отроковица** – „девојчица”; **отъселѣ** – „од сада”; **пиво** – „напитак”; **платъ** – „парче (коже,

тканине)”; **поганъıйи** – „паганка”; **подроугъ** – „друг, пријатељ”; **послоухъ** – „сведок”; **прьси** – „груди”; **прѣдътеча** – „Претеча (Јован Крститељ)”.

3) **работа** – „ропство, невоља”; **рало** – „рало, плуг”; **ратаи** – „ратар, земљорадник”; **ржкоѭтъ** – „шака”; **село** – „поље”; **селѣ** – „у ово време, сада”; **стоуденьць** – „извор, студенац”; **стьza** – „стаза, путељак”; **сънѣдь** – „јело, пиће”; **сърѣтение** – „сретање”; **сьде** – „овде”; **сѫпрѫгъ** – „јарам (волова)”; **трѫсъ** – „земљотрес”; **тѫга** – „туга, јад, жалост”.

4) **оумастити** – „намазати”; **оутрѣ** – „сутра”; **хѫдогъ** – „вешт, умешан, спретан”; **цѣлити** – „лечити; врачати”; **цѣлъ** – „здрав”; **юньць** – „бик”; **юнъ** – „млад”; **ѣаръ** – „жесток, суров, строг”; **ѣасти** – „јести”.

2. Ниже су наведени примери стсл. лексема и њихова значења. Издвојте: а) речи које се не срећу у савременом српском (или неком другом словенском) језику; б) речи које су у потпуности или делимично сачувале своју изворну семантику; в) речи чије се примарно значење чува у неким савременим дериватима од истог корена (наведите којим)?

1) **алъчба** – „пост”; **ангелъ** – „анђео”; **архистратигъ** – „врховни војни заповедник”, **аспида** – „змија”; **багърѣница** – „багреница, кабаница пурпурне боје”; **балии** – „врач”; **бесъние** – „бдење, несаница”; **бештѫдие** – „јаловост, стање без деце”; **благъıйи** – „благост, доброта”; **блискъ** – „муња”; **братоучѫдъ** – „братучед, синовац”; **брашьно** – „јело”; **боуи** – „луд”; **боукъı** – „запис, повеља”; **бъчела** – „пчела”; **бѣлориzьць** – „мирјанин, световњак”.

2) **варъ** – „зној”; **ведро** – „лепо време”; **вельбѫдъ** – „камила”; **вельгласьнъ** – „громогласан”; **вельрѣчивъ** – „хвалисав”; **ветъхъ** – „стари, древни”; **вечера** – „ужина, пир”; **винарь** – „виноградар”; **вонѣа** – „смрад, мирис, запах”; **воєвода** – „војвода, војни заповедник”; **въкоупъ** – „скупа, заједно”; **въпити** – „звати, вапити”; **вѣжда**– „очни капак”; **вѫште** – „више, боље”.

3) **говорити** – „свађати се, викати, бучати, галамити”; **говоръ** – „хука, бука, жамор”; **говѣти** – „бити побожан”; **гостиньць** – „широк пут, улица”; **гробъ** – „гроб, гробница”; **гѫсли** – „гусле”; **датель** – „дародавац”; **двьрьникъ** – „вратар”; **дроугa** – „другарица, пријатељица”; **дьбрь** – „удолина, низина, кланац”; **дьньница** – „Даница, јутарња звезда”; **дѣдъ** – „предак”; **дѫбие** – „шума”; **еноуарь / еньварь** – „јануар”; **ехидьна**

– „змија”; **жаль** – „гроб, гробница”; **желѣзо** – „гвожђе”; **жрѣбьць / жрѣбѧ, жрѣбѧтѥ** – „ждребац, ждребе (младунче магарца, коња)”; **жѧтѣль** – „жетелац”.

3. Обратите пажњу на богатство значења наведених стсл. речи у поређењу са значењем њихових српских еквивалената. У којим српским речима се чува пређашње значење?

брѣгъ – 1. „стрма падина, низбрдица”, 2. „брег”; **годъ** – 1. „време, доба”, 2. „година”; **работа** – „ропство, невоља”; **садъ** – „растиње, башта, сад”; **тръгъ** – „трг, пијаца, тржница”; **трѣва, трава** – 1. „трава”; 2. „млада зелен”; 3. „растиње”; **тоукъ** – 1. „маст, сало” (упор. фразеологизам *ударио тук на лук*); 2. „плодност”; **оукаꙁаниѥ** – 1. „сведочење, доказивање”; 2. „излагање, изношење”; **оукаꙁъ** – 1. „сведочанство, доказ”; 2. „образац, пример”; **оумилѥниѥ** – „жалост, скрб, кајање”; **хоботъ** – „реп”; **хѫдѫжьникъ** – „творац, стваралац”; **хѫдѫжьство** – 1. „мудрост”; 2. „лукавост, препреденост”; **цѣловати** – „љубити, поздрављати”; **часъ** – 1. „време, час, доба”, 2. „тренутак”; **чѧсть** – 1. „део (целине)”; 2. „судбина, усуд”; **югъ** – 1. „југ”; 2. „јужни ветар”; **ѩꙁыкъ** – 1. „језик (орган)”; 2. „језик (реч)”; 3. „народ, племе”; **ѩꙁыци** – „странци, пагани”.

4. Анализирајте наведене старословенске речи и утврдите: а) које имају исто основно значење као и њихови еквиваленти у савременом српском (или неком другом словенском) језику; б) које имају другачије значење; в) које имају шири спектар значења; г) које имају уже значење; д) које су се у савременом српском (или неком другом словенском) језику изгубиле:

животъ – 1. „живот”, 2. „жива бића”; **житиѥ** – 1. „живот”, 2. „пребивалиште”; 3. „средства за живот”; **жрѣбии** – 1. „коцка”, 2. „судбина, усуд”; **ꙁавѣтъ** – 1. „договор, уговор”, 2. „наредба, порука”; **ꙁаконьникъ** – 1. „познавалац закона”, 2. „свештеник”; **кадило** – „тамјан”; **кончина** – 1. „крај”, 2. „смрт”; **кѫпина** – 1. „жбун, грм”; **ликъ** – 1. хорско (групно) певање и коло”, 2. „скуп, збор, мноштво”; **лѣто** – 1. „лето”, 2. „година”; **лѫкъ** – „оружје”; **лоукъ** – „бели лук”; **молитва** – „молба, прошња”; **прѣльсть** – 1. „завера, обмана”, 2. „заблуда”; **пьшеница** – 1. „пшеница”, 2. „хлеб”; **распѧтиѥ** – 1. „распињање на крсту”, 2. „крст (распеће)”; **старьць** – 1. „старац”, 2. „старешина, први, главни по положају”; **сѣмѧ** – 1. „семе, зрно”, 2. „потомство, род, племе”; **сѣно** – 1. „трава”, 2. „сено”;

тѣло – 1. „тело”, 2. „раст, величина”; **чинъ** – 1. „ред, редослед”, 2. „(социјални) положај, сталеж”; 3. „начин”;

VI. ФРЕКВЕНТНОСТ СТАРОСЛОВЕНСКЕ ЛЕКСИКЕ

1. У 17 старословенских рукописа с краја X односно почетка XI века забележено је око 10000 речи. Њихова заступљеност у рукописима зависи, наравно, од обима, па је тако нпр. у Супр. зборнику забележено 5285 речи, у Зогр. јеванђељу – 2756, у Листићима Ундољског – 215, у Охр. јеванђељу – свега 194. Под фреквентношћу речи можемо подразумевати: а) њихову заступљеност у већем или мањем броју рукописа; 2) фреквенцију њихове употребе у једном споменику.

Навешћемо кратак преглед најфреквентнијих речи стсл. језика.

а) **бꙑти**, **въ**, **и**, **иже**, **не**, **онъ**, **рещи**, **тъ** – ове речи се срећу у 15 стсл. рукописа; неке од тих речи су фиксиране по неколико хиљда пута;

б) **вьсь**, **вѣдѣти**, **глаголати**, **господь**, **да**, **до**, **дьнь**, **и**, **къ**, **мои**, **мъногъ**, **ни**, **о**, **отьць**, **отъ**, **приимати**, **свои**, **сѫтъ**, **себе**, **срьдьце**, **сътворити**, **сь**, **тако**, **тъı**, **хотѣти** – 25 речи у 14 стсл. споменика;

в) **аште**, **бо**, **богъ**, **божии**, **видѣти**, **вѣра**, **грѣхъ**, **добръ**, **доүша**, **дѣло**, **же**, **имѣти**, **нъ** „или, али, већ, него”, **пакъı** „опет”, **по**, **самъ**, **сънъ**, **твои**, **тѣло**, **оүбо**, **ходити**, **ѩко**, **ѩкоже**, **ѥгда**, **ѥдинъ** – 25 речи у 13 стсл. споменика;

г) **а**, **азъ**, **анг҃елъ**, **апостолъ**, **благъ**, **великъ**, **врѣмѧ**, **вѣчьнъ**, **въı**, **глава**, **доүхъ**, **дѣѩти**, **ꙁемлꙗ**, **изъ**, **или**, **инъ**, **искати**, **истина**, **ити**, **како**, **кръвь**, **кънигъı**, **къто**, **ли**, **мати**, **миръ**, **молити**, **мощи**, **мъı**, **на**, **нашь**, **обрѣсти** „наћи”, **подобати**, **польꙁа**, **посълати**, **правьда**, **правьдьнъ**, **прии҇ти**, **прииѧти** „примити, узети”, **пророкъ**, **ради**, **слъıшати**, **съ**, **съпасти**, **съпасениѥ**, **творити**, **тъжде** „исти” – 47 речи у 12 стсл. споменика;

д) **врагъ**, **безъ**, **благодѣть**, **блаженъ**, **бъıвати**, **вещь** „ствар”, **волꙗ**, **вънити**, **вѣкъ**, **вѣровати**, **дати**, **десьнъ**, **диꙗволъ**, **дъва**, **ꙁа**, **жена**, **животъ**, **идеже**, **исповѣдовати**, **исходити**, **коньць**, **крѣпъкъ**, **къде**, **къи**, **лице**, **начѧти**, **напасть**, **небо**, **новъ**, **око**, **паче** „више, него”, **плодъ**, **помиловати**, **прѣдати**, **прѣдъ**, **прѣжде**, **пѫть**, **рабъ**, **разүмѣти**,

свѣтъ, **сила**, **слава**, **слово**, **съмрьть**, **събрати**, **съказати**, **съпасъ**, **сьде** „овде”, **сѫдъ**, **таина**, **тоу**, **оумрѣти**, **хлѣбъ**, **црькъı**, **цѣсарьствиѥ**, **чисть**, **човѣкъ**, **чьто**, **ѩзъıкъ**, **ѩти** „узети, ухватити” – 60 речи у 11 споменика.

Одговорите на следећа питања:

1) Која врста речи је међу њима најзаступљенија?

2) Које су речи несловенског порекла најфреквентније?

3) Има ли међу овим речима више простих или изведених? На која се семантичка поља просте речи односе?

4) Који је најзаступљенији начин творбе?

5) Префиксација је карактеристика именичке или глаголске творбе?

2. *Хапакси* – тј. речи које се само једанпут срећу, у само једном стсл. споменику – чине четвртину стсл. лексикона (око 2,5 хиљаде речи). Навешћемо типичне старословенске хапаксе:

Хапакси у Супр.: **бръвь** „трепавица” / „обрва”, **весло**, **гость**, **дѣдъ**, **дѫти**, **жало**, **зрьцало**, **кобъıла**, **коза**, **мотъıка**, **олово**, **пила**, **ръıло**, **свирѣль**, **сковрада** „оруђе, некакво средство за мучење”, **скрижаль** „даска са натписом”, **смрьдъ** „прост, низак (по пореклу)”, **столъ**, **чело**, **чистити**, **чрьнило**.

Зогр. јев.: **блажьнъ**, **коуръ**, **коуроглашениѥ**, **мьздоимьць** „порезџија, цариник”, **сѣдало**.

Мар. јев.: **дѣлитель**, **кокотоглашениѥ**, **кокотъ**, **миса**, **приплодити**.

Асеман. јев.: **баба**, **ключарь**, **мѣсѧцесловесьникъ** „месецослов, литургијски календар”, **пѣстоунъ** „васпитач, наставник”, **оусѣкновениѥ**.

Хил. рук.: **безълобивъ**, **благотворивъ**, **благочьствовати**, **гоубительнъ**, **зизание** „коров”, **изобличати**, **обливати**, **помрачениѥ**, **прѣобразовати сѧ**, **сѫпостатьнъ** „непријатељски”, **оучительство**, **хоботъ** „реп”, **хоуловати**, **цѣломѫдровати**.

Сав. књ.: **агода**, **господа**, **грызти**, **изгъıбати**, **кръвоточениѥ**, **напастьствовати**, **похващати** „хватати, захватати”, **потаплѩти сѧ**, **прахъненъ**, **прѣотьць**, **придаѩти**, **смокъвьнꙗ**, **сърицати**, **сѫкъ** „трн”, **оувѣтьникъ** „заштитник, заступник”.

Син. псал.: **весна**, **вепьрь**, **вьчерашьнь**, **вѣко** „већа/очни капак”, **долица**, **жаба**, **заѩць**, **избавьникъ**, **инокъ**, **злакъ** „зелен, трава”, **кедръ**, **кивотъ**, **лѫгъ**, **мъıто**,

нєѯълоба, **неѣсытъ** „пеликан”, **перьнатъ**, **плодовитъ**, **поносъ** „хуљење, поруга”, **степеньнъ**, **строуга** „струја, речни ток”, **стръпьтивъ** „крив, искривљен; лукав”, **стрѣлати**, **стьблиѥ**, **съвитъкъ**, **сърѣтаниѥ**, **сѣверовъ**, **сѣдѣниѥ**, **сѣчиво**, **сѣчь**, **шатати сѧ**, **шьпътати**, **ютрьнєвати** „рано устајати”, **ѫдоль** „долина” и др.

Син. еух.: **блато**, **вражениѥ**, **гръмъ**, **гръсть**, **дрѫгъ**, **женьство** „женска својства, особености”, **ѕьрениѥ**, **клопотъ** „тресак, грохот, лупа”, **кльчьтати** „заклањати, закрчити, заграђивати”, **колѧда** „први дан месеца”, **краста**, **къика** „коса, влас”, **локъı** „локва, бара”, **ласкръдь** „телесна похот”, **мальчко** „мало”, **монисто** „накит, огрлица, ниска”, **мъıшь**, **мънихъ** „монах”, **мѫдрьствовати**, **плесньце** „сандале, обућа”, **плъниѥ** „течење, ток”, **плѧсаниѥ**, **пѣвьць**, **распонъ** „крст (првобитно оруђе за мучење)”, **ръıти**, **свобаждати**, **сѣима** „монашка одећа”, **солнъ**, **страньно**, **стѫпаниѥ**, **съвада** „расправа, свађа”, **свѣдъı** „свесно, намерно”, **съвѣстьнъ**, **съгъбати**, **оꙋраръ** „део ђаконске одеће”, **цѣлъı** „видање, лечење”, **чаръ**, **часнъ**, **чаемьнъ** „очекивани”, **чешюꙗ** „крљушт, љуштура”, **числьнъ** „одређени”, **чѧстьнъ** „непотпун, несавршен”, **шлѣмъ**, **ꙗдениѥ** и др.

Клоч. зб.: **брѫцаниѥ** „звук, глас”, **влъсноꙋти** „муцати, говорити неразумљиво”, **вънести**, **дроꙋжьба**, **животолюбьць**, **ѕаѯнаменовати**, **къмотра** „кума”, **ницати**, **неоꙋбожьно** „безбедно”, **прикладъ** „симбол, пример, образац”, **съкотьнъ**, **съставьникъ**, **ꙗгньць**.

Задаци:

1) Наведене хапаксе разврстајте по следећим тематским групама: а) називи повезани са појмом „човек” (Образац: **дѣдъ**, **гость**, **чело**, **бръвь**...); б) оруђа, инструменти, предмети; в) називи природних појава; г) називи животиња и птица – домаћих и дивљих; д) називи апстрактних појмова; ђ) придеви (описни, односни, присвојни); е) глаголи (физичке радње, психичка стања, глаголи говорења итд.).

2) Одговорите на следећа питања: Можемо ли лексику стсл. језика изучавати само на основу речи које имају високу употребу? Чиме се може објаснити факат да су хапакси често речи које имају велику важност за живот средњовековног човека X–XI века?

3. На честоћу употребе неке речи утичу два основна фактора: а) ванјезички (степен важности представе или појма који се речима изражавају, садржај споменика, његова жанровска припадност); 2) унутарјезички (припадност речи одређеној граматичкој врсти).

Доле су наведене лексеме које се разликују по обиму своје употребе. Чиме се може објаснити различит степен њихове употребе?

а) **десница** – десна рука (око 50 пута), **шоуица** – лева рука (око 4 пута); **богъ** – (више од 2100 пута), **богъиньи** – (4 пута); **жити** – живети (више од 200 пута), **жизнь** – живот (више од 100 пута), **жизньнъ** – животан (1 пут) , **жизнодавьць** – онај који даје живот (1 пут);

б) **ариχереи** (више од 200 пута), **архиереискъ** (7 пута), **архангелъ** (22 пута), **архангельскъ** (2 пута), **азъ** (више од 2700 пута), **тъı** (више од 2000 пута), **онъ** (више од 1300 пута), **и** (везник и речца, више од 17000 пута), **же** (везник и речца, више од 3000 пута), **аште** (везник „ако, пак, чак, међутим”, више од 1000 пута)

4. Проучаваоци су уочили да у псалтирима (текстови старозаветних псалама) одсуствују речи типа **апостолъ**, **владъıка**, **лавра**, **оученикъ**, **чрьноризць** које су веома фреквентне у јеванђељима. Зашто?

VII. ЛЕКСИЧКА ГНЕЗДА

У језику стсл. споменика налази се око 1200 лексичких (коренских) гнезда. На пример: гнездо **дѣти** (**дѣѭти**) броји 90 речи, **рещти** – 64, **бити** – 39, **цѣлъ** – 35, **вѣра** – 30, **ѭсти** – 29 речи, итд. У лексикону старословенског језика постоји и око 350 речи за које је немогуће установити да су творбено, или по пореклу повезане са неким другим речима.

1. Анализирајте речи са прасл. кореном **živ-* и урадите следеће задатке: 1) утврдите њихову семантику и одредите припадност врстама речи; 2) за изведене речи утврдите творбену основу и њихову припадност врсти речи, као и суфикс или префикс којим се дате речи изводе; 3) за сложенице – семантику прве и друге компоненте сложенице и композицијски творбени модел; 4) консултујте релевантне етимолошке речнике и утврдите какво је било првобитно значење и облик њиховог корена:

жити, **иждити**, **ожити**, **пожити**, **съпожити**, **прижити**, **прижитиѥ**, **житиѥ**, **житиискъ**, **житъ**, **житьнъ**, **житєль**, **житєлинъ**, **жилиште**, **жизнь**, **жизньнъ**,

жизнодавьць, **живъ**, **животъ**, **животьнъ**, **животьно/животьноѥ**, **животолюбьць**, **живити**, **оживити**, **живлѧти**, **животворити**, **животворивъ**, **животворьнъ**, **животворьць**;

2. Исту анализу спроведите и на следећим коренским гнездима: а) **бѣлъ**, **бѣлити**, **бѣлоризьць**, **оубѣлити**; б) **брѣгъ**, **брѣжьнъ**; в) **дѣдъ**, **прадѣдъ**, **прѣдѣдъ**; г) **дома**, **домашьнъ**, **домаштьнь**, **домовитъ**, **домъ**; д) **гръдость**, **гръдъ**, **гръдъıи̑и**, **гръждениѥ**, **разгръдити**, **възгръждени**; ђ) **медъ**, **медоточьнъ**; е) **небо**, **небесьнъ**, **небеськъ**, **подънебесьнъ**, **подънебесьскъ**; ж) **рало**, **орати**, **ратаи**; з) **рашрити**, **рашрѧти**, **широкъ**, **широта**, **оуширити**.

3. Анализирајте међусобни однос два антонимична коренска гнезда: **dobr-* и **zъl-*. Постоји ли међу њима паралелизам у погледу творбених средстава и начина творбе? Чиме се објашњава висока продуктивност једних, односно ниска других у старословенским текстовима? Колико има речи са апстрактним значењем?

добръ, **добръıи** (више од 100 пута), **добро**, **добровониѥ** „мирис”, **доброговѣниѥ** „побожност, благочастивост”, **добродѣтельнъ**, **добродѣѧниѥ** (7 пута), **добродѣѩи** „онај који чини добро”, **добропомоштьница**, **доброродиѥ**, **доброродьство**, **добросътворити**, **добросътворениѥ**, **доброта** (36), **добротворити** (23), **доброчьстивъ** „благочестив, побожан”, **доброчьстиѥ** (4), **добрѣ** (прилог, „добро”, 82 пута)

зълоба (46), **зълъ**, **зълъıи** (више од 300 пута), **зълобивъ** (3 пута), **зълобь** (14), **зловѣриѥ**, **зловѣрьство**, **злодѣи** (30), **злодѣискъ**, **злодѣиство**, **злодѣѧниѥ**, **злонравьнъ**, **злословити** (7), **злосътворити**, **злотворити**, **злочьстьнъ** (3), **зъль** (8)

4. Доле су наведене речи за које је на нивоу старословенског језика немогуће утврдити да стоје у творбеним или генетским везама са неким другим речима. Упоредите их са истокореним речима српског или неког другог познатог Вам словенског језика. Покушајте да реконструишете њихов прајезички облик и првобитно значење. Које речи немају своје континуанте у српском језику?

бразда, **бръвь**, **бръзо**, **бъстръ**, **глиньнъ**, **изъдавна**, **гжба**, **гжгънивъ** „нем, мутав”, **гржбъ**, **грътанъ** „грло”, **гоумьно**, **длань**, **дъхъторъ** „јастук”, **дрьколь** „палица, штап”, **иго** „јарам”, **истеса** „унутрашњост, утроба”, **кладѫзь**, **клатити**, **клеврътъ** „друг, саучесник”, **клокотати**, **клъцати**, **клюсѫ** „вучна животиња”, **кобъıла**, **колѣно**, **кость**,

котьлъ, **котъка** „сидро, котва”, **котъига** „одећа, туника”, **крабии** „кутија, шкриња”, **краста**, **крастѣль** „препелица”, **кроупица** „мрвица”, **ланита** „образ”, **ледъ**, **лѣсъ**, **лопата**, **мѣхъ**, **мѣлъ** „песак”, **оржди**ѥ, **плеште**, **пила**, **рана**, **рано** , **рогозина**, **роуно**, **сапогъ** „обућа, чизма”, **сестра**, **сковрада** „средство за мучење”, **смъıкати** „плазити, пузити”, **срачица** „кошуља”, **срьбани**ѥ „чорба”, **срьпъ**, **оуздa**, **хлъмъ**, **чаша**, **челюсть**, **чрѣвии** „обућа, дубља ципела”, **оутолити**, **ждица**, **жгль.**

5. Објасните у којој се семантичкој и творбеној вези налазе ниже наведене истокорене речи стсл. језика. Наведите речи са истим кореном у српском или неком другом словенском језику:

алъканиѥ – 1. „глад”, 2. „пост”, **алъкати** / **лакати** – „гладовати”, **алъчьба** – „пост”, **алъчьнъıи** – „гладан”; **балии** / **балиа** – „врач”, **баловани**ѥ – „лечење”, **бальство** – „лечење”; **братръ** / **братъ** – „брат”, **братьнъ** – „братски”, **братьство** – „братство”, **братоучѧдъ** – „рођак (син брата)”; **прьстъ** – „палац”, **прьстенъ** – „колут, обруч, прстен”; **рать** – 1. „рат, битка”, 2. „непријатељска војска”, **ратьникъ** – 1. „војник”, 2. „непријатељ, противник”, **ратьничьскъ** – „непријатељски”; **ризa** – „горња одећа”, **ризьница** – „скровиште, ризница”.

6. У ниже наведеним коренским гнездима налазе се и речи које имају своје континуанте у савр. словенским језицима. Утврдите значење наведених речи ослањајући се на поређења са стањем у савременом српском или неком другом словенском језику. Своје одговоре проверите у СС.

влъхвъ, **влъхова**ни**ѥ**, **влъшьба**, **влъшьбьнъ**, **влъшьстви**ѥ, **влъшьство**; **вльна**, **вльнѧти сѧ**, **вльнени**ѥ; **врьби**ѥ, **врьбьница**; **въкоусъ**, **въкоусити**, **въкоушати**, **въкоуше**ни**ѥ**; **въселити**, **вселѧти**, **въселѥнаа**, **вьселѥньскъ**; **вѣдѣни**ѥ, **вѣдь**, **вѣдѣти**, **вѣдомъıи**; **вѣштати**, **вѣштани**ѥ, **вѣштавати**, **вѣште.**

VIII. ЈЕДНОЗНАЧНЕ И ВИШЕЗНАЧНЕ РЕЧИ. ХОМОНИМИ

1. Може ли се тврдити да су стсл. хапакси били једнозначне речи? Образложите свој одговор.

2. Ниже су дате неке старословенске лексеме за које је у стсл. речнику (СС) наведено једно значење. Пронађите дате речи у старословенском речнику (СС), утврдите њихово значење и контексте у којима су употребљене преведите на савремени српски језик.

а) имена личности из Старог и Новог завета и топоними: **авелъ, авраамъ, адамъ, пилатъ, симонъ (петръ), аньдреи, аньдрѣи, вартоломеи, вартоломѣи, иоанъ, матътеи, матѳеи, симонъ, ѳома, июда, искариотъ, алеѯандриꙗ, кесариꙗ, каперънаоумъ, римъ;**

б) заједничке именице са значењем лица или предмета: **датєль** – „дародавац”, **двьрьникъ, диꙗконъ, длань, длъжьникъ, дроугa, ферварь, декмвръ, десница, дѫврава;**

в) апстрактне именице: **даꙗниѥ, движениѥ, доблѣстъ** „мужевност, храброст”, **добродѣꙗниѥ, доброчьстиѥ, достоиньство, дрьзость** „смелост”;

г) збирне именице: **братриꙗ / братиꙗ, дроужина;**

д) градивне именице: **аеръ, млѣко, олѣи / олѣꙗ** „уље (маслиново)”;

ђ) бројеви: **девѧть, дъва, десѧть, третии, пѧть, четъıре, шесть;**

е) прилози: **дивно, довольно, дома, домови, доселѣ** „до сад”, **дьньсь.**

3. Размотрите значења доле наведених вишезначних речи и упоредите их са значењима у српском или неком другом словенском језику:

ѕавѣтъ (39х) – 1. „договор, уговор”: **сътворити милость съ о⟨ть⟩ци нашими. и помѣнѫти ѕавѣтъ с⟨вѧ⟩тои свои** Зогр., Мар. јев.; **ветъхъıи и новъıи ѕавѣтъ**; 2. „завет, порука, наредба”: **нъ се что сътворимъ ꙗко ѕавѣтъ божии прѣсѫпихомъ** Супр. Речи са блиским значењем: **велѣниѥ, ѕаконъ, ѕаповѣдь, повѣлениѥ;**

господь (>1600х) – 1. „господар, старешина, ”: **никъı же рабъ не можетъ двѣма г⟨осподь⟩ма работати** Зогр. јев.; упор. и устаљени израз: **господь домоу** „домаћин”: **въстанетъ г⟨оспод⟩ь домоу. и ѕатворитъ двьри** Зогр., Мар. јев.; 2. „(Бог) господ”: **на г⟨оспод⟩а оупъвахъ** Син. псал., **приими г⟨оспод⟩и м⟨о⟩л⟨и⟩твъı нашѧ** Син. еух., Зогр., Мар. јев. и др. Реч са сродним значењем: **господинъ.**

4. Одредите у којим случајевима реч **храмъ** има значење „храм, светилиште”, а у којим она означава „дом, зграду”:

1) **храмъ мои храмъ молитвѣ нарєѹєтъ сѧ**; 2) **стоѧштєі въ храмѣ гн҃и**; 3) **иже ни града ни вьси. ни храма ни обитєли рода иматъ**; 4) **още би вѣдѣлъ гн҃ъ храма. въ**

кѫѭ стражѫ татьı придетъ. не би оставилъ подъръıти храма своего; 5) **въ ризѫ не облаүааше сѧ и въ храмѣ не живѣаше.**

5. Одредите у којим случајевима реч **кънїгы** има значење „књига; спис; нешто што је написано”, а у којима она значи „слово, азбука”:

1) **бѣ же и написание написано надъ нимъ. кънигами єлинъсками и римъсками и єврейсками. сь естъ цр҃ъ июдейскъ**; 2) **нъ поразоүмѣи үьто гл҃ютьı кънїгы и словеса та**; 3) **і въздашѧємоү кънїгы исаиѣ пророка. і разгънѫвъ кънигы. обрѣтє мѣсто идеже бѣ написано**; 4) **і съгьнѫвъ кънигы въдастъ слоүѕѣ и сѣдє**; 5) **а самъ дв҃дъ гл҃етъ въ кънигахъ псаломъскыхъ.**

6. Одредите у којим примерима реч **үасъ** има значење „час, сат”, у којима „време (уопште)”, а у којима „тренутак”:

1) **жена ... прикоснѫ сѧ ризъı єго ... і сп҃сна бъıстъ жена отъ того үаса**; 2) **і исцѣлѣ отрокъ въ тъ үасъ. і възвраштъ сѧ съ҃тьникъ въ домъ свои въ тъ үась обрѣтє и съдравъ**; 3) **не вестє дьнє ни үаса. въ нь же сънъ үловѣүьскыи придетъ**; 4) **тако ли не възможетє єдино үаса бъдѣти съ мъноѭ.**

7. Одредите у којим примерима реч **година** има значење „час, сат”, а у којим „одређени временски период, време, доба”:

1) **бѣ же година трѣтиѣа**; 2) **бъıвъши же годинѣ шестѣи. тъма бъıстъ по вьсеи земи до девѧтыѭ годинъı**; 3) **въүера въ годинѫ седмыѭ остави и огнь**; 4) **не дъва ли на десѧтє годинѣ естє въ дьни**; 5) **приближи сѧ година і сн҃ъ үскъı прѣдаєтъ сѧ въ рѫцѣ грѣшьникомъ**; 6) **і оуготоваствє пасха. і єгда бъıстъ година възлеже**; 7) **да єгда придетъ година. поминаєтє си**; 8) **придетъ година. да вьсѣкъ іже оубиєтъ въı. мьнитъ си слоүжьбѫ приносити бв҃и**; 9) **поздѣ же бъıвъшю въ ·д҃· иѫ же годинѫ ноши приде къ нимъ іс҃.**

Упоредите, такође и реч **годъ: и посъла рабъ свои въ год вєүерѧ. рєшти зъванъımъ грѧдєтє** Мар. јев. (у Зогр. јев. **въ годинѫ**).

8. У којим примерима реч **үрѣво** има значење „црево”, а у којим „унутрашњост тела (стомак, утроба, дроб)”. Где је ова реч употребљена у пренесеном значењу?

1) **бѣ иона въ үрѣвѣ китовѣ. три дьни и три ноштьı**; 2) **нє ли разоүмѣваатє ѣко вьсѣко єже въходитъ въ оүста. въ үрѣво въмѣщаатъ сѧ**; 3) **съвлѣкъше и соүровами**

жилами биѭте и по ꙋрѣвоу; 4) повелѣ свѣштѫ въжегше принести ... и подъпалити ѥмоу ꙋрѣво и ребра; 5) повѣсивъ же ѭ повелѣ дърати. желѣзнъı ногътъı дондеже ꙋрѣва науънѫтъ хътѣти извалити сѧ на земьѭ; 6) адово ꙋрѣво; 7) тоу въ ꙋрѣвѣ адьстѣѣмъ лежитъ іѡна; 8) пішта бо естъ дх҃вънаѣ ... ѣкоже и тѣлеса пішта; егда въ ꙋрѣво вънидетъ.

9. Одредите значења следећих старословенских речи:

а) непривѣзнь – 1) нъ избави нъı отъ непривѣзни; 2) побѣдитєль естъ на всѣкѫ непривѣзнь ноцьнѫю побѣдитєль естъ на всѣкѫ болѣзнь ноцьнѫю; 3) приде видѣти отъ непривѣзни мѫꙋима рода ꙋ҃ꙋа; 4) призъвавъı оученикъı своѭ дъва на десѧте. і давъ імъ властъ и силѫ. на всѧ недѫгъı цѣлити недѫжънъımъ. і призъва оба на десѧте оученика своѣ дастъ имъ властъ. на д҃хъ неꙋистъıхъ да изгонѧтъ. іцѣлити вьсѣкъ недѫгъ и всѣкѫ болѣзнь;

б) лѫкавъıи – 1) и не вьведі насъ въ искоушение нъ избаві нъı ѿ лѫкавааго; 2) рабе лѫкавъı. вьсь длъгъ твои отъпоустихъ тебѣ. понеже оумоли мѧ. не подобаше ли и тебѣ помиловати клеврѣта твоего. ѣко и азъ тѧ помиловахъ; 3) на оутрьıа прѣжде зорь. нападъ лѫкавъıи бѣсъ. оудави ꙋловѣка того;

в) пастъırь – 1) поражѫ пастъırѣ. и разидѫтъ сѧ овець стада; 2) и бѣахѫ пастъıри въ тоижде странѣ. бьдѫще и стрѣгѫще стражѫ ноцьнѫю о стадѣ своемь; 3) і бѫдетъ едино стадо и единъ пастъırь; 4) и разлѫꙋітъ ѭ дроугъ ѿ дроуга. ѣкоже пастъırь. разлѫꙋаетъ овьцѧ отъ козьлішть; 5) тъı бо еси пастъırь и спасъ д҃шамъ нашимъ; 6) съвѣдѣтель же добръıи іѡанъ нашъ прѣподобьнъıи пастъıръ;

г) пастоухъ – 1) добръıи пастоухъ пристѫпі къ стадѫ; 2) поражѫ пастоуха и поидѫтъ овьцѧ; 3) пастоухъ добръıи доушѫ своюѫ полагаѥть за овьцѧ; 4) пасоуше словесънъıихъ овецъ. како нъı остави единъı; поражѫ пастоуха и разидоуть сѧ овьцѧ стадньнъıа;

д) плаштѣница – 1) и пріемъ тѣло иосіфъ. обітъ є плащѣницеюѫ ꙋістоюѫ и положі є въ новѣмъ своемъ гробѣ. іже исѣꙋє въ камени; 2) і оставьше и вьси бѣжащѧ. і единъ юношѧ етеръ по немь иде. одѣнъ в плаштаницѫ нагъ. і ѭсѧ и юношѧ. онъ же оставь плаштаницѫ нагъ бѣжа отъ нихъ; 3) въставъ съ веꙋерѧ. прѣвивъ сѧ плащеницеюѫ. оумъıвъ ногъı оуученикомъ своимъ.

ђ) **ѩзъıкъ** – 1) **ц҃рь ... по вьсеі зємлі. покори люди намъ. и ѩзъıкъı подъ ногъı нашѧ**; 2) **вьси ѩзъıщі въсплещѣтє рѫкома. въскликнѣтє бг҃у гласомъ радостї**; 3) **и прѣідѫ отъ ѩзъıка вь ѩзъıкъ. отъ ц҃рьства вь люді інъı**; 4) **єда когда рєкѫтъ ѩ҃зці къдє єстъ бъ҃ їхъ**;

е) **врата** – 1) **и възьмѣтє сѧ врата вѣчьнаѣ. і вьнидєтъ цръ славѣ**; 2) **о мьнѣ глоумлѣхѫ сѧ сѣдѧштеи въ вратѣхъ**; 3) **ѣко съкроуши врата мѣдѣна. и верѣѧ желѣзнъı съломи**; 4) **отвръзѣтє мнѣ врата правъдъı**; 5) **и пріближишѧ сѧ до вратъ съмрътнъıіхъ.**

ж) **въısота** – 1) **ѣко вь рѫцѣ єго коньцı зємлѧ и въısотъı горъ**; 2) **дивьнъı въısотъı морьскъıѧ**; 3) **нı по грѣхомъ нашімъ вьздастъ нам. ѣко по въısотѣ нб҃нѣи отъ зємлѧ**;

10. Анализирајте значења доле наведених речи стсл. језика. У којим случајевима можемо говорити о полисемији, а у којим о хомонимији. Који би се критеријум могао поставити за њихово разликовање? Како су у СС наведене ове лексеме?

скѫдьльникъ[1] – „грнчар”: **ѣко съсѫдъı скѫдельника съкроуши** Син. псал.; **скѫдьльникъ**[2] – „глинени суд, лонац”: **сърѫштєтъ въı ч⟨ловѣ⟩къ. въ скѫдельницѣ водѫ несѧ** Зогр. јев.;

вьсь[1] – „село”: **прохождааше и⟨соу⟩с⟨ъ⟩. градъı и всѧ и вьси** Зогр., Мар. јев. и др.; **вьсь**[2] **(вьса, вьсє)** – заменица „сав, сва, све”: **вси бо пророци. и закон. до иоана прорешѧ** Зогр., Мар. јев. и др.;

миръ[1] – „мир, спокој”: **миръ имѣите междю собою** Зогр., Мар. јев.и др.; **миръ**[2] – „свет”: **ѥгоже посъла б⟨о⟩гъ на съпасеніѥ мира** Супр.; **въı отъ сего мира есте азъ нѣсмь отъ сего мира** Мар., Асеман. јев. и др.;

власъ[1] – „влас, коса”: **власи главъı** Зогр. јев. и др.; **власъ**[2] – „лично име”: **азъ же власъ въ ефесѣ съı** Супр.

11. Анализирајте следеће речи и утврдите: а) које од њих имају заједничко порекло (исти прајезички корен); б) код којих је њихова једнака форма резултат регуларних фонетских промена, преклапања творбених образаца и сл. За ову анализу треба користити релевантне етимолошке речнике.

вести „водити” (< **ved-ti: vedǫ, vedeši*) и **вести** „возити” (< **vez-ti: vezǫ, vezeši*); **вльна** „талас” и **вльна** „вуна”; **вратъ** – „точак, оруђе за мучење” и **вратъ** – „кров (двострани)”; **градъ** „временска непогода” и **градъ** – „насеље”; **дoити** „доћи” (< **do-iti*) и **доити** – „сисати, дојити”(< **doj-i-ti*); **коупъ** „трговина” и **коупъ** – „гомила, хрпа”; **миръ̑нъ** – „миран, спокојан” и **миръ̑нъ** – „светски, мирски”; **мощи** – „мошти (светачке)” и **мощи** – „моћи”; **мѫка** – „брашно” и **мѫка** – „мучење”.

IX. СИНОНИМИ И АНТОНИМИ

Палеослависти су утврдили да се исте грчке речи у старословенским споменицима преводе на различите начине – речима различитог и облика и значења и речима које имају исто значење али су сграђене од различитих коренова (**година** : **часъ**, **къ̑игы** : **писаниѥ**, **етеръ** : **нѣкъи**, **опона** : **ꙁавеса**, **лоуна** : **мѣсѧць**, **дивити сѧ** : **чоудити сѧ** и многе друге).

1. Зашто се наведене грчке речи и њихове словенске паралеле не могу сматрати синонимима: αληθεια – **истина**, ανθροπος – **человѣкъ**, γιγνομαι – **ꙁнати**, ζωη – **животъ**, κοσμος – **миръ**, μονογενης – **иночѧдь**, νομος – **ꙁаконъ**, πιστις – **вѣра**, αγαπη – **любы**, χαρις – **благодѣть**, βιος – **житиѥ**.

2. Можемо ли синонимима сматрати речи са истом или сличном семантиком ако су оне: а) фиксиране у споменицима различитих хронолошких епоха; б) различитих географских подручја; в) различитих преписивачких центара који имају своју литерарну и језичку традицију, г) употребљене су у различитим жанровима писмености?

3. Нађите синониме у примерима узетим из различитих стсл. споменика писмености:

I. Мар. јев.: 1) **не трѣбоуѫштъ сьдравии балиѭ нъ болѧщеи**; 2) **много пострадавъши отъ мъногъ балии і иждивъши вьсе свое. і ни единоѭ польꙁѫ обрѣтъши**; 3) **балиѣмъ издаѣвъши вьсе имѣниѣ. ни отъ единого же не може исцѣлѣти**; 4) **балии исцѣли сѧ самъ**; 5) **не трѣбоуѫштъ съдравии врачꙋ. нъ болѧщеи**; Зогр. јев.: 1) **і много пострадавъши отъ многъ врачевъ**; 2) **врачємъ їздайавъши вьсе імѣнье свое**; 3) **не трѣбоуѫштъ съдравіі врачевъ. нъ болѧштеі**; Сав. књ.: 1) **и се жена сѫщи въ кръвотечении отъ двою на десѧте лѣтоу. ѩже врачємъ издаѭ все**

имѣнинѣ своє; 2) не трѣбоуѭтъ съдравии врауа нъ болѫщеи; Син. псал.: еда мрътвъима сътвориши чюдеса... ли балиѭ въскрѣсѭтъ исповѣдѫтъ сѧ.

II. Мар. јев.: 1) приде же и҃съ въ градъ самарьскъ. нарицаємъı сѵ́харь. іскрь вьси. ѭже дастъ иѣковъ иосифоу с҃ноу своємоу; 2) і҃с же къ томоу не аве хождааше въıиюдеихъ. нъ иде отъ тѫдоу въ странѫ близъ поустъıни; Зогр. јев.: 1) приде же въ град самарьскъ. нарицаємъ і соухарь. іскрь вьси ѭже дасть иѣковъ іосифоу с҃ноу своємоу; 2) нъ іде отъ тѫдоу. въ странѫ близъ поустъıи҃и; Сав. књ.: врѣмѧ моє близъ єстъ; Син. псал.: не отстѫпі отъ мене ѣко скръбь бліз҃ъ.

III. Мар. јев.: 1) і принесє главѫ єго на мисѣ; Зогр. јев.: ı принесє главѫ єго на блюдѣ;

IV. Мар. јев.: нъ се єстъ ваша година и область тьмьнаѣ; Зогр. јев.: нъ се єстъ ваша година. ı область тьмънаѣ; Сав. књ.: 1) дана ми єстъ всака власть; 2) гла ємѵ́ пилатъ. мнѣ ли не отъвѣщаєши. не вѣси ли ѭко властъ имамь распѫти тѧ. отъѣща і҃с не имаши области на мнѣ никоєѧ же;

V. Мар. јев.: въсаждъ же и на свои скотъ приведе и въ гостиницѫ; Зогр. јев.: въсаждь же і на своі скотъ. приведе же и въ гостинцѫ; Сав. књ.: приведе же і въ господѫ. и прилежаше ємь.

VI. Мар. јев.: приложи и се над вьсѣми. і заклене иоана въ темьницѫ; Зогр. јев.: приложи і се надъ вьсѣмь. і заключи іоана вь тьмьници.

VII. Мар. јев.: і съ нимъ народъ мъного. съ орѫжии и дрькольми; Зогр. јев.: і съ н҃имь народъ многъ. съ орѫжиі. ı др’кол’ми; Сав. књ.: ı съnимъ народъ многъ. съ орѫжиемъ и жрьдьми.

VIII. Мар. јев.: 1) едини же отъ стоѭщихъ тоу слъıшавъше гла҃ахѫ; 2) ѵ҃лкъ единъ съхождааше отъ и҃ема въ ерихѫ; Зогр. јев.: 1) ѥ҃тери же отъ стоѭштихъ тоу. слъшавъ же гла҃хѫ; 2) ѵ҃къ ѥ҃теръ съхождааше отъ і҃лма въ ерихѫ; Сав. књ.: ѵ҃лкъ единъ съхождаше отъ иер҃слма въ е́рихѫ; 3) ѵ҃лкъ єтеръ створи вечерѫ велиѭ.

IX. Мар. јев.: і пришедъшоу емоу и҃сви на онъ полъ въ странѫ ѣерѣесинскѫ. сърѣтосте и дъва бѣсъна отъ жалии исходѫща люте ѕѣло. Зогр. јев.: ı пришьдъшюмоу на онъ полъ. въ странѫ ѣерѣесин’скѫ. сърѣтосте и дъва бѣсъна. отъ гребиштъ іхъ ісходѫшта люта ѕѣло;

X. Мар. јев.: **и отъвѣштавъ къ нимъ реүе. котораго васъ осълъ ли волъ ли въ стоуденьць впадетъ**; Зогр. јев.: 1) **і отъвѣштавъ реүе къ нимъ. которајго васъ. осьлъ ли. волъ ли. въ кладѧзь въпадетъ сѧ**; 2) **бѣ же тоү кладѧзь ієѣковль**; 3) **кладѧзь естъ глѫбокъ**;

XI. Мар. јев.: **прѣжде даже кокотъ не възгласитъ три кратъı отъврѣжеши сѧ мене**; Зогр. јев.: **пакъı же петръ отъвръже сѧ. і абие коүръ възгласи**;

XII. Мар. јев.: **тогда гл҃а ослабленоү моү въставъ возьми ложе твое. і иди въ домъ свои**; Зогр. јев.: **тъгда гл҃а ослабленоү моү. въставъ възьми одръ твои і иди въ домъ твои**;

XIII. Мар. јев.: **і не вьведи насъ въ напасть. нъ избави нъı отъ непријѣзни**; Зогр. јев.: **і не въведи насъ въ напасть. нъ ізбави нъı отъ непријѣзни**; Асеман. јев.: **и не въведи насъ въ искоүшение. нъ избави нъı ѿ лѫкаваго**;

XIV. Мар. јев.: **і приемъ тѣло иосифъ. обитъ є плащаницеѭ үистоѭ**; Зогр. јев.: **і приимъ тѣло іосифъ. обитъ є понѣвицеѭ үистоѭ**;

XV. Мар. јев.: 1) **і отъшедъши ѩдро отъ гроба съ страхомъ. и радостиѭ велиѭ**; 2) **изиди ѩдро**; Зогр. јев.: 1) **і отъшьдъши скоро отъ гроба. съ страхомъ і радостиѭ велиѭ**; 2) **скоро напиши.**

XVI. Мар. јев.: **і ѣко бъıстъ дьнь събраша сѧ старьци людьсции. і архиереи и кънижьници. і вѣсѧ і на сънмь свои**; Зогр. јев.: **і ѣко бъıстъ дьнь. събъраша сѧ старьци ѫдьсции. і архиѣреи і кънижьници. і вѣсѧ і на съборъ своі**;

XVII. Мар. јев.: **въпраша же годинъı отъ нихъ. въ кѫѭ соүлѣе емоү бъıстъ**; Зогр. јев.: **въпрашааше же үаса отъ нихъ. въ которъı соүлѣе емоү бъıстъ.**

XVIII. Мар. јев.: **и зълодѣа ового оубо о десноѭ а дроүгаго о шѫıѭ**; Зогр. јев.: **і зълодѣа. ового оубо ѻ деснѫѭ. а дроүгаего ѻ лѣвѫѭ распѫша.**

XIX. Мар. јев.: **и реүе бл҃гсна тъı въ женахъ. бл҃гслвнъ плодъ ѫтробъı твоеѭ**; Зогр. јев.: **и реүе бл҃гвна тъı въ женахъ. и бл҃гсвенъ плодъ үрѣва твоего.**

4. Упоредите наведене старословенске синониме (разврстане по врстама речи). Који су се од ових парова речи сачували у српском или неком другом словенском језику без суштинских промена? Које речи су претрпеле значајне промене и на који начин? Које су

се из њих изгубиле? Коју стилистичку обојеност имају данас сачувани синонимски редови и речи у њима?

именице: **веселиѥ : радость; заступьникъ : заштитьникъ, заступьникъ : избавитєль, заступьникъ : прибежиште; знамениѥ : чюдо; истина : рѣснота : правьда; крѣпость : сила; лихва : неправьда; ложе : одръ; людиѥ : ѩзъыци; отрасль : розга; подрѣжаниѥ : поношениѥ : поржганиѥ; пѫть : стьза; сѣно : трава; хотѣниѥ : желаниѥ;**

глаголи: **безаконъновати : съгрѣшити; възглаголати : рещи; въздрѣмати : оусъниѫти; вънюшити : оуслъышати; издръыти : ископати; искоушати : истѧзати; надѣѩти сѧ : оуповати; наставити : наоучити; обличити : прокаѕати; обълѣщи сѧ : одеждити сѧ; оставити : отъврѣщи : отъринѫти; погоубити : потрѣбити; познати : разоумѣти; поклонити сѧ : припасти; прити : пристѫпити; приложити сѧ : оуподобити сѧ; раздѣлити : размѣрити; съблюсти : съхранити; създати : сътворити; съкроушити : сломити; оубоѩти сѧ : оустрашити сѧ;**

придеви: **бєзоумѣнъ : неразоумливъ; ближьнии : искрьнъ; грѣшьнъ : законопрѣстѫпьнъ.**

5. Установите да ли су речи **завѣтъ** и **законъ** апсолутно синонимне (према подацима из СС: 225, 228):

завѣтъ, -а (реч се у стсл. споменицима среће 39 пута) – 1. „договор, уговор”: **сътворити милость съ о⟨тъ⟩ци нашими і помѣнѫти завѣтъ с⟨вѧ⟩тоі своі** Зогр., Мар. јев.; упор. и **скриня завѣта** – „ковчег завета”; **златѫ имѫшти кандилницѫ ветъхыи и новъыи завѣтъ** „Стари и Нови завет”, Ен. апост.; **нъ ми отьць ветъхоу завѣтоу не вѣдѣ нъ и сынъ по новоуоумоу завѣтоу**; 2. „наредба, заповест”: **нъ се что сътворимъ ѩко завѣтъ божии прѣстѫпихомъ** Супр. Речи сличног значења: **велѣниѥ, законъ, заповѣдь, повѣлениѥ;**

законъ, -а (> 200х) – 1. „закон, правило”: **мъı законъ имамъ и по законоу нашемоу длъжьнъ оумьрѣти** Зогр. јев. и др.; 2. „обичај”: **повелѣшѧ съвѧзати и по пѣрс҃ькоу законѹ** Супр.; 3. библ. „завет”: **ветъхъıи законъ**. Упоредите и: **завѣтъ, объıчаи, оуставъ; без закона**; упор. и **бѣзаконьнъ, безаконьникъ, законопрѣстѫпьнъ.**

6. У Синајском псалтиру забележен је велики број антонимичних парова речи од којих неке наводимо у доњем прегледу. Који се од ових парова сачувао у савременом српском или неком другом словенском језику? Који су се од ових парова раздвојили и зашто (не постоји појам, не постоји реч, изменила су се или изгубила значења и сл.)?

а) именице: **адъ : небо, вода : огнь, възлюбленіе : ненависть, възхъщеніе : правьда, възхожденіе : нисхожденіе, грѣшьникъ : правьдьнъ, дьнь : ноць, море : соуша, старость : юност;**

б) глаголи: **благословити : клѧти, блаждити : познати, възвеселити сѧ : въскрѣѣѣти, възискати : обрѣсти, възлюбити : възненавидѣти, въстати : пасти, въходити : исходити, дати : лишати, любити : ненавидѣти, оставити : приѧти, погоубити : хранити, разорити : създати, оубогати сѧ : оупъвати;**

в) придеви: **въисокъ : съмѣренъ, вѣрьнъ : пороченъ, грѣшьнъ : правьдьнъ, повиньнъ : чистъ;**

г) прилози: **вечеръ : заоутра.**

7. У наведеним реченицама нађите антониме. Настојте утврдити који су од наведених антонима прави (супротстављена су основна значења), а који контекстуални (супротстављена су секундарна или основна и секундарна значења).

оуклони сѧ отъ зъла и твои добро; тебе же творѧштю милостъинѫ. да не чюетъ шюица твоѣ. чьто творитъ десница твоѣ; ѣави же сѧ диаволъ о деснѫ дръжѧ мечь о левѫ же змии; и поставитъ овьца о деснѫ себе. а козьлишта о левѫ себе; мъноzи бо сѫтъ зъвании мало же избъранъıхъ; іже бо аште хоштетъ д⟨оу⟩шѫ своѫ съпасти погоубитъ ѫ; дѣвъ... пать же бѣ отъ нихъ боуи. і пать мѫдръ; слъньце сиѣетъ на зълаго. і на добраго; по истинѣ сии людие ѫродиви а не мѫдри; г҃ь испытаетъ правьднаго і нечъстіваго; рѣсте къ нимъ. чьто иштете живааго съ мрътвъıми; аште кто хоштетъ старѣи бъıти да бѫдетъ мьнии; въı отъ нижънихъ есте. азъ отъ въішънихъ есмъ; не трѣбоуѫтъ съдравии врача. нъ болѧштеи;

8. Нађите у примерима узетим из старословенских споменика антониме:

1) **не трѣбоуѫтъ съдравии врача. нъ болѧщеи**; 2) **и поставить овьца о деснѫ себе. а козьлища о шоуѫ**; 3) **десѧти дѣвъ ѭже приимъшѧ свѣтильникъı свѫ. изидошѧ противѫ женихоу. и невѣстѣ пать же бѣ отъ нихъ боуи и пать мѫдръ.**

боуѭѧ бо приимъша свѣтильникъı своѧ. не възмша съ собоѫ елѣа а мѫдрыѧ приѧша елѣи; 4) **никто же въливаѥть вина нова въ мѣхъı ветъхъı**; 5) **да бѫдѫть послѣдьнии пьр'вии. и пьр'вии послѣдьнии**; 6) **аштє както хоштєтъ по мнѣ їи ти да отъвръжетъ сѧ себє. їи да възъметъ крс̄тъ своі. по вса дни. їи ходитъ по мнѣ їже бо аштє хоштєтъ дш̄ѫ своѫ съпасти погоубитъ ѭ. їже а̏штє хоштєтъ погоубитъ дш̄ѫ своѫ. мене ради. тъ спе̄тъ ѭ**; 7) **пєѵаль ваша въ радость бѫдеть**; 8) **весєловати бо сѧ ѥ въ нь, а не плакати**; 9) **добрыи рабє ... въниди въ радость господи своєго.**

9. Одредите у којем семантичком односу стоје подвучене речи у првом, односно и другом стиху из Синајског псалтира:

г⟨осподь⟩и не <u>ѣростиѫ</u> твоеѫ обличи мне / ни <u>гнѣвомь</u> твимь покажи мене;

тако поженеши ѭ <u>боуреѫ</u> твоеѫ / и <u>гнѣвомь</u> твоимь смоутиши ѭ;

да веселѭтъ сѧ <u>н⟨є⟩б⟨є⟩са</u> / и радоуетъ сѧ <u>ꙁемлѣ</u>;

аште <u>въꙁыдѫ</u> на <u>н⟨є⟩бо</u> тъı тамо еси / аште <u>сънидѫ</u> во <u>адъ</u> тамо еси.

10. У Старословенском речнику (СС) се код већине речи на крају одређеног речничког чланка наводе речи са сличним значењима. Да ли су све оне синоними? Зашто се међу овим упућеницама налазе и речи које нису блиске по значењу са насловном речју? Чиме се може објаснити податак да неке речи немају ниједне друге речи на коју би упућивале? Анализирајте ради вежбања следећу грађу.

а) У речничком чланку за реч **ѭꙁъıкъ** упућено је на лексему **рѣчь**, а такође и на: **людиѥ, народъ; варваръ, поганинъ, поганъ; ѭꙁъıчьникъ** (СС: 807);

б) За реч **оуста** упућено је на **оустьна**, а за **оустьна** на **оуста** (СС: 746,749);

в) Речнички чланак за лексему **грътань** уопште нема упућеничку одредницу.

X. ЕТИМОЛОГИЈА

Етимологија је историјска лингвистичка дисциплина која истражује порекло, првобитни облик (корен, основу, етимон) и значење појединих речи, као и даљи развитак тог првобитног облика и значења кроз историју једног или више сродних језика. Циљ етимологије као савремене историјске дисциплине је истраживање: 1. у којем језику, 2. на којој његовој историјској етапи, 3. на основу које првобитне мотивације, 4. од које речи, односно основе, 5. по којем творбеном моделу и 6. с којим првобитним значењем је дата реч настала, а такође и 7. осветљавање путева и узрока мењања њеног првобитног облика и значења све до савремене етапе.

Етимолошка анализа подразумева одређена правила: а) најпре је неопходно да се реч датира (на којој хронолошкој етапи датог језика је први пут писано посведочена); б) утврђује се њен прајезички (прасловенски / праиндоевропски) *предложак* тј. облик из којег се претпоставља да је она проистекла; в) наводе се њене *паралеле* тј. одговарајуће речи у сродним језицима; г) прати се развој значења, уз навођење *семантичких паралела* (случајеви једнаког развитка значења код неког од синонима дате речи); д) бележе се деривати истог прајезичког корена (да би се пратио развитак нових значења); ђ) наводе се примери њене употребе у текстуалном и ширем (етнографском, историјском и сл.) контексту; е) приступа се реконструкцији њеног облика и значења у дописменом периоду на основу историјских и савремених потврда.

1. Прочитајте кратак извод из етимолошких речника са тумачењем прасловенских по пореклу лексема *гост* и *гусеница*. Обратите пажњу на структуру и састав ових речничких чланака: 1) заглавна реч; 2) навођење прве писане потврде (старословенски); 3) навођење сродних речи (паралела) из историје и савремене етапе словенских језика; 4) етимолошка реконструкција: указивање на прајезички (прасловенски) корен или основу, творбену структуру и значење, навођење паралела из сродних индоевропских језика, праћење могућих путева развитка секундарних значења, упућивање на сродне и структурно-семантички блиске лексеме итд.

****gostь***: стсл. **гость**, **-и,** грч. ξενος, φίλος, буг. *гост* „гост”, мак. *гостин* „гост”, срп./хрв. *гост* „гост”; арх. „странац”, слов. *gost* „гост”, чеш. *host* „гост”, слов. *host*’„гост”, г. луж. *hósć*, д. луж. *hósć* „гост”, пољ. *gość* „гост”, рус. *гость* „гост”, арх. „трговац”, укр.

гість „гост”, блр. *госць* „гост”. Прасловенско **gostь* сродно је са лат. *hostis*, гот. *gasts* 1. „гост”; 2. „странац” и грч. ξενος 1. „гост”; 2. „странац” (упор. *ксенофилија*). Секундарно се развило и значење „непријатељ”. Ове индоевропске паралеле су континуанти од праие. **ghostis*, чију основу коју налазимо и у ие. сложеници **ghost-pot-*, лат. *hospes/pitis*, стсл. **господь**, **-и** 1. „господар, старешина”; 2. „господ (Бог)”. Од праие. **dems potis* потиче и грч. сраслица δεςπότης „господар”. Прасл. **gospodь* је словенски назив за „господина, господара, носиоца власти и ауторитета; домаћин, гостопримац” који је у хришћанском контексту секундарно развио сакрално значење „Господ (Бог)” (упор. и срп. *господар, господин*).

gǫsenica: стсл. **гѫсеница** (Курц, 449; Бернекер, 304), струс. *гѫсеница*, *гѫсѣница* (Срезњевски I: 610), *юсеница* (Срезњевски III: 1629), рус. дијал. *гусéль*, *гусень* „воћна гусеница” (Даљ 1880, I: 409), укр. *гýсéниця*, *ýсениця*, бел. *гýсеніца*, пољ. *gąsienica*, *wąsienica*, *wąsionka*, пољ. дијал. *wąsiel*, *wąsielnica*, чеш. *housenka*, чеш. дијал. *housenice*, слов. *húsenica*, г. луж. *husańca*, д. луж. *guseńca*, *gusanica*, *guseńc*, *gusenica*, полаб. *võsanaica*, буг. *гъсéница*, булг. дијал. *гъсеница*, *гъсáнка* (Бугарски етимолошки речник), *въсéница* (застар.), с./х. *гȕсеница*, словенач. *vosênica*, *gosênica*. Праслов. **gǫsěnica* **gǫsěna*, **ǫsěnica*, **vsěnica* представља дериват од супстантивизираног придева **s-ena*, **vǫs-ěna* (пољск. диал. *wąsůna*, *wąsianka*, чешск. *gùsjena*), *vlǫsěnъ* „космат, длакав”, односно суфиксирану изведеницу (суф. *-en*) от **ǫsъ*, **vǫsъ*. Упоредите Славски, 265–266; а такође Миклошич, 223; Горјајев 1896, 207; Преображенски, I, 171; Фасмер, I, 477; Младенов, 118; Бугарски етимолошки речник , 304. „Назив овој врсти црва дат је по тој карактеристици да му је тело обрасло длакама.” (Булаховски, *Деэтимологизация*, 153–154).

Поводом иницијалног *г* постоје различита мишљења. Једни претпостављају да је оно резултат народне етимологије тј. аналогије или са стсл. **гѫштерица** (Фасмер, I, 477) – што Славски сматра да је мало вероватно (Славски, 266). Низ научника сматра ту појаву фонетском, изводећи протетичко *г* из *v* (Славски, 266, а такође Шахматов, *Очерк*, 33; Меје, 67; Кузнецов, *Комментарии к Мейе*, 431., итд.).

2. Анализирајте корпус потребан за етимолошку анализу старословенске лексеме **ꙁємлꙗ**, а потом одговорите на задата питања.

стсл. **ꙁємлꙗ**, стсрп. **ꙁємлꙗ** (од XII века), срп. *земља*, мак. *земја*, буг. *земя*, словен. *zemlja*; рус., укр. *земля*, блр. *зямля*; пољ. *ziemia*, чеш. *země*, слов. *zem*, горњолуж. и

доњолуж. *zemja*. Сродно са: лит. *žẽmė*, лет. *zeme*, лат. *humus* „тло, црница” (упор. придев *humilis* „низак, приземан; понизан” и именицу *homō* „човек”, оск. *humanus* „људи”) , грч. χθών (упор. митол. *хтонска божанства*), χαμαί (прил. „на земљи”) ⇐ прасл. ***zemja*** ⇐ праие. *$*d^h eg^{'h} om$- „оно што је доле; тло, подлога”.

Упор. и прасл. **ѕмиꙗ* *zmьja*, стсл. **ѕмиꙗ** „змија” (са нултим превојним степеном) у народној традицији позната као хтонска животиња; срп. дијал. *земљака, земљача, земљаника* „кромпир”, фраз. *пијан као (мајка) земља*; послов. *иде земља по земљи.*

1) Шта представљају речи написане латиничном транскрипцијом, обележене звездицом? Како се у етимологији назива дати прасловенски, односно праиндоевропски облик?

2) Како се називају речи потврђене у сродним словенским, односно индоевропским језицима?

3) Које фонетске особености уочавате у наведеним словенским паралелама? Постоје ли у српском језику деривати од нејотоване именичке основе?

4) Како објашњавате то да су у латинском језику именице са значењем „човек/људи” и „земља” изведене од истог прајезичког корена?

5) Шта значи наведени српски фразеологизам и пословица?

XI. ФРАЗЕОЛОГИЈА

У стсл. текстовима често се срећу устаљени изрази који изражавају једну представу, односно појам и који су по својој семантици једнаки значењу својих саставних делова: **боүѧ словеса** – „празнословље”, **водьнъıи тржд** – „болест”, **епископьскъıи съборъ** – „синод, сабор”. Неки од њих се употребљавају у пренесеном значењу добијајући карактеристике фразеологизма: **въꙁдвижниѥ крьста** (црквени празник), **божиꙗ вѣра** „религија”.

1. У наведеним ниже синтагмама нађите: 1) оне које поимамо као фразеологизме, нпр. **метати жрѣбиꙗ** „бацити коцку”; 2) оне које имају карактер устаљених израза, нпр. **гражштеѥ врѣмѧ**, **нѣделꙗ мѧсопоустьтнаꙗ**, **недѣлꙗ съıропоустьна**, **нѣдѣлꙗ цвѣтьнаꙗ** и др.

мъного глаголанию „празнословље”; **въ гнѣвѣ бъıти** „срдити се, гневити се”; **безъ грѣха** „безгрешан”; **велии (великъ) дьнь** „празник”; **жатва покаанига** „покајање”; **коуплю дѣıати** „трговати”; **масло дрѣвѣноу** „маслиново уље”; **метати каменик**; **изъ младъ ногътии** „од детињства”; **молитвѫ творити** „молити се”; **изъ мрьтвъıихъ въскрьснѫти** „из мртвих устати, ускрснути”; **мечь обоѭдоустръ** „двосекли мач”; **огнь вѣчнаа** „пакао”; **своима очима**, **старѣишина отьцемъ** „патријарх”.

2. Коју семантику и коју стислистичку функцију имају доле наведени стсл. фразеологизми у срп. јез. Поклапају ли се савремена значења са прећашњим:

1) *Блажени ништи духом:* **блажени ништии д⟨оу⟩хомь. ѣко тѣхъ ц⟨ѣса⟩р⟨ь⟩с⟨тво⟩ н⟨е⟩б⟨е⟩с⟨ьс⟩кое** Зогр.;

2) *Блудни син:* **приими нъı. ѣкоже и блѫдънааго с⟨ъı⟩на. і разбоиника** Син. еух.;

3) *Бацити камен на некога:* **о добрѣ дѣлѣ не мештаемъ каменѣ на тѧ** Зогр.

4) *Ставити прст у рану:* **аште не въложⷦ⟩ пръста моего въ ѣзвѫ гвоздиинѫѭ. не имѫ вѣръı** Мар.;

5) *У почетку беше реч:* **искони бѣаше слово. и слово бѣаше отъ б⟨ог⟩а. і б⟨ог⟩ъ бѣаше слово** Зогр.;

6) *Цару царево, богу божије:* **въздадите оубо кесарева кесареви. а бжиѣ богови** Мар.;

7) *Градити куле на песку:* **оуподобитъ сѧ мѫжоу боую. іжь съзъда храминѫ своѭ на пѣсъцѣ** Зогр.;

8) *Ко има уши нека чује:* **имѣıи оуши слъıшати да слъıшитъ** Зогр., Мар.;

9) *Камен на камену неће остати:* **не оставѧтъ камене на камени** Зогр., Мар.

3. Ниже су наведени цитати из споменика стсл. језика. Који се фразеолошки обрти још увек чувају у срп. језику и у којем облику?

1) **богъ. послѣжде же вьсѣхъ създа човѣка по образоу своемоу**; 2) **миръ вамъ. азъ есмь не боите сѧ**; 3) **остави мрътвъıѭ. погрести своѭ мрътвьцѧ**; 4) **лице къ лицоу. и оуста къ оустомъ глаголааше**; 5) **мъноꙁи бо сѫтъ ꙁвании мало же изъбранъıхъ**; 6) **ни помѣтаите бисеръ вашихъ прѣдъ свинiѣми**; 7) **о⟨ть⟩че отъпоусти імъ. не вѣдѧтъ бо сѧ чьто творитъ**; 8) **не въведи насъ въ іскоушениѥ**; 9) **иштете. і**

обрѧштете; **иштеѧи обрѣтаетъ**; 10) **оудобѣ бо естъ вельбѫждоу. сквозѣ иглинѣ оуши проити.**

4. У доле наведеним примерима нађите фразеологизме и наведите њихове могуће паралеле у српском језику.

1) **не оставѧтъ камене. на камени**; 2) **миръ имѣти междоу собоѭ**; 3) **дъшти вѣра твоѣ с⟨ъ⟩п⟨ас⟩е тѧ. иди съ миромъ**; 4) **изліите предъ нимъ ср⟨ъ⟩д⟨ь⟩ца ваша.**

5. Објасните које су значење имали ниже наведени старословенски фразеологизми:

1) *мудар као змија:* **бѫдѣте мѫдри. ꙗко змиѭ**; 2) *вук у овчјој кожи:* **блюдѣте сѧ отъ лъжепророкъ. иже приходѧть къ вамъ въ одежахъ овьчѫхъ ѭтрь же соуть влъци**; 3) *глас вапијућег у пустињи:* **азъ гласъ вопиѭщаѧго въ поустъıни**; 4) *заблудела овца:* **аще бѫдеть етероу дроугоумоу чл҃вкоу съто овьць. и заблюдитъ єдина отъ нихъ. не оставитъ ли девѧти десѧтъ на горах и ишъдъ ищеть заблѫдъшаѭ**; 5) *ко има уши да чује:* **имѣѭ и оуши слъıшати да слъıшитъ**; 6) *иштите и наћи ћете:* **ищите и обрѧщете**; 7) *књижевници и фарисеји:* **о горе вамъ кънигъчиѭ и фарисеи. лицемѣри**; 8) *много је званих, а мало изабраних:* **мънози бо сѫть зъвании. мало же избьранъıихъ**; 9) *не уливај младог вина у мехове старе:* **никто же въливаѥть вина нова въ мѣхъı ветъхъı**; 10) *нико није пророк у свом селу:* **никоторъı же пр҃рокъ приѭтъ есть въ отьчьствии своѥмь**; 11) *трнов венац:* **съплетъше трьновъ вѣньць**; 12) *хлеб насушни:* **хлѣбъ нашь насѫщьнъıи даждь намъ дьньсь.**

6. Анализирајте доле наведене српске фразеологизме. Који од њих су словенског порекла? Који су библијског порекла? По чему се фразеологизми прасловенског порекла разликују од старословенске фразеологије – по тематици, језичким цртама, сфери данашње употребе, стилистичкој нијанси? Који фразеологизми чувају карактеристичне особине старословенског језика (фонетске, морфолошке, творбене, лексичко-семантичке)? Који се од њих јављају ретко (архаизовани су)?

Изгрдити на пасја кола. Затварати очи (пред ким/чим). *Као на длану. На челу написано. Подвити реп. Хвататаи се за главу. Црно под ноктима.*

Алфа и омега. Блудни син. У трен ока. У зноју лица свог (трудити се). *Живети у облацима. Кушати са дрвета познања. Глас вапијућег у пустињи. Поклоњеном коњу се у зубе не гледа. Заблудела овца. Као зеницу ока* (чувати). *Цару царево, а Богу божије. Лакше је камили проћи кроз иглене уши... Мана небеска. Пасти с неба. Маслинова гранчица. Око*

за око, зуб за зуб. По образу и подобију. Содома и Гомора. Трнов венац. Тридесет сребрњака. Умити руке. Хлеб насушни. Ходање по мукама.

Бацити камен. Вавилонска кула. Да ме мине чаша ова. Обећана земља. Испити чашу до дна. Адски пород. Тражите и наћи ћете. Не знају шта чине. Кост кости. Не бацајте бисер пред свиње. Није од овога света. Носити крст. Ни за јоту. Нико није пророк у свом селу. Ништи духом. Градити куле на песку. Неверни Тома.

7. Велики број фразеологизама у стсл. језику је библијског порекла. Они се јављају као библијски цитати и носе стилистичку нијансу књишкости, високог, свечаног израза. Та стилистичка нијанса је у извесној мери сачувана и у савременом српском језику. Међутим, неки фразеологизми су изгубили везу са овим високим религиозно-култним стилом и постали стилистички неутрални или, пак, иронични. Који из наведених фразеологизама чувају траг високог стила стсл. писмености, а који су стилистички неутрални?

Нпр.: *Блажени ништи духом. Блудни син. Вавилонска кула. Вук у овчијој кожи. Глас вапијућег у пустињи. Да ме мине чаша ова. Чекати као ману небеску. Заблудела овца. Жртвени јарац.*

10. Пронађите у књижевности и новинарству, односно публицистици примере где су старословенски фразеологизми добили ироничну, шаљиву, подругљиву стилистичку нијансу или су на други начин били преосмишљени.

СИНТАКСА

I. ОСНОВНИ РЕЧЕНИЧНИ КОНСТИТУЕНТИ

1.1. СУБЈЕКАТ

1. Нађите субјекте у следећим реченицама и одредите језичке јединице којима се он могао исказати:

а) 1) **оу҃лвкъ єдинъ сътвори вєчєрѭ вєлиѭ и зъва мъногы**; 2) **тогда разгнѣвавъ сѧ господинъ домоу рєчє рабоу своємоу.**

б) 1) **како тъı отъ мєнє пити просиши**; 2) **азъ же посълахъ въı жатъ**; 3) **инъ ѥсть сѣıи и инъ ѥсть жьнѭи**; 4) **и тъ научать лишати сѧ**; 5) **онъ же въставъ поıатъ отроуа и матєрь ѥго.** 6) **ова оубо падоша при пѫти ... дроуга же падоша на каменихъ.**

в) 1) **нє трѣбоуѭтъ съдравии враua**; 2) **а боуѭ рѣшѧ мѫдрымъ**; 3) **правъдънъıи же ... тихо братоу рєчє**; 4) **отъвѣшташа же мѫдрыѭ глаголѭштѧ.**

г) 1) **градъı къ мънѣ нє иматъ възалкати**; 2) **ѣко видѧштє нє видатъ і слъıшѧштє нє слъıшатъ**; 3) **оуже и жьнѭ и мьздѫ примьть и собираѥть плодъ**; 4) **ходи въ тьмѣ нє вѣсть камо идеть**; 5) **сє изиде сѣıи да сѣетъ.**

д) 1) **сърѣтостє и дъва вѣсъна отъ гребиштъ їхъ їсходѧшта люта зѣло**; 2) **ѣдъшихъ же бѣаше мѫжь пать тысѫштъ**; 3) **пать же бѣ отъ нихъ боуи и пать мѫдръ**; 4) **коликоу наимьникъ о҃ца моѥго избъıваѭть хлѣбъı.**

2. У доле наведеним реченицама нађите субјекат. Одредите којим врстама речи је он могао да буде изражен.

нє трѣбоуѭтъ съдравии врача. нъ болѧштии; оученици идоша въспать и падѫ на ꙁеми; въси видѧштеи начънѫтъ рѫгати сѧ емоу; и вьсѣкъ слъıшѧи словеса моѣ си и не творѧи ихъ. оуподобитъ сѧ мѫжоу боую; и слъıшавъше десать начѧша негодовати; і прогнѣвавъ сѧ господь его прѣдастъ и мѫчителемъ; съвѣтъ сътворишѧ вси архиереи и старьци; тогда праведъни просвѣтатъ сѧ ѣко слънъце; и абье сьбьраша сѧ мноꙁи; смоковьницѫ имѣаше етеръ въ виноградѣ своемь. въсажденѫ; приде една отъ рабъıѭ архиереовъ; както отъ васъ иматъ дроугъ и идетъ къ немоу полоуношти; і мноꙁи богатии вьмѣтаахѫ многа; и ѣша вси и насъıтишѧ сѧ; пръвъ съꙁъданъ бъıстъ; ѣдъшиіхъ же бѣ хлѣбъı пать тысѫштъ

мѫжь; і никъто же не можаашетъ отъвѣштати емоу словесе; блаженъıи же призвавъ слоугѫ своего глагола ємоу.

2. Којим је падежом исказан субјекат у наведеним примерима:

а) добрѣе бо ти естъ да погıблетъ единъ оудъ твоихъ; б) не възможьно естъ пр҃коу погıбнѫти кромѣ іер҃ма; в) повелѣно ти естъ гла҃ти себе ради.

1.2. ПРЕДИКАТ

Прост предикат

У наведеним ниже реченицама нађите прост предикат и одредите начин његовог изражавања (облик глагола – прост/сложен, време/начин, лице, број):

1) како тъı отъ мене пити просиши; 2) остави же водоносъ свои жена и иде въ градъ; 3) и абие оустрьми сѧ стадо овьчѧ по брѣгоу въ море ї оумрѣшѧ и оутопишѧ въ водахъ; 4) ѵловѣкъ бѣ домовитъ іже насади виноградъ і оплотомъ ї огради і ископа в немь тоуило і съзъда въ немъ стлъпъ; 5) молıаахѫ и оуѵеници ѥго; 6) змии бѣше въ водахъ; 7) дивлѣахѫ же вьси; 8) мнози бо лъжисъвѣдѣтельствоваахѫ на нь; 9) въ грѣсѣхъ тъı родилъ сѧ еси весь. и тъı ли нъı оуѵиши; 10) господи. дъва таланта ми кси прѣдалъ; 11) оуѵеници бо ѥго ошьли бѣахѫ въ градъ; 12) братъ сь мрьтвъ бѣ и оживѣ. изгъıбль бѣ и обрѣте сѧ. 13) придѫ же воіни. и пръвоумоу прѣбишѧ голѣни и дроугоумоу пропѧтоумоу съ ѥ̂имь; 14) что хоштеши ми дати и аꙁъ вамъ прѣдамь и; 15) мъı с вами праꙁьдноуѥмъ; 16) сѫпрѫгъ воловънъıихъ коупихъ пѧть. и гремдѫ искоуситъ ихъ; 17) далъ еси веселье въ сръдци моемъ; 18) и тогда начьнеши съ стоудомъ послѣдьнее мѣсто дрьжати; 19) аште бъисте любили мѧ въꙁрадовати сѧ бъисте; 20) покажите и нъınѣ единогласьѥ и покрите сѧ въкоупѣ; 21) по приключаю же иререи съхождааше пѫтемь тѣмь; 22) аште би бъıлъ пророкъ. вѣдѣлъ би оубо кто и какава жена прикасаатъ сѧ емь.

Сложени предикат

1. У наведеним ниже реченицама нађите сложене предикате и одредите из којих се јединица они састоје:

1) **како могѫ азъ сътворити непрѣзнноѥ дѣло**; 2) **начѧтъ имъ гл҃ати. еже хотѣаше бъıти емоу**; 3) **и тъ начѧтъ лишати сѧ**; 4) **хотѣаше своима очима видѣти аште то ѥстъ тако.**

2. Сложени предикат имају и конструкције са финитним облицима помоћног глагола **бъıти** и облицима активних партиципа презента. Они се обично јављају у неодређеном виду, а ако стоје у одређеном, онда су супстантивизирани. Таква аналитичка конструкција има функцију синтетичних глаголских облика. У следећим примерима пронађи ове перифрастичне предикатске конструкције:

испъıтаите кънигъı ꙗко въı мьните въ нихъ имѣти животъ вѣчьнъıи и тъı сѫтъ съвѣдѣтельствоующиѧ о мьнѣ; и бъıстъ въ единъ отъ дьнь и тъ бѣ оучѧ и бѣахѫ сѣдѧште фарисеи.

3. У ниже наведеним примерима утврдите којим граматичким средствима су исказани сложени предикати:

имѣѧи невѣстѫ женихъ естъ; бѣ же іоанъ обльченъ власъı вельбѫждь; верьнъı въ малѣ. ı въ мнозѣ вѣрьнъ естъ; и бъıвъ ѕ҃ı҃. лѣтъ сиротоѭ отъ родитель оставьıнъ бъıстъ; и ѥже въпрашаѭши имене моѥго. то и то чоудьно ѥстъ. обаче азъ ѥсмъ оубогъıи; твоꙗ же сѫтъ вьсѣ. небеськаѣ ı земльсакѣ г҃и; не мати ли его нарицаетъ сѧ мариѣ; свѣтильникъ тѣлоу естъ око; нѣсмь достоинъ да въ домъ мои вънидеши. нъ ткмо рьци слово. ицѣлѣетъ отрокъ мои.

4. Коју особеност употребе сложеног предиката запажате у доле наведеним примерима:

пришьдъше поклонишѧ сѧ емоу глѫште. въ істинѫ сн҃ъ б҃жи еси; пилатъ. приимъ водѫ оумъı рѫцѣ прѣдъ народомь. гл҃ѧ неповиньнъ есмь отъ кръве сего правьдьника; позде же бъıвъшю. пристѫпишѧ къ емоу оученици его глѭ҃ште поусто естъ мѣсто; и азъ ѥсмь вашего племене. штоуждь же васъ дѣломъ; мнози бо сѫтъ зъвании. мало же избранъıхъ.

Копулативни предикат

У старословенском језику, као и у савременом српском, функцију споне (копуле) вршио је глагол **ѥсмь/бъıти.** У ниже наведеним примерима пронађите копулативне предикате и одредите тип језичке јединице која има функцију копулативног предикатива:

а) 1) **онъ бѣ свѣтильникъ горѧ и свѣтѧ**; 2) **старѣишина бѣхъ корабникомъ**; 3) **блаженъı григории ... цръноризъцъ бѣ**; 4) **бѫди ми помоштьникъ**; 5) **виждѫ пророкъ кси тъı**; 6) **азъ ѥсмь свѣтъ вьсемоу мироу**; 7) **нѣси дроугъ кесареви**; 8) **въı ѥстѥ соль земли.**

б) 1) **поусто есть мѣсто**; 2) **азъ благъ ѥсмъ**; 3) **блага естъ милость твоꙗ**; 4) **пѥуальна доуша моꙗ ѥсть**; 5) **да видѫцтеи слѣпи бѫдѫть**; 6) **и сиротоѭ дѣтишть нѥ бѫдеть**; 7) **съвѣдѣтельство моѥ нѣстъ істинъно**; 8) **око твоѥ лѫкаво естъ**; 9) **чловѣкъ единъ бѣ богатъ**; 10) **чловѣкъ бѣ домовитъ**; 11) **сънъ мои сь мрьтвъ бѣ**;

в) 1) **моѥ брашьно ѥсть**; 2) **самъ азъ ѥсмь**; 3) **къто сь ѥсть**; 4) **и тъı отъ нихъ кси**; 5) **и вьса моꙗ твоꙗ сѫть.**

г) 1) **инъ ѥсть сѣѩи и инъ ѥсть жьнѭи**; 2) **бъıстъ иоанъ крьстѧ въ поустъıни**; 3) **къто ѥсть глаголѭи.**

д) **тоу боудетъ плачь и скрьжьтъ зѫбомъ.**

ђ) 1) **чьто съмѫщени естѥ**; 2) **кгда зъванъ бѫдеши на бракъ нѥ сѧди на прѣдьнимь мѣстѣ**; 3) **бѫдете ненавидими всѣми ѩзъıкъı**; 4) **въчера за оухо оударенъ бъıваашѥ**; 5) **дьнесь пакъı въıпоуштенъ бъıстъ.**

Слагање предиката са субјектом

1. У некима од наведених примера предикат конгруира са субјектом у броју. Објасните случајеве одступања.

1) **многъ народъ отъ галилеѭ по ѥмь идошѧ**; 2) **вѣсь градъ изидѫ**; 3) **братиꙗ же пристѫпивьше падошѧ**; 4) **и всь народъ на помории стоѣше**; 5) **и бѣ вьсь градъ събралъ сѧ къ двьремъ**; 6) **и се вьсь град изиде противѫ исоусови и видѣвъше и молишѧ.**

2. Окарактеришите особености слагања предиката са субјектом по обрасцима узетим из старословенских споменика:

1) **елико сѧ прикоснѫшѧ емь**; 2) **пѧть ихъ рѣшѧ**; 3) **вьсь народъ бѣшѧ при мори**; 4) **се естъ кръвь моѣ**; 5) **и молишѧ всь народъ. области ѣерьѣесиньскъıѭ отити отъ нихъ**; 6) **колико зълодѣискѫ сьмрьть приѧшѧ**; 7) **се естъ христосъ**; 8) **къто сѫтъ**

братриѣ моѣ; 9) **рекоша же къ немоу братриѣ его**; 10) **не десѧть ли иштистиша сѧ. а девѧть како не обрѣтоша сѧ.**

3. У доле наведеним примерима нађите субјекат и предикат. У којим се конгруентним категоријама (лице, број, род) предикати слажу са именицама у функцији субјекта:

1) **приде исоусъ і оучєници єго**; 2) **бѣ иосифъ и мати єго ючдшта**; 3) **і възиде тръниє и подави ѣ**; 4) **милъ ми єси народъ сь. ѣко юже три дьни присѣдѧть мьнѣ. и нє имѫть чєсо ѣсти. і аштє отпоуштѫ ѭ нє ѣдъша въ домъı своѧ. ослабѣѭтъ на пѫти. дроуѕии бо ихъ изъ далєчє сѫтъ пришъли**; 5) **ї сє вєсь градъ їзиде противѫ ісоусови ї видѣвъше и молиша**; 6) **вєсь градъ изидѫ**; 7) **мъногъ народъ отъ галилеѩ по нємь идоша.**

1.3. ОБЈЕКАТ

1. Одредите функције акузатива и генитива који стоје уз наведене прелазне глаголе. У којим случајевима генитив има функцију правог објекта?

1) **чловєкъ бѣ домовитъ иже насади виноградъ и оплотомъ и гради и ископа вь нємь тоучило и съзъда въ нємъ стлъпъ**; 2) **вино ново въ мѣхъı новъı въливаѭтъ**; 3) **нє въливѫтъ вина нова въ мѣхъı вєтъхъı**; 4) **нє имамъ кьдє събрати плодъ моихъ**; 5) **въкоуси вина бъıвъшааго отъ водъı**; 6) **и приде иштѧ плода на неи**; 7) **овьцѧ моѩ гласа моєго слоушаѭтъ**; 8) **нє достоитъ тєбѣ имѣти женъı филипа братра своєго.**

2. У наведеним ниже реченицама нађите прави објекат и глагол којег он допуњује. Одредите случајеве поклапања са српским језиком, као и разлике у односу на њега.

1) **и иѕмѣнишѧ славѫ его. въ образѣ телъца ѣдѫшта сѣно**; 2) **приде видѣтъ гроба**; 3) **глагола емоу петръ не оумъıкѣши ногоу моею вьвѣкъ**; 4) **никомоуже отъ чловѣкъ да не творитє пакости**; 5) **по томь гл҃а томѣ. принеси пръстъ твои. да не възвратитъ сѧ вьѕѧтъ ризъ своихъ**; 6) **а тъı гнѣва своємоу братроу. не можеши отъпоустити**; 7) **възложи рѫцѣ на очи его**; 8) **і ведоша и҃са къ архиереоу каіфѣ. і сънидѫ сѧ къ немоу вси архиереі. і старьци. і кънижьници**; 9) **с҃нъ бо члc҃къı не иматъ къде главъı подъклонити**; 10) **и простьръ рѫкѫ своѭ на оученикъı своѩ**; 11) **посъла и на села своѩ пастъ свинии.**

3. Који падеж врши функцију правог објекта у супинским конструкцијама типа: **тоуне приде х҃ъ пролитъ кръве своеѭ; приде жена отъ самариѭ почрѣтъ водъı.**

4. Нађите објекте и одредите да ли су они прави или неправи. Којим падежима су они изражени? Има ли разлике према стању у српском језику?

1) **въꙁьмъ масло отъ того жде кандила**; 2) **и се львъ идѣаше на сьрѫштѫ нама**; 3) **не имамъ къде събьрати плодъ моихъ**; 4) **егда твориши обѣдъ ли вечерѭ. не ꙁови дроугъ твоихъ. ни братриѭ твоеѭ. ни рождениѣ твоего. ни сѫсѣдъ богатъ**; 5) **аште бъı вѣдѣлъ г҃нъ храминъı. въ къıи часъ тать придетъ. вѣдѣлъ оубо би и не далъ би подъкопати домоу своего**; 6) **милостівъ і штедръ г҃ь пиштѫ далъ естъ болѭштиімъ сѭ его**; 7) **исоусъ же отиде съ оученикъı своими къ морю**; 8) **въꙁврати сѧ не дошьдъ рѣкъı**; 9) **шьдъ же къ г҃оу молитвѫ сътворѭ ꙁа въı.**

5. У којем падежу или предлошко-падежној конструкцији стоји објекат уз глаголе: а) говорења: 1) **рєүє же о҃тъ рабомъ своимъ**; 2) **она же ишедъши рєүє къ матєри своєи**; б) емоционалних процеса и стања: 1) **гнѫшаетъ сѧ которьнааго гласа ихъ**; 2) **чоудишѧ сѧ емоу**; 3) **не оубоите сѧ отъ оубиваѭштиихъ тѣло**; 4) **дивлѣахѫ сѧ народи о оученіи его**; в) опажања: 1) **послоушаетъ гласа моего**; 2) **женъı ... ꙁьрѫште сихъ**; 3) **съмотрите цвѣтъ селънъıхъ**; г) интелектуалних радњи: 1) **лепо естъ раꙁоумѣти о семь**; 2) **пооучѫ сѧ въ оправданиихъ твоихъ.**

6. И неке неноминалне форме могу имати функцију објекта. Одредите их у следећим примерима: 1) **аꙁъ повелѫ врачемъ ицѣлити тѧ**; 2) **г҃и виждь ѣко пророкъ еси тъı.**

1.4. ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ

Прилошке одредбе за место

У функцији прилошких одредби за место јављају се прилози (**сьде, некъде, сѣмо, вьсьде, ѫможе** итд.), падежи и предлошко-падежне конструкције.

1. Једна од семантичких опозиција у прилошкој детерминацији места је статичко (место на којем се нешто налази/дешава), односно динамичко (место као циљ кретања) одређење места. Размотрите наведене примере и утврдите који падежи тј. предлошко-падежне конструкције носе ова значења. Закључите да ли је ова семантичка опозиција била морфолошки јасно разграничена.

1) да въселиѫ сѧ въ домъ гн҃ь; 2) лепотѫ възложи на ю҃ь; 3) падоша въ трьнии; 4) прѣстолъ его на ꙁемли повръже; 5) да под кровъ мои вънидеши; 6) поимъше его воини ведоша на брѣгъ рѣкы; 7) паджтъ сѩ подъ ногама моима.

2. Одредите падеже и предлошко-падежне конструкције које имају функцију адвербијалне детерминације места:

1) ꙗко сѫтъ съхраненъı кости нашѧ семь мѣстѣ; 2) оутапаахѫ въ мори; 3) бѣ же сънъ его старѣи на селѣ; 4) възлюбленъ бъıстъ и живъıи междоу грѣшьникъı (среће се и посрѣдѣ грѣшьникъ); 5) по вьсеи ꙁемл҃и слава твоѣ; 6) сѣдѣаше о немь народъ; 7) вьсь народъ и бѣшѧ при мори; 8) ꙁади ꙁа вьсѣми стоѩ; 9) ꙁа неже тъ бѣ близъ и҃лма; 10) сѣдѧшти прѣмо гробоу; 11) сии окръстъ оучителꙗ дроужина; 12) и видѣ дъва аг҃гла... сѣдѧшта единого оу главъı и единого оу ногоу.

3. Нађите прилошке одредбе за место. Којим падежима се оне изражавају?

поимъше же его воини ведошѧ надъ брѣгъ рѣкъı; нъ все то подъ ноꙁѣ подъложивъ прѣштениѥ съ вьꙁвитиимъ сьмѣсивъ; вьꙁиде на горѫ помолитъ сѧ; се ꙁвѣꙁда ѩже вїдѣшѧ на въстоцѣ; и потомъ женѫ оубо поусти вь женьскъıи манастъıрь; мѫжи боголюбиви и христолюбиви. вьслѣдьствовавъше ихъ пѫтьмь; и идѫ етери отъ насъ къ гробоу; ишъдъшоу же емоу прѣдъ врата; не въ ѥдномь мѣстѣ сѧ ꙁатворьше. нъ въ многа мѣста сѫште; петръ же идѣаше по немь иꙁ далече. до двора архиереова; не въходѧи двьрьми въ дворъ овьчии. тать естъ і раꙁбоиникъ. а въходѧи двьрьми. пастъıрь естъ овьцамъ; и видѣвъ ѣко мъногъ народъ грѧдетъ къ немоу; видѣ. искочивъша ис кръчага дъва мрачна люта; въ нь же коліждо градъ ли въ вьсь вънидете; съпаде коумиръ съ мѣста своѥго; пришедъ ста на брѣꙁѣ рекъı.

Прилошке одредбе за време

У функцији прилошких одредби за време јављају се прилози (нъıнѩ, абиѥ, вьчера итд.), слободни падежи и предлошко-падежне конструкције којима се одређује време када се радња врши, указује на време трајања радње, као и на то да ли се она врши унутар или ван датог временског опсега и сл.

Одредите падеже и предлошко-падежне конструкције које имају функцију адвербијалне детерминације времена: 1) пьсано т҃ септѧбра; 2) възврати сѧ третии

дьнь; 3) въ тъ дьнь повелѣ изъвести ѩ ис темницѧ; 4) и ищѣлѣ отрокъ томь часѣ; 5) авитъ сѧ има на прѣломьѥнии хлѣба; 6) при четвръттѣи стражи ноцьнѣи; 7) оученици его ноциѫ пришьдъше; 8) да въкоуситъ подъ вечеръ мало кашицѧ; 9) възлюбилъ мѧ еси прѣжде съложенитѣ всего мира; 10) наставъниче об ноць вьсѫ троуждьше сѧ; 11) отъ того часа поѩтъ ѩ оученикъ въ своѣ си; 12) по всѧ дьни сѣдѣхъ съ вами. 13) и нє по мноꙁѣхъ дънєхъ сьбьравъ вьсє мьніи сн҃ъ отиде на странѫ далєѵє; 14) по въскръсновєнии єго. вънидошѧ въ ст҃ъı градъ.

Прилошке одредбе за начин

У функцији прилошких одредби за начин јављају се деадјективни прилози (**добрѣ**, **весело** итд.), слободни падежи и предлошко-падежне конструкције. Њима се изриче квалификација вршења радње, могу имати социјативно и инструментално значење, одређивати глаголску радњу по мери и степену, указивати на околности вршења радње и сл.

Одредите падеже и предлошко-падежне конструкције које имају функцију адвербијалне детерминације начина:

1) начьнеши съ стоудомь послѣдьнее мѣсто дрьжати; 2) въ мноꙁѣ неправедьнъ естъ; 3) дати жрътвѫ по реченоумоу въ ꙁаконѣ; 4) прискръбъна естъ дш҃а моѣ до съмръти; 5) что бо дастъ члв҃къ измѣнѫ ꙁа дш҃ѫ своѭ; 6) копиемь емоу ребра прободе; 7) вьсь бо пѫть на колѣхъ веꙁомь бѣаше; 8) въсхвалѫ б҃а моего съ пѣсниѫ; 9) мъı отъ любодѣанитѣ нѣсмъ рождени; 10) да прославитъ сѧ имѧ твоє мноѫ оубогъıимь рабомь твоимь; 11) посълахъ въı беꙁъ вълагалишта и бес пиръı;

Прилошке одредбе за узрок

Одредите падеже и предлошко-падежне конструкције које имају функцију адвербијалне детерминације узрока:

1) и въꙁиде дъımъ гнѣвомь его; 2) страхомь непристѫпнъıѭ славъı твоеѭ; 3) отъ страха въꙁъпишѧ; лъжѫще мене ради; 4) погъıбѫ ꙁа беꙁаконениѥ свое; 5) поустити женѫ своѭ на всакѫ винѫ; 6) о добрѣ дѣлѣ не мещемъ каменитѣ на тѧ.

Прилошке одредбе за циљ односно сврху

Одредите падеже и предлошко-падежне конструкције које имају функцију адвербијалне детерминације циља:

1) **дш҃а моꙗ томоу живетъ**; 2) **видите нивы ѣко плавы сѫтъ къ жатвѣ**; 3) **въметѣте мрѣжѫ вашѫ въ ловитвѫ**; 4) **ꙁа освѧ҃ение вьсѣхъ насъ помолимъ сѧ**; 5) **болѣꙁнь нестъ къ смрьти нъ о славѣ бж҃ии.**

Прилошке одредбе – задаци за утврђивање градива

1. У доле наведеним примерима нађите прилошке одредбе и одредите начин на који се оне изражавају. Одредите врсту сваке од тих одредби.

1) **бысть нѣкыи отъшълыць вь весньмь градѣ**; 2) **ископа вь немь тоуило и съзъда вь немь стлъпъ**; 3) **петръ же вынѣ сѣдѣаше на дворѣ**; 4) **и исцѣлѣ отрокъ томь оусѣ**; 5) **и идетъ къ немоу полоуноштии и реуетъ емоу**; 6) **доидетъ мѣста того**; 7) **онъ же въставъ поѭтъ отроуѧ и матерь его ноштьѭ и отиде въ егип'тъ**; 8) **трьми дьньми создати ѭ**; 9) **и абие посълавъ цѣсарь воина**; 10) **и ставъши зади при ногоу его**; 11) **изиди ѣдро на распѫтиѣ и стъгнъı града**; 12) **и въ сласть его послоушааше.**

2. У доле наведеним примерима нађите прилошке одредбе и одредите њихове врсте:

тако и въı вынѣѫдоу оубо авлѣате сѧ чл҃вкомъ праведьни; і абие въходѫшта вь нѫѭ обрѫштета жрѣбецъ привѧꙁанъ; они же ишьдъше проповѣдѣшѧ въсѫдѣ; нѣстъ ми льꙁѣ инамо ити раꙁвѣ сьде; въистинѫ отъ нихъ еси; приведи ми сынъ твои сѣмо; и искони мѫжскъ полъ и женескъ. сътворилъ естъ; что оубо владыка. добрѣ рабе благъıи рече; прилежно молитвѫ богови приношааше; овогда же борѫ сѧ овогда же лестьми льстѫ градъ прѣѧ.

3. У наведеним ниже примерима нађите беспредлошке прилошке конструкције и одредите њихово значење. Упоредите их са њиховим паралелама у савременом српском језику. Обратите пажњу на сличности и разлике у семантици и структури тих конструкција.

въı веселите сѧ смѣхом. аꙁъ же пѣтиюмъ; да не бѫдетъ бѣство ваше ꙁимѣ ни въ соботѫ; шедъши домови обрѣте отроковицѫ лежештѫ на одрѣ; оугождѫ прѣдъ

г҃мь странѣ живъıихъ; и вьсь миръ трѧсѧшть сѧ страхомь; и искааше видѣти и҃са както естъ. і не можааше народомъ; се цѣсарь твои грѧдетъ ти правьдивъ.

4. Нађите прилошке одредбе. Одредите њихове типове и начин њиховог изражавања. Које од њих одговарају савременом српском језику?

а) въ тъı дьни пакъı мъногоу сѫштоу народоу. призъвавъ оученикъı своıѧ и҃съ; слъıша адама о҃тча домоу испадъша; и абие посълавъ цѣсарь воина; ноштиѫ х҃ъ въ вітлѣомѣ раждаетъ сѧ; изъгнашѧ ѧ изъ събора цръкъвънааго; петръ же вынѣ сѣдѣаше на дворѣ; тъгда г҃ла оученикомъ своıмъ; покорі люди намъ. і ѩзъıкъı подъ ногъı нашıѧ; ѣкоже бо мъни ісходитъ отъ въстокъ. і авлѣатъ сѧ до западъ; и вьсѫ зимѫ поливаѭштемъ намъ. ѥдва. възмогошѧ сѧ приѧти садове; похвална оубо ѥстъ твоıа любъı. нъ паче похвалено доуши твоѥи дрьзновениѥ.

б) не прѣжде ли отъ мене посъланъ бъıстъ. къ захарии жръцоу; ютро же възвращтъ сѧ въ градъ вьзалка. и растръзавъше ризъı ѥмоу отъ въıѧ до ногоу; множицеѭ въпадаетъ въ огнь. и множицеѭ въ водѫ; отъвали камень і сѣдѣаше на ѥмъ; пришедъ и видѣвъ и мимо иде; дьньсь сѫшта а оутрѣ оумираѭшта; повелѣшѧ слоугамъ привести прѣдъ лица ихъ свѧтааго варахисиона; приде къ нимъ полѥмъ; не обрѣтъша кѫдоу вънести. народа ради; пристѫпишѧ оученици къ и҃сви единомоу; и ископа въ ѥмь. точило и созъда въ немъ стлъпъ; мокръı бишѧ ногъı нашѧ кръвьıѭ нашеѭ; не възвратишѧ сѧ къ иродоу. нъ инѣмь пѫтемъ отідѫ. въ странѫ своѭ; привали камень на двьри гроба.

1.5. АТРИБУТ

1. У ниже наведеним примерима нађите атрибуте и утврдите којом врстом речи се они изражавају.

1) слъıшатъ прѣмѫдрости соломона; 2) въ оно врѣмѧ законьникъ ѥтеръ приде; 3) ицѣлє отърокъ єго въ тъ ѵасъ; 4) и варити на ономъ полоу; 5) съвѣдѣтельство всѣмъ ѧзъıкомъ; 6) и въврьгнѫ ѩ въ пєщь огньнѫ; 7) по приклюѵаю же иереи ѥтеръ съхождааше пѫтємь тѣмь; 8) приде въ градъ самарєискъ; 9) въıше того есть закона тѣлєснааго; 10) даждь ми достоинѫѭ ѵѭсть имѣниа.

2. Која врста речи у наведеним примерима има функцију атрибутске одредбе: 1) июдеи приходѫштеи емоу; 2) се естъ тѣло мое даемое за въı.

3. У наведеним примерима одредите падеж у којем стоји именица у адноминалној атрибутској функцији: 1) **и бѣ на сънъмиштн ихъ. чк҃ъ нечистомь доухомь**; 2) **чк҃ъ етеръ добра рода.**

4. На основу наведених примера утврдите како се у старословенском језику исказивало значење посесивности:

а) 1) **бѣ бо тоу стѫденьць иаковль**; 2) **обрѣтохомъ їс҃а сн҃а иосифова**; 3) **петръ же идѣаше по немь издалеуе до двора архиереова**;

б) 1) **придетъ господинъ раба того**; 2) **главы иоана крститела**; 3) **не достоитъ тебѣ имѣти женъı филипа братра своего**; 4) **призъваша родителa того прозьрѣвъшааго**;

в) 1) **пришедъше раби господиноу**; 2) **занє єстъ дроугъ емоу**; 3) **дроугъ ми придє**; 4) **лицє отьцю ми**; 5) **аще бъı вѣдѣлъ господинъ храмоу.**

5. Одредите начин изражавања категорије посесивности у стсл. језику. У чему се она разликује од стања које срећемо у српском језику?

пласа дъшти иродѣдина по срѣдѣ; рѫка грѣшьніча да не подвижітъ мене; и съкръı съребро г҃на своего; придѫ въ домъ симоновъ и аньдрѣовъ тьшта же симонова лежааше огнемь жегома; иоанъ имѣаше ризѫ своѭ. отъ власъ вельбѫжды; храмъ молитвѣ наречетъ са; ѣкоже бо въ дьни ноевъı. тако бѫдетъ і въ дьни с҃на чск҃аго; симонъ же петръ имъı ножь извлѣче і. і оудари архиереова раба; приближивъше же са къ домоу ст҃аго оудари вь двьри.

6. Преведите дате реченице на савремени српски језик. Упоредите средства за изражавање посесивности у та два језика. Који начин преовлађује у старословенском?

а дроугъ жениховъ стоѭ и послоушаѭ его; нъ ѣко прахъ егоже възмѣтаетъ вѣтръ отъ лица земльѭ; въı же сътвористе и врътъпъ разбоиникомъ; и вьниде в домъ захариинъ; приде же и вьзатъ тѣло ісоусово; молите са оубо г҃ноу жатвѣ; бъıстъ ѣко оуслъıша елисаветъ цѣлование мариино; приближи са къ вратомъ града; съпаси мѧ отъ оустъ львовъ; се чк҃ъ ждьца и пивьца. мъздоимьцемъ. дроугъ і дроугъ мъıтаремъ и грѣшьникомъ; пришьдъ ис҃ъ въ домъ петровъ.

7. Нађите атрибуте. Укажите на њихов тип (конгруентни/неконгруентни) и врсту речи којом су изражени:

приближааше же сѧ праꙁдьникъ опрѣснъкъ. нарицаемъı пасха; пришедъше раби господина рѣшѧ; и егда приближи сѧ къ горѣ елеоньсцѣ посъла дъва отъ оученикъ своихъ; иди брате даждъ емоу бюдъ тъ; бѣ же далече отъ нею. стадо свинии мъного пасомо; онъ же въставъ ꙁапрети вѣтроу і влънению водъноуоумоу и оулеже і бъıстъ тишина; видѣвъ единѫ въдовицѫ оубогѫ; овьцѧ моьѧ гласа моего слоушаѭтъ; и вьꙁмшѧ ізбъıтъкъı оукроухъ .ѯ. кошьниць; едга же придетъ онъ истинъныи; дѣлаите не брашьно прѣбъıваѭштее въ животѣ; и како понесетъ марию огнь божьства твоего; каѣ естъ ꙁаповѣдь пръва вьсѣхъ; видѣвъше же народи чюдишѧ сѧ; егда же приближи сѧ врѣмѧ плодомъ. посла рабъı своьѧ къ дѣлателемъ; изиде вѣсть си по всеи ꙁеми тои; и въ врѣмѧ жатвъı рекѫ жателемъ; съ небесе придоста дъва аг҃ела въ обаꙁѣ орълоу.

8. Одредите синтаксичку функцију коју прости придевски облици имају у наведеним реченицама. На основу анализе датих примера утврдите особености њихове употребе у стсл. језику.

видѧ же вѣтръı крѣпькъı оубоѣ сѧ; къ рабѣ непорочьнѣ. посъланъ бъıстъ свободь отъ грѣха; не хоудъ бѣаше ꙁвѣрь. нъ страшьнъ; тако въсѣко дрѣво добро плодъı добръı творитъ; бѣ бо противьнъ вѣтръ; далъ тъı бъı водѫ живѫ; бъıстъ гладъ крѣпъкъ на странѣ тои.

II. ОСОБЕНОСТИ РЕКЦИЈЕ У СТАРОСЛОВЕНСКИМ СПОМЕНИЦИМА

За индоевропске језике типичан облик рекцијске допуне била је именичка јединица у одређеном падежу без предлога. Међутим, у прасловенском језику почеле су се развијати предлошко-падежне конструкције у којима се веза глагола и именичке јединице остваривала посредством предлога који је у основно значење падежа уносио различите семантичке модификације.

.

Генитив

1. Нађите облике генитива у функцији правог објекта.

а) уз одричне глаголе (тзв. словенски генитив): 1) **ї пришедъ къ неи ниүєсоже нє обрѣтє**; 2) **видиши сѫүєцъ въ о҃цѣ братра твоєго. а бръвъна єже въ о҃цѣ твоємь нє үюєши**; 3) **ни помѣтантє висьръ вашихъ прѣдъ свинъѣми. да нє попержтъ ихъ ногами своими**; 4) **і прозѧбъ оусъше. ꙁан'є нє імѣашє влагъı.**

б) са деоним (партитивним) значењем: 1) **никъто же пивъ вѣтъха абиє хотєтъ новоүмоү**; 2) **коупатъ ршьна себѣ;**

в) супинска конструкција: 1) **и посъла и ... пастъ свинии**; 2) **изидє сѣми сѣатъ сѣменє своєго**; 3) **градѫ искоуситъ ихъ**; 4) **посъла рабъı ... иматъ вина своєго.**

2. Одредите који се падежи јављају уз перцептивне глаголе:

1) **сє нъıнѣ слъıшимъ власвимиѫ єго**; 2) **видѣхъ дъıма**; 3) **и свѣта сєго видѣти**; 4) **виждъ съмѣренье моє**; 5) **слоүшѧи словесє моєго**; 6) **овьцѧ моѧ гласа моєго слоүшѭтъ.**

3. Нађите облике генитива са посесивним значењем:

1) **съкръı съребро г҃на своєго**; 2) **при корении дрѣва лежитъ**; 3) **отъвали камень отъ двьрии гроба**; 5) **на прѣстолѣ славъı своєѧ**; 6) **сѣмѧ смокве**; 7) **даждъ ми ... главѫ иоана кр҃стителѣ**; 8) **сѫүєцъ въ о҃цѣ братра твоєго нє видѣши.**

4. Нађите облике генива са предлогом **отъ** и одредите њихово значење: 1) **ризъı ѿ власъ велъбѫждъ**; 2) **вѣнець отъ трънитѣ.**

5. У датим синтагмама нађите облике генитива са деоним (партитивним) значењем: 1) **стадо свинии**; 2) **үѧсть имѣнитѣ**; 3) **ръıбъı пєүєнъı үѧсть**; 4) **үашѫ стоүденъı водъı**; 3) **иже отъ васъ бе҃ъ грѣха естъ.** Која је конструкција архаичнија – без предлога или са предлогом?

6. Обликом генитива множине допуњаване су и синтагме са бројевима од пет навише. Пронађите дате облике: 1) **і приимъ сєдмь ... хлѣбъ ... даѣше оүүєникомъ своимъ**; 2) **десѧть прокаженъ мѫжь.**

7. Одредите граматичко значење генитива у стсл. језику. Упоредите са стањем у савременом српском.

рыдаахѫ же всі. і плакаахѫ же сѧ еѧ. медъ бо каплетъ отъ оустьноү женъı блѫдьнъı; не бои сѧ отъ мѫкъ; единъ отъ васъ прѣдастъ мѧ; аꙁъ же поставленъ есмъ ц҃рь отъ него; оутанти сѧ хоштѫ силъ небесъскъıихъ; и посълании бѣахѫ. отъ

фарисѣи; не надѣита сѧ избѣжати рѫкоу моею; отъвръже сѧ потрѣбъ мироускыихъ; отъврѣгъшемъ сѧ правые вѣры; и приде иштѧ плода на неи; егда отъставлѭнъ бѫдѫ отъ строеньѣ домоу; сръдьце ихъ далече стоитъ отъ мене; ти сами прьвоѥ жизни отъпадаѭтъ свѣта; ѣкоже пастъирь разлѫчаетъ овьцѧ отъ козьлиштъ; потомь краи отъпадаѭтъ тѣла. ѩкоже огнемь горѫштемъ; нъ избави нъı отъ непривѣзни.

Датив

1. Нађите облике датива и одредите његово значење:

1) **і прѣломъ хлѣбъı. дастъ оученикомъ**; 2) **къде хоштеши і оуготоваемъ ти ѣсти пасха**; 3) **просите и дастъ сѧ вамъ. іщіте и обрѣщете. тлъцѣте и отвръзетъ сѧ вамъ**; 4) **оу҃къ единъ бѣ богатъ. иже насади виноградъ ... и прѣдастъ і дѣлателемъ.**

2. Нађите облике датива који представљају допуну глаголима са значењем говорења. Упоредите са стањем у савременом српском језику. У чему се састоји разлика?

1) **дѣлателе рѣшѧ къ себѣ**; 2) **стомштеі рѣшѧ петрови**; 3) **по томь же дроугоумоу реуе**; 4) **посъла дъва отъ оученикъ своихъ і гл҃а имъ**; 5) **господинъ домоу реуе рабоу своемоу**; 6) **пристѫпишѧ оученици къ и҃соу. гл҃ѫште къ и҃емоу**; 7) **пакъı наѹѧтъ гл҃ати къ стомштиимъ**; 8) **он же реуе къ н҃емоу**; 9) **глагола н҃емоу блаженъıи.**

3. Посесивни датив био је карактеристична одлика балканистичког слоја старословенске синтаксе.

а) Који се падеж јавља као његова конкурентна форма (упор. **лице отьцоу ми / лице отьца моего**)?

б) Нађите облике посесивног датива. Којим падежом се изражава ово значење у савременом српском језику:

1) **приближи сѧ врѣмѧ плодомъ**; 2) **приближи сѧ къ вратомъ градоу**; 3) **братръ иѣковоу**; 4) **привали камень на двьри гробоу**; 5) **цѣсаръ июдеомъ**; 6) **с҃нве о҃цю вашемоу**; 7) **отрокъ ми лежитъ в храминѣ** Сав. књ. (у Мар. јев. **отрокъ мои**).

4. У примеру је дата једна архаична словенска конструкција. У чему се састоји особеност употребе финалног датива у овом примеру: **ѣко имѧ твое цѣленью далъ еси намъ.**

5. Које граматичко значење има датив у следећим стсл. примерима. Да ли има разлике према савременом стању?

аште рекѫтъ вамъ. се въ поустꙑни естъ. не идѣте; гл҃аше же и҃с. къ вѣровавъшимъ въ ѭ҃ июдеомъ; не прѣдаждь ꙁвѣремъ дш҃ѧ исповѣдаѭштѩ сѧ тебѣ; гремѫштаго къ мьнѣ. не иждень҃ вънъ; посъланъ бꙑстъ къ дѣвици; она же ишьдъши рече къ матери своѥи; отъпоуштаѭтъ ти сѧ грѣси твои; къ҃игꙑ въдастъ слоужѣ; доухъ с҃тꙑи ничтоже не бесѣдоуѥтъ къ мьнѣ; аште же съгрѣшитъ къ тебѣ братръ твои; и въꙁбранихомъ емоу ѣко не послѣдова намъ; и҃с гл҃а къ народомъ.

Акузатив

1. Нађите облике правог објекта. У којем падежу он стоји?

1) **приімъ и҃с. хлѣбъ і бл҃гвивъ. прѣломи і**; 2) **і се принесѧ емоу ослабленъ жилами на одрѣ лежѧщъ**; 3) **даждь ми достоинѧ ѹсть имениа.**

2. У којем падежу стоји прави објекат ако се прелазни глагол јавља у одричном облику?

1) **ѹто же видиши сѫѹецъ въ о҃ц҃ѣ братра твоего. а бръвъна еже естъ въ о҃ц҃ѣ твоемь не ѹюеши**; 2) **і прозѣбъ оусъше. зан'е не имѣаше влагꙑ.**

3. Нађите облике акузатива са значењем путање кретања: 1) **прѣплоувъше рѣкѫ**; 2) **прохождааше всѫ галилеѭ и҃съ.**

4. Нађите облике акузатива са предлозима **въ** и и **на** и одредите које значење су имали ти предлози:

1) **ідѣте въ градъ**; 2) **иди въ домъ свои**; 3) **възиде на горѫ**; 4) **ї пришьдъшюмоу на онъ полъ. въ странѫ ѣерѣесин'скѫ**; 5) **ї вльѣзъ въ корабь и҃с. прѣѣде ї приде въ свои градъ**; 6) **отиде на странѫ далеѹе.**

5. Који падеж у датом примеру стоји као допуна негираном глаголу: **не въмогошѧ ицѣлити и.** Који падеж је био типичан у датој конструкцији? Под чијим утицајем се могла развити ова новија конструкција?

6. Које значење има подвучена предлошко-падежна конструкција настала под грчким утицајем: **въметѣте мрѣжѫ вашѫ <u>въ ловитвѫ</u>.**?

5. Које граматичко значење има акузатив у следећим стсл. примерима. У чему је разлика према савременом стању?

сѣдоста оба ѥасти хлѣбъ; вьвѣкъı прогнѣваєши сѧ на нъı; видѣтї сілѫ твоѭ и славѫ твоѭ; подобаатъ възвративъшоу сѧ мьнѣ. дръчатъ сѧ по своє дѣло въздръжанига; да единъ ч҃лкъ оумьрєтъ за люди; въложи пръсти своѭ въ оуши его; і прѣтѣшѧ въсѫ странѫ тѫ; жѧдаєтъ еленъ на источъникъı водьнъıѧ; къ г҃оу молитвѫ сътворѫ за въı; старьци семь сътвори тѫ милостъıнѭ.

Инструментал

1. Нађите облике инструментала са значењем средства: 1) **єдинъ отъ воинъ. копиємь ємоу ребра проводє**; 2) **овъı же камениємь побишѧ**; 3) **повелѣ соукъномь въстирати ранъı его**; 4) **водоѭ омъıваѥши тѣло б҃иѥ**; 5) **грѣаше ѭ теплостиѭ рѫкъı своѥѧ**; 6) **і ідѫ въ поусто мѣсто кораблємь**; 7) **блажѫ иѡсифа и никодима... плаштаницеѭ бога покръıвъша**; 8) **кровьѭ сего овьѹѧтє помазахъ прагъı двьрии**; 9) **сє на колесници златомь покованѣ сѣждѫ**; 10) **и лице єго оуброусомъ обѧзано.**

2. Одредите који падежи имају исту функцију и значење (као инстр. са значењем средства): 1) **и желааше насъıтїтї сѧ wтъ рожець ѩже ѣдѣахѫ свинїѧ**; 2) **и҃с отиде отъ тоудѣ въ корабли.**

3. Нађите облике инструментала са прилошким значењем мере: 1) **коупимъ дъвѣма сътома пѣнѧзъ хлѣбъı**; 2) **не пѧть ли птицъ вѣнитъ сѧ пѣнѧзема дъвѣма.**

4. Нађите облике инструментала са прилошким значењем начина вршења радње: 1) **и възьрѣвъ на нѧ гнѣвомъ скръбѧ о окаменении срдц҃ь ихъ**; 2) **і сънидє д҃хъ с҃тъı тѣлесънъıмь зракомъ. ѣко голѫбь**; 3) **прѣлѫкавъıи бо и неѹистъıи врагъ ... вьставъ на правьднааго блѫднъıимъ бѣсомъ.**

5. Констатујте облике инструментала без предлога са значењем узрока: 1) **вьси бо приемъшеи ножь ножемь погъıбъınѫтъ**; 2) **азъ же гладомь гъıбнѫ**; 3) **и вьсь миръ трасѫштъ сѧ страхомъ.**

6. Које предлошко-падежне конструкције могу имати исту функцију и значење: 1) **wѵі моі изнеможете отъ ніштетъı**; 2) **зависти ради прѣдашѧ и архиереи**; 3) **єгда же родитъ отроуѧ. къ томоу не помьнитъ скръби за радость.**

7. Нађите инструментал који има значење времена (временског периода у којем се дешава радња): 1) **могѫ разорити ц҃рквь б҃иѭ. і трьми дьньми създати ѭ**; 2) **можемъ**

бо сє сътворити. аштє хоштємъ. єдинѣмь дьнємь; оученици его ноцию҃ пришьдьше. Дате конструкције спадају у ред словенских архаизама у синтаксичкој структури стсл. језика. Како бисте их превели на савремени српски језик?

8. Нађите инструментал са значењем места (путање кретања): 1) **вънидѣтє жзъкъими вратъı**; 2) **въходи двьрми. пастъирь естъ овьцамъ**; 3) **по прiключ҃аю же и иереи єтєръ съхождаашє пѫтємь тѣмь.** (Упор. срп. *Ишао је пољем, Прошао је градом* и сл.).

9. Одредите значења инструментала у следећим примерима:

принесошѧ емоу ослабленъ жилами. на одрѣ лежѧштъ; аг҃елъ съ дѣвами глаголетъ. понеже къ женѣ глагола ѕмиа; плештема своима осѣнитъ тѧ; единъ отъ воинъ. копиемь емоу ребра прободе; оу тебе сътворѫ пасхѫ съ оученикъı своими; сльѕами омочи ноѕѣ мои. и власъı своими отъре: тъı огради море пѣсъкомь; обѣма рѫкама кго имъша ѕа обѣ полѣ риѕьнѣи. и ѕакръıваѭштa обнажениѥ своѥ; приѧсте же тело и҃сво і обисте є риѕами съ ароматъı. ѣкоже объıчаи естъ июдѣомъ погрѣбати; иде отъ тѫдоу въ странѫ блиѕъ поустъıни. и тоу живѣаше съ оученикъı своими; не възгласѧтъ гръıтаньми своими; никтоже бо можааше своима очима б҃а бесплътьна видѣти.

Локатив

1. Одредите значење које има предлог **при** уз облике локатива наведених именица: 1) **ходѧ же при мори галилеiсцѣмь видѣ симона**; 2) **ова оубо падѫ при пѫти**; 3) **ста и҃с при брѣзѣ.**

2. У наведеним примерима дате су конструкције које спадају у ред словенских архаизама. У чему се састоји особеност употребе локатива у њима: 1) **и исцѣли отрокъ томь часѣ** (временски период); 2) **прѣбъıстъ оусоровѣ** (име насељеног места) **вьси.**

3. У датом примеру налази се још једна архаична словенска конструкција. Препознајте је и наведите која је њена млађа, конкуретна форма: **положилъ еси на главѣ его вѣньць.** На шта је у овом примеру пажња усмерена: на само кретање, или на његов резултат?

4. Одредите значења локатива. Упоредите са стањем у савременом српском језику.

1) **плачемъ сѧ о нихъ**; 2) **и простьръ рѫкѫ. коснѫ сѧ емь и҃съ**; 3) **мъного имамь о васъ гла҃ти. і сѫдити**; 4) **о одѣжди чьто сѧ печете**; 5) **въı глаголасте лъжѫ о немъ**; 6) **не прикасаѭтъ бо сѧ юдеи самарѣнехъ**; 7) **прикосънѫвъшии сѧ божиихъ ребрѣхъ**; 8) **оумльчашѧ. і никомоуже не възвѣстишѧ въ тъı дни ничьсоже о тѣхъ ѣже видѣшѧ.**

Конструкције са двоструким падежним допунама

1. Валентност неких глагола допушта и већи број објекатских допуна. Пронађите их у наведеним реченицама и одредите падеж у којем стоје: 1) **въı глаголасте лажѫ о ѥмь**; 2) **хлѣбъ нашь насѫштьнъı даждь намъ дьнесь.**

2. За старословенски језик била је карактеристична номинална допуна у номинативу.: **юже не достоинъ есмъ нарешти сѧ сн҃ъ твои**; **и въı хоштете оученици его бъıти.** Који је падеж у српском језику карактеристичан за ову конструкцију?

3. Анализирајте реченице са двоструким акузативом које представљају калк настао према грчком предлошку. Којим бисте их падежом заменили у преводу на српски језик?

сътворіѫ ва ловьца чловѣкомъ; **въı же сътвористе и врътъпъ разбоіникомъ**; **както мѧ постави сѫдіѭ. надъ вами**;

4. У следећим реченицама нађите двоструки датив. Коју функцију врши сваки од тих облика. Како се они преводе на савремени српски језик?

подобаатъ сноу чл҃вскоумоу прѣданоу бъıти; **чаѭште емоу живоу бъıти**; **добрѣа ти естъ вънити въ животъ хромоу ли бѣдъноу. неже дьвѣ рѫцѣ и дъвѣ ноузѣ имѫштю въвръженоу бъıти въ огнь вѣчънъı**;

III. АНАЛИЗА РЕЧЕНИЦЕ

1. Одредите врсту независних предикатских реченица према њиховим комуникативним функцијама (обавештајне, узвичне, заповедне, упитне, жељне). Укажите на њихова типична обележја:

а. 1) **и сънидѥ дъждь. и придѫ рѣкъı. и вьзвѣıшѧ вѣтри**; 2) **ѵ҃лкъ ѥтєръ съхождааше отъ є҃рлсма вь єрихѫ**; 3) **ѵ҃лвкъ єдинъ сътвори вєѵєріѭ велиѭ**; 4) **петръ же идѣаше ... до двора архиереова**; 5) **и абиѥ оустрьми сѧ стадо все по брѣгоу въ морѣ ї оумрѣша и оутопошѧ въ водахъ.**

б. 1) лицемѣре. ізьми пръвѣе брѣвъно изъ оуесе твоего; 2) w роде невѣрънъı и развращенъı; 3) w жено. вельѣ кстъ вѣра твоѣ; 4) горе вамъ кънигъуиѭ и фарисѣи. лицемѣри; 5) оу горе мьнѣ ꙗко сьнѣдь кѣмь огнꙗ вѣуьнаго. оу горе мьнѣ ꙗко жилиште кѣмь диꙗвол'е.

в. 1) і приимъ уашѫ ... дастъ їмъ глѫ. пиіте отъ неѭ вси; 2) не вьзмѣте на пѫть ни жезла. ни пиръı. ни хлѣба; 3) wу҃е даждъ мі достоинжѭ уасть имѣніѣ; 4) просите и дастъ сѧ вамъ. іщѣте и обрѧщете. тлъцѣте и отъврьзетъ сѧ вамъ; 5) да оувѣсте ѣко властъ сн҃ѣ у҃лвускъı на земи отъпоущати грѣхъı; 6) да продадѧтъ и. и женѫ его и уѧда; 7) не достоитъ ти имѣти еи.

г. 1) достоитъ ли въ соботѫ добро творити. 2) тъı ли еси ц҃рь іюдѣискъ; 3) не мосии ли дастъ вам законъ; 4) къто прикоснѫ сѧ ризъ моіхъ; 5) уьто оубо си сѫть; 6) уто страшиви есте маловѣри; 7) колико имати хлѣбъ; 8) къде хоштеши оуготоваемъ ти ѣсти пасха; 9) въскѫѭ въı мъıслите зъло въ ср҃дциҳ вашихъ; 10) како тъı отъ мене пити просиши.

2. Прочитајте ниже наведене реченице. Установите тип сваке реченице по: облику (потврдне, одричне), по комуникативној функцији (изјавне, упитне, узвичне, заповедне, жељне), по постојању или одсуству зависних конституената (одредаба и допуна):

1) село коупихъ и имамь нѫждѫ изѯити и видѣти е; 2) ѣко оубо събираѭтъ плѣвелъı. і огнемь съжиѯаѭтъ; 3) ст҃аго иоана ѯлатооустаго слово на благовѣштениѥ богородици; 4) бъıстъ же единъ отъ дънеі; 5) сътвористе единомоу отъ сихъ малъıхъ братръ моихъ мьньшихъ; 6) аште бисте любили мѧ. въѯдрадовалі сѧ бисте оубо; 7) и҃са не бъıстъ тоу. ни оученикъ его; 8) і елико аште не приемлѭтъ васъ ни послоушаѭтъ васъ. 9) исходѧште отъ тѫдоу отърсѣте прахъ іже естъ подъ ногама вашима; 10) тако подобаетъ намъ исплънити всакѫ правдѫ; 11) по томь же г҃ла оученикоу се мати твоѣ; 12) просштюмоу оу тебе даи і хотштааго отъ тебе ѯаѭти. не отъврати. вьѯлюбиши подроуга своего. і въѯненавидиши врагъı своѭ.

3. Одредите структурни тип наведених предикатских реченица (субјекатско-предикатске, безличне, реченице са логичким субјектом, пасивне):

1) въ оно врѣмѧ приде и҃с въ градъ самареискъ нарицаѥмъı соухарь; 2) онѣмъ не дано естъ їмѫштюмоу бо даст сѧ ї избѫдетъ емоу; 3) такъ бѫдетъ ї родоу семоу

лѫкавъноумоу; 4) мытаре ли тако творѧтъ; 5) полоуноштиже въпл҃ь бъı: се женихъ грѧдетъ; 6) ѹьто стоите сьде весь день праздьни; 7) еда можеть слѣпьць слѣпца водити; 8) и глагола имъ ѹии естъ образъ сь и напсание они же рѣшѧ емоу кесаревъ; 9) ѹто же видиши сѫѹецъ въ оц҃ѣ братра твоего а бръвъна еже естъ в о҃ц҃ѣ твоемь не ѹюеши; 10) ни вьливаѭтъ вина новъı въ мѣхъı ветъхъı ... нъ вино ново въ мѣхъı новъı въливаѭтъ; 11) проситеи дастъ сѧ вам ... и тлъкѫштоумоу отвръзетъ сѧ; 12) тако бо писано естъ; 13) не подобааше ли и тѣбѣ помиловати клеврѣта твоего; 14) житиѥ прѣпрость отьца иоана; 15) егда зъванъ бѫдеши на бракъ не сѧди на прѣдьниимъ мѣстѣ; 16) придѣте да оубиемъ сего и оудрьжимъ наслѣдие.

4. Нађите предикат у наведеним реченицама:

1) въ иероусалимѣ ѥсть мѣсто идеже кланѩти сѧ подобаѥть; 2) възвеселити же сѧ и въздрадовати подобааше ѩко братъ сь мрьтвъ бѣ и оживе; 3) и реѹе имъ ѩко тако писано есть и тако подобааше пострадати; 4) тако бѫдетъ и родоу семоу лѫкавъноумоу; 5) ѣко вамъ дано естъ разоумѣти; 6) онѣмъ же не дано естъ їмѫштюмоу же дастъ сѧ; 7) ютроу же бъıвшю съвѣтъ сътвориша вси архиереи ї старци людьсции на і҃са ѣко оубити и.

5. Одреди врсту напоредног односа (саставни, раставни, супротни) међу наведеним независним предикатским реченицама:

1) и пришедъ исоусъ въ домъ петровъ видѣ тъштѫ его лежаштѫ огнемъ жегомѫ и прикоснѫ сѧ рѫцѣ ю҃ѧ и остави ѭ огнь и въста и слоужаше емоу; 3) ова оубо падоша при пѫти и придоша птица небесьскъıѧ и позобаша ѭ; 4) и сънидеи дождь и придѫ рѣкъı и вьзвѣашѧ вѣтри и нападѫ на храминѫ тѫ и не паде сѧ; 5) приде женихъ и готовъıѧ вьнидѫ съ нимь на бракъ и затворенъı бъıша двьри; 6) нѣсть оумръла дѣвица нъ съпитъ; 7) азъ ва имамь мѫѹити да никъто же възложетъ помошти вама; 8) инъ ѥсть сѣѭи и инъ ѥсть жьноѭи; 9) ни въливаѭтъ вина нова въ мѣхъı ветъхъı ... нъ вино ново въ мѣхъı новъı въливаѭтъ; 10) лисъı ѣзвинъı имѫтъ и птица небесьскъıѧ гнѣзда а сънъ ѹловѣуьскъ не иматъ къде главъı подъклонити.

6. Одредите значење зависних реченица повезаних везником **ꙗко** (**ѣко**). У којој реченици он има улогу увођења директног говора (када се истиче неко чуђење, неочекиваност и сл.)?

1) **вѣдѣаше бо ꙗко зависти ради прѣдаша и**; 2) **онъ же реүє ѥмоү ꙗко братъ твои приде**; 3) **съвѣтъ сътвориша архиереи и старьци на іс҃а ꙗко оубити и**; 4) **сѣ же зракъ ѥго ꙗко мълънии и одѣниѥ ѥго бѣло ꙗко снѣгъ**; 5) **не бѫди ꙗко львъ въ домоү своѥмь и не велиүаи сѧ въ рабѣхъ своихъ**; 6) **не лихо гл҃вте ꙗко же ѩзъıүьници**; 7) **бѫди тебѣ ꙗко же хощеши**; 8) **колькратъı въсхотѣ събьрати үада твоꙗ ꙗко же събираѥтъ кокошь пътеньцѧ своꙗ подъ крилѣ**; 9) **и възьрѣвъша видѣша ѣко отъваленъ бѣ камень**; 10) **дадите намъ отъ олѣѣ вашего ѣко свѣтильници наши оүгаснѫтъ.**

7. Ниже су наведени примери из старословенских споменика са зависним реченицама. Одредите њихов тип (значење) имајући у виду значење речи која има функцију везника.

а) са односним заменицама **иже**, **ꙗже**, **ѥже** „који, онај који”:

1) **бѣ свѣтъ истиньнъıи иже просвѣщаѥть всѧкого үл҃ка**; 2) **иже хощеть по мънѣ ити да отъвьржеть сѧ себе**; 3) **истиньаꙗ бо вѣра дѣлъı искоүшаѥть сѧ имьже вѣра бѣз дѣлъ мрьтва есть**; 4) **хлѣбъ бо иже азъ дамъ плъть моꙗ ѥсть**; 5) **үловѣкъ бѣ домовитъ иже насади виноградъ**; 6) **идѣта въ вьсь ѣже естъ прѣмо вама**; 7) **подобьно естъ ... зрьноү горюшноү еже вьзьмъ үловѣкъ вьсѣѣ на селѣ своѥмь**; 8) **үк҃ь етеръ съхождааше отъ ерслм̑има вь ерихѫ и въ разбоиникъı вьпаде иже съвлъкъше и и ѣзвъı възложьше на н̂ь отїдѫ**; 9) **и желааше насъıтити үрѣво своѥ отъ рожьць ѩже ѣдѣахѫ свинии҃**;

б) са везницима **бо** „јер”, **ибо** „јер”, **оубо** „дакле, пак”, **понеже** „јер, зато што”, **зане** „јер, зато што”, **имьже** „јер”:

1) **трьсть бо не пишеть сама**; 2) **въ истинѫ отъ нихъ ѥси ибо галилеи ѥси**; 3) **и прозѧбъ оүсъше зане не имѣаше влагъı**; 4) **слъньцю же въсиѣвъшю присвѧдѫ зане не їмѣхѫ корениѣ ї исъхоша**; 5) **посѣци ѭ оубо въскѫѭ и землѭ опражнѣетъ**; 6) **весь длъгъ твои отъпоүстихъ тебѣ понеже оүмоли мѧ**; 7) **архиереї же приемъше**

сѣребро рѣшѧ не достоино естъ възложити его въ каръванѫ понеже цѣна кръвє естъ; 8) **истиньнаꙗ бо вѣра дѣлы искоушаѥтьсѧ имьже вѣра без дѣлъ мрьтва есть**;

в) са везником **аштє** „ако”:

1) **аще бы вѣдѣлъ господинъ храмоу въ кѫѭ стражѫ тать придеть бъдѣлъ оубо бы**; 2) **сътворить плодъ аще ли же не посѣѹеши ѭ**; 3) **аштє възможьно естъ да мимо идетъ отъ менє ѹаша си.**

г) **єгда** „када”, **доньдеже / донелиже / донелѣже** „док”:

1) **єгда зъванъ бѫдеши на бракъ не сѧди на прѣдьниимь мѣстѣ**; 2) **єгда же приближи сѧ врѣмѧ плодомъ посъла рабы своѭ къ дѣлателемъ прѭти плодъ его**; 3) **вънемлѣтє же себѣ еда когда отѧготѣѭтъ ср҃дца ваша**; 4) **єгда же сн҃ъ твои съ изѣдъи твоѥ имѣниѥ съ любодѣицами приде закла ѥмоу тельць питомъи**; 5) **не мимоидетъ родъ сь дондеже вьсѧ си бѫдѫть**; 6) **и єроусалимъ бѫдетъ попираємъ ѩзъыкъы доньдеже съконѹаѭтъ сѧ врѣмена ѩзъыкъ**; 7) **толма же безбожьнии ти меташѧ каменѥ на правъдьника донелѣже наплънишѧ пештерѫ камениꙗ**;

д) **ꙗко (ѣко)** „јер; пошто; тако да ”, **ѹьто** „шта”:

1) **сь ли естъ сънъ ваю єгоже въı глаголєтє ѣко слѣпъ сѧ роди**; 2) **не вѣмь ѹьто глаголєши**; 3) **и пакъı отъвръже сѧ съ клѧтвоѭ ѣко не знаѭ ѹ҃ка.**

IV. КОНСТРУКЦИЈЕ СА АПСОЛУТНИМ ДАТИВОМ

1. Објасните из којих се чланова састоји конструкција апсолутног датива и у којем облику они стоје:

ї минѫвъшю ѹасоу пристѫпьше къ нємоу оуѹеници єго; ютроу же бъıвъшю съвѣтъ сътвориша вси архиєреи ї ст҃рци; слъньцю въсиѣвъшю присвѧдѫ зане не їмѣхѫ корениѣї исъхоша.

Превод: *И после неког времена, приступише к њему његови ученици; Изјутра (кад је било јутро), већ сазваше сви архијереји и старци; Када је изашло сунце, (зрневље) увену, зато што није имало корења, и осуши се.*

Којој зависној реченици одговара дата конструкција по значењу?

2. Ниже су наведени примери старословенских реченица са апсолутним дативом. Пронађите дату конструкцију и преведите реченице на савремени српски језик.

1) ишьдъшю же ємоу въ врата оузьрѣ и дроугаѣ; 2) і сѫштоу петрови низоу на дворѣ придє єдина отъ рабъінь архиереовъ; 3) иждивъшоу же ѥмоу вьса бъість гладъ крѣпъкъ на странѣ тои; 4) съпѫштємъ же уловѣкомъ придє врагъ єго; 5) ѥште же ѥмоу далєує сѫщоу оузьрѣ и о҃ць єго; 6) нє имѫштоу же ємоу уєсо въздати повелѣ господь єго да продадѫтъ и; 7) идѫштємъ же имъ коупитъ придє женихъ; 8) въ оно врѣмѧ приходѫщю і҃соу въ странѫ гадариньскѫ срѣтє і мѫжь единъ; 9) і пришьдъшюмоу на онъ полъ ... срѣтоста и дъва бѣсъна; 10) єштє ємоу глаголиѫштю къ народомъ сє мати ї братриѣ єго стоѣхѫ вънѣ.

3. У следећим реченицама узетим из старословенских споменика нађите конструкције апсолутног датива. Преведите на српски ову конструкцију. Којим се реченицама она преводи на савремени српски језик?

мѫдѫштю же женихоу. вьѕдрѣмашѧ сѧ всѧ и съпаахѫ; и бѫдѫтъ ѕнамениѣ. въ слъньци и лоунѣ и ѕвѣѕдахъ. иѕдихаѭштємъ члк҃мъ отъ страха; толико же емоу ѕъла нанесъшю ни едного гласа испоусти; ѣдѫштємъ же имъ. приимъ и҃съ хлѣбъ и блгви҃въ прѣломи и; оутроу же бъівъшоу придоста нечьстива ѣ мѫчителѣ; не имѫштоу же емоу чесо въѕдати. повелѣ господь его да продадѫтъ и; і вълѣѕъшема іма въ корабь. прѣста вѣтръ; срѣтоста и .в҃. бѣсноуѭта сѧ отъ гроба исходѫшта; многоу же часоу минѫвъшоу. и ношти оуже прѣполовѧшти сѧ. не прѣстанѣѣше тлъкѫшти и великомъ гласомъ вьпыѭшти; ютроу же бъівъшоу. съвѣтъ сътворишѧ вси архоуереи і старьци людьсции на и҃са. ѣко оубити; поѕдѣ же бъівъшоу единъ бѣ тоу.

V. РЕД РЕЧИ У РЕЧЕНИЦИ

1. У старословенском језику ред речи у реченици је слободан, с тим што је субјекат најчешће стајао испред предиката. Конгруентни атрибут заузимао је обично постпозитивну позицију тј. стајао је после речи коју одређује. Испоредите у примерима:

1) послѣдь же посла къ нимъ сънъ свои глаголѧ. оусрамлѣѭтъ сѧ сына моего; 2) ѵл҃вкъ единъ сътвори вєѵєріѫ велиѫ; 3) оуподобліѫ е҆го мѫжеви мѫдроу. иже створи храмъ своі на камене.

2. Размотрите наведене примере и утврдите да ли је атрибут могао стајати и у препозицији:

1) **виноградъ прѣдастъ инѣмъ дѣлатєлємъ**; 2) **створи своѭ храминѫ на пѣсцѣ**; 3) **нє сѧди на прѣдьнимь мѣстѣ.**

3. Да ли је субјекат могао стајати после предиката:

1) **ѵлк҃ъ єтєръ съхождааше отъ єрл҃сма въ єрихѫ**; 2) **господинъ домоу рєѵє рабоу своємоу**; 3) **и рєѵє гс҃ъ рабоу**; 4) **и сънидє дъждъ и придѫ рѣкы и вьзвѣшѧ вѣтри.**

VI. НАВОЂЕЊЕ ТУЂЕГ ГОВОРА

1. Нађите директан говор у примерима узетим из стсл. споменика. Који глаголи претходе навођењу директног говора? Запазите конструкције са речима наратора обично повезане везником **ѣко**. Коју функцију он има?

а) 1) **і аꙁъ гл҃ѭ вамъ. просите и дастъ сѧ вамъ іштите и обрѧщете**; 2) **молѭ тѧ імѣи мѧ отърекъша сѧ**; 3) **і пакы отвръже сѧ съ клтвоѭ. ѣко не ꙁнаѭ чл҃ка; она же наваждена материѭ своєѭ даждь ми рече сьде на мисѣ главѫ иоана крститєл҃ѣ**; 4) **рьцѣте ꙁъванъимъ. се обѣдъ мои оуготовахъ**; 5) **и рече имъ идѣте**; 6) **и гл҃а има. идѣта въ вьсь. ѣже естъ прѣмо вама раꙁоумѣти. онѣмъ не дано естъ**; 7) **мъишлѣаше вь себѣ гл҃ѭ чьто сътворѭ ѣко не імамь къде събирати плодъ моіхъ.** 8) **рєѵє бо ѣко б҃жіи сн҃ъ єсмь.**

б) 1) **пристѫпишѧ къ н'ємоу. оуѵєници єго глѭшѵє. поусто єстъ мѣсто. і година минѫ юже. отъоусти народъı. да шьдъшєвъ ближьнѣѭ градьцѧ. коупѧтъ брашьна себѣ. и҃с же рєѵє імъ; нє трѣбоуѭтъ отити. дадитє імъ вы ѣсти. они же гл҃ашѧ ємоу. нє імамъ сьде тъкмо ·д҃· хлєбъ і ·в҃· ръıбѣ**; 2) **і ѣдѫштємъ імъ рєѵє. ѣко єдинъ отъ васъ прѣдастъ мѧ. і скръбѧште зѣло наѵѧшѧ гл҃ати ємоу. єдинъ кождо іхъ. єда азъ єсмь г҃и. ѡнъ же отъвѣштавъ рєѵє. о́моуивъıі съ мъноѭ въ солило рѫкѫ. тъ мѧ прѣдастъ**; 3) **мол'ѭ тѧ імѣі мѧ отърєкъша сѧ.**

VII. ИЗРАЖАВАЊЕ НЕГАЦИЈЕ

Објасните разлике у изражавању негације у старословенском и савременом српском језику. Анализирајте доле наведене конструкције са одричним речцама **не** и **ни**. Утврдите уз које чланове реченице стоје ови знаци за негацију и које значење они изражавају. Размотрите случајеве спајања одричне речце **не** с нетематским глаголом **ѥсмь**.

1) **онъ же гл҃ла имъ. азъ есмь не боіте сѧ**; 2) **і ник'то же възиде н҃бо. тъкмо съшедъı съ н҃бсе**; 3) **ѣко единъ естъ і нѣстъ іного развѣ его**; 4) **б҃а никътоже не видѣ. николиже**; 5) **никто же възможетъ помошти вама**; 6) **ни рече почьто ѣко нѣстъ ми повелѣно**; 7) **съкръıваіте себѣ съкровишта на н҃бс҃е. ідеже ни чръвь ни тьлѣ тьлитъ. ідеже ни татие подъкопаѭтъ ни крадѫтъ**; 8) **никъто не даѣше емоу**; 9) **і дръжаахѫ і да би не ошьлъ отъ нихъ**; 10) **не по многоу же пристѫпьше стоѩштеи рѣшѧ петрови**; 11) **аште ли не отъпоуштаете чл҃комъ съгрѣшении вашихъ**; 12) **ѣко ѣзвьни съпештı въ гробѣхъ іхъже нѣсı помѣнѫлъ къτомоу**; 13) **тогда ісповѣмь ımъ ѣко николиже знахъ васъ.**

ДОДАЦИ

ОБРАЗАЦ АНАЛИЗЕ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ТЕКСТА И ТЕКСТОВИ ЗА САМОСТАЛНУ АНАЛИЗУ

Пре него што се приступи лингвистичкој анализи старословенског текста неопходно је упознати се са карактеристикама споменика из којег текст потиче, са његовим палеографским и језичким особеностима. Текстове је најцелисходније анализирати следећим редом.

А. Прочитати одломак који је предмет анализе и превести га на савремени српски језик.

Б. Извршити лингвистичку анализу текста:

I. ***Графијска и фонетска анализа***:

1. Разрешити скраћивања тј. слова под титлом, обратити пажњу на надредне знаке као и на могућу бројну вредност слова.

2. Извршити палеографску анализу тј. размотрити однос слова и гласова: како се пишу палатални сугласници, како вокални сонанти, какав је систем употребе прејотованих слова.

3. Одредити артикулационе карактеристике вокала и сугласника.

4. Одредити јаку и слабу позицију полугласника. Констатовати појаве губљења полугласника, њихове вокализације или мешања.

5. Одредити позиције у којима су гласови *і* и *у* редуковани и констатовати случајеве њихове слабе и јаке позиције.

6. Одредити које су гласовне промене присутне у тексту одломка – објаснити постанак неких старословенских гласова и констатовати прасловенске фонетске промене које су довеле до њиховог настанка (на пример: порекло **ѣ**, **ч**, **ж**, **ш**, **ц**, **ꙁ**, **ѕ**, **р̂**, **л̂**, **н̂**, сугласничких група **щ**, **жд**, **пл̂**, **бл̂**, **мл̂**, **вл̂**, група **рѣ**, **лѣ** у положају међу сугласницима, група **ра**, **ла** на почетку речи и др.).

II. ***Морфолошка анализа***:

Морфолошка анализа врши се поступно за сваку реч у њеном реченичном контексту. Одређује се припадност врсти речи и даје податак о облику у којем је она употребљена у тексту. Морфолошка анализа речи спроводи се по следећој схеми:

Именице: род, врста именичке промене (основа), број и падеж.

Заменице: граматичка врста (личне, неличне), врста по значењу, тип промене и њена варијанта (за неличне заменице), род, број, падеж.

Придеви: врста по значењу, облик (прост или сложен), степен поређења, род, број, падеж, варијанта промене (тврда или мека).

Бројеви: врста (основни, редни, збирни, бројевне именице), падеж, род (ако га има), број (ако га има).

Глаголи: а) променљиви облици: време, начин, лице, број, род; б) партиципи: стање (актив и пасив), време, облик, род, број, падеж.

Прилози: врста по значењу, морфемска (творбена) структура.

Везници: групе по значењу (независни и зависни).

Предлози: подела по постанку (примарни и секундарни), значења, с којим падежом се употребљавају.

Речце: подела по значењу.

Узвици: значење.

III. ***Морфемска и творбена анализа***:

1. Разликовање граматичких и творбених морфема;

2. Творбени начини (извођење, слагање);

3. Творбени типови: суфиксација, префиксација, префиксално-суфиксална творба и сл.

4. Творбена значења: називи за лица, nomina agentis, nomina loci, nomina abstracta и др.;

IV. ***Лексичка анализа***:

1. Тематска и жанровско-стилистичка особеност лексике;

2. Лексичко-граматички типови лексема: речи са предметним значењем – именице, са значењем особине – придеви, са значењем количине – бројеви, са значењем ситуације – глаголи, са значењем неког од пратећих момената речи – прилози и др.;

3. Заступљеност речи са конкретним и апстрактним значењем;

4. Заједничке и властите именице (антропоними, топоними, теоними);

5. Карактер лексике по њеном пореклу (прасловенска лексика, позајмљенице);

6. Разматрање етимологије неких од интересантних лексема;

7. Указивање на полисемијске, синонимијске, антонимијске, хомонимијске односе;

8. Хронолошке (архаизми, неологизми) и лингво-географске карактеристике лексике (моравизми и др.).

V. ***Фразеолошка анализа***:

Састоји се из следећих корака:

1. Фиксација постојања или одсуства израза који су у старословенском тексту функционисали као устаљени или су то касније постали (библијски фразеологизми);

2. Одређивање у погледу њихове семантике;

3. Уочавање њихове стилистичке обојености (у датом тексту или у поређењу са савременим стањем);

4. Утврђивање карактеристика структуре фразеологизама;

5. Постанак фразеологизама (старозаветни, грчки, словенски);

VI. ***Синтаксичка анализа***:

1. Проста реченица и њен састав: реченични конституенти – субјекат, предикат, објекат, прилошке одредбе, атрибут.

2. Комуникативна реченица (потврдне/одричне, изјавне, упитне, заповедне, жељне).

3. Сложена реченица (независне и зависне).

4. Особености рекције у старословенској реченици.

5. Указати на неке синтаксичке особености старословенске реченице (нпр. на апсолутни датив).

6. Указати на то како се и којим средствима изражава негација.

7. Указати на то како се и којим средствима наводи туђи говор.

Савина књига (одломак)

чл҃вкъ единъ бѣ богатъ. иже насади виноградъ и ископа въ немь точило. и прѣдастъ и дѣлателѥмъ и отиде. и егда же приде врѣмѧ ѥмати е посъла рабъı своѧ къ дѣлателѥмъ иматъ вина своего. и имъше дѣлателе рабъı его бишѧ.а дроугъıѧ оубишѧ. овъı же камениемь побишѧ. пакъı посъла инъı рабъı множѣишѧ прьвъıхъ. и тѣмь створишѧ такожде. послѣди же посъла сна своего къ нимъ глаголѧ. постъıдѧтъ сѧ сн҃а моего. делателе же видѣвъше сна его рѣшѧ къ себѣ. се естъ наслѣдьникъ придѣте да оубиемъ сего. и оудрьжимъ наслѣдиѥ его.

Савина књига је зборник јеванђељских одломака. Назив је добила по двама преписима у којима се помиње поп Сава. Садржи 129 листова. Пронашао ју је И. И. Срезњевски. По палеографским особеностима спада у један од најстаријих ћирилских споменика. У рукопису одсуствује јотација за слова **ѧ** и **ѥ**, често се употребљава **ѣ** за **ꙗ**. У поређењу са Зографским и Маријиним јеванђељем лексика и морфологија споменика одражавају новије појаве старословенског језика. Књига је настала у XI веку у Источној Бугарској. Године 1903. Савину књигу је издао В. И. Шчепкин у Петербургу у зборнику „Споменици старословенског језика”. Фототипска копија тог издања изишла је 1959. у Грацу. Споменик се чува у фонду Главног архива у Москви.

Као основне језичке особености јављају се: а) случајеви губљења слабих полугласника у средини речи (**створи** место **сътвори, мнѣ** место **мънѣ**); б) одсуство вокализације полугласника у јаком положају; в) **ь** се мења у **ъ** после отврдњавања прасловенских меких сугласника (**въꙁложъше** место **въꙁложьше**); г) назали **ѫ** и **ѧ** се употребљавају правилно, са изузетком два случаја: **стоѧштѫ** уместо **стоѧштѫ**; д) ретко се среће испуштање епентетског *l’*: **ꙁемьꙗ** уместо **ꙁемлꙗ**.

Графијска и фонетска анализа

1. Речи под титлама: **чл҃къ (человѣкъ), гл҃ѧ (глаголѧ), сн҃а (сына).**

2. Артикулационе карактеристике вокала и сугласника (пример је реч **человѣкъ**): *č’* – сугласник, африката, предњонепчани, безвучни, по постанку мек; *l* – сугласник, сонант, латерални, алвеоларни, звучан, тврд; *o* – пун вокал, кратак, задњег реда, средње висине, лабијализован, оралан; *v* – сугласник, сонант, уснено-зубни, звучан; *ě* – пун вокал, дуг, предњег реда, низак, нелабијализован, оралан; *k* – сугласник, задњонепчани, експлозиван, безвучан, тврд; ъ – вокал, редукован, задњег реда, средње висине, лабијализован, оралан.

3. Слоговни сонант *r̥'* пише се као диграм **рь** у речима **прьвъıхъ** и **оудрьжимъ** (упор. рус. *первый* и *держим*).

4. Редуковани вокали **ъ** и **ь** налазе се у слабим позицијама у следећим речима анализираног текста: **единъ, богатъ, виноградъ, въ немь, прѣдастъ** и др. – на крају речи; **посъла**, **имъше**, **видѣвъше**, **наслѣдьникъ** – испред слога са пуним вокалом. Полугласник **ь** налази се у јакој позицији у речи **дѣлательмъ** – испред слога са полугласником у слабом положају.

У одломку је одражено и губљење слабог полугласника **ъ** у речима: **множѣшѧ** место **мъножѣишѧ**, **створишѧ** место **сътворишѧ**. Поред тога, замена **ъ** и **ь** полугласника зависила је од природе гласа у следећем слогу: **вь немь** место **въ немь** (Јагићево правило).

5. У речима **единъ**, **насади**, **виноградъ**, **рабъıи**, **пакъı**, **прьвъıхъ**, **постъıдатъ сѧ** и др. гласови *у* и *і* су пуни, а у речима **дроугъıѧ**, **камениемь**, **оубиемъ**, **наслѣдие** – редуковани по квантитету јер се налазе пред јотом. Притом, у речи **дроугъıѧ** редуковани глас **ъı** налази се у јакој позицији (јер је под нагласком), а редуковани глас **и** (у осталим случајевима) у слабој позицији (стоји пред слогом са пуним вокалом).

6. Као резултат испадања слабог полугласника **ъ** у речи **множѣшѧ** настала је сугласничка група *mn* која пре тога није била могућа.

7. Сугласници *č, ž, š* настали су од гласова *k, g, h* у речима **множѣшѧ**, **точило**, **бишѧ**, **оубишѧ** првом палатализацијом.

8. Група **рѣ** у речима **врѣмѧ** и **прѣдастъ** настала је у јужнословенској групи језика као последица гласовних промена проузрокованих утицајем закона отвореног слога из групе **er* у затвореном слогу, метатезом и дуљењем вокала.

У речи **врѣмѧ** дошло је и до упрошћавања групе сугласника под дејством ЗОС-а (< прасл. **vertmen*-), а глас **ę* настао је у прасловенском језику из дифтоншког споја „глас предњег реда + носни сугласник” у затвореном слогу такође под дејством ЗОС-а. Глас **ę* настао је на исти начин и у другим речима: **бишѧ**, **обишѧ**, **множѣшѧ** и др.

Група **ра** на почетку речи (**рабъı**) настала је у јужнословенској групи језика метатезом и дуљењем вокала као последица деловања ЗОС-а из комбинације „вокал + ликвидни сонант” пред сугласником на почетку речи.

Морфолошка анализа

- **члвк҃ъ** (**чловѣкъ**) – имен. м.р., основе на *-*ŏ*-, ном. једн;

- **єдинъ** – број у функцији заменице „неки, један”, тврда варијанта заменичке деклинације, ном. једн;

- **бѣ** – глагол, стари сигматски аорист у функцији имперфекта, 3. л. једн., инфинитив: **бъıти.**

- **богатъ** – описни придев, прост придевски облик, позитив, ном. једн., тврда варијанта;

- **иже** – односна заменица, мека варијанта замен. деклинације, мушки род, ном. једн.;

- **насади** – глагол, стари сигматски аорист, 3. л. једн., инфинитив: **насадити**;

- **виноградъ** – имен. м.р., основе на *-*ŏ*-, акуз. једнине;

- **и** – саставни везник;

- **ископа** – глагол, стари сигматски аорист, 3. л. једн., инфинитив: **ископати**;

- **въ** – предлог, стоји са акузативом и локативом, означава кретање или бивање унутар нечега;

- **н҃емь** – лична заменица за 3. лице, мушки род, мека варијанта, лок. једн.;

- **точило** – имен. ср. р., основе на *-*ŏ*-, акуз. једн.;

- **прѣдастъ** – глагол, стари сигматски аорист, 3. л. једн., инфинитив: **прѣдати**;

- **и** – лична заменица за 3. лице, мушки род, мека варијанта, акуз. једн.;

- **дѣлательмъ** – именица м.р., дат. множ. (ном једн. је **дѣлатель** – *-*jŏ*- основе); именице изведене суфиксом *-tel′ь* мењају се у множини по типу промене именица на сугласник: **дѣлательмъ** као **каменьмъ**;

- **отиде** – глагол, асигматски аорист, 3. л. једн., инфинитив: **отити**;

- **егда** – временски везник;

- **же** – партикула са интензификативним значењем;

- **приде** – глагол, асигматски аорист, 3. л. једн., инфинитив: **прити**;

- **врѣмѧ** – имен. ср. р., основе на *-*(e)n*-, ном. једн.;

- **емати** – инфинитивна варијанта глагола **имати** (**ѥмлѭ**, **ѥмлѣши**) „узети, ухватити” (само у Сав. књ.);

- **є** – заменица 3. лица, мека варијанта, ср. род, акуз. једн., ном. једн.: **ѥ**;

- **посъла** – глагол, стари сигматски аорист, 3. л. једн., инфинитив: **посълати**;

- **рабъı** – имен. м. р., основе на *-*ŏ*-, акуз. множ.; ном. једн.: **рабъ**;

- **своѧ** – присвојна заменица (за свако лице), мека варијанта, м. р., акуз. множ. (ном. једн. **свои**);

- **къ** – предлог, стоји са дативом, значење: „усмереност, правац кретања”;

- **дѣлательмъ** – в. горе;

- **иматъ** – глагол, супин, инфинитив: **имати** „узети”;

- **вина** – имен. ср. р., основе на *-*ŏ*-, ген. једн.;

- **своего** – присвојна заменица, мека варијанта, ср. р., ген. једн. (ном. једн. **свои**);

- **имъше** – глагол, парт. прет. актива, прост парт. облик, м.р., ном. множ.; од глагола **ѩти** (од корена који се јавља у презенту: **имѫ**, **имеши**);

- **дѣлателе** – в. горе; у множини је промена једнака основама на сугласник; ном. множ.;

- **рабъı** – имен. м.р., основе на *-*ŏ*-, акуз. множ. (ном. једн. **рабъ**);

- **его** – заменица 3. лица, мека варијанта, м. р., ген. једн., у присвојном значењу „његови”;

- **бишѧ** – глагол, стари сигматски аорист, 3. л. множ., инфинитив: **бити**;

- **а** – супротни везник;

- **дроугъıѧ** – придев, сложена придевска форма, мушки род, акуз. множ. (ном. једн. **дроугъıи**);

- **оубишѧ** – глагол, стари сигматски аорист, 3. л. множ., инфинитив: **оубити**;

- **овъı** – показна заменица, тврда варијанта, м.р., акуз. множ. (ном. једн. **овъ**);

- **камениемь** – зб. имен., ср. р., *-*jŏ*- основе, инстр. једн. (ном. једн. **камение**);

- **побишѧ** – глагол, стари сигматски аорист, 3. л. множ., инфинитив: **побити**;

- **пакъı** – временски прилог „опет”;

- **посъла** – в. горе;

- **инъı** – одређена заменица, тврда варијанта, м. р., акуз. множ. (ном. једн. **инъ** „други”);

- **рабъı** – именица, м. р., основе на *-*ŏ*-, акуз. множ. (ном. једн. **рабъ**);

- **множаишѧ** – описни придев, прост придев. облик, компаратив, м. р., акуз. мн. (ном. једн. **мъножаи**);

- **прьвъıхъ** – редни број, сложени облик, м.р., ген. множ. (ном. једн. **прьвъıи**);

- **тѣмь** – показна заменица, тврда варијанта, м.р., дат. множ. (ном. једн. **тъ**); на крају речи бележимо мешање полугласника;

- **створишѧ** – глагол, стари сигматски аорист, 3. л. множ., инфинитив: **сътворити**;

- **такождє** – начински прилог, од заменичке основе **такъ** и партикуле **ждє**;

- **послѣди** – временски прилог, од зависног падежа именице **слѣдь** са предлогом **по**-;

- **посъла** – в. горе;

- **сн҃а** (**съına**) – именица м. р., *-*ĭ*- основа, акуз. једн.; мешање *-*ŏ*- и *-*ĭ*- основа; категорија живо/неживо: акуз. = ген.;

- **своєго** – присвојна заменица, мека варијанта, ср. р., ген. једн. (ном. једн. **свои**);

- **къ** – в. горе;

- **нимъ** – заменица 3. лица, мека варијанта, м. р, дат. множ. (реконструисани ном. једн. ***и** – није сачуван облик ном. једн. од ове основе);

- **глаголѧ** – глагол, парт. през. акт., прост парт. облик, м. р., ном. једн. (инфинитив: **глаголати**);

- **постъıдѧтъ сѧ** – повр. глагол, просто будуће време, 3. л. једн. (презент у функцији футура); **сѧ** – енкл. облик повратне заменице **себе** у акуз. једн.; инфинитив: **постъıдѣти сѧ**;

- **сн҃а** (**съına**) – в. горе;

- **моего** – присвојна заменица за 1. л. једн., мека варијанта, м. р., акуз. једн. (ном. једн. **мои**);

- **дѣлателе** – в. горе, ном. множ.;

- **видѣвъше** – глагол, парт. прет. актива, прост парт. облик, м. р., ном. множ. (ном. једн. **видѣвъ**); инфинитив: **видѣти**;

- **сн҃а** (**съına**) – в. горе;

- **его** – в. горе;

- **рѣшѧ** – глагол, стари сигматски аорист, 3. л. множ., инфинитив: **решти**;

- **къ** – в. горе;

- **себе** – повратна заменица, датив;

- **се** – показна заменица, заменичка промена, мека варијанта, ном. једн. ср. рода;

- **естъ** – атематски глагол, презент, 3. л. једн., инфинитив: **бъıти**;

- **наслѣдьникъ** – имен. м. р., основе на *-*ŏ*-, ном. једн.;

- **придѣте** – глагол, 2. л. множ., императив, инфинитив: **прити;**
- **да оубиемъ** – глагол, 1. л. множ. презента, инфинитив: **оубити;**
- **сего** – показна заменица, заменичка промена, мека варијанта, м. р., акуз. једн. = ген. једн. (категорија живог), (ном. једн. **сь**);
- **оудрьжимъ** – глагол, императив, 1. л. множ.; инфинитив: **оудрьжати;**
- **наслѣдие** – именица, **-jŏ-* основе ср. р., акуз. једн.;
- **его** – в. горе.

Синтаксичка анализа

I. *Независносложене реченице*

1. **имъше дѣлателе рабъı его бишѧ. а дроугъıѧ оубишѧ. овъı же камениемь побишѧ.** Реченице су потврдне, обавештајне, субјекатско-предикатске, личне. Имају један заједнички субјекат – **дѣлателе.** Предикати – прости глаголски: **бишѧ, оубишѧ, побишѧ.** Глаголска синтагма у првој реченици **имъше ... рабъı его** је у служби одредбе времена у којој је именица **рабъı его** објекатска допуна уз партицип. Уз именицу **рабъı** стоји конгруентни атрибут **его**. У другој реченици, која је у супротном односу са првом, прави објекат је **дроугъıѧ**. У трећој реченици прави објекат је **овъı**, а прилошка одредба за средство је **камениемь.**

2. **пакъı посъла инъı рабъı множѣишѧ прьвъıхъ.** Реченица је проста, потврдна, обавештајна, лична. Субјекат граматички није исказан: на њега указује облик предиката. Предикат **посъла** – прост глаголски. У служби правог објекта налази се именичка синтагма **инъı рабъı множѣишѧ прьвъıхъ** у којој уз именицу **рабъı** стоје два конгруента атрибута **инъı** и **множѣишѧ прьвъıхъ.** Одредба за време – **пакъı.**

3. **и тѣмъ створишѧ такожде.** Реченица је проста, потврдна, обавештајна, лична; субјекат граматички није исказан: на њега указује облик предиката; **створишѧ** – прост глаголски предикат; на предикат се односи неправи објекат **тѣмъ** и прилошка одредба за начин **такожде.**

II. *Зависносложене реченице*

1. **члвк҃ъ бѣ богатъ. иже насади виноградъ и ископа въ немь точило. и прѣдастъ и дѣлательмъ и отиде.** Реченица је зависносложена. Управна реченица – **члвк҃ъ единъ бѣ богатъ.** Зависне реченице су све наредне, атрибутске односне реченице: **иже насади виноградъ и ископа въ немь точило. и прѣдастъ и дѣлательмъ и отиде.** Повезане су са управном везником **иже.** Главна реченица је – потврдна, обавештајна, субјекатско-предикатска. Субјекат је **члвк҃ъ (чловѣкъ) единъ** у оквиру кога је **единъ** конгруентни атрибут. Предикат – именски: **бѣ богатъ**. Зависне реченице су у функцији атрибута. У њима је субјекат реч **иже** наведена само у првој, а у осталима се подразумева, а предикати – прости, глаголски: **насади, ископа, прѣдастъ, отиде.** Уз предикат **ископа** стоји прилошка одредба за место **въ немь** и прави објекат **точило**. Уз предикат **прѣдастъ** стоји прави објекат **и** и индиректни објекат **дѣлательмъ.**

2. **и егда же приде врѣмѧ емати е посъла рабъı своѧ къ дѣлательмъ иматъ вина своего**. Реченица је зависносложена. Управна реченица је: **посъла рабъı своѧ къ дѣлательмъ иматъ вина своего**, а зависна: **и егда же приде врѣмѧ емати е**. Везана је са управном реченицом везником **егда**. Главна реченица је – потврдна, обавештајна, лична. Субјекат у њој није граматички изражен, већ на њега указује облик предиката. Предикат је прост глаголски: **посъла**. У функцији правог објекта је реч **рабъı** уз коју стоји конгруентни атрибут **своѧ**, а у функцији индиректног објекта је предлошко-падежна конструкција **къ дѣлательмъ.** Прилошка одредба за циљ је **иматъ вина своего**, при чему је **вина** са конгруентним атрибутом **своего** супинска допуна. Зависна реченица – потврдна, временска, субјекатско-предикатска, лична. У њој је субјекат **врѣмѧ**, а предикат прост глаголски облик **приде**. Субјекат допуњује нелична глаголска синтагма **емати е.**

III. *Конструкције са туђим говором*

1. **послѣди же посъла сн҃а своего къ нимъ г҃лѧ. постъıдѧтъ сѧ сн҃а моего.** Овде је управни говор следећи део реченице: **постъıдѧтъ сѧ сн҃а моего.** Он није издвојен никаквим знаком интерпункције. На њега указује глагол говорења (партицип **глаголѧ**) који му претходи. Управни говор се састоји из изричне (зависне) реченице. Субјекат у тој реченици није граматички изражен. Предикат је прост глаголски (**постъıдѧтъ сѧ**). Неправи објекат је **сн҃а** са конгруентним атрибутом **моего.** Реченица – **послѣди же посъла сн҃а своего къ нимъ г҃лѧ** (**глаголѧ**) је независна , потврдна, обавештајна, лична. Субјекат,

као и у управном говору, није изражен. Предикат је такође прост глаголски (**посъла**). На предикат се односи прилошка одредба за време **послѣди**, прави објекат је **сн҃а** са конгруентним атрибутом **своего**, а индиректни објекат **къ нимъ.** У тој реченици постоји и нелични глаголски облик – глагол говорења **гл҃ѧ** (**глаголѧ**) која има функцију корелатива односно речи која уводи управни говор.

2. **дѣлателе же видѣвъше сна его рѣшѧ къ себѣ. се естъ наслѣдьникъ придѣте да оубиемъ сего. и оудрьжимъ наслѣдиѥ его.** Овде је управни говор – **се естъ наслѣдьникъ придѣте да оубиемъ сего. и оудрьжимъ наслѣдиѥ его.** Он није издвојен никаквим знаковима интерпункције. На управни говор указује глагол говорења (**рѣщи**) који му претходи. Управни говор се састоји од две независне реченице:

а) **се естъ наслѣдьникъ**. Та реченица је проста, потврдна, обавештајна, лична. Субјекат је **се**, а предикат именски – **естъ наслѣдьникъ**. Карактеристична за старословенску синтаксичку структуру је појава помоћног глагола **бъıти** (**естъ**) у презенту.

б) **придѣте да оубиемъ сего. и оудрьжимъ наслѣдиѥ его.** Реченица је зависносложена, при чему је управна **придѣте** императивна, лична. Субјекат граматички није исказан. Предикат је прост глаголски: **придѣте**. На њега се односе две зависне намерне реченице **да оубиемъ сего** и **оудрьжимъ наслѣдиѥ его**. У првој намерној реченици предикат **оубиемъ** допуњује прави објекат **сего**, а у другој предикат **оудрьжимъ** такође прави објекат **наслѣдиѥ его**, при чему је **его** конгруентни атрибут.

Реченица – **дѣлателе же видѣвъше сн҃а его рѣшѧ къ себѣ** је независна, потврдна, обавештајна, лична. Субјекат је **дѣлателе,** а предикат **рѣшѧ.** На предикат се односи одредба начина **къ себѣ.** У реченици постоји глаголска синтагма **видѣвъше сн҃а его** у служби одредбе времена. У оквиру ње је **сн҃а его** објекатска допуна.

Лексичка, фразеолошка и творбена анализа

1. Лексика анализираног одломка има у свом основном (не и метафоричном) смислу карактер свакодневне, предметне лексике. Овде нису представљене, црквене, књишке лексеме, већ лексика свакодневног говора Словена у X/XI веку (упор. називе за лица мушког рода **чловѣкъ**, **рабъ**, **дѣлателе**, **сънъ**, **наслѣдьникъ**). Унеколико су нам

непознати појмови из привредне сфере, нпр. **точило** (**ископати**). Глаголи (осим егзистенцијалног глагола **бъıти**) означавају типичне, свакодневне ситуације: **прѣдати**, **ємати/имати**, **посълати**, **оудрьжити**, **бити**, **оубити**, **побити**, **сътворити** итд. Међу именицама преовладавају предметне (**вино**, **камние**, **наслѣдиє**), а апстрактна именица **врѣмѧ** овде има значење „временски период, доба" (**приде врѣмѧ. иматъ вина своего**).

2. О семантици изведених речи. Лексема **виноградъ** имала је два значења: 1. „виноград" и 2. „виноградарска лоза". У нашем контексту говори се о винограду. Лексема **точило** означавала је пресу за цеђење вина. Лексема **дѣлатєл҃ь** имала је два основна значења: 1. „делатељ, радник"; 2. „земљорадник" (конкретизација примарног значења). Ово друго значење има у разматраном одломку.

3. Преовлађујући број речи је словенског (прасловенског) постанка. Истина, реч **вино** потиче из латинског извора (оно је позајмљено у прасловенском периоду германским посредством). Лексема **виноградъ** је творбени калк готске композите чији је први део означавао „вино" а други „ограду". Првобитно значење ове лексеме било је „врт, сад". У тексту потпуно одсуствују речи грчког порекла. Грцизми, без обзира на њихову важну улогу у лексичком систему стсл. језика, користили су се само у оним случајевима када су били неопходни.

4. У одломку су присутни синонимски односи међу појединим лексемама: **дроугъıи** : **инъı**, **глаголати** : **рєшти**.

5. У невеликом одломку овог текста не запажамо ниједан фразеологизам.

6. Текст пружа обиље материјала за морфемску и творбену анализу и одражава творбено богатство и творбене потенцијале живих словенских говора тог периода. Пре свега, веома је карактеристичан низ речи са истим глаголским коренима: а) **би-**: **бишѧ**, **оубишѧ**, **побишѧ**, **да оубиємъ** (без префикса и са префиксима **оу-**, **по-**); б) кореном **им-**: **ємати** < **jem-a-ti* – варијанта глагола **имати** < **jьm-a-ti* (през. **ѥмлѫ**, **ѥмлѣши** < **jem-jo-m,* < **jem-je-ši*) забележана је само у Сав. књ.; у питању је за овај глагол карактеристична апофонија тј. алтернација коренског вокала **jьm-* : **jem-*, **иматъ**, **имъше** (облици инфинитива, супина, партиципа); в) кореном **ид-**: **отиде**, **приде**, **придѣтє**; г) кореном **-слѣд-**: **последи** (адјективизирани облик предлошко-падежне конструкције), **наслѣдьникъ** (морфемска анализа – *na-slěd-ьnikъ*; творбена анализа – *naslěd-* + *-ьnikъ*, девербатив

глагола **наслѣдити** „наследити, добити у наследство”, изведен суфиксом *-ьникъ* који носи творбено значење „називи лица мушког рода” тј. „онај који (нешто) наслеђује”), **наслѣдиѥ** (морфемска анализа – *na-slěd-ьje*; творбена анализа – *naslěd-ьje* девербатив глагола **наслѣдити**, изведен суфиксом *-ьje* који носи творбено значење nomina resultativa „оно што се наслеђује, наследство”). И друге врсте речи показују продуктивност афиксалног начина творбе (префиксалног, суфиксалног и префиксално-суфиксалног типа): именице **точило** (изведеница од основе глагола *toči-(ti)* суфиксом *-lo*, којим се граде nomina instrumenti); **дѣлатєлє** (изведеница од основе глагола *děla-ti* суфиксом *-telь*, којим се граде nomina agentis); префиксирани глаголи: **ис-копати**, **прѣ-дати**, **по-сълати**, **оу̑-дрьжити**, **съ-творити** итд.; придев **богатъ** (Етимолошка тумачења показују да је у оквиру индоевропских језика лексема **bogъ* „божанство, бог” представљала словенску, односно индо-иранску иновацију која чува стару индоевропску представу о божанству као уделитељу среће и богатства (упор. стинд. облик *bhága* са значењем „благостање, имање, срећа”). Поређење творбених структура придева **bog-atъ* и **u-bogъ* показује да је ова лексема у прасловенском чувала и старо значење „удео, добро, срећа, благостање”.) – на основу **bog-* додат је придевски суфикс *-atъ* који носи значење „снабдевен у великој мери оним што значи именица у основи” (упор. стсл. **рогатъ**, **брадатъ**); прилог **такожде** (од заменице **тако** и партикуле **жде**).

7. За етимолошка тумачења треба консултовати релевантне етимолошке речнике. Интересантна је, на пример, етимологија речи **човѣкъ** чија тумачења у етимолошким речницима нису до краја сагласна. Једно од њих лексему **човѣкъ** тумачи као сложеницу чији је први део **чло-** имао значење „члан рода или породице” (упор. реч *чељад*, стсл. **чєлꙗдь**), а други **вѣк-** значио је „животна сила, снага”, да би касније та лексема добила значење „одрасла људска јединка”.

ТЕКСТОВИ И ЊИХОВА ЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА

I.

Прочитајте следећи одломак из Зографског јеванђења (Мт XXVII, 20–38) и преведите га на српски.

1. архиєрεі же і старѣци наоустишѧ народы. да іспросѧтъ вараѵавж. і и҃са погоу-
бѧтъ. wтъвѣштавъ же ісмонъ рεуε імъ. кого
хоштεтε отъ обою отъпоуштж вамъ. Они же рѣшѧ
5. вараавж. гл҃а імъ пилатъ. уьто же сътворіж і҃са
нарицаεмого хр҃а. гл҃ашѧ εмоу вси да распѧтъ
бжδεтъ. ісмонъ же рεуε імъ. уьто зъло сътвори.
они же ізлиха въпиѣхж гл҃ѧштε. да распѧтъ
бжδεтъ. видѣвъ же пилатъ ѣко ниуьсоже оуспѣεтъ
10. нъ пауε мльва. бываεтъ. приімъ водж оумы
рждѣ прѣдъ народомь. гл҃ѧ неповинεнъ εсмь отъ
кръвε сεго правьдьника. въı оузьритε. і отъвѣшта-
въшε вси людиε рѣшѧ кръвь εго на насъ
і на чадѣхъ нашихъ. тъгда отъпоусти імъ
15. вараавж. і҃са же бивъ. прѣдастъ і да і рас-
пьнжтъ. тъгда воіни ісманови. прѣімъшε і҃са
на сждишти. събърашѧ на н҃ь вьсж спирж.
съвлькъшε и. хламидоіж чръвленоіж одѣшѧ і.
і съплεтъшε вѣньць отъ тръниѣ. възложишѧ
20. на главж εго. і трьсть въ десницж εго. і
поклон҃ьшε сѧ прѣдъ нимъ на колѣноу.
рждахж сѧ εмоу гл҃ѧштε. радоуі сѧ ц҃рю
нодѣіскъ. і плинжвъшε на ѥь. приѧшѧ
трьсть. і биѣхж і по главѣ. і εгда порж-
25. гашѧ сѧ εмоу. съвлѣшѧ съ нεго хламидж
облѣшѧ въ ризы своіж. і ведошѧ и на распѧтиε.
і сходѧштε же обрѣтж чл҃ка куринѣіска. іменεмь
симона сεмоу задѣшѧ понести кр҃стъ εго. і пришьдъшε
на мѣсто нарицаεмоε ісольѳота. εжε εстъ нарица-

30. **ємо краниєво мѣсто. дашѧ ємоу пити оцьть съ зльчиѭ размѣшьнъ. і вькоушь не хотѣаше пити, пропьнъше же и. раздѣльше ризы его меташѧ жрѣбиѧ. і сѣдъше стрѣжахѫ і тоу. і положишѧ връхоу главы его. винѫ напсанѫ сь естъ ї҃с҃.**

35. **ц҃рь іюдеѣіскъ. тъгда распѧшѧ съ ѭимъ два разбоіника. единого о деснѭѭ. і единого о шюѭѭ.**

ОБЈАШЊЕЊЕ НЕПОЗНАТИХ РЕЧИ

Стих 2: **варайава** – лично име, разбојник који је био затворен са Исусом

Стих 3: **ѣемонъ** – хегемон, намесник римског императора (титула Понтија Пилата)

Стих 8: **ізлиха въпиѣхѫ** – „изнова завапише, повикаше”

Стих 16: **ѣемонови** = **іѣемонови**

Стих 17: **на сѫдиштѣи** – на судилишту, суду

Стих 17: **спира** – војна јединица

Стих 20: **десница** – десна рука

Стих 29: **ѣольѣота** – Голгота, место страдања Исуса Христа

Стих 30: **оцьть съ зльчиѭ** – сирће помешано са жучи

Стих 37: **о шюѭѭ** – слева, с леве стране

А. ЗАДАЦИ ИЗ ГРАФИЈЕ

(цифре уз речи означавају број стиха)

1. Одредите који гласови су означавани словима: **ъ, ь, ѧ, ѭ, ѣ, ѡ, ѵ.**

2. Како се зове знак ◌̄ који стоји над речима: 2 – **и҃са**; 5 – **г҃ла**, **х҃а**, **гла҃шѧ**; 8 – **глѭште**; 11 – **г҃лѧ**; 27 – **чк҃а**; 28 – **кр҃стъ**; 35 – **ц҃рь.** Коју је функцију он имао у старословенским текстовима?

3. Како се зове знак ◌҃ који стоји над речју 1 – **стаа҃ци.** Коју је функцију он имао у старословенским текстовима?

4. Како се зове знак ◌̂ који стоји над речима: 13 – **л̂юдиє,** 23 – **ѭ̂ь,** 35 – **ѭ̂имь.** Коју је функцију он имао у старословенским текстовима?

4. Како се зове знак ’ који стоји над речима: 17 – **н’ь**, 21 – **поклон’ьшє**. Коју је функцију он имао у старословенским текстовима?

Б. ЗАДАЦИ ИЗ ФОНЕТИКЕ

1. Нађите корен следећих речи и одредите гласовне алтернације у њему (коренска алтернација може и одсуствовати) 1 – **стар’ци**; 2 – **наоустишѧ**, **народъı**, **іспросѧтъ**, **погоубѧтъ**; 3 – **wтъвѣштавъ**, **рєүє**; 4 – **хоштєтє**, **отъпоуштѫ**, **рѣшѧ**; 5 – **үьто**, **сътворіѫ**; 6 – **нарицаємаєго**, **вси**, **распѧтъ**; 7 – **зъло**; 8 – **ізлиха**, **въпиѣхѫ**; 9 – **видѣвъ**, **оуспѣетъ**; 10 – **паүє**, **мльва**, **приімъ**, **водѫ**, **оумъı**; 11 – **рѫцѣ**, **прѣдъ**, **неповиненъ**; 12 – **кръвє**, **правьдьника**; **оузьритє**, **отъвѣштавъшє**, **людиє**; 14 – **үждѣхъ**, **тъгда**, **отъпоусти**, **бивъ**, **прѣдастъ**, **распьнѫтъ**; 16 – **воіни**, **прѣімъшє**; 17 – **сѫдишти**, **събърашѧ**; **вьсѫ**; 18 – **съвлькъшє**, **үръвленоіѫ**, **одѣша**; 19 – **съплєтъшє**, **вѣньць**, **трънитѣ**, **възложишѧ**; 20 – **главѫ**; 21 – **поклоньшє**, **прѣдъ**, **колѣноу**; 22 – **рѫгахѫ**, **радоуі сѧ**; 23 – **іюдѣіскъ**, **плинѫвъшє**, **приньшѧ**; 24 – **биѣхѫ**, **єгда**, **порѫгашѧ**; 25 – **съвлѣшѧ**; 26 – **облѣшѧ**; **ризъı**, **вєдошѧ**, **распѧтиє**; 27 – **сходѧштє**, **обрѣтѫ**, **іменємь**; 28 – **задѣшѧ**, **понести**, **пришьдъшє**; 29 – **мѣсто**, **нарицаємоє**; 30 – **дашѧ**, **пити**; 31 – **зльүиѫ**, **размѣшьнъ**, **въкоушь**, **хотѣашє**; 32 – **пропьнъшє**, **раздѣльшє**, **меташѧ**; 33 – **жрѣбиѭ**, **сѣдъшє**, **стрѣжахѫ**, **положишѧ**; 34 – **връхоу**, **винѫ**, **напсанѫ**; 35 – **распѧшѧ**; 36 – **разбоіника**.

2. Издвојте типично старословенске фонетске одлике у следећим речима: 3 – **wтъвѣштавъ**; 4 – **хоштєтє**; 10 – **мльва**; 12 – **отъвѣштавъшє**; 18 – **үръвленоіѫ**; 19 – **трьнитѣ**; 20 – **главѫ**; 21 – **прѣдъ**; 24 – **главѣ**; 25 – **съвлѣшѧ**; 26 – **облѣшѧ**; 31 – **зльүиѫ**; 33 – **жрѣбиѭ**, **стрѣахѫ**; 34 – **връхоу**.

3. Нађите корен наведених речи. Закључите да ли је он правилно написан ако знамо да у језику Ћирилових и Методијевих протографа из IX века није било коренова без вокалних гласова: 6 – **вси**; 13 – **вси**; 34 – **напсанѫ**; 35 – **два**.

4. Каквог је порекла наставак **-и** (од дифтонга **oi̯-* или од **ī*) у следећим облицима речи: 1 – **стар’ци**, **дроүзи**, **пастоуси**, **влъци**; 22 – **радоуі сѧ**, **помози**, **рьци**, **тьци**.

5. Одредите, анализирајући следеће речи, који сугласници су били само меки у старословенском језику IX века: 1 – **стар’ци**, 2 – **наоустишѧ**; 3 – **wтъвѣштавъ**, **рєүє**; 4

– **хоштєтє**, **отъпоүштѫ**, **рѣшѧ**; 5 – **ѵьто**; 6 – **нарицаємого**; 7 – **ѵьто**; 11 – **рѫцѣ**; 12 – **отъвѣштавъше**.

6. Одредите, анализирајући следеће речи, који сугласници су били само тврди у старословенском језику IX века: 2 – **погоүбѧтъ**; 3 – **кого**; 8 – **ізлиха**, **въпиѣхѫ**; 13 – **кръвь**; 14 – **тъгда**; 18 – **съвлькъше**; 20 – **главѫ**; 21 – **колѣноү**.

7. Укажите на примере прве, друге, односно треће палатализације у следећим облицима речи: 3 – **рєүє**; 6 – **нарицаємого**; 7 – **ѵьто** упор. **къто**; 11 – **рѫцѣ** упор. са ном. једн. **рѫка**; 14 – **ѵѫдѣхъ**; 28 – **пришьдъше** упор. **ходити**; 30 – **нарицаємое** (упор. **рєкѫ**). Од којих сугласника су дати сугласници настали?

8. Одредите да ли је у следећим речима употребљено вокално или сугласничко *r* и *l*: 3 – **рєүє**; 6 – **распѧтъ**; 7 – **зъло**; 8 – **ізлиха**; 10 – **мльва**; 11 – **прѣдъ**, **народомь**; 12 – **кръвє**; 13 – **л'юдиє**, **кръвь**; 18 – **съвлькъше**, **үръвленоѭ**; 19 – **съплетъше**, **тръниѣ**; 20 – **главѫ**, **трьсть**; 31 – **зльүиѭ**; 34 – **връхоү**.

9. Укажите на сугласнике/сугласничке групе добијене јотовањем у следећим облицима речи: 3 – **ѡтъвѣштавъ**; 4 – **хоштєтє**, **отъпоүштѫ**; 12 – **отъвѣштавъше**; 21 – **прѣдъ ѥимъ**; 23 – **на ѥь**; 31 – **въкоүшь**. Од којих сугласника су они настали?

В. ЗАДАЦИ ИЗ МОРФОЛОГИЈЕ

Именице

За сваку у тексту наведену именицу одредите падеж, број, род и основу.

Придеви

За сваки наведени придев у реченици одговорите на следећа питања:

а) У којем је облику наведен дати придев: простом или сложеном?

б) У којем су падежу, броју и роду дати придеви у тексту?

в) Какви су наведени придеви по значењу?

г) У којем су степену поређења наведени дати придеви?

У тексту су наведени следећи придеви: 11 – **неповиненъ**; 18 – **үръленоѭ**; 23 – **ію дєѣіскъ**; 27 – **кѵринєіска**; 30 – **краниєво**.

Заменице

За сваку у тексту наведену заменицу одговорите на следећа питања:

а) Које је врсте по значењу наведена заменица (лична, повратна, присвојна, показна, општа, упитна, односна, неодређена, одрична)?

б) У којем роду, броју и падежу стоји дата заменица (ако она има категорије рода и броја)?

в) Који је облик номинатива једнине сваке од наведених заменица и по којој врсти промене се она мења?

У тексту су дате следеће заменице: 3 – **їмъ, кого**; 4 – **вамъ, они**; 5 – **чьто**; 6 – **емоу, вси**; 12 – **сего, въı**; 14 – **нашихъ**; 15 – **прѣдастъ и**; 17 – **на ѭь**; 20 – **его**; 21 – **прѣдъ нимь**; 22 – **емоу**; 25 – **съ ѭего**; 26 – **своѭ, ведошѧ и**; 28 – **семоу**; 29 – **еже**; 34 – **сь**; 35 – **съ ѭимь.**

Глаголи

а) Одредите време, начин, лице и број наведених глагола (при одређивању глаголских облика неопходно је погледати контекст у којем се они јављају): 2 – **наоустишѧ, іспросѧтъ, погоубѧтъ**; 3 – **рече**; 4 – **хоштатє, отъпоуштѫ, рѣша**; 5 – **гл҃а, сътворіѫ**; 6 – **гл҃ашѧ**; 7 – **бѫдетъ, сътвори**; 8 – **въпиѣхѫ**; 9 – **оуспѣетъ**; 10 – **бъıваетъ, оумъı**; 11 – **есмь**; 12 – **оузьритє**; 14 – **отъпоусти**; 15 – **прѣдастъ, распьнѫтъ**; 17 – **събъраша**; 18 – **одѣшѧ**; 19 – **възложишѧ**; 22 – **рѫгахѫ, радоуі сѧ**; 23 – **приѭшѧ**; 24 – **биѣхѫ, порѫгашѧ**; 25 – **съвлѣшѧ**; 26 – **облѣшѧ, ведошѧ**; 27 – **обрѣтѫ**; 28 – **задѣшѧ**; 30 – **дашѧ**; 31 – **хотѣаше**; 32 – **мѣташѧ**; 33 – **стрѣжахѫ, поклонишѧ**; 34 – **естъ**; 35 – **распѧшѧ.**

б) Одредите инфинитивну односно презентску основу сваког од наведених глагола.

в) Одредите стање (актив и пасив), време, род, број, падеж, као и облик (прост или сложен) наведних партиципа: 3 – **ѡтъвѣштабъ**; 6 – **нарицаємого, распѧтъ**; 8 – **гл҃ѭштє**; 9 – **видѣвъ**; 10 – **прiімъ**; 11 – **гл҃ѧ**; 12 – **отъвѣштавъше**; 15 – **бивъ**; 16 – **прѣімъше**; 18 – **съвлькъше**; 19 – **съплєтъше**; 21 – **поклоньше**; 22 – **гл҃ѭштє**; 23 – **плинѫвъше**; 27 – **ісходѧштє**; 28 – **пришьдъше**; 29 – **нарицаємоє, нарицаємо**; 31 – **размѣшьнъ, въкоушь**; 32 – **пропьнъше, раздѣльше**; 33 – **сѣдъше**; 34 – **напсанѫ.**

г) Одредите инфинитив за сваки од наведених партиципских облика. Од које основе је сваки од њих изведен?

Прилози

У тексту су дати прилози 10 – **паче**; 14 – **тъгда**; 24 – **егда**; 36 – **о деснѫѭ**; 37 – **о цюѭѭ**. Одговорите на следећа питања:

а) Којој врсти по значаењу припадају наведени прилози (начин радње, време, место, циљ, узрок)?

б) Од којих морфема (префикс, корен, суфикс) се састоји дати прилог (ако је прилог морфемски дељив)?

Г. ЗАДАЦИ ИЗ ЛЕКСИКЕ И ТВОРБЕ РЕЧИ

Извршите морфемску и творбену анализу наведених речи. Одредите њихово значење у разматраном контексту. Укажите на (могуће) постојање њихових синонима, антонима, хомонима у лексици старословенских споменика. Да ли нека од датих речи има и неко друго значење осим оног које се среће у одломку?

1 – **старьци** < **starь-k-ŏi̯*;

2 – **наоустиша** (< **nausti-s-n̥t*, инф. **na-ust-i-ti*), **народъı** (ном. једн. **народъ**; упоредите мотивни глагол **народити сѧ**), **испросѧтъ** (< **iz-pros-i-ntъ*, инфинитив **iz-pros-i-ti*); **погоубѧтъ** (< **po-gub-i-ntъ*, инфинитив **po-gub-i-ti*);

3 – **wтъвѣштавъ** (упор. инф. **отъвѣштати** < **otъ-vět-ja-ti*); **рєує** (упор. инф. **рєшти** < **rek-ti*);

4 – **хоштєтє** (упор. инф. **хотѣти** < **hot-ē-ti*); **отъпоуштѫ** (: инф. **otъ-pust-i-ti*); **рѣша** (:**rek-ti*);

5 – **ыьто** (< **k-jь-to* упор. **къто**); **сътворѭ** (: инф. **sъ-tvor-i-ti*);

6 – **нарицаємаєго** (упор.**na-rik-a-ti* : **rěk-ti*); **вси** (< **vьh-oi̯*); **распѧтъ** (: инф. **raz-pę-ti*, през. **распьнѫ**, **распьнєши**);

7 – **зъло** (упор. придеве **ꙁълъ**, **ꙁъла**, **ꙁъло**);

8 – **излиха** (прилог у значењу „изузетно, врло, веома”, упор. **лихо** – прилог у значењу „претерано, превише”), **въпиѣхѫ** (: инф. **vъ-pi-ti* „звати, викати”);

9 – **видѣвъ** (: инф. **vid-ē-ti*), **оуспѣєтъ** (: инф. **uz-pē-ti* „успети, постићи (нешто)”);

10 – **паүє** (прилог у значењу „више”; упоредите прилог **пакъı** „опет, изнова”); **мльва** („бука, метеж”, упор. **млъвити** „викати, бучати”), **приімъ** (од *pri-ję-ti > **приѭти** „узети, примити”, през. ***jьtǫ, *jьteši* > **имѫ**, **имеши**), **водѫ** (ном. једн. **вода**), **оумъı** (**u-my-ti*);

11 – **рѫцѣ** (< **rǫk-aį̯*, ном. једн. **рѫка**), **прѣдъ** (< **pěr-dъ*), **неповинєнъ** (упор. **вина** „кривица”);

12 – **кръвє** ген. једн. (ном. једн. **кръı** / **кръвь** < **kr-ū-/*kr-ŭu̯-es*), **правьдьника** (упор. **правьда**, **правъ** : **правьдьникъ**); **оꙋзьритє** (упрор. **ꙁьрѣти**, **ꙁьрєниѥ**, **наꙁирати**, **приꙁирати**, срп. *зазирати, зазор, позориште, призор, позорник, прозор, узор, зора, озарити, зрак, зрцало, итд.*); **отъвѣштавъшє** (: инф. **otъ-vět-ja-ti*), **людиє** (праие. **leu̯dh*);

14 – **ѵѧдѣхъ** (упор. **ꙁачѧти** < **za-čę-ti*, **чѧдо** < **čę-do* од праие. корена **ken-*; исти коренски ступањ налазимо и у **ꙁачѧло**, **почѧло**, **начѧло**; апофонијска варијанта је праие. корен **kon-*: упор. **коньць**, **ꙁаконъ**); **тъгда отъпоꙋсти** (: инф. **otъ-pust-i-ti*), **бивъ** (инфинитив **бити** „бити, туђи); **прѣдастъ** (< **pěr-dad-tъ*), **распьнѫтъ** (инфинитив **распѧти**);

16 – **воіни** (упор. збир. имен. **вои** „војска, војници”; **воинъ** „војник”), **прѣімъшє** (упор. **prě-ję-ti* > **прѣѧти** „преузети”, през. **prě-jьmǫ, *prě-jьmeši* > **прѣимѫ**, **прѣимеши**);

17 – **сѫдишти** (упор. **sǫd-isk-je* > **сѫдиштє**), **събърашѧ** (од **събьрати**, упоредите **бьрати**, **съборъ**, **съборьникъ**, **брѣмѧ**, срп. *брак, пабирчити, збор, брати* итд.); **вьсѫ** (< **vьh-ǫ*);

18 – **съвлькъшє** (упор. инф. **съвлѣшти** < **sъ-vělk-ti*), **ѵръвлєноѭ** (упор. придев **črъv-jenъ, -jena, -jeno*), **одѣшѧ** (упор. инф. **одѣти**);

19 – **съплєтъшє** (упор. инф. **съплести** – през. **съплетѫ**, **съплєтєши**), **вѣньць** (од праие. корена **voi̯-*) **тръниѣ** (:**tъrn-ije* > **тръниѥ**), **възложишѧ** (упор. **възложити** < **vъz-log-i-ti*; упор. и **ложе**, **налагати**, **вълагати**, **прѣдъложениѥ**, **ꙁалогъ**, **прилогъ**);

20 – **главѫ** (ном. једн. **глава** < прасл. **golva*);

21 – **поклоньшє** (упор. инф. **поклонити**, као и **поклонъ**, **кланѧти**, **поклонєниѥ**, **клонити**);

22 – **рѫгахѫ** (упор. инф. **рѫгати**, као и **нарѫганиѥ**, **порѫгати**, **рѫгъ**, **рѫжьнь**), **радоꙋі сѧ** (: **радовати сѧ**);

23 – **іюдѣіскъ** (упор. топоним **июдеиѣ**), **плинѫвъшє** (упор. инф. **плинѫти**);

24 – **бѣхѫ** (инфинитив **бити** „бити, туђи), **єгда** (временски прилог „када”), **поржгашѧ** (упор. инф. **поржгати**);

25 – **съвлѣшѧ** (упор. инф. **съвлѣшти** < **sъ-vělk-ti*);

26 – **облѣшѧ** (упор. инф. **ob-lěk-ti*); **ризъı** (упор. ном. једн. **ръıза**), **вєдошѧ** (: **вести** – **вєдѫ**, **вєдеши**), **распѧтиє** (упор. глагол **распѧти**);

27 – **сходѧштє** (упор. инф. **съходити**), **обрѣтѫ** (упор. инф. **обрѣсти** < **ob-rět-ti*), **іменємь** (упор. **имѧ**, **имене**);

28 – **задѣшѧ** (инф. **задѣти**), **понєсти** (упор. инф. **нести**), **пришьдъшє** (упор. инф. **ити**);

29 – **мѣсто**, **нарицаємоє** (упор. инф. **нарицати** : **рєшти** < **rek-ti*);

30 – **дашѧ дати** (упор. инф. < **dad-ti*, 3. л. множ. презента **дадѧтъ**), **пити** (упор. **пиѭнъ**, **винопитиѥ**, **пивьца**, **пиръ**, **напоити**, срп. *напајати, упијати* и сл.);

31 – **зльıиѭ** (упор. ном. једн. **зльıь** „жуч”), **размѣшьнъ** (инфинитив **размѣсити**), **въкоушь** (инфинитив **въкоусити**), **хотѣашє** (инфинитив **хотѣти**);

32 – **пропьнъшє** (инфинитив **пропѧти**, презент **пропьнѫ**, **пропьнеши**), **раздѣльшє** (инфинитив **раъдѣлити**), **мєташѧ** (инфинитив **мєтати**);

33 – **жрѣбиѧ** (упор. ном. једн. **жрѣбии** „коцка, жреб”), **сѣдъшє** (инфинитив **сѣсти** < **sēd-ti*), **стрѣжахѫ** (инфинитив **стрѣшти** < **sterg-ti*), **положишѧ** (инфинитив **положити**);

34 – **връхоу** (упор. имен. **врьхъ**), **винѫ** (упор. ном. једн. **вина** од праие. корена **voi̯-* од којег је изведена и именица **вѣньць**, глагол **вити** итд.), **напсанѫ** (инфинитив **напьсати/написати**);

35 – **распѧшѧ** (инфинитив **распѧти**);

36 – **разбоіника.**

Д. ЗАДАЦИ ИЗ СИНТАКСЕ

1–3: Подвуците субјекте и предикате.

3–4: Издвојте управни говор од реченице коју изговара наратор. Пронађите партицип у функцији прилошке одредбе.

4–9: Подвуците оне делове реченица које су управни говор.

9–14: Подвуците зависне реченице.

14–20: Издвојте све атрибуте. Подвуците глаголске облике који нису предикати.

21–29: Пронађите објекте и разврстајте их на праве и неправе.

30–34: Подвуците све прилошке одредбе.

II.

Прочитајте следећи одломак из Савине књиге (Мт, 18–26,) и преведите га на српски.

1. **въ оно врѣмѧ. оубѣди і҃с оученикъı своѧ вьлѣсти въ корабь. и варити єго на онъ полъ морѣ. доньдеже отъпоуститиъ народъ. и отъпоущь народъ вьзидє на горѫ единъ. помолитъ сѧ. поздѣ же бъıвъшю въ д҃ь же годинѫ ноши. придє къ**

5. **нимъ і҃с по мороу ходѫ. и видѣвъше і оученици єго по мороу ходѧща. оубоѩшѧ сѧ гл҃ѫще. ѩко призракъ єстъ и отъ страха възъпишѧ. и гл҃а имъ і҃с. надѣитє сѧ ѩко азъ єсмь и нє боітє сѧ. отъвѣщаѧ же петръ реує ємоу г҃и. аще тъı є ск повели ми прити къ себѣ. і҃с же реує ємоу приди. излѣзъ**

10. **же ис корабль петръ. и хождаше по водѣ и приде къ і҃с. вида же вѣтръ мотъ оубоѩ сѧ. и науѧ потаплѣти сѧ. и възъпи гл҃ѧ г҃и с҃пс** (sic) **мѧ. і҃с же простьръ рѫкѫ мтъ єго. и гл҃а ємоу маловѣрє. поуто сѧ сѫмнѣ. и вьлѣзъшю ємоу въ корабѣ оулеже вѣтръ. а сѫщеі въ кораби поклонишѧ сѧ**

15. **ємоу гл҃ѫще. ѩко тъı єси въ истинѫ б҃жиі с҃нъ. и прѣплъвъше. придѫ въ зємьѭ генисарєѳь.**

ОБЈАШЊЕЊЕ НЕПОЗНАТИХ РЕЧИ

Стих 2 – **варити** – престићи, предухитрити

Стих 4 – **въ д҃ь же годинѫ ношти** – у 4. час ноћи

А. ЗАДАЦИ ИЗ ГРАФИЈЕ

(цифре уз речи означавају број стиха)

1. Које су гласове означавала слова: **ъ**, **ь**, **ѫ**, **ѧ**, **ѭ**, **ѩ**, **ѹ**?

2. Како се назива знак који стоји над речима: 1 – **і҃с**; 4 – **д҃**; 6 –**глѭ҃ще**; 7– **гл҃а**; 8 – **гй҃**; 10 – **і҃сѹ**.

Б. ЗАДАЦИ ИЗ ФОНЕТИКЕ

1. Одредите у наведеним примерима корен речи и укажите на алтернације вокала и сугласника у њему (алтернације гласова у корену могу изостати):

1 – **оученикъı**, **вьлѣсти**, **варити** (**варѭ**); 2 – **отъпѹститъ**; 3 – **отъпоущь**, **вьзидє**, **помолитъ сѧ**; 4 – **бъıвъшıю**, **годинѫ**, **придє**; 6 – **оубоıашѧ сѧ**, **призракъ**; 7 – **страха**, **възъпишѧ**, **надѣитє сѧ**; 8 – **боіїтє сѧ**, **отъвѣщаѧ**, **рєує**; 9 – **повєли**, **прити**, **приди**, **излѣзъ**; 10 – **хождашє**, **придє**; 11 – **оубоıа сѧ**, **науѧ**, **потаплѣти сѧ**; 12 – **възъпи**, **простьръ**, **ѫтъ**; 13 – **маловѣрє**, **поуто**, **сѧ сѫмнѣ**, **вьлѣзшıю**; 14 – **оулежє**, **поклонишѧ сѧ**; 15 – **истинѫ**, **б҃жиі** = **божиі**, **прѣплѹвъше**; 16 – **придѫ**, **зємьѭ**.

2. Укажите на случајеве јотовања. На пример: 3 – **отъпоуштъ** < **otъ-pust-j-*, 8 – **отъвѣштаѧ**, 10 – **хождаше**, **прѣплѹвъше**.

3. Да ли се правилно употребљавају слова **ъ** и **ь** у речима: 3 – **вьꙁиде**, 13 – **вьлѣꙁъшıю**;

4. Каквог је постанка сугласник *l* у речи: 11 – **потаплѣти сѧ**?

5. У даље наведеним речима одредите гласове који су у стсл. језику IX века а) били само меки: 1 – **оучєникъı**; 2 – **доньдєжє**; 3 – **отъпоуштъ**; 4 – **бъıвъшıю**, **ношти**; 5 – **оучєници**; 10 – **хождаше**; б) били само тврди: 1 – **оученикъı**, 3 – **горѫ**, 10 – **хождаше**.

6. Укажите на случајеве прве и друге палатализације сугласника *k, g, h.*

В. ЗАДАЦИ ИЗ МОРФОЛОГИЈЕ

Именице

За сваку именицу у тексту наведите:

1) Којој врсти промене дата именица припада?

2) Којег је она рода, броја и падежа?

Придеви

Одговорите на питања о морфолошким особеностима придева 8 – **лютъ**, 11 – **бѫ҃жиі**:

1) Каквог су облика наведени придеви: простог или сложеног?

2) Којег су рода, броја и падежа? С којом именицом конгруирају у роду, броју и падежу?

3) Какви су наведени придеви по значењу?

4) У којем степену поређења су они наведени: позитиву, комапаративу, суперлативу?

Заменице

Анализирајте заменице наведене у тексту и одредите: а) којој врсти припадају наведене заменице (личне, показне или др.); б) којег су оне рода, броја и падежа (ако заменица има категорију рода и броја); в) који облик наведене заменице имају у ном. једнине.

Заменице за анализу: 1 – **оно**, **своѫ**; 2 – **его**, **онъ**; 5 – **къ нимъ**, **его** (Да ли је у значењу личне или присвојне заменице употребљена ова реч?); 7– **имъ, ѧзъ**; 8 –**емоу, тъı**; 9 – **ми**, **къ себѣ**, **емоу**; 12 – **мѧ**, **его**; 13 – **емоу**.

Глаголи

1) Одредите начин, време, лице и број следећих променљивих облика глагола:

1 – **оубѣди**; 2 – **отъпѹститъ**; 3 – **вьзидѥ**, **придѥ**; 6 – **оубоѥшѧ сѧ**, **ѥстъ**; 7 – **възъпишѧ**, **гла**, **надѣитѥ сѧ**, **ѥсмь**; 8 – **боіітѥ сѧ**, **рєүѥ**; 9 – **ѥси повєли**, **приди**; 10 – **хождаше**, **придѥ**; 11 – **оубоѥ сѧ**, **наүѧ**; 12 – **мтъ**, **възъпи**, **с҃пси** (**с҃пс**); 13 – **г҃ла**, **сѧ сѫмнѣ**; 14 – **оулєжѥ**, **поклонишѧ сѧ**; 15 – **ѥси**; 16 – **придѫ**.

2) Наведите облик инфинитива сваког од датих глагола. Којој инфинитивној врсти сваки од њих припада?

3) Одредите глаголски вид и инфинитивну врсту следећих глагола: 1– **вьлѣсти**; 2 – **варити**; 9 – **прити**.

4) Одредите стање (актив и пасив), време, род, број и падеж следећих партиципа: 3 – **отъпоущь**; 4 – **бъıвъшю**; 5 – **видѣвъше**; 6 – **ходѧща**, **г҃лѫщѥ**; 8 – **отъвѣщаѧ**; 9 – **излѣзъ**; 11 – **видѧ**; 12 – **простьръ**; 13 – **вьлѣзъшю**; 14 – **сѫщєі**; 15 – **г҃лѫщѥ**, **прѣплѹвъшѥ**.

5) Наведите разлог за употребу супина: 3 – **помолитъ сѧ**.

Прилози

Одредите којој врсти по значењу припадају прилози: 2 – **доньдеже**, 4 – **поꙁдѣ**.

Г. ЗАДАЦИ ИЗ ЛЕКСИКЕ И ТВОРБЕ РЕЧИ

Извршите лексичко-семантичку и творбену анализу одабраних речи из датог одломка.

Д. ЗАДАЦИ ИЗ СИНТАКСЕ

1–2: Пронађите управну реченицу и зависне које се на њу односе.

3: Подвуците и одредите значење прилошких одредби.

4–5: Нађите конструкцију апсолутног датива.

4–7: Нађите партиципе и преведите их на савремени српски језик.

7–9: Одвојте управни говор од говора наратора.

9–12: Подвуците предикате и одредите им врсту.

12–16: У наведеним реченицама подвуците субјекте и објекте.

ДРУГИ ТЕКСТОВИ ЗА АНАЛИЗУ

Користећи се питањима из претходних задатака урадите самосталну графијску, фонетску, морфолошку, лексичку, творбену и синтаксичку анализу старословенских текстова наведених ниже.

Зографско јеванђеље (Мт VIII, 28 – IX, 8)

ї пришьдъшюмоу на онъ полъ въ странѫ ѣр'ѣесин'скѫ сърѣтосте и дъва бѣсъна. отъ гребиштъ їхъ. їсходѫшта л'юта ѕело. ѣко не можааше ник'тоже. минѫти пѫтемь тѣмь. ї се възъписте гл҃ѫшта. ѹьто есть нама ї тебѣ и҃се с҃не бж҃іи. пришелъ ли еси сѣмо. прѣжде врѣмене мѫѹитъ насъ. бѣ же далеѹе отъ н'ею. стадо свин'ии много пасомо. бѣси же мол'ѣахѫ и гл҃ѫште аште їзгониши нъı. повели намъ їти въ стадо свиное. ї реѹе їмъ. їдѣте. они же шьдъше вънидѫ въ свинияѫ. абие оустръми сѧ стадо все по брѣгоу въ море. ї оумрѣшѧ. ї оутопишѧ въ водахъ. ї пасѫштеи бѣжашѧ. ї шьдъше въ градъ. възвѣстишѧ всѣ. ї о бѣсъноую. ї се сь градъ їзиде противѫ їс҃ви. ї видѣвъше и молишѧ. да би прѣшьлъ от прѣдѣлъ їхъ ї вьлѣзъ въ корабь и҃с҃. прѣѣде ї приде въ свои гра$^{\hat{д}}$: ї се принесошѧ емоу ослабл'ѣнъ жилами. на одрѣ лежѫшть. ї видѣвъ і҃с҃ вѣрѫ їхъ. реѹе ослабл'ѣноуемоу дръзаи ѹѧдо отъ поуштаѭтъ ти сѧ грѣси твои. ї се ѣтери отъ кънижьникъ рѣшѧ къ себѣ. сь

власвимисаетъ. ї видѣвъ и҃с помъшле нитѣ їхъ, реүе. въскжіж въı мъслите зъло въ сръдьцих вашихъ. уьто бо естъ оудобѣе решти. отъпоуштаіжтъ ти сѧ грѣси твои. ли решти въставъ ходи. нъ да оувѣсте ѣко властъ їматъ сн҃ъ ч҃скъї на зем'и отъпоуштати грѣхъı. тъгда гл҃а ослаблен'оумоу. въставъ възьми одръ твои. ї иди въ домъ твои: видѣвъше же народи уюдишѧ сѧ. ї прославишѧ б҃а давъшааго власть такж у҃комъ.

Зографско јеванђеље (Мт XXVI, 64–74)

петръ же вынѣ сѣдѣаше. на дворѣ і пристжпи къ н'ємоу една рабын'и. гл҃ижшти. і тъı бѣ съ і҃сомь галилѣискъımь. онъ же отъвръже сѧ прѣдъ всѣми гл҃ѧ. не вѣмь уьто гл҃еши. ішьдъшю же ємоу въ врата. оузьрѣ и дроугаѣ. і гл҃а ємоу. тоу і сь бѣ у҃къ съ і҃сомь назарѣнииомь. і пакъı отъвръже сѧ съ клѧтвоіж. ѣко не знаіж у҃ка. не по многоу же пристжпьше. стоіѧштеі решѧ петрови. въ істинж і тъı от нихъ еси і бесѣда твоѣ авѣ тѧ творитъ. тъгда наүѧтъ ротити сѧ і клѧти. сѧ. ѣко не знаіж у҃ка. і абие коуръ възгласи.

Зографско јевађеље (Мт VIII, 16–27)

поздѣ же бъıвъшю. привѣсѧ къ н'ємоу бѣсънъı многъı. і изгъна словомь доухъı і вьсѧ неджжьнъіѧ іцѣли. да събждетъсѧ реүеное пророкомь исаиемъ гл҃ижштемь. тъ неджгъı нашѧ приѧтъ. і болѣзни понесе оузьрѣвъ же и҃с. многъı народъı окръстъ себе. повелѣ іти на онъ полъ. і пристжпь единъ къижьникъ реүе ємоу. оучител'ю ідж по тебѣ. ѣможе колиждо ідеши. і гл҃а ємоу и҃с. лиси ѣзвинъı імжтъ і п'тицѧ не- бс҃къіѧ гнѣзда: а сн҃ъ ч҃скъı не іматъ кде главъı подъклонити. дроугъı же отъ оученикъ реүе ємоу. г҃и повели ми прѣжде іти погрети о҃ца моего. и҃с же гл҃а ємоу грѧди по мнѣ. і остави мрътвъіѧ погрети своіѧ мрътвьцѧ. і вълѣзъшоу ємоу въ корабль. по немь ідошѧ оученици его. се трясъ вели бъıстъ въ мори. ѣко покръıвати сѧ корабл'ю вльнами а тъ съпааше. і при- шедъше оученици его. възбоудишѧ и гл҃ижште. г҃и сп҃и нъı погъıбнемъ. і гл҃а імъ. уьто страшиви есте маловѣри. тъгда въставъ запрѣти вѣтромъ і морю. бъıстъ тишина велиѣ. у҃ци же уюдишѧ сѧ гл҃ижште. къто сь естъ ѣко вѣтри. і море послоушаіжтъ его.

Маријино јеванђеље (Мт XIV, 1–13)

въ врѣмѧ оно оуслъ҇ішавъ иродъ тетрархъ слоуχъ ис҃въ. ї рєує отрокомъ своимъ. сь єстъ иоанъ кръститєль. тъ въскрьсє отъ мрътвъıχъ. ї сєго ради силы дѣıжтъ сѧ о немь. ї҆родъ боємъ иоанна҃ съвѧза и. ї въсади и вь тємьницѫ. ї҆родіѣды ради жены филипа братра своєго. гл҃аше боємоу ио[а]нъ. не достоитъ ти имѣти єѧ. ї хотѧ и оубити оубоѣ сѧ народа. занє ѣко пр҃ка имѣχѫ и. дьни же бывъшоу розьства иридова. плѧса дъшти иродіѣдина по срѣдѣ и оугоди иродови тѣмь же съ клѧтвоѭ издрєує єи дати єгоже аштє въспроситъ. она же наваждена материѭ своєѭ. даждь ми рєує сьде. на мисѣ главѫ иона кр҃стителѣ. ї пєуаленъ бы҆ ц҃ръ. клѧтвы же ради възлежѫщихъ съ нимъ. повелѣ дати и. ї посъла҇въ оусѣкнѫ иоана вь тємьници. ї принѣсѧ главѫ єго на мисѣ. и дашѧ дѣвици. ї несє матєри своєи. и пристѫпьше оучєници єго вьзѧсѧ тѣло єго. и погрѣсѧ є. ї пришедъше възвѣсіишѧ и҃сви. ї слъıшавъ и҃с. отиде отъ тоудѣ въ корабли. въ поусто мѣсто єдинъ. ї слъшавъше народи. по немь идѫ пѣши отъ градъ.

Маријино јеванђеље (Мт XXI, 33–41)

чловѣкъ бѣ домовитъ. іже насади виноградъ и оплотомъ і огради. и іскопа вь немь тоуило. і созъда въ немъ стлъпъ. і въдастъı и дѣлатєлємъ. и отиде. єгда же приближи сѧ врѣмѧ плодомъ. посъла рабъı своѭ. къ дѣлатєлємъ. приѭти плодъı єго. ємъше же дѣлатєлє рабъı єго ового бишѧ ового же оубишѧ ового же камєниємь побишѧ. пакъı посъла инъı рабъı. мъножѣишѧ пръвъıхъ. і сътворишѧ имъ тожде. послѣдь же посъла къ нимъ сынъ свои глаголѧ. оусрамлѣѭтъ сѧ сына моєго. дѣлатєлє же єгда оузь рѣшѧ сынъ. рѣшѧ вь себѣ. сь єстъ наслѣдъникъ. придѣтє оубимъ і. і оудръ жимъ достоѣние єго. і ємъше и извѣсѧ вонъ из винограда и оубишѧ и єгда же оубо придєтъ господинъ винограда. ъıто сътворитъ дѣлатєлємъ тѣмъ. (глаголашѧ ємоу) зълъı зълѣ погоубитъ ѭ. и виноградъ прѣдастъ инѣмъ дѣлатєлємъ. іже въздадѧтъ ємоу плодъı въ врѣмена своѣ.

Асеманијево јеванђеље

въ онѣ въшедъшоу и҃соу въ капернаоумъ. пристѫпи кь немоу сътьникъ. молѧ и гл҃ѧ. г҃и отрокъ мои лежітъ въ домоу моемъ ослабленъ. лютѣ ѣко стражда. гл҃а емоу и҃съ азь пришедъ ицѣлѭ и: и отъвѣщавъ сътьникъ реуе емоу г҃и. нѣсмъ достоинъ да въ домъ мои вънідеші. нъ тъкьмо рьці словомъ. и ицѣлѣетъ отрок мои. ибо азъ у҃къ есмъ подъ вл҃дкоѭ. имъı подъ собоѭ воинъı. и гл҃ѭ семоу иді. и идетъ. и дроугоумоу пріді и приде. и рабоу моемоу. сътворі се и сътворітъ. слъıшавъ же и҃съ діві сѧ емоу.

Асеманијево јеванђеље (Лк. IX, 37–43; X, 25–37)

у҃къ етеръ съхожда- аще о҃т ер҃слама вь ерихѫ. и въ разбоникъи вьпаде. їже съвлѣкъше и и ѣзвъı възложьше на нь. отідѫ оставльше и елѣ жива. по пріклюуаю же. иереи етеръ. съхождааше пѫтемь тѣмъ. и видѣвъ и мімо иде. такожде леѣеітъ бъıвъ на томьжде мѣстѣ. пришедъ и відѣвъ и мимо иде. самарѣні "же етеръ грѧдъı. и пріде надъ нь. и видѣвъ и мл҃рдова. и прі стѫпль обѧза строупъı его. възліваѭ олѣи. и віно. въсаждъ же и на свои скотъ. пріведе и въ гостіньцѫ. и прілежа емъ. и на оутріа ишедъ. вьземъ дъва пѣнѧза. дастъ гостинникоу. и реуе емоу прилежі емъ. и еже аште пріиждівеши. азь егда възвраштѫ сѧ въздамъ ті. кьто оубо отъ тѣх тріи мьнитъ ті сѧ вънити искрьниі въпадшоумоу въ разбоиникъи. онъ же реуе. сътвореи мл҃стъ сь нимъ.

Одломак из Супрасаљског рукописа

приведенъ оубо бъıстъ свѧтъıи иринеи къ кнѧзоу провоу. и въпрошенъ бъıвъ аште хоштетъ пожрѣти богомъ. отъвѣшта блаженъı и҆ иринеи глаголѧ. нъ и жити же съ вами не хоштѫ. тъгда повелѣ затворити и вь тьмници. многомъ же дь҆немь минѫвъшемъ. сѫштоу҆ емоу въ҆ тьмници. въ полоуношти пришъдъшоу кнѧзоу. изведенъ бъıстъ пакъı блаженъıи иринеи. и разлиуънъı мѫкъı сътрьпѣвъ. и въпрашаемъ поуто не пожь҆реши. отъвѣшта глаголѧ. ѩко бога имамъ ѥго же из младъı връстъı уисти навъıкохъ. и глаголе҆мъıмь вами богомъ не поклонѭ сѧ. провъ реуе. приобрѫшти жизнь себѣ. довь҆лѣютъ ти ѩже прим досаждениѧ. свѧтъıи ірінеи҆ реуе. не приобрашти҆ сь҆мрьти. жизни прѣдълежѫшти. нъ да отъ бога жизнь҆ приимѫ. провъ реуе имаши ли женѫ отъвѣшта не имамъ. се же глаголааше

блаженъıи иринеи. господьнѫ заповѣдь' съконьчавам глаголѫштѫѭ. любѧ и отьца и матере. или братиѭ. или женѫ. или чѧда паче мене. нѣстъ мене достоинъ. на нѫ же заповѣдь вьзирам блаженъıй. на небо имѣаше оумъ. видѣти желам славѫ господьнѫ.и вьсе чловѣчьско житиѥ оставивъ. ниу'со же паче господа. вѣдѣти же и имѣти исповѣдааше. пакъı оубо рече къ нѣмоу кьи дзь. вѣдѣ тѫ сънъ имѫшта. понѣ тѣхъ дѣльма пожь'ри. онъ же отъвѣштаваше. сънове мои бога имѫтъ такоже и азъ иже можетъ ѧ сънабьдѣти. тъı же повелѣнѥ ти сътвори. провъ рече совѣштаваѭ ти юноше пожръти. да не различьнъı имъ мѫкамъ прѣдамъ тѫ. сватъıи мѫченикъ иринеи рече. не жьрѫ. твори иже хоштеши. оубѣси бо тако силоѭ христосовоѭ добьѥ вьсе сътръпьѭ. провъ рече. кль'ма же не хоштеши повинѫти сѧ цѣсароу. вь рѣкѫ въвръженъ бѫдеши. иринеи рече тъı различьнъıими мѫками прѣшташе оуморити мѧ. и азъ надѣахъ сѧ тако мечемъ отъсѣчеши ми главѫ. занѐ молѫ тѫ повели и то сътворити. да оувѣси како крьстиани сьмрьть прѣобидѣти навъıкомъ. христосовъı ради любьве разгнѣвавъ же сѧ къназь. о дръзости стаго мѫченика иринеа. повелѣ мечемъ оусѣкнѫти и. сватъıи же мѫченикъ. тако въторъıи вѣньць полоучивъ рече. благодѣть исповѣдаѭ богоу моемоу. даръствовъшоуоумоу ми раз- личьнъıимъ мѫкамъ тръпѣнию вѣньць. и егда прѣлѣзоша мостъ рекомъıй артемись. съвлѣкъ ризъı своѧ. и вьзьрѣвъ на небо. помоли сѧ глаголѧ сице. господи да отвръзѫтъ сѧ небеса. и да приимѫтъ доушѫ раба твоего.

ГРАМАТИЧКЕ ТАБЛИЦЕ

ИМЕНИЦЕ

ПРЕГЛЕД СТАРОСЛОВЕНСКИХ ИМЕНИЧКИХ ОСНОВА

основе	падежни наставак		мушки род	женски род	средњи род
	номин. једн.	ген. једн.			
*-*ŏ*-	-ъ -о	-а -а	рабъ, раба		село, села
*-*jŏ*-	-’ь -’е	-’а -’а	конь, коня		полѥ, поля
*-*ā*-	-а	-ъı		жена, женъı	
*-*jā*-	-’а -’и	-’ѧ -’ѧ		ꙁемля, ꙁемлѣ богъи̑ни, богъинѣ	
*-*ĭ*-	-ь	-и	пѫть, пѫти	кость, кости	
*-*ŭ*-	-ъ	-ѹ	сънъ, сыноу		
-(e)n*-	-ъı/-е-нь -ѧ	-ен-е -ен-е	камъı, камене		има, имене
*-*nt*-	-ѧ	-ѧт-е			отрочѧ, отрочѧте
*-*es*-	-о	-ес-е			слово, словесе
*-*ū*-//-ŭ̯u*-	-ъı//-ъвь	-ъв-е		црькъı, црькъве	
*-*er*-	-и	-ер-е		мати, матере	

ПРЕГЛЕД СТАРОСЛОВЕНСКИХ ИМЕНИЧКИХ ДЕКЛИНАЦИЈА

Обрасци промене именица мушког рода

		*-ŏ-		*-jŏ-		*-ĭ-	*-ŭ-	*-(e)n-
једнина	н.	плодъ	дроугъ	коньнь	жрѣбии	пѫть	сънъ	камъı
	г.	плода	дроуга	конѧ	жрѣбиѧ	пѫти	сыноу	камене
	д.	плодоу	дроугоу	коню	жрѣбию	пѫти	сынови	камени
	а.	плодъ	дроугъ	коньнь	жрѣбии	пѫть	сънъ	камень
	в.	плоде	дроуже	коню	жрѣбию	пѫти	сыноу	камени
	и.	плодомь	дроугомь	конѥмь	жрѣбиѥмь	пѫтьмь	сънъмь	каменьмь
	л.	плодѣ	дроузѣ	конѝи	жрєбии	пѫти	сыноу	камене
множина	н.	плоди	дроузи	конѝи	жрѣбии	пѫтиѥ	сынове	камене
	г.	плодъ	дроугъ	коньнь	жрѣбии	пѫтии	сыновъ	каменъ
	д.	плодомъ	дроугомъ	конѥмъ	жрѣбиѥмъ	пѫтьмъ	сънъмъ	каменьмъ
	а.	плодъı	дроугъı	конѧ	жрѣбиѧ	пѫти	сънъı	камени
	в.	плоди	дроузи	конѝи	жрѣбии	пѫтиѥ	сынове	камене
	и.	плодъı	дроугъı	конѝи	жрѣбии	пѫтьми	сънъми	каменьми
	л.	плодѣхъ	дроузѣхъ	конѝихъ	жрѣбиихъ	пѫтьхъ	сънъхъ	каменьхъ
двојина	н.а.в.	плода	дроуга	конѧ	жрѣбиѧ	пѫти	сънъı	камени
	г.л.	плодоу	дроугоу	коню	жрѣбию	пѫтию	сыновоу	каменоу
	д.и.	плодома	дроугома	конѥма	жрѣбиѥма	пѫтьма	сънъма	каменьма

Примедбе уз таблицу:

1. По обрасцу промене речи **плодъ** мењају се именице са тврдом именичком основом: **народъ**, **облакъ**, **прахъ**, **богъ**, **свѣтъ** итд. По обрасцу речи **коньнь** мењају се именице са меком именичком основом: **стражь**, **ключь**, **корабль**, **отьць** и др. Вокатив једнине именица која се завршавају на **-зь**, **-ць** има флексију **-е**: **кънѧзь – кънѧже**, **отьць – отьче**, **старьць – старьче**.

По парадигми именице **сынъ** мењају се и: **домъ**, **волъ**, **мєдъ**, **полъ**, **връхъ**, **плодъ**. Те речи су се могле наћи под утицајем промене именица с основом на *-ŏ- и мењати се по њиховом обрасцу.

По обрасцу речи **пѫть** мењају се именице мушког рода које се у ном. једн. завршавају на **-ть** (**гость**, **зѧть**, **тьсть**, **тать**, **лакоть**, **ногъть**), **-дь** (**гвоздь**, **мєдвѣдь**, **господь**, **оушидь**), **-вь** (**чрьвь**), **-бь** (**голѫбь**), **-сь** (**ось**, **гѫсь**), а такође и речи **огнь**, **жгль**, **звѣрь** и у множини реч **людиѥ**.

По обрасцу промене именице **камъı** мењају се и именице **дьнь**, **ремень**, **корень**, **степень**, **клень**.

2. Именице које се завршавају суфиксом **-ѧнинъ** у једнини се мењају по обрасцу промене именице **плодъ**. У множини оне губе суфикс **-ин-** и мењају се по следећем обрасцу: ном. **граждане**, ген. **гражданъ**, дат. **гражданемъ**, ак. **гражданъı**, вок. **граждане**, инстр. **гражданъı**, лок. **гражданехъ.**

3. Именице које се завршавају суфиксима **-тел҃ь** и **-ар҃ь** у једнини се мењају по обрасцу промене именице **конь**. У множини се мењају по следећем обрасцу:

ном. **приѧтеле**, ген. **приѧтелъ**, дат. **приѧтелемъ**, ак. **приѧтелѧ**, вок. **приѧтеле**, инстр. **приѧтелъı//приѧтел҃и**, лок. **приѧтелехъ//приѧтел҃ихъ**

ном. **мъıтаре//-р҃и**, ген. **мъıтаръ//-р҃ь**, дат. **мъıтарѥмъ**, ак. **мъıтарѧ**, вок. **мъıтаре**, инстр. **мъıтаръı//-р҃и**, лок. **мъıтарехъ//-р҃ихъ.**

4. Код неких именица са значењем бића (а посебно лица) које се мењају по обрасцу именица **рабъ**, **мѫжь** (**-ŏ-*, **-jŏ-* основе) срећу се у дат. једнине такође и наставци **-ови**, **-еви**: **рабови**, **мѫжеви** по аналогији са парадигматским типом именице **сънъ.**

5. Код именица које се мењају по типу промене именице **сънъ** у ген., дат. једн. срећу се дублетни наставци по типу именице **плодъ**: **съноу//съıна**, **сънови//съноу.**

6. Код именица које се мењају по типу промене именице **камъı** у ген. и лок. једн., као и у ном. и ген. мн. могу се срести дублетни наставци по типу промене именице **пѫть**: нпр. ген., лок. једн. **камени**, ном. мн. **дьниѥ//дьнья**, ген. мн. **дьнии.**

Обрасци промене именица женског рода

		**-ā-*	**-jā-*		**-ĭ-*	**-ū-//-ŭu̯-*	**-er-*
једнина	н.	жена	земл҃а	рабъı҃и	кость	свекръı	мати
	г.	женъı	земл҃ѧ	рабъı҃ня	кости	свекръве	матере
	д.	жен҃ѣ	земл҃и	рабъı҃и	кости	свекръви	матери
	а.	женѫ	земл҃ѭ	рабъı҃ню	кость	свекръвь	матерь
	в.	жено	землѥ	рабъıнѥ	кости	свекръı	мати
	и.	женоѭ	землѥѭ	рабъıнѥѭ	костиѭ	свекръвиѭ	материѭ
	л.	жен҃ѣ	земл҃и	рабъı҃и	кости	свекръве	матери
множина	н.	женъı	ⷯемл҃ѧ	рабъıня	кости	свекръви	матери
	г.	женъ	земль	рабъı҃ь	костии	свекръвъ	матеръ
	д.	женамъ	земл҃амъ	рабъıн҃амъ	костьмъ	свекръвамъ	матерьмъ
	а.	женъı	земл҃ѧ	рабъıня	кости	свекръви	матери
	в.	женъı	земл҃ѧ	рабъıня	кости	свекръви	матери
	и.	женами	земл҃ами	рабъıн҃ами	костьми	свекръвами	матерьми
	л.	женахъ	земл҃ахъ	рабъıн҃ахъ	костьхъ	свекръвахъ	матерьхъ

двојина	нав.	женѣ	земли	рабыи	кости	свекръви	–
	г.л.	женоу	землю	рабиню	костию	свекръвоу	
	д.и.	женама	землѧма	рабъинѧма	костьма	свекръвами	

Примедбе уз таблицу:

1. По обрасцу промене именице **жена** мењају се и именице са основом која се завршава на тврд сугласник **брада**, **вода**, **звѣзда**, **нога**, **рыба**, **снъха** итд. По обрасцу речи **земля** мењају се и именице са основом која се завршава на мек сугласник: **боуря**, **коупля**, **воля**, **доуша**, **кѫща**, **кожа**, **лъжа**, **жажда**, **стража**, **ладии**, **сѫдии**, **свѣща**, **богъии**, **поустъии.**

По обрасцу речи **кость** мењају се све именице женског рода којима је падежни наставак ном. једн. **-ь**: **капь**, **мъисль**, **вьсь**, **двьрь**, **скръвь**, **пѣснь**, **баснь**, **дань**, **гыбѣль.**

По обрасцу речи **свекръ** мењају се именице **любъ** „љубав”, **боукъ** „слово”, **брадъ** „секира”, **жрънъ** „жрвањ”, **црькъ** „црква, светилиште”, **кръ** „крв”, **бръ** „обрва”, **тъикъ** „тиква”, **смокъ** „смоква”.

По обрасцу промене именице **мати** мења се и именица **дъщи.**

2. Код именице **кръвъ** која се мења по обрасцу **кость** среће се у ген. једн. такође и облик **кръвє** по обрасцу **црькъ.**

3. У функцији ак. једн. код именица које се мењају по обрасцу **црькъ**, **мати** некада се употребљава облик ген. једн.; у функцији ном. једн. некада се употребљава облик ак. једн. На пример: ак. једн. **матерь//матерє**; ном једн. **црькъ//црьковь//црькъвь.**

4. Код истих именица у ген. и лок. једн. као дублетни се јављају наставци по типу **кость**. На пример: ген. једн. **матерє//матери**, лок. једн. **црькъвє//црькъви.**

Обрасци промене именица средњег рода

		**-ŏ-*	**-jŏ-*		**-(e)n-*	**-nt-*	**-es-*
једнина	н.	село	полѥ	знамениѥ	имѧ	отроуѧ	слово
	г.	села	поля	знаменя	имене	отроуѧтє	словесє
	д.	селоу	полю	знамению	имени	отроуѧти	словеси
	а.	село	полѥ	знамениѥ	имѧ	отроуѧ	слово
	в.	село	полѥ	знамениѥ	имѧ	отроуѧ	слово
	и.	селомь	полѥмь	знамениѥмь	именьмь	отроуѧтьмь	словесьмь
	л.	селѣ	поли	знамении	имене	отроуѧтє	словесє

множина	н.	сєла	полꙗ	знаменꙗ	имена	отроѹата	словєса
	г.	сєлъ	поль	знамении	именъ	отроѹатъ	словєсъ
	д.	сєломъ	полѥмъ	знамениѥмъ	именьмъ	отроѹатьмъ	словєсьмъ
	а.	сєла	полꙗ	знаменꙗ	имена	отроѹата	словєса
	в.	сєла	полꙗ	знаменꙗ	имена	отроѹата	словєса
	и.	сєлъı	поли	знамении	именъı	отроѹатъı	словєсъı
	л.	сєлѣхъ	полихъ	знамениихъ	именьхъ	отроѹатьхъ	словєсьхъ
двојина	н.а.в.	сєлѣ	поли	знамении	именѣ	отроѹатѣ	словєсѣ
	г.л.	сєлоѹ	полю	знамению	именоѹ	отроѹатоѹ	словєсоѹ
	д.и.	сєлома	полѥма	знамениѥма	именьма	отроѹатьма	словєсьма

Примедбе уз таблицу:

1. По обрасцу промене речи **сєло** мењају се именице са тврдом именичком основом: **мѣсто**, **гнѣздо**, **длато** итд. По обрасцу речи **полѥ** мењају се именице са меком именичком основом: **морѥ**, **оуѵєниѥ** и др.

По обрасцу промене именице **имѧ** мењају се и именице **врѣмѧ**, **сѣмѧ**, **плємѧ**, **тѣмѧ**, **писмѧ**, **ѵислѧ.**

По обрасцу промене именице **отроѹѧ** мењају се називи младих бића (средњег рода) **агнѧ**, **жрѣбѧ**, **овьѹѧ**, **козьлѧ.**

По обрасцу промене именице **слово** мењају се именице **нєбо**, **коло**, **ѵюдо**, **дрѣво**, **тѣло**, **око**, **оухо.**

2. Код именица које се мењају по типу промене именица **имѧ**, **отроѹѧ**, **слово** срећу се облици са наставцима по обрасцу именице **сєло**, при чему се губи основински наставак **-ес-**: **словесє//слова**, **словеси//словоѹ** итд.

ЗАМЕНИЦЕ

Основни типови заменичке промене:

А. заменице које не разликују облике рода (личне заменице за 1. и 2. лице и повратна заменица);

Б. заменице које разликују облике рода са подтиповима:

ба) тврда варијанта: образац – **тъ, та, то** и др.

бб) мека варијанта: образац – **нашь, наша, наше; мои, моꙗ, моѥ** и др.

В. Посебну промену имају заменице **къто**, **чьто**, **вьсь**, **къи** и др.

А. ПРОМЕНА ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА 1. И 2. ЛИЦА И ПОВРАТНЕ ЗАМЕНИЦЕ

		1. лице	2. лице	повр. замен.
једнина	н.	**азъ**	**тъı**	–
	г.	**мєнє**	**тєбє**	**сєбє**
	д.	**мънѣ, ми**	**тєбѣ, ти**	**сєбѣ, си**
	а.	**мєнє, мѧ**	**тєбє, тѧ**	**сєбє, сѧ**
	и.	**мъноıѫ**	**тобоıѫ**	**собоıѫ**
	л.	**мънѣ**	**тєбѣ**	**сєбѣ**
множина	н.	**мъı**	**въı**	
	г.	**насъ**	**васъ**	
	д.	**намъ, нъı**	**вамъ, въı**	
	а.	**нъı, насъ**	**въı, васъ**	
	и.	**нами**	**вами**	
	л	**насъ**	**васъ**	
двојина	н.а.	**вѣ, на**	**ва**	
	г.л.	**наю**	**ваю**	
	д.и.	**нама**	**вама**	

Примедбе уз таблицу:

1. У ак. једн. и мн. личних заменица и у ак. једн. повратне заменице срећу се и облици генитива: **мѧ//мене, тѧ//тєбе, сѧ//сєбе, нъı//насъ, въı//васъ.**

2. Заменица **азъ** у ген. једнине има дублетене облике: **мене//мьне.** Дублетни облици срећу се и у следећим падежима: дат.мн. **намъ//нъı**, у ном. дв. 2. лица **ва//въı**, у ак. дв. **на//нъı**, **ва/въı.**

Б. ПРОМЕНА ЗАМЕНИЦА КОЈЕ РАЗЛИКУЈУ РОД

ПРОМЕНА ЗАМЕНИЦА КОЈЕ СЕ МЕЊАЈУ ПО РОДОВИМА							
мека промена							
женски род	средњи род	мушки род	женски род	средњи род	мушки род	женски род	средњи род
наша	наше	(тъ)	(та)	(то)	сь	си	се
нашеѣ	нашего	кго	кѣ	кго	сего	сеѣ	сего
нашеи	нашемоу	кмоу	ки	кмоу	семоу	сеи	семоу
нашѫ	наше	и	ѣ	к	сь	сиѣ	се
нашеѣ	нашимь	имь	кѣ	имь	симь	сеѣ	симь
нашеи	нашемь	кмь	ки	кмь	семь	сеи	семь
нашѧ	наша	(ти)	(тъı)	(та)	сии	сиѣ	си
нашихъ	нашихъ	ихъ	ихъ	ихъ	сихъ	сихъ	сихъ
нашимъ	нашимъ	имъ	имъ	имъ	симъ	симъ	симъ
нашѧ	наша	ѣ	ѣ	га	сиѣ	сиѣ	си
нашими	нашими	ими	ими	ими	сими	сими	сими
нашихъ	нашихъ	ихъ	ихъ	ихъ	сихъ	сихъ	сихъ
наши	наши	(та)	(тѣ)	(тѣ)	сига	си	си
нашею	нашею	кю	кю	кю	сею	сею	сею
нашима	нашима	има	има	има	сима	сима	сима

			мушки род	женски род	средњи род	мушки род
			нашь	наша	наше	нашь
		н.				
		г.	нашего	нашоу	нашего	нашего
		д.	нашемоу	нашои	нашемоу	нашемоу
		а.	нашь	нашж	наше	нашь
		и.	нашимь	нашоѭ	нашимь	нашимь
		л.	нашемь	нашои	нашемь	нашемь
		н.	наши	нашы	наша	наши
		г.	нашихъ	нашѣхъ	нашихъ	нашихъ
		д.	нашимъ	нашѣмъ	нашимъ	нашимъ
		а.	наша	нашы	наша	наша
		и.	нашими	нашѣми	нашими	нашими
		л.	нашихъ	нашѣхъ	нашихъ	нашихъ
		н.а.	наша	наше	наше	наша
		г.л.	нашею	нашею	нашею	нашею
		д.и.	нашима	нашѣма	нашима	нашима
	твр да промена					
			једнина			
			множина			
			двојина			

Примедбе уз таблицу:

1. Заменице које се мењају по обрасцу промене заменице **нашь** у лок. једн. м. и ср. р. имају дублетне облике: **нашемь//нашимь.**

2. Заменице **тъ** и **сь** имају понекад дублетне облике по обрасцу заменичке промене придева: ак. мн. м. и ж. рода **тъı//тъıѭ**, ном. једн. м. р.: **сь//сии.**

3. Код заменица женског рода типа **моꙗ** ретко се срећу и дублетни облици без средњег слога: **моюѭ//моѭ**, **моюѫ//моѫ.**

3. У стсл. споменицима нису сачувани облици номинатива сва три рода и броја за личну заменицу 3. лица од њене основе *jь, *ja, *je. У функцији њеног номинатива срећу се неке од показних заменица (**тъ**, **сь**, **онъ**).

В. ПОСЕБНИ ТИПОВИ ПРОМЕНЕ

Упитне заменице **кѣто** и **чьто**

н.	**кѣто**	**чьто**
г.	**кого**	**чєсо / чесого**
д.	**комоу**	**чєсомоу**
а.	**кого**	**чьто**
и.	**цѣмь**	**чимь**
л.	**комь**	**чємь**

Заменица **вьсь**

	једнина			множина		
	мушки род	женски род	средњи род	мушки род	женски род	средњи род
н.	**вьсь**	**вьсѧ**	**вьсє**	**вьси**	**вьсѧ**	**вьсѧ**
г.	**вьсего**	**вьсеѣѧ**	**вьсего**	**вьсѣхъ**	**вьсѣхъ**	**вьсѣхъ**
д.	**вьсємоу**	**вьсеи**	**вьсємоу**	**вьсѣмъ**	**вьсѣмъ**	**вьсѣмъ**
а.	**вьсь**	**вьсиѫ**	**вьсє**	**вьсѧ**	**вьсѧ**	**вьсѧ**
и.	**вьсѣмь**	**вьсеиѫ**	**вьсеѣмь**	**вьсѣми**	**вьсѣми**	**вьсѣми**
л.	**вьсємь**	**вьсеи**	**вьсємь**	**вьсѣхъ**	**вьсѣхъ**	**вьсѣхъ**

Заменица **кыи**

	једнина			множина		
	мушки род	женски род	средњи род	мушки род	женски род	средњи род
н.	**кыи**	**каѧ**	**коѥ**	**ции**	**кыѣѧ**	**каѧ**
г.	**коѥго**	**коѥѣѧ**	**коѥго**	**кыихъ**	**кыихъ**	**кыихъ**
д.	**коѥмоу**	**коѥи**	**коѥмоу**	**кыимъ**	**кыимъ**	**кыимъ**
а.	**кыи**	**кѫиѫ**	**коѥ**	**кыѣѧ**	**кыѣѧ**	**каѧ**
и.	**кыимь**	**коѥиѫ**	**кыимь**	**кыими**	**кыими**	**кыими**
л.	**коѥмь**	**коѥи**	**коѥмь**	**кыихъ**	**кыихъ**	**кыихъ**

Примедбе уз таблице:

1. У ак. једн. ж. р. заменице **вьсь** срећу се дублетни облици **вьсиѫ//вьсѫ**, као и у ном. и ак. мн. ср. р. **вьсѧ//вьса.**

2. Варијантни облици (поред оних представљених у таблици) срећу се у ген. и дат. заменице **чьто: чьсо, чесого, чьсого; чьсомоу, чемоу.**

ПРИДЕВИ

СЛОЖЕНА ПРИДЕВСКА ПРОМЕНА

		тврда варијанта			мека варијанта		
		мушки род	женски род	средњи род	мушки род	женски род	средњи род
једнина	н.в.	новъıи	новаıа	новоѥ	сиⷋнии	синıаıа	синѥѥ
	г.	новаѥго	новъıѧ	новаѥго	синıаѥго	синьıѧ	синıаѥго
	д.	новоуѥмоу	новѣи	новоуѥмоу	синюѥмоу	сиⷋнии	синюѥмоу
	а.	новъıи	новжѧ	новоѥ	сиⷋнии	синьжѧ	синѥѥ
	и.	новъıимь	новоѣ	новъıимь	сиⷋниимь	синѥѣ	сиⷋниимь
	л	новѣѥмь	новѣи	новѣѥмь	сиⷋниимь	сиⷋнии	сиⷋниимь
множина	н.в.	новии	новъıѧ	новаıа	сиⷋнии	синьıѧ	синıаıа
	г.	новъıихъ	новъıихъ	новъıихъ	сиⷋниихъ	сиⷋниихъ	сиⷋниихъ
	д.	новъıимъ	новъıимъ	новаъıимъ	сиⷋниимъ	сиⷋниимъ	сиⷋниимъ
	а.	новъıѧ	новъıѧ	новаıа	синьıѧ	синьıѧ	синıаıа
	и.	новъıими	новъıими	новаъıими	сиⷋниими	сиⷋниими	сиⷋниими
	л	новъıихъ	новъıихъ	новаъıихъ	синниихъ	сиⷋниихъ	сиⷋниихъ
двојина	н.а.в.	новаıа	новѣи	новѣи	синıаıа	сиⷋнии	сиⷋнии
	г.л.	новоую	новоую	новоую	синюю	синюю	синюю
	д.и.	новъıима	новъıима	новъıима	сиⷋниима	сиⷋниима	сиⷋниима

КОМПАРАТИВ – ИМЕНИЧКА ПРОМЕНА

		тврда варијанта			мека варијанта		
		мушки	женски	средњи	мушки	женски	средњи
једнина	н.в.	добрѣи	добрѣиши	добрѣѥ	болии	больши	болѥ
	г.	добрѣиша	добрѣишѧ	добрѣиша	больша	большѧ	большıа
	д.	добрѣишоу	добрѣиши	добрѣишоу	большоу	больши	большю
	а.	добрѣи	добрѣишжѧ	добрѣѥ	болии	большжѧ	болѥ
	и.	добрѣишѥмь	добрѣишеѣ	добрѣишѥмь	большѥмь	большеѣ	большѥмь
	л	добрѣиши	добрѣиши	добрѣиши	больши	больши	больши

множина	н.в.	добрѣише	добрѣиша	добрѣиша	больше	больша	болша
	г.	добрѣишь	добрѣишь	добрѣишь	большь	большь	болшь
	д.	добрѣишемъ	добрѣишамъ	добрѣишемъ	большемъ	большамъ	большемъ
	а.	добрѣиша	добрѣиша	добрѣиша	больша	больша	болша
	и.	добрѣиши	добрѣишами	добрѣиши	больши	большами	болши
	л	добрѣишихъ	добрѣишахъ	добрѣишихъ	большихъ	бол’ьшахъ	болшихъ
двојина	н.а.в.	добрѣиша	добрѣиши	добрѣиши	больша	больши	больши
	г.л.	добрѣишоу	добрѣишоу	добрѣишоу	большоу	большоу	большоу
	д.и.	добрѣишема	добрѣишама	добрѣишема	большема	большама	большема

КОМПАРАТИВ – ПРИДЕВСКА ПРОМЕНА

		тврда варијанта			мека варијанта		
		мушки	женски	средњи	мушки	женски	средњи
једнина	н.в.	старѣи	старѣишиꙗ	старѣѥ	болии	большиꙗ	болѥѥ
	г.	старѣишаѥго	старѣишѧѧ	старѣишаѥго	большаѥго	большѧѧ	большаѥго
	д.	старѣишоуѥмоу	старѣишии	старѣишоуѥмоу	большоуѥмоу	большии	большоуѥмоу
	а.	старѣи	старѣишѫѭ	старѣѥ	болии	большѫѭ	болѥѥ
	и.	старѣишимь	старѣишеѭ	старѣишимь	большимь	большеѭ	большимь
	л	старѣишимь	старѣишии	старѣишимь	большимь	большии	большимь
множина	н.в.	старѣишеи	старѣишѧѧ	старѣишаꙗ	большеи	большѧѧ	большаꙗ
	г.	старѣишихъ	старѣишихъ	старѣишихъ	большихъ	большихъ	большихъ
	д.	старѣишимъ	старѣишимъ	старѣишимъ	большимъ	большимъ	большимъ
	а.	старѣишѧѧ	старѣишѧѧ	старѣишаꙗ	большѧѧ	большѧѧ	большаꙗ
	и.	старѣишими	старѣишими	старѣишими	большими	большими	большими
	л	старѣишихъ	старѣишихъ	старѣишихъ	большихъ	большихъ	большихъ
двојина	н.а.в.	старѣишаꙗ	старѣишии	старѣишии	большаꙗ	большии	большии
	г.л.	старѣишоую	старѣишоую	старѣишоую	большоую	большоую	большоую
	д.и	старѣишима	старѣишима	старѣишима	большима	большима	большима

ГЛАГОЛИ

А. АТЕМАТСКИ ГЛАГОЛИ

Инфинитив			бꙑти	вѣдѣти	дати	гасти	имѣти
садашње време	једнина	1.	ѥсмь	вѣмь	дамь	гамь	имамь
		2.	ѥси	вѣси	даси	гаси	имаши
		3.	ѥстъ	вѣстъ	дастъ	гастъ	иматъ
	множ.	1.	ѥсмъ	вѣмъ	дамъ	гамъ	имамъ
		2.	ѥстѥ	вѣстѥ	дастѥ	гастѥ	иматѥ
		3.	сѫтъ	вѣдѧтъ	дадѧтъ	гадѧтъ	имѫтъ
	двојина	1.	ѥсвѣ	вѣвѣ	давѣ	гавѣ	имавѣ
		2.	ѥста	вѣста	даста	гаста	имата
		3.	ѥстѥ	вѣстѥ	дастѥ	гастѥ	иматѥ
през. у функц.футура	једнина	1.	бѫдѫ				
		2.	бѫдеши				
		3.	бѫдетъ				
	множин.	1.	бѫдемъ				
		2.	бѫдете				
		3.	бѫдѫтъ				
	двојина	1.	бѫдевѣ				
		2.	бѫдета				
		3.	бѫдете				
императив	једнина	2.	бѫди	вѣжды	даждь	гаждь	имѣи
		3.	бѫди	вѣжды	даждь	гаждь	имѣи
	множ.	1.	бѫдѣмъ	вѣдимъ	дадимъ	гадимъ	имѣимъ
		2.	бѫдѣте	вѣдите	дадите	гадите	имѣите
	двојина	1.	бѫдѣвѣ	вѣдивѣ	дадивѣ	гадивѣ	имѣивѣ
		2.	бѫдѣта	вѣдита	дадита	гадита	имѣита

парт. през. акт.		м с ж	съı съı сѫшти	вѣдъı вѣдъı вѣдѫшти	дадъı дадъı дадѫшти	ꙗдъı ꙗдъı ꙗдѫшти	имъı имъı имѫшти
парт. през. пас.		м ж с	–	вѣдомъ, -а, -о / вѣдимъ, -а, -о	дадомъ, -а, -о /дадимъ, -а, -о	ꙗдомъ, -а, -о// ꙗдимъ, -а, -о	–
аорист	једнина	1. 2. 3.	бъıхъ бъı // бъıстъ бъı // бъıстъ	вѣдѣхъ вѣдѣ вѣдѣ	дахъ да // дастъ да // дастъ	ꙗсъ // ꙗхъ ꙗ // ꙗстъ ꙗ // ꙗстъ	имѣхъ имѣ имѣ
	множ.	1. 2. 3.	бъıхомъ бъıсте бъıшѧ	вѣдѣхомъ вѣдѣсте вѣдѣшѧ	дахомъ дасте дашѧ	ꙗсомъ /ꙗхомъ ꙗсте ꙗсѧ / ꙗшѧ	имѣхомъ имѣсте имѣшѧ
	двојина	1. 2. 3.	бъıховѣ бъıста бъıсте	вѣдѣховѣ вѣдѣста вѣдѣсте	даховѣ даста дасте	ꙗсовѣ /ꙗховѣ ꙗста ꙗсте	имѣховѣ имѣста имѣсте
имперфект	једнина	1. 2. 3.	бѣхъ бѣ бѣ // бѣаше	вѣдѣахъ вѣдѣаше вѣдѣаше	дадѣахъ дадѣаше дадѣаше	ꙗдѣахъ ꙗдѣаше ꙗдѣаше	имѣахъ имѣаше имѣаше
	множ.	1. 2. 3.	бѣхомъ бѣсте бѣшѧ // бѣахѫ	вѣдѣахомъ вѣдѣашете вѣдѣахѫ	дадѣахомъ дадѣашете дадѣахѫ	ꙗдѣахомъ ꙗдѣашете ꙗдѣахѫ	имѣахомъ имѣашете имѣахѫ
	двојина	1. 2. 3.	бѣховѣ бѣста бѣсте // бѣашете	вѣдѣаховѣ вѣдѣашета вѣдѣашете	дадѣаховѣ дадѣашета дадѣашете	ꙗдѣаховѣ ꙗдѣашета ꙗдѣашете	имѣаховѣ имѣашета имѣашете
парт. прет. акт.		м с ж	бъıвъ бъıвъ бъıвъши	вѣдѣвъ вѣдѣвъ вѣдѣвъши	давъ давъ давъши	ꙗдъ ꙗдъ ꙗдъши	имѣвъ имѣвъ имѣвъши
парт. перф.		м ж с	бъıлъ, -а, -о	вѣдѣлъ, -а, -о	далъ, -а, -о	ꙗлъ, -а, -о	имѣлъ, -а, -о
парт. прет. пас.		м ж с	(за)бъıвенъ, -а, -о	вѣдѣнъ, -а, -о	данъ, -а, -о	ꙗденъ, -а, -о	–
супин			–	вѣдѣтъ	датъ	ꙗстъ	имѣтъ

потенцијал	једнина	1. 2. 3.	бимь би би	–
	множина	1. 2. 3.	бимъ // бихомъ бисте бѫ // бишѧ	

Б. ТЕМАТСКИ ГЛАГОЛИ

Тематски глаголи се класификују:

а) по презентском основинском наставку (*-o-/-e-, -no-/-ne-, -jo-/-je-, -i-*) и

б) по инфинитивном основинском наставку (*-ø-, -nǫ-, -ě-/'-a, -i-, -a-*).

ТИПОВИ ПРОМЕНЕ

презентски основ. наставци		инфинитивни основински наставци				
		-ø-	*-nǫ-*	*-a-*	*-ě-/'-a-*	*-i-*
-o-/-e-	1	вести, ведѫ, ведеши мошти, могѫ, можеши пѧти, пьнѫ, пьнеши мрѣти, мьрѫ, мьреши плоⷭти, пловѫ, пловеши		ⷭъвати, ⷭовѫ, ⷭовеши		
-no-/-ne-	2	стати, станѫ, станеши	двигнѫти, двигнѫ, двигнеши			
-jo-/-je-	3	ⷭнати, ⷭнаѭ, ⷭнаѥши		глаголати, глаголѭ, глаголѥши		

		брати, борѭ, боркши		плакати, плачѫ, плачеши		
				вѣровати, вѣроую, вѣроукши		
-*i*-	4			съпати, съплѭ, съпиши	трьпѣти, трьплѭ, трьпиши	хвалити, хвалѭ, хвалиши
				дрьжати, дрьжѫ, дрьжиши	бѣжати, бѣжѫ, бѣжиши	просити, прошѫ, просиши

I. Обрасци промене глагола прве презентске врсте (*-o-/-e-*)

инфинитив			вести	моци (реци)	пѫти	мрѣти	плоути	зъвати
презент	једнина	1.	ведѫ	могѫ	пьнѫ	мьрѫ	пловѫ	зовѫ
		2.	ведеши	можеши	пьнеши	мьреши	пловеши	зовеши
		3.	ведетъ	можетъ	пьнетъ	мьретъ	пловетъ	зоветъ
	множ.	1.	ведемъ	можемъ	пьнемъ	мьремъ	пловемъ	зовемъ
		2.	ведете	можете	пьнете	мьрете	пловете	зовете
		3.	ведѫтъ	могѫтъ	пьнѫтъ	мьрѫтъ	пловѫтъ	зовѫтъ
	двојина	1.	ведевѣ	можевѣ	пьневѣ	мьревѣ	пловевѣ	зовевѣ
		2.	ведета	можета	пьнета	мьрета	пловета	зовета
		3.	ведете	можете	пьнете	мьрете	пловете	зовете
императив	једнина	2.	веди	моꙁи	пьни	мьри	плови	зови
		3.	веди	моꙁи	пьни	мьри	плови	зови
	множ.	1.	ведѣмъ	моꙁѣмъ	пьнѣмъ	мьрѣмъ	пловѣмъ	зовѣмъ
		2.	ведѣте	моꙁѣте	пьнѣте	мьрѣте	пловѣте	зовѣте
	двојина	1.	ведѣвѣ	моꙁѣвѣ	пьнѣвѣ	мьрѣвѣ	пловѣвѣ	зовѣвѣ
		2.	ведѣта	моꙁѣта	пьнѣта	мьрѣта	пловѣта	зовѣта

парт. през. акт.		м с ж	ведъı ведъı веджшти	могъı могъı могжшти	пьнъı пьнъı пьнжшти	мьръı мьръı мьржшти	пловъı пловъı пловжшти	зовъı зовъı зовжшти
парт. през. пас.		м ж с	ведомъ, -а, -о	рекомъ, -а, -о	пьномъ, -а, -о	–		зовомъ, -а, -о
асигм. аорист	једнина	1. 2. 3.	ведъ веде веде	могъ може може				
	множ.	1. 2. 3.	ведомъ ведете ведж	могомъ можете могж				
	двојина	1. 2. 3.	ведовѣ ведета ведете	моговѣ можета можете				
сигм. аорист	једнина	1. 2. 3.	вѣсъ веде веде	рѣхъ рече рече	пасъ па па	мрѣхъ мрѣ мрѣ	плоухъ плоу плоу	зъвахъ зъва зъва
	множ.	1. 2. 3.	вѣсомъ вѣсте вѣса	рѣхомъ рѣсте рѣша	пасомъ // пахомъ пасте пася // паша	мрѣхомъ мрѣсте мрѣша	плоухомъ плоусте плоуша	зъвахомъ зъваете зъваша
	двојина	1. 2. 3.	вѣсовѣ вѣста вѣсте	рѣховѣ рѣста рѣсте	пасовѣ // паховѣ паста пасте	мрѣховѣ мрѣста мрѣсте	плоухове плоуста плоусте	зъваховѣ зъваста зъваете
нови сигм. аорист	једнина	1. 2. 3.	ведохъ веде веде	могохъ може може				
	множ.	1. 2. 3.	ведохомъ ведосте ведоша	могохомъ могосте могоша				

	двојинаа	1. 2. 3.	ведоховѣ ведоста ведосте	могоховѣ могоста могосте				
имперфекат	једнина	1. 2. 3.	ведѣахъ ведѣаше ведѣаше	можаахъ можааше можааше	пьнѣахъ пьнѣаше пьнѣаше	мьрѣахъ мьрѣаше мьрѣаше	пловѣахъ пловѣаше пловѣаше	зъваахъ зъвааше зъвааше
	множ.	1. 2. 3.	ведѣахомъ ведѣашете ведѣахѫ	можаахомъ можаашете можаахѫ	пьнѣахомъ пьнѣашете пьнѣахѫ	мьрѣахомъ мьрѣашете мьрѣахѫ	пловѣахомъ пловѣашете пловѣахѫ	зъваахомъ зъваашете зъваахѫ
	двојина	1. 2. 3.	ведѣаховѣ ведѣашета ведѣашете	можааховѣ можаашета можаашете	пьнѣаховѣ пьнѣашета пьнѣашете	мьрѣаховѣ мьрѣашета мьрѣашете	пловѣаховѣ пловѣашета пловѣашете	зъвааховѣ зъваашета зъваашете
парт. прет. акт.		м с ж	ведъ ведъ ведъши	могъ могъ могъши	пьнъ пьнъ пьнъши	мьръ мьръ мьръши	плоувъ плоувъ плоувъши	зъвавъ зъвавъ зъвавъши
парт. перф.		м ж с	велъ, -а, -о	моглъ, -а, -о	пѫлъ, -а, -о	мрьлъ, -а, -о	плоулъ, -а, -о	зъвалъ, -а, -о
парт. прет. пас.		м ж с	веденъ, -а, -о	(реченъ, -а, -о)	пѫтъ, -а, -о	(тьренъ, -а, -о)	пловенъ, -а, -о	зъванъ, -а, -о
супин			вестъ	мощь	пѫтъ	мрѣтъ	плоутъ	зъватъ

II. Обрасци промене глагола друге презентске врсте (*-по-/-пе-*)

инфинитив			двигнѫти (коснѫти)	минѫти (ринѫти)	стати
презент	једнина	1.	двигнѫ	минѫ	станѫ
		2.	двигнеши	минеши	станеши
		3.	двигнетъ	минетъ	станетъ
	множ.	1.	двигнемъ	минемъ	станемъ
		2.	двигнете	минете	станете
		3.	двигнѫтъ	минѫтъ	станѫтъ
	двојина	1.	двигневѣ	миневѣ	станевѣ
		2.	двигнета	минета	станета
		3.	двигнете	минете	станете
императив	једнина	2.	двигни	мини	стани
		3.	двигни	мини	стани
	множ.	1.	двигнѣмъ	минѣмъ	станѣмъ
		2.	двигнѣте	минѣте	станѣте
	двојина	1.	двигнѣвѣ	минѣвѣ	станѣвѣ
		2.	двигнѣта	минѣта	станѣта
парт. през. акт.		м	двигнъı	минъı	станъı
		с	двигнъı	минъı	станъı
		ж	двигнѫшти	минѫшти	станѫшти
парт. през. пас.			–	–	–
асигм. аорист	једнина	1.	двигъ	–	–
		2.	движе		
		3.	движе		
	множ.	1.	двигомъ		
		2.	движете		
		3.	двигѫ		

	двојина	1. 2. 3.	двиговѣ движета движете		
сигмат. аорист	једнина	1. 2. 3.	(коснѫхъ коснѫ коснѫ	минѫхъ минѫ минѫ	стахъ ста ста
	множ.	1. 2. 3.	коснѫхомъ коснѫсте коснѫшѧ	минѫхомъ минѫсте минѫшѧ	стахомъ стасте сташѧ
	двојина	1. 2. 3.	коснѫховѣ коснѫста коснѫсте)	минѫховѣ минѫста минѫсте	стаховѣ стаста стасте
нови сигмат. аорист	једнина	1. 2. 3.	двигохъ движе движе	–	–
	множ.	1. 2. 3.	двигохомъ двигосте двигошѧ		
	двојиана	1. 2. 3.	двиговѣ двигоста двигосте		
имперфекат	једнина	1. 2. 3.	двигнѣахъ двигнѣаше двигнѣаше	(ринѣахъ ринѣше ринѣаше	станѣахъ станѣаше станѣаше
	множ.	1. 2. 3.	двигнѣахомъ двигнѣашете двигнѣахѫ	ринѣахомъ ринѣашете ринѣахѫ	станѣахомъ станѣашете станѣахѫ
	двојина	1. 2. 3.	двигнѣаховѣ двигнѣашета двигнѣашете	ринѣаховѣ ринѣашета ринѣашете)	станѣаховѣ станѣашета станѣашете
парт. прет. акт.		м с ж	двигъ двигъ двигъши	минѫвъ минѫвъ минѫвъши	ставъ ставъ ставъши

парт. перф.	м ж с	двиглъ, -а, -о	минѫлъ, -а, -о	сталъ, -а, -о
парт. прет. пас.	м ж с	движенъ, -а, -о // двигновенъ, -а, -о	–	–
супин		–	–	статъ

III. Обрасци промене глагола треће презентске врсте (*-jo-/-je-*)

инфинитив			знати	брати (клати)	глаголати	плакати	вѣровати
презент	јенина	1. 2. 3.	знаѭ знаєши знаєтъ	борѭ борєши борєтъ	глаголѭ глаголєши глаголєтъ	плачѫ плачеши плачетъ	вѣрѹѭ вѣрѹєши вѣрѹєтъ
	множ.	1. 2. 3.	знаємъ знаєте знаѭтъ	борємъ борєте борѭтъ	глаголємъ глаголєте глаголѭтъ	плачемъ плачете плачѫтъ	вѣрѹємъ вѣрѹєте вѣрѹѭтъ
	двојина	1. 2. 3.	знаєвѣ знаєта знаєте	борєвѣ борєта борєте	глаголєвѣ глаголєта глаголєте	плачевѣ плчета плачете	вѣрѹєвѣ вѣрѹєта вѣрѹєте
императив	једнина	2. 3.	знаи знаи	бо҃ри бо҃ри	глаголи глаголи	плачи плачи	вѣрѹи вѣрѹи
	множ.	1. 2.	знаимъ знаите	бо҃римъ бо҃рите	глаголимъ глаголите	плачимъ плачите	вѣрѹимъ вѣрѹите
	двојина	1. 2.	знаивѣ знаита	бо҃ривѣ бо҃рита	глаголивѣ глаголита	плачивѣ плачита	вѣрѹивѣ вѣрѹита
парт. през. акт.		м с ж	знаѩ знаѧ знаѭшти	борѩ борѧ борѭшти	глаголѩ глаголѧ глаголѭшти	плачѧ плачѧ плачѫшти	вѣрѹѩ вѣрѹѧ вѣрѹѭшти

парт. през. пас.		м ж с	ѕнаѥмъ, -а, -о	(колѥмъ, -а, -о)	глаголѥмъ, -а, -о	–	вѣроуѥмъ, -а, -о
сигм. аорист	једнина	1. 2. 3.	ѕнахъ ѕна ѕна	брахъ бра бра	глаголахъ глагола глагола	плакахъ плака плака	вѣроваxъ вѣрова вѣрова
	множ.	1. 2. 3.	ѕнахомъ ѕнасте ѕнашѧ	брахомъ брасте брашѧ	глаголахомъ глаголасте глаголашѧ	плакахомъ плакасте плакашѧ	вѣроваxомъ вѣроваcте вѣроваше
	двојина	1. 2. 3.	ѕнаховѣ ѕнаста ѕнастѣ	браховѣ браста брасте	глаголаховѣ глаголаста глаголасте	плакаховѣ плакаста плакасте	вѣроваховѣ цвѣроваста вѣроваcте
имперфекат	једнина	1. 2. 3.	ѕнаахъ ѕнааше ѕнааше	бораахъ бораше бораше	глаголаахъ глаголааше глаголааше	плакаахъ плакааше плакааше	вѣроваахъ вѣроваше вѣроваше
	множ.	1. 2. 3.	ѕнаахомъ ѕнаашете ѕнаахѫ	бораахомъ бораше бораахѫ	глаголаахомъ глаолаашете глаголаахѫ	плакаахомъ плакаашете плакаахѫ	вѣроваахомъ вѣроваашете вѣроваахѫ
	двојина	1. 2. 3.	ѕнааховѣ ѕнаашета ѕнаашете	бораховѣ бораше бораше	глаголааховѣ глаголаашета глаголаашете	плакааховѣ плакаашета плакаашете	вѣроваховѣ вѣроваашета вѣроваашете
парт. прет. акт.		м с ж	ѕнавъ ѕнавъ ѕнавъши	бравъ бравъ бравъши	глаголавъ глаголавъ глаголавъши	плакавъ плакавъ плакавъши	вѣровавъ вѣровавъ вѣровавъши
парт. перф.		м ж с	ѕналъ, -а, -о	бралъ, -а, -о	глаголалъ, -а, -о	плакалъ, -а, -о	вѣровалъ, -а, -о
парт. прет. пас.		м ж с	ѕнанъ, -а, -о	боренъ, -а, -о	глаголанъ, -а, -о	плаканъ, -а, -о	вѣрованъ -а, -о
супин			ѕнатъ	братъ	глаголатъ	плакатъ	вѣроватъ

IV. Обрасци промене глагола четврте презентске врсте (*-i-*)

инфинитив			съпати	дрьжати	трьпѣти	хвалити	просити
презент	једнина	1.	съплѭ	дрьжѫ	трьплѭ	хвалѭ	прошѫ
		2.	съпиши	дрьжиши	трьпиши	хвалиши	просиши
		3.	съпитъ	дрьжитъ	трьпитъ	хвалитъ	проситъ
	множ.	1.	съпимъ	дрьжимъ	трьпимъ	хвалимъ	просимъ
		2.	съпите	дрьжите	трьпите	хвалите	проситє
		3.	съпѧтъ	дрьжѧтъ	трьпѧтъ	хвалѧтъ	просѧтъ
	двојина	1.	съпивѣ	дрьживѣ	трьпивѣ	хваливѣ	просивѣ
		2.	съпита	дрьжита	трьпита	хвалита	просита
		3.	съпите	дрьжите	трьпите	хвалите	проситє
императив	једнина	2.	съпи	дрьжи	трьпи	хвали	проси
		3.	съпи	дрьжи	трьпи	хвали	проси
	множ.	1.	съпимъ	дрьжимъ	трьпимъ	хавлимъ	просимъ
		2.	съпите	дрьжите	трьпите	хвалите	проситє
	двојина	1.	съпивѣ	дрьживѣ	трьпивѣ	хваливѣ	просивѣ
		2.	съпита	дрьжита	трьпита	хвалита	просита
парт. през. акт.		м	съпѧ	дрьжѧ	трьпѧ	хвалѧ	просѧ
		с	съпѧ	дрьжѧ	трьпѧ	хвалѧ	просѧ
		ж	съпѧшти	дрьжѧшти	трьпѧшти	хвалѧшти	просѧшти
парт. през. пас.		м	–	дрьжимъ,	трьпимъ,	хвалимъ,	просимъ,
		ж		-а,	-а,	-а,	-а,
		с		-о	-о	-о	-о
сигмат. аорист	једнина	1.	съпахъ	дрьжахъ	трьпѣхъ	хвалихъ	просихъ
		2.	съпа	дрьжа	трьпѣ	хвали	проси
		3.	съпа	дрьжа	трьпѣ	хвали	проси
	множ.	1.	съпахомъ	дрьжахомъ	трьпѣхомъ	хвалихомъ	просихомъ
		2.	съпасте	дрьжасте	трьпѣсте	хвалисте	просисте
		3.	съпашѧ	дрьжашѧ	трьпѣшѧ	хвалишѧ	просишѧ

	двојина	1. 2. 3.	**съпаховѣ** **съпаста** **съпасте**	**дрьжаховѣ** **дрьжаста** **дрьжасте**	**трьпѣховѣ** **трьпѣста** **трьпѣсте**	**хваліховѣ** **хвалиста** **хвалисте**	**просіховѣ** **просиста** **просисте**
имперфекат	једнина	1. 2. 3.	**съпаахъ** **съпааше** **съпааше**	**дрьжаахъ** **дрьааше** **дрьжааше**	**трьпѣахъ** **трьпѣаше** **трьпѣаше**	**хвалѧаахъ** **хвалѧаше** **хвалѧаше**	**прошаахъ** **прошааше** **прошааше**
	множ.	1. 2. 3.	**съпаахомъ** **съпаашете** **съпааѫ**	**дрьжаахомъ** **дрьжаашете** **дрьжааѫ**	**трьпѣахомъ** **трьпѣашете** **трьпѣаѫ**	**хвалѧаахомъ** **хвалѧашете** **хвалѧаѫ**	**прошаахомъ** **прошаашете** **прошааѫ**
	двојина	1. 2. 3.	**съпааховѣ** **съпаашета** **съпаашете**	**дрьжаховѣ** **дрьжаашета** **дрьжаашете**	**трьпѣаховѣ** **трьпѣашета** **трьпѣашете**	**хвалѧаховѣ** **хвалѧашета** **хвалѧашете**	**прошаховѣ** **прошаашета** **прошаашете**
парт. прет. акт.		м с ж	**съпавъ** **съпавъ** **съпавъши**	**дрьжавъ** **дрьжавъ** **дрьжавъши**	**трьпѣвъ** **трьпѣвъ** **трьпѣвъши**	**хваливъ** **хваливъ** **хваливъши**	**просивъ** **просивъ** **просивъши**
парт. перф.		м ж с	**съпалъ,** **-а,** **-о**	**дрьжалъ,** **-а,** **-о**	**трьпѣлъ,** **-а,** **-о**	**хвалилъ,** **-а,** **-о**	**просилъ,** **-а,** **-о**
парт. прет. пас.		м ж с	–	**дрьжанъ,** **-а,** **-о**	**трьпѣнъ,** **-а,** **-о**	**хвалѥнъ,** **-а,** **-о**	**прошенъ,** **-а,** **-о**
супин			**съпатъ**	**дрьжатъ**	**трьпѣтъ**	**хвалитъ**	**проситъ**

Примедбе уз таблице:

1. Глагол **видѣти** мења се по обрасцу промене глагола **трьпѣти**, али у 2. и 3. лицу једнине императива мења се као атематски глаголи типа **вѣдѣти: виждь**, **виждь.**

2. Облике презента глагола **хотѣти/хътѣти** гради се по обрасцу глагола *-jo/je-* **хоштеши**, али **хотѣѫтъ.**

3. Дублетне облике презента имају глаголи: **искати** – **иштѫ**, **иштеши//искѫ**, **иштеши**; **метати** – **метѫ**, **метеши//мештѫ**, **мештеши//метаѭ**, **метаѥши.**

4. Неки глаголи који се мењају по типу глагола **ꙁнати** имају у инфинитиву дублетне облике: **сѣти//сѣѥти.**

5. Неки глаголи 3. групе, с презентском основом на *-jo/je-* граде презент на два начина: **съвѧзати – съзаѭ//съвѧжѫ.**

6. Глагол **ити** има суплетивне облике: а) од основе **id-* (инф. **ити**, презент **идѫ**, **идеши**, императив **иди**, аорист **идъ/идохъ**, имперфекат **идѣахъ**); б) од основе ***šьd-*** (парт. прет. акт. **шьдъ**, парт. перф. **шьлъ**).

7. Код глагола с презентском основом на *-jo/je-* ретко се јављају и дублетни облици као резултат асимилације: **-ак-//-аа-**, **-оук-//-оуоу-: подобаѥтъ // подобаатъ**, **вероуѥтъ // вѣроуоутъ.**

8. У имперфекту се понекад јављају дублетни облици као резултат асимилације и сажимања: **-ѣа- > -ѣ-**, **-аа- > -а-** (**вѣдѣахъ//вѣдѣхъ**, **кръшаахъ//кръшахъ**).

9. У облицима сигматског аориста код глагола са кореном на назал (као и у атематског глагола **ѥсти**) срећу се дублетне форме са архаичним **-с-**, односно нове, аналошке са **-х-**, **-ш-** (**пѧсъ//пѧхъ**, **пѧсѧ//пѧшѧ**).

10. У 3. л. дуала упоредо са наставком **-те** среће се и **-та: дъва раба идете//дъва раба идета.**

11. Код глагола с презентском основом на *-jo/je-* у множинским облицима императива упоредо са наставцима **-имъ**, **-ите** срећу се и облици са наставцима **-ѣ-**, **-а-//-ѥ: глаголите//глаголѣте**, **покажите//покажѣте**, **биите//биѥте.**

12. У 2.и 3. лицу једнине сигматског аориста код неких глагола са једносложним кореном (**дати**, **пѧти**, **мрѣти**, **бъıти**) паралелно са облицима без наставака срећу се и они код којих се јављају проширења основе са **-тъ** односно **-стъ: да//дастъ**, **//пѧтъ**, **бъı//бъıстъ.**

13. Код неких глагола се у имперфекту напоредо са облицима изведеним од инфинитивне основе јављају и облици са презентском основом: **бьраахъ//берѣахъ**, **зъваахъ//зовѣахъ.**

14. У 2. л. множ. и 2. и 3. л. дв. имперфекта паралелно са наставцима **-шете**, **-шета**, **-шете** јављају се и наставци **-сте**, **-ста**, **-сте** по аналогији са наставцима сигматског аориста.

15. Код глагола типа **двигнѫти** у парт. прет. акт. и парт. перф. наставак се понекад додаје директно на корен: **привѣгнѫти > привѣгъ**, **навъıкнѫти > навъıклъ.**

16. Код неких глагола срећу се дублетни облици парт. прет. пасива: **сѣшанъ//сѣтъ**, **прострьтъ//простъренъ**, **движенъ//двигновенъ**, **кланъ//колкенъ.**

ПАРТИЦИПИ

I. ПАРТИЦИП ПРЕЗЕНТА АКТИВА – именичка промена

Образац именичке промене партицила презента актива

од глагола с презентском основом на *-e-*			од глагола с презентском основом на *-i-*		
м	ж	с	м	ж	с
ꙗдаѣ	ꙗдаѣштꙗ	ꙗдаѣ	хвалѧ	хвалѧштꙗ	хвалѧ
ꙗдаѣштѧ	ꙗдаѣштѧ	ꙗдаѣштѧ	хвалѧштѧ	хвалѧштѧ	хвалѧштѧ
ꙗдаѣштоꙋ	ꙗдаѣштꙗ	ꙗдаѣштоꙋ	хвалѧштоꙋ	хвалѧштꙗ	хвалѧштоꙋ
ꙗдаѣшть	ꙗдаѣштꙗ	ꙗдаѣштє	хвалѧшть	хвалѧштꙗ	хвалѧштє
ꙗдаѣштємь	ꙗдаѣштєѭ	ꙗдаѣштємь	хвалѧштємь	хвалѧштєѭ	хвалѧштємь
ꙗдаѣшти	ꙗдаѣшти	ꙗдаѣшти	хвалѧшти	хвалѧшти	хвалѧшти
ꙗдаѣштє	ꙗдаѣштꙗ	ꙗдаѣштѧ	хвалѧштє	хвалѧштꙗ	хвалѧштѧ
ꙗдаѣштѧ	ꙗдаѣштꙗ	ꙗдаѣштѧ	хвалѧштѧ	хвалѧштꙗ	хвалѧштѧ
ꙗдаѣштємъ	ꙗдаѣштѧмъ	ꙗдаѣштємъ	хвалѧштємъ	хвалѧштѧмъ	хвалѧштємъ
ꙗдаѣштѧ	ꙗдаѣштꙗ	ꙗдаѣштѧ	хвалѧштѧ	хвалѧштꙗ	хвалѧштѧ
ꙗдаѣшти	ꙗдаѣштѧми	ꙗдаѣшти	хвалѧшти	хвалѧштѧми	хвалѧшти
ꙗдаѣштиχъ	ꙗдаѣштѧχъ	ꙗдаѣштиχъ	хвалѧштиχъ	хвалѧштѧχъ	хвалѧштиχъ
ꙗдаѣшта	ꙗдаѣшти	ꙗдаѣшти	хвалѧшта	хвалѧшти	хвалѧшти
ꙗдаѣштоꙋ	ꙗдаѣштоꙋ	ꙗдаѣштоꙋ	хвалѧштоꙋ	хвалѧштоꙋ	хвалѧштоꙋ
ꙗдаѣштєма	ꙗдаѣштѧма	ꙗдаѣштєма	хвалѧштєма	хвалѧштѧма	хвалѧштєма

			м	ж	с
једнина	н.в.		несѫшти	несѫшти	несъı
	г.		несѫшта	несѫшта	несѫшта
	д.		несѫшто҆ѹ	несѫшти	несѫшто҆ѹ
	а.		несѫшть	несѫшт҃	несѫште
	и.		несѫштемь	несѫштеѭ	несѫштемь
	л.		несѫшти	несѫшти	несѫшти
множ.	н.в.		несѫште	несѫшта	несѫшта
	г.		несѫшть	несѫшть	несѫшть
	д.		несѫштемъ	несѫштамъ	несѫштемъ
	а.		несѫшта	несѫшта	несѫшта
	и.		несѫшти	несѫштами	несѫшти
	л.		несѫштихъ	несѫштахъ	несѫштихъ
двојина	н.а.в.		несѫшти	несѫшти	несѫшти
	г.л.		несѫшто҆ѹ	несѫшто҆ѹ	несѫшто҆ѹ
	д.и.		несѫштема	несѫштама	несѫштема

II. ПАРТИЦИП ПРЕЗЕНТА АКТИВА – придевска промена

Образац придевске промене партиципа презента актива

од глагола с през. основом на *-i-*		
м	ж	с
хвалѧи	хвалѧштиꙗ	хвалѧштеѥ
хвалѧштаѥго	хвалѧштаꙗ	хвалѧштаѥго
хвалѧшто҆ѹѥмо҆ѹ	хвалѧштии	хвалѧшто҆ѹѥмо҆ѹ
хвалѧштии	хвалѧштѫѭ	хвалѧштеѥ
хвалѧштиимь	хвалѧштеѭ	хвалѧштиимь
хвалѧштиимь	хвалѧштии	хвалѧштиимь
хвалѧштеи	хвалѧштаꙗ	хвалѧштаꙗ
хвалѧштиихъ	хвалѧштиихъ	хвалѧштиихъ
хвалѧштиимъ	хвалѧштиимъ	хвалѧштиимъ
хвалѧштаꙗ	хвалѧштаꙗ	хвалѧштаꙗ
хвалѧштиими	хвалѧштиими	хвалѧштиими
хвалѧштиихъ	хвалѧштиихъ	хвалѧштиихъ
хвалѧштаꙗ	хвалѧштии	хвалѧштии
хвалѧшто҆ѹю	хвалѧшто҆ѹю	хвалѧшто҆ѹю
хвалѧштиима	хвалѧштиима	хвалѧштиима

		од глагола с през. основом на *-е-*				
		м	ж	с	м	ж	с
једнина	н.в.	несъи	несѫштаа	несѫштее	ꙁнаѭи	ꙁнаѭштаа	ꙁнаѭштее
	г.	несѫштааго	несѫштаѣ	несѫштааго	ꙁнаѭштааго	ꙁнаѭштаѣ	ꙁнаѭштааго
	д.	несѫштѹѭемоу	несѫштии	несѫштѹѭемоу	ꙁнаѭштѹѭемоу	ꙁнаѭштии	ꙁнаѭштѹѭемоу
	а.	несѫштии	несѫштѫю	несѫштее	ꙁнаѭштии	ꙁнаѭштѫю	ꙁнаѭштее
	и.	несѫштиимь	несѫштеѥ	несѫштиимь	ꙁнаѭштиимь	ꙁнаѭштеѥ	ꙁнаѭштиимь
	л.	несѫштиимь	несѫштии	несѫштиимь	ꙁнаѭштиимь	ꙁнаѭштии	ꙁнаѭштиимь
множина	н.в.	несѫштее	несѫштаѣ	несѫштаа	ꙁнаѭштее	ꙁнаѭштаѣ	ꙁнаѭштаа
	г.	несѫштиихъ	несѫштиихъ	несѫштиихъ	ꙁнаѭштиихъ	ꙁнаѭштиихъ	ꙁнаѭштиихъ
	д.	несѫштиимъ	несѫштиимъ	несѫштиимъ	ꙁнаѭштиимъ	ꙁнаѭштиимъ	ꙁнаѭштиимъ
	а.	несѫштаѣ	несѫштаѣ	несѫштаа	ꙁнаѭштаѣ	ꙁнаѭштаѣ	ꙁнаѭштаа
	и.	несѫштиими	несѫштиими	несѫштиими	ꙁнаѭштиими	ꙁнаѭштиими	ꙁнаѭштиими
	л.	несѫштиихъ	несѫштиихъ	несѫштиихъ	ꙁнаѭштиихъ	ꙁнаѭштиихъ	ꙁнаѭштиихъ
двојина	н.а.в.	несѫштаа	несѫштии	несѫштии	ꙁнаѭштаа	ꙁнаѭштии	ꙁнаѭштии
	г.л.	несѫштоую	несѫштоую	несѫштоую	ꙁнаѭштоую	ꙁнаѭштоую	ꙁнаѭштоую
	д.и.	несѫштиима	несѫштиима	несѫштиима	ꙁнаѭштиима	ꙁнаѭштиима	ꙁнаѭштиима

Образац именичке промене партицпа претерита актива

од глагола с през. основом на *-е-*				од глагола с презентском основом на *-і-*		
м	ж	с	м	ж	с
ꙁнавъ	ꙁнавъши	ꙁнавъ	хвалѣ	хвалѣши	хвалѣ
ꙁнꙁвъша	ꙁнавъшѧ	ꙁнавъша	хвалѣша	хвалѣшѧ	хвалѣша
ꙁнавъшоꙗ	ꙁнавъши	ꙁнавъшоꙗ	хвалѣшоꙗ	хвалѣши	хвалѣшоꙗ
ꙁнавъшь	ꙁнавъшѫ	ꙁнавъше	хвалѣшь	хвалѣшѫ	хвалѣше
ꙁнавъшемь	ꙁнавъшеѥмь	ꙁнавъшемь	хвалѣшемь	хвалѣшеѥмь	хвалѣшемь
ꙁнавъши	ꙁнавъши	ꙁнавъши	хвалѣши	хвалѣши	хвалѣши
ꙁнавъше	ꙁнавъшѧ	ꙁнавъша	хвалѣше	хвалѣшѧ	хвалѣша
ꙁънавъшь	ꙁнавъшь	ꙁнавъшь	хвалѣшь	хвалѣшь	хвалѣшь
ꙁнавъшемъ	ꙁнавъшамъ	ꙁнавъшемъ	хвалѣшемъ	хвалѣшамъ	хвалѣшемъ
ꙁнавъша	ꙁнавъшѧ	ꙁнавъша	хвалѣша	хвалѣшѧ	хвалѣша
ꙁнавъши	ꙁнавъшами	ꙁнавъши	хвалѣши	хвалѣшами	хвалѣши
ꙁнавъшихъ	ꙁнавъшахъ	ꙁнавъшихъ	хвалѣшихъ	хвалѣшахъ	хвалѣшихъ
ꙁнавъша	ꙁнавъши	ꙁнавъши	хвалѣша	хвалѣши	хвалѣши
ꙁнавъшоꙗ	ꙁнавъшоꙗ	ꙁнавъшоꙗ	хвалѣшоꙗ	хвалѣшоꙗ	хвалѣшоꙗ
ꙁнавъшема	ꙁнавъшама	ꙁнавъшема	хвалѣшема	хвалѣшама	хвалѣшема

			м	ж	с
једнина	н.в.		нєсъ	нєсъши	нєсъ
	г.		нєсъша	нєсъша	нєсъша
	д.		нєсъшоу҃	нєсъши	нєсъшоу҃
	а.		нєсъшь	нєсъшѫ	нєсъшє
	и.		нєсъшємь	нєсъшєѭ	нєсъшємь
	л..		нєсъши	нєсъши	нєсъши
множина	н.в.		нєсъшє	нєсъша	нєсъша
	г.		нєсъшь	нєсъшь	нєсъшь
	д.		нєсъшємъ	нєсъшамъ	нєсъшємъ
	а.		нєсъша	нєсъша	нєсъша
	и.		нєсъши	нєсъшами	нєсъши
	л.		нєсъшихъ	нєсъшахъ	нєсъшихъ
двојина	н.а.в.		нєсъша	нєсъши	нєсъши
	г.л.		нєсъшоу҃	нєсъшоу҃	нєсъшоу҃
	д.и.		нєсъшєма	нєсъшама	нєсъшєма

IV. ПАРТИЦИП ПРЕТЕРИТА АКТИВА – придевска промена

Образац придевске промене

од глагола с през. основом на -ѝ-	
ж	с
хвалѣшиа	хвалѣшєѥ
хвалѣшѧѧ	хвалѣшаѥго
хвалѣшии	хвалѣшоуѧѥмоу҃
хвалѣшиѫ	хвалѣшєѥ
хвалѣшѣѭ	хвалѣшиимь
хвалѣшии	хвалѣшиимь
хвалѣшѧѧ	хвалѣшаа
хвалѣшиихъ	хвалѣшиимъ
хвалѣшиимъ	хвалѣшаа
хвалѣшѧѧ	хвалѣшиими
хвалѣшиими	хвалѣшиихъ
хвалѣшиихъ	
хвалѣшии	хвалѣшии
хвалѣшоую	хвалѣшоую
хвалѣшиима	хвалѣшиима

од глагола с презентском основом на *-е-*						
м	ж	с	м	ж	с	м
несъıи	несъшиѫ	несъшеѥ	ꙁнавъıи	ꙁнавъшиѫ	ꙁнавъшеѥ	хвалꙗи
несъшєго	несъшѧѫ	несъшаго	ꙁнавъшаго	ꙁнавъшѧѫ	ꙁнавъшаго	хвалѣшаго
несъшоуѥмоу	несъшии	несъшоуѥмоу	ꙁнавъшоуѥмоу	ꙁнавъшии	ꙁнавъшоуѥмоу	хвалꙗшоуѥмоу
несъшии	несъшѫѭ	несъшеѥ	ꙁнавъшии	ꙁнавъшѫѭ	ꙁнавъшеѥ	хвалꙗшии
несъшиимь	несъшеѣѫ	несъшиимь	ꙁнавъшиимь	ꙁнавъшеѣѫ	ꙁнавъшиимь	хвалꙗшиимь
несъшиимь	несъшии	несъшиимь	ꙁнавъшиимь	ꙁнавъшии	ꙁнавъшиимь	хвалꙗшиимь
несъшеи	несъшѧѫ	несъшаѧ	ꙁнавъшеи	ꙁнавъшѧѫ	ꙁнавъшаѧ	хвалꙗшеи
несъшиихъ	несъшиихъ	несъшиихъ	ꙁнавъшиихъ	ꙁнавъшиихъ	ꙁнавъшиихъ	хвалꙗшиихъ
несъшиимъ	несъшиимъ	несъшиимъ	ꙁнавъшиимъ	ꙁнавъшиимъ	ꙁнавъшиимъ	хвалꙗшиимъ
несъшѧѫ	несъшѧѫ	несъшаѧ	ꙁнавъшѧѫ	ꙁнавъшѧѫ	ꙁнавъшаѧ	хвалꙗшѧѫ
несъшиими	несъшиими	несъшиими	ꙁнавъшиими	ꙁнавъшиими	ꙁнавъшиими	хвалꙗшиими
несъшиихъ	несъшиихъ	несъшиихъ	ꙁнавъшиихъ	ꙁнавъшиихъ	ꙁнавъшиихъ	хвалꙗшиихъ
несъшаѧ	несъшии	несъшии	ꙁнавъшаѧ	ꙁнаавъшии	ꙁнавъшии	хвалꙗшаѧ
несъшоую	несъшоую	несъшоую	ꙁнавъшоую	ꙁнавъшоую	ꙁнавъшоую	хвалꙗшоую
несъшиима	несъшиима	несъшиима	ꙁнавъшиима	ꙁнавъшиима	ꙁнавъшиима	хвалꙗшиима

н.в.	г.	д.	а.	и.	л.	н.в.	г.	д.	а.	и.	л.	н.а.в.	г.л.	д.и.
једнина						множина						двојина		

МАЛИ СТАРОСЛОВЕНСКИ РЕЧНИК

А

авиѥ – *adv.* одмах

явити, **явлѭ**, **явиши** – појавити, приказати се; објавити

явлѥниѥ, **-ꙗ** – *n.* јављање, појава

явѣ – јавно

агьньць, **-ꙗ** – *m.* јагње

агнѧ, **агнѧтє** – *n.* јагње

агода, **-ъı** – *f.* плод, јагода

адъ, **-а** – *m.* ад, пакао

азъ – *pron. pers.* ја

аице, **-ꙗ** – *n.* јаје

акридъ, **-а** – *m.* скакавац

акъı – *conj.* као, као што, како

алъдии, **-ѧ** – *f.* лађа

алъкати, **алъчѭ**, **алъчєши** – *verb. ipf.* бити гладан

алънии, **-ѧ** – *f.* кошута

аминъ – амин, заиста

архиереи, **-ꙗ** – *m.* првосвештеник

архитриклинъ, **-а** – *m.* врховни столник (на пиру, свадби)

аштє – *conj.* ако, као, као што, како, кад, да

ашоуть – *adv.* узалуд

аштеръ, **-а** – *m.* гуштер

Б

багръ, **-а** – *m.* пурпур, скерлет

багрѣница, **-ѧ** – *f.* пурпурни плашт

балии, **-ѧ** – *m.* лекар, видар, врач

безградьникъ, **-а** – *m.* апатрид

безъмьздьникъ, **-а** – *m.* који не прима награду за рад

бесхрамьникъ, **-а** – *m.* бескућник

бесѣдовати, **-оуѭ**, **-оукши** – *verb. ipf.* говорити, разговарати

бештѧдъ, **-а** – *adj.* бездетан, јалов

бити, **биѭ**, **бикши** – *verb. ipf.* бити, туђи

благовѣрьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* побожан

благовѣствовати, **благовествоуѭ**, **благовествоукши** – *verb. ipf.* јављати, проповедати

благодать / **благодѣть**, **-и** – *f.* благодат, милост

благостъıи̑ни, **-ѧ** – *f.* доброта

благость, **-и** – *f.* доброта

благожѫханьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* миришљав

благъıи̑ни, **-ѧ** – *f.* доброта

благъ, **-а**, **-о** – *adj.* добар, мио

ближика, **-ъı** – *m. / f.* рођак или рођака

близь / **близъ** – *adv. / praep.* близу

блискати / **блисцати**, **блисцаѭ**, **блисцакши** – *verb. ipf.* блистати

блюдо, **-а** – *n.* чинија

блюсти, **блюдѫ**, **блюдеши** – *verb. ipf.* пазити, чувати

блѫдъ, **-а** – *m.* блуд

блѧдь, **-и** – *f.* заблуда, блуд

бо – *conj.* јер

богатити, **богаштѫ**, **богатиши** – *verb. ipf.* чинити богатим

богатѣти, **богатѣѭ**, **богатѣкши** – *verb. ipf.* богатити се

богосварьникъ, **-а** – *m.* богоборац

болии̑, **больши**, **болѥ** – *adj. comp.* већи, већа, веће

боль, **-и** – *m.* болесник

болѣзнь, **-и** – *f.* болест, бол

болѣти, **болѩ**, **болиши** – *verb. ipf.* боловати

болѧринъ, **-а** – *m.* велможа, великаш

болѥ – *adv. comp.* више

бости, **бодѫ**, **бодеши** – *verb. ipf.* бости

боѧзнь, **-и** – *f.* страх

брадъı, **брадъве** – *f.* секира

бракъ, **-а** – *m.* свадба, свадбено весеље

бранијѥ, **-ʼа** – *n.* борба

брань, **-и** – *f.* рат, борба

брати сѧ, **борѭ**, **борѥши** – *verb. ipf.* борити се, ратовати

брашьно, **-а** – *n.* јело

бридъкъ, **-а**, **-о** – *adj.* оштар, жесток

бръвъ, **-и** – *f.* обрва

брьнијѥ, **-ʼа** – *n.* блато

брѣгъ, **-а** – *m.* обала, брег

брѣмѧ, **брѣмене** – *n.* терет, бреме

боуи, **боуѧ**, **боуѥ** – *adj.* луд, глуп, безуман

боукъı, **боукъве** – *f.* слово

боукъви, **-ъ** *pl.* – *f.* писмо, слова

боукъсть, **-и** – *f.* лудост

бъдениѥ, **-а** – *n.* бдење, неспавање

бъдѣти, **бъждѫ**, **бъдиши** – *verb. ipf.* бдети, не спавати

бъıтиѥ, **-ʼа** – *n.* постојање, постанак

бьрати, **берѫ**, **береши** – *verb. ipf.* узимати, сакупљати

бѣда, **-ъı** – *f.* невоља, опасност

бѣдити, **бѣждѫ**, **бѣдиши** – *verb. ipf.* принуђавати, силити

бѣжьство / бѣство, **-а** – *n.* бег, бежање

бѣлость, **-и** – *f.* белина

бѣсъ, **-а** – *m.* враг, ђаво

в

вариѧти, **вариѧѭ**, **вариѧѥши** – *verb. ipf.* ићи напред

варъ, **-а** – *m.* зној

веле – *interj.*. ох!

велии, **-иѧ**, **-иѥ** – *adj.* велики

вельбѫждъ, **-а** – *m.* камила

вельбѫжди, **-а**, **-ʼѥ** – *adj.* камиљи

вельми – *adv.* врло, веома

велѣти, **велѩ**, **велиши** – *verb. ipf.* заповедати

вести, **ведѫ**, **ведеши** – *verb. ipf.* водити

ветъхъ, **-а**, **о** – *adj.* стар

ветъшати, **ветъшаѭ**, **ветъшаѥши** – *verb. ipf.* старити

вешть, **-и** – *f.* ствар

винарь, **-а** – *m.* виноградар

владъıка, **-ъı** – *m.* владар, господар

владъıчество, **-а** – *n.* владавина, власт

властелинъ, **-а** – *m.* господар

влъна, **-ъı** – *f.* 1. талас; 2. вуна

влъхвъ, **-а** – *m.* чаробњак, врач

влъшьба, **-ъı** – *f.* магија, чаролија

влѣшти, **влѣкѫ**, **влѣчеши** – *verb. ipf.* вући, теглити

водоносъ, **-а** – *m.* врч

водочрьпъ, **-а** – *m.* посуда за захватање воде

вождь, **-ʼа** – *m.* вођа

воинъ, **-а** – *m.* војник, ратник

воинскъ, **-а**, **-о** – *adj.* војнички, војни

вонѧ, **-ʼѧ** – *f.* мирис

врабии, **-ʼа** – *m.* врабац

врагъ, **-а** – *m.* непријатељ

вражьдовати, **вражьдоуѭ**, **вражьдоуѥши** – *verb. ipf.* бити непријатељ, мрзети

вратити сѧ , **враштѫ**, **вратиши** – *verb. pf.* окренути, обрнути

врачь, **-ꙗ** – *m.* лекар, врач

връвь, **-и** – *f.* узица, врпца

врътъпъ, **-а** – *m.* пећина, шпиља

врьтоградаꙑь, **-ꙗ** – *m.* виноградар

врьхоу – *adv.* горе; над, изнад

врѣшти, **врьгѫ**, **врьжеши** – *verb. pf.* бацити

въ – *praep.* у

въгаждати, **-гаждаѭ**, **-гждаѥши** – *verb.ipf.* угађати, служити

въжиꙁати, **-жиꙁаѭ**, **-жиꙁаѥши** *verb.ipf.* припаљивати

въдъхнѫти, **въдъхнѫ**, **въдъхнеши** – *verb. pf.* удахнути

въжешти, **въжегѫ**, **въжежеши** – *verb. pf.* запалити, упалити

въꙁлюбити, **въꙁлоубльѭ**, **вълюбиши** – *verb. pf.* заволети

въꙁ – *praep.* уз, изнад

въꙁбранити, **-браньѭ**, **-браниши** – *verb. pf.* ставити, сместити; затворити

въꙁбѣсьнѣти, **въꙁбѣснѣѭ**, **въꙁбѣснѣѥши** – *verb. pf.* помамити се

въꙁвести, **-ведѫ**, **-ведеши** – *verb. pf.* подићи, уздићи

въꙁвратити, **-враштѫ**, **-вратиши** – *verb. pf.* вратити

въꙁвѣстити, **-вѣштѫ**, **-вѣстиши** – *verb. pf.* јавити, обавестити

въꙁдати, **-дамь**, **-даси** – *verb. pf.* дати, подати; вратити, платити

въꙁдаꙗти, **-даѭ**, **-даѥши** – *verb. ipf.* давати, враћати

въꙁдрадовати сѧ, **въꙁдрадоуѭ**, **въꙁдрадоуѥши** – *verb. pf.* обрадовати се

въꙁдъхнѫти, **въꙁдъхнѫ**, **въꙁдъхнеши** – *verb. pf.* уздахнути

въꙁимати, **въꙁемлѭ**, **въꙁемлѥши** / **въꙁимаѭ**, **въꙁимаѥши** – *verb. ipf.* узимати

въꙁирати, **въꙁираѭ**, **въꙁираѥши** – *verb. ipf.* гледати, посматрати

въꙁити, **-идѫ**, **-идеши** – *verb. pf.* изићи, попети се

въꙁложити, **-ложѫ**, **-ложиши** – *verb. pf.* положити, ставити

въꙁлѣзти, **-лѣзѫ**, **-ꙁеши** – *verb. pf.* изићи, попети се

въꙁлюбити, **- люблѭ**, **-любиши** – *verb. pf.* заволети

въꙁлюблєниѥ, **-а** – *n.* љубав

въꙁмошти, **-могѫ**, **-можеши** – *verb. pf.* ојачати, надвладати

въꙁненавидѣти, **-ненавижджѫ**, **-ненавидиши** – *verb. pf.* омрзнути

въꙁникнѫти, **-никнѫ**, **-никнеши** – *verb. pf.* изникнути

въꙁъпити, **-пиѭ**, **-пиѥши** – *verb. pf.* повикати, завапити

въꙁьмати в. **въꙁимати**

въꙁьрѣниѥ, **-ꙗ** – *n.* поглед

въѯѧти, **въѯьмѫ**, **въѯьмеши** – *verb. pf.* узети

въинѫ – *adv.* једнако, стално

въкоупѣ – *adv.* заједно

въкоусити, **въкоушѫ**, **въкоусиши** – *verb. pf.* окусити, појести

вълаѭти сѧ, **вълаѭ**, **вълаѥши** – *verb. ipf.* њихати се, лелујати

въливати, **въливаѭ**, **въливаѥши** – *verb. ipf.* уливати, левати

вълѣсти, **-лѣзѫ**, **лѣзеши** – *verb. pf.* ући

въмалѣ – *adv.* скоро, убрзо

въмѣтати, **-мѣтаѭ**, **-мѣтаѥши** – *verb. ipf.* убацивати

въмѣнити, **-мѣнѭ**, **-мѣниши** – *verb. pf.* убројити

въмѣстити, **-мештѫ**, **-мѣстиши** – *verb. pf* схватити, разумети

вънезѧапѫ – *adv.* изненада

вънести, **-несѫ**, **-несеши** – *verb. pf.* унети

вънисти, **-нѣзѫ**, **-нѣзеши** – *verb. pf.* заденути

вънити, **-идѫ**, **-идеши** – *verb. pf.* ући

вънъ – *adv. / praep.* напоље

вънѣ – *adv. / praep.* напољу

вънѥгда – *adv./ conj.* када

въобразити, **-ражѫ**, **-разиши** – *verb. pf.* уобличити

въпити, **-пиѭ**, **-пиѥши** – *verb. ipf.* викати, вапити

въпль, **-а** – *m.* вика, повик, вапај

въпрашати, **-шаѭ**, **-шаѥши** – *verb. ipf.* питати

въпросити, **-прошѫ**, **-просиши** – *verb. pf.* запитати

въпрѣкъı – *adv.* против

въпрѧшти, **-прѧгѫ**, **-прѧжеши** – *verb. pf.* упрегнути

въселѥнꙗ, **въселѥнъıѭ** – *f.* свет, васиона, земља

въскликнѫти, **-нѫ**, **-неши** – *verb. pf.* кликнути, крикнути

въскрьсениѥ, **-а** – *n.* васкрсење

въскъıсѣти, **-сѣѭ**, **-сѣѥши** – *verb. pf.* ускиснути

въскѫѭ – *adv.* зашто, због чега

въслѣпати, **-плѭ**, **-плѥши** – *verb. ipf.* истицати, тећи

въспланѫти сѧ, **-нѫ**, **-неши** – *verb. pf.* планути

въсприѧти, **-приимѫ**, **-приимеши** – *verb. pf.* примити

въспрѧнѫти, **-прѧнѫ**, **-прѧнеши** – *verb. pf.* пробудити се, пренути се

въспѣти, **-поѭ**, **-поѥши** – *verb. pf.* запевати, отпевати

въспѧть – *adv.* назад

въıкнѫти, **въıкнѭ**, **въıкнеши** – *verb. pf.* навикунти; учити

въıꙗ, **ѩ** – *f.* врат, шија

въстаниѥ, **-ѩ** – *n.* устајање

въстаньнъ (**врѣмѧ въстаньноѥ**) – *adj.* време устајања

въсточьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* источни

въсоуѥ – *adv.* узалуд

въсхвалити, **-хвалиѫ**, **-хвалиши** – *verb. pf.* похвалити, захвалити

въсходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* пењати се

въсхотѣти, **-хоштѫ**, **-хоштеши** – *verb. pf.* зажелети

вътаинѣ – *adv.* тајно

вътороцеѩ – *adv.*по други пут

въторъı, **-аꙗ**, **-оѥ** – *adj.* други

въчѧти, **-чьнѫ**, **-чьнеши** – *verb. pf.* почети

въшоумѣти, **-шоумѣѭ**, **шоумѣѥши** – *verb. pf.* захучати

въврѣшти, **-врьгѫ**, **-врьжеши** – *verb. pf.* избацити

въигонити, **въигониѫ**, **въгониши** – *verb. ipf.* изгонити

въигънати, **въиженѫ**, **въиженеши** – *verb. pf.* изагнати

въинести, **-несѫ**, **несеши** – *verb. pf.* изнети

въıспрь – *adv.*горе, увис

въıꙗ, **-ꙗ** – *f.* шија, врат

вьдова, **-ъı** – *f.* удовица, удова

вьрѣти, **-вьриѫ**, **-вьриши** – *verb. ipf.* кипети, врети

вьседрьжитель, **-а** – *m.* свевладар

вьсемогъıи, **вьсемогѫштаѥго** – *adj. / ptc.* свемогући

вьсь, **-и** – *f.* село

вьсьде – *adv.* свугде

вьсѫдоу / вьсѫдѣ – *adv.* свуда

вьсѩмо – *adv.*свуда, на све стране

вьсѩчьскъ – *adj.* сав, сваки, свакакав

вьчера – *adv.* увече

вѣдомъ, **-ъıи** – *adj. / ptc.* знан

вѣдѣти, **вѣмь**, **вѣси** – *verb. ipf.* знати

вѣко, **-а** – *n.* капак

вѣнити, **вѣниѫ**, **вѣниши** – *verb. ipf.* продавати

вѣтвь, **-и** – *f.* грана, гранчица

вѣтии, **вѣтиѧ** – *m.* беседник

вѧзати, **вѧжѫ**, **вѧжеши / вѧзаѭ**, **вѧзаѥши** – *verb. ipf.* везивати

вѧште – *adv. comp.* више, већма

вѧштии, **вѧштьши**, **вѧште** – *adj. comp.* већи

Г

геена, **геона**, **-ъı** – *f.* ад, пакао

глаголати, **глаголиѫ**, **глаголѥши** – *verb. ipf.* говорити

глаголъ, **-а** – *m.* реч, говор

гласовати, **гласоуѭ**, **гласоуѥши** – *verb. ipf.* звати

глашати, **глашаѭ**, **глашаѥши** – *verb. ipf.* звати

глѫбокъ, **-а**, **-о** – *adj.* дубок

гноинъ, **-а**, **-о** – *adj.* онај који је у ранама, гнојан

гноушати сѧ, **гноушаѭ**, **гноушаѥши** – гадити се

гобьзевати, **гобьзоуѭ**, **гобьзоуѥши** – *verb. ipf.* обиловати

гобьзиѥ, **-а** – *n.* обиље

говѣти, **говѣѭ**, **говѣѥши** – *verb. ipf.* живети у побожности

година, **-ъı** – *f.* час, сат, време

годъ, **-а** – *m.* време, доба

годѣ – *adv.* пријатно, угодно

гонєзнѫти, **гонєзнѫ**, **гонєзнєши** – *verb. pf.* спасти се, ослободити се

горьцѣ – *adv.* горко

горѣ – горе, увис

горкѡ – *interj.*. јао!

горкєсть, **-и** – *f.* горчина

господинъ, **-а** – *m.* господин, господар, домаћин

господь, **-и** – *m.* 1. господин; 2. Господ (Бог)

готовати, **готовaѭ**, **готовaкши** – *verb. ipf.* припремати

грабити, **грабльѭ**, **грабиши** – *verb. ipf.* грабити, пљачкати

грєти, **гребѫ**, **гребеши** – *verb. ipf.* веслати

гръдъ, **-а**, **-о** – *adj.*горд

гръдъıи̑и, **-ꙗ** – *f.* гордост

гръсть, **-и** – *f.* прегршт

грътань, **-и** – *m.* грло

грьчьскъı – *adv.* грчки

грѣıати, **грѣѭ**, **грѣкши** – *verb. ipf.* грејати

грѣшьничь, **-а**, **-є** – *adj.* грешников

грѧсти, **грѧдѫ**, **грѧдеши** – *verb. ipf.* ићи

гоубитєльь, **-ꙗ** – *m.* упропаститељ

гънати, **женѫ**, **женеши** – *verb. ipf.* гонити

гъıбнѫти, **гъıбнѫ**, **гъınеши** – *verb. ipf. / pf.* пропадати, нестајати

гъıбѣль, **-и** – *f.* пропаст

гѫгънивъ, **-а**, **-о** – *adj.* нем, мутав

Д

даже – *conj.* штавише, чак, док

далече – *adv.*далеко

дань, **-и** – *f.* данак, порез

даровати, **-оуѭ**, **-оукши** – *verb. ipf.* даривати

даıати, **даѭ**, **дакши** – *verb. ipf.* давати

двигнѫти, **двигнѫ**, **двигнеши** – *verb. pf.* покренути, дигнути

движати сѧ, **движѫ**, **движиши** – *verb. ipf.* кретати се

движєниѥ, **-ꙗ** – *n.* кретање, покрет

двиѕати, **движѫ**, **движеши** / **двиѕаѭ**, **двиѕакши** – *verb. ipf.* покретати

дворъ, **-а** – *m.* двор, двориште

двьрь, **-и** – *f.* врата

десити, **дешѫ**, **десиши** – *verb. pf.* затећи

диво, **дивесє** – *n.* чудо

длъгъ, **-а** – *m.* дуг, дужност

дльгъ, **-а**, **-о** – *adj.* дуг, дугачак

добль, **доблꙗ**, **доблѥ** – *adj.* храбар

доблѥсть, **-и** – *f.* храброст

добрость, **-и** – *f.* доброта

добрѣ – *adv.* добро

доидеже – *conj.* док не

доити, **доидѫ**, **-деши** – *verb. pf.* доћи

доити, **доѭ**, **дои̑ши** – *verb. ipf.* дојити

доколи / **доколѣ** – *adv.* до када, докле

долоу – *adv.* доле

дома – *adv.* код куће

домови – *adv.* кући

доньде / **доньдеже** – *adv.* док не

донѥлиже / **донѥлѣже** – *adv.* док не

досаждениѥ, **-а** – *n.* срамота

досели / **доселѣ** – *adv.* до сада

достоıаниѥ, **-ꙗ** – *n.* наследство, баштина

досьде – *adv.* довде

дотоли / **дотолѣ** – *adv.* до тада

дрєвл҃ьн҃ь / дрєвьн҃ь, -нїа, -нїє – *adj.* стар, некадашњи, древни

дрєвлє – *adv.* некада, пре

дроугъ, -а – *m.* приајатељ

дрьзновєниє, -'а – *n.* смелост

дрьзнѫти, дрьзнѫ, дрьзнєши – *verb. pf.* осмелити се, усудити се

дрьзъ, -а, -о – *adj.* смео

дрьколь, -и – *m.* колац, мотка

дрѣво, дрѣвєсє / дрѣва – *n.* дрво

дрѣвѣнъ, -а, -о – *adj.* дрвен

дрѫзга, -ъı – *f.* шума

дрѫселъ, -а, -о – *adj.* тужан, жалостан

доуновєниє, -'а – *n.* дување, дах

дъждити, дъждѫ, дъждиши – *verb. ipf.* кишити

дъждь, -'а – *m.* киша

дъхновєниє, -'а – *n.* дување, дах

дъшти, -єрє – *f.* кћи

дъıхати, дъıшѫ, дъıшєши / дъıхаѭ, дъıхаюши – *verb. ipf.* дисати, дувати

дьбрь, -и – *f.* долина, кланац

дѣва, -ъı / дѣвица, -'ѧ – *f.* девојка

дѣвичь, -а -є – *adj.* девојачки

дѣлатєл҃ь, -'а – *m.* радник, стваралац

дѣлати, дѣлаѭ, дѣлаюши – *verb. ipf.* радити

дѣльма / дѣлїа (postp.) – ради, због

дѣти, -ии *pl.*– *f.* деца

дѣıати, дѣıѭ, дѣıюши – *verb. ipf.* чинити, радити

дѫти, дъмѫ, дъмєши – *verb. ipf.* дувати

Ж

жаловати, жалоуѭ, жалоуюши – *verb. ipf.* туговати

жаль, -и – *f.* гроб

жє – *conj./part.* а, па, тек; али, него

желати, желаѭ, желаюши / желѣти, желѣѭ, желѣюши – *verb. ipf.* желети

жениχъ, -а – *m.* младожења

жидовинъ, -а – *m.* Јеврејин

жизнь, -и – *f.* живот

жити, живѫ, живєши – *verb. ipf.* живети

житиє, -'а – *n.* живот

жласти, жладѫ, жладєши / жлѣсти, жлѣдѫ, жлѣдєши – *verb. ipf. / pf.* враћати дуг, одуживати

жрьдь, -и – *f.* колац, мотка

жрьнъı, -ъвє – *f.* жрвањ, воденички камен

жрьнъвьнъ, -а, -о – *adj.* воденични

жрьти, жьрѫ, жьрєши – *verb. ipf. / pf.* жртвовати

жрьтиє, -'а – *n.* жртвовање

жрѣбѧ, -ѧтє – *n.* ждребе

жоупелъ, -а – *m.* сумпор

жьдати, жидѫ, -дєши – *verb. ipf.* чекати

жѧдати, жѧждѫ, -ждєши / -даѭ, -даюши – *verb. ipf.* бити жедан

жѧтел҃ь, -'а – *m.* жетелац

З

забъвєниє / забытиє, -'а – *n.* заборав

забъıти, забѫдѫ, забѫдєши – *verb. pf.* заборавити

забъıть, -и – *f.* заборав

завора, -ъı – *f.* реза

завѣтъ, -а – *m.* договор, савез, завет

ꙁаимъ, **-а** – *m.* zajam

ꙁаити, **-идѫ**, **-идеши** – *verb. pf.* zaći, otići

ꙁакленѫти, **ꙁакленѫ**, **ꙁакленеши** – *verb. pf.* zatvoriti

ꙁаклинати, **-ꙁаклинаѭ**, **ꙁаклинаѥши** – *verb. ipf.* zaklinjati

ꙁаключити, **ꙁаключѫ**, **ꙁаключиши** – *verb. pf.* zaključati, zatvoriti, smestiti

ꙁаконьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* zakonski

ꙁаматорѣти, **ꙁаматорѣѭ**, **ꙁаматорѣѥши** – *verb. pf.* ostarити

ꙁанѥ / ꙁанѥже – *conj.* jer, zato što

ꙁапрьва – *adv.* otpočetka

ꙁапоустѣти, **ꙁапоустѣѭ**, **ꙁапоустѣѥши** – *verb. pf.* opustetи

ꙁапѧти, **-пьнѫ**, **-пьнеши** – *verb. pf.* sputati

ꙁаоутра – *adv.* ujutro

ꙁачѧло, **-а** – *n.* početak

ꙁачѧтиѥ, **-ꙗ** – *n.* začeće

ꙁаѧць, **-ꙗ** – *m.* zec

ꙁвѣрь, **-и** – *f.* zver

ꙁиждитель, **-ꙗ** – *m.* graditelj, tvorac

ꙁимѣ – *adv.* zimi

ꙁиѩти, **ꙁѣѭ**, **ꙁѣѥши** – *verb. ipf.* zijati, otvarati usta

ꙁлакъ, **-а** – *m.* biље, rastinje, zelenilo

ꙁлатикъ, **-а** / **ꙁлатица**, **-ѧ** – *m.* / *f.* zlatnik

ꙁлъчь, **-и** – *f.* žuč

ꙁмии, **-ѧ** – *f.* zmija

ꙁнаменати, **ꙁнаменаѭ**, **ꙁнаменаѥши** / **ꙁнаменовати**, **ꙁнаменоую**, **-ꙁнаменоуеши** – *verb. ipf.* označavati, obeležavati

ꙁнамениѥ, **-ꙗ** – *n.* znak

ꙁракъ, **-а** – *m.* vid, izgled

ꙁъваниѥ, **-ꙗ** – *n.* zvanje, poziv

ꙁълодѣи, **-ꙗ** – *m.* zločinac, razbojnik

ꙁълъ, **-а**, **-о** – *adj.* zao

ꙁълѣ – *adv.* rđavo, zlo

ꙁъıбати, **ꙁъıблѭ**, **ꙁъıблѥши** – *verb. ipf.* ljuljati

ꙁьдатель, **-ꙗ** – *m.* graditelj, stvoritelj

ꙁьдати, **ꙁижду**, **ꙁиждеши** – *verb. ipf.* graditi, zidati

ꙁьрѣти, **ꙁьрѭ**, **ꙁьриши** – *verb. ipf.* gledati

ꙁѣло/ѕѣло *adv.* vrlo, veoma

ꙁѧть, **-и** – *m.* zet

И

ибо – *conj.* jer

игемонъ, **-а** – *m.* upravitelj, namesnik

иго, **-а** – *m.* jaram

иде, **идеже** – *conj. / adv.* gde, kad

иждивениѥ, **-ꙗ** – *n.* trošak

иждити, **иждивѫ**, **иждивеши** – *verb. pf.* potrošiti

иже, **ꙗже**, **ѥже** – *pron. rel.* koji, koja, koje

иже аште – *pron. rel.* koji god, svako

избити, **-биѭ**, **-биѥши** – *verb. pf.* prebiti, pretući, pobiti, ubiti

изволити, **-волѭ**, **-волиши** – *verb. pf.* izvoleti, izabrati

изврѣшти, **-врьгѫ**, **-врьжеши** – *verb. pf.* izbaciti

извъноу – *adv.* spolja

извѣстити, **-вѣштѫ**, **-вѣстиши** – *verb. pf.* javiti, utvrditi

извѣстьнъ, **-а**, **-о** – *adj*. известан, сигуран, тачан

изгънати, **иждена**, **ижденеши** – *verb. pf.* изагнати

издраиль, **-ꙗ** – *m.* Израел (лично име)

издрешти, **-рекѫ**, **-речеши** – *verb. pf.* изрећи

издрꙑти, **издрꙑѭ**, **издрꙑкши** – *verb. pf.* изрити, ископати

излиха – *adv.* одвећ, сувише

излѣсти, **-лѣзѫ**, **-лѣжеши** – *verb. pf.* изићи

изобати, **изоблѭ**, **изоблѣши** – *verb. pf.* појести

изображениѥ, **-ꙗ** – *n.* опис, приказивање, слика

изѣсти, **изѣмь**, **изѣси** – *verb. pf.* појести, изести

имати, **ѥмлѭ**, **ѥмлѣши** – *verb. ipf.* хватати

имьже – *conj*. јер, зато што

имѣниѥ, **-ꙗ** – *n.* имање, имовина

имѣньнъ, **-а**, **-о** – *adj*. имовински

имѣти, **имамь**, **имаши** – *verb. ipf.* имати

инамо – *adv.* на другу страну, у другом правцу

иногда / инъгда – *adv.* једном, некада

инодоушьнъ, **-а**, **-о** – *adj*. једнодушан

инорогъ, **-а** – *m.* једнорог

иночѧдъ, **-ъи** – *adj*. инокосан, јединородни

инъ, **-а**, **-о** – *pron.* други, неки

инъдѣ – *adv.* другде

инѫдоу / инѫдѣ – *adv.*другим путем, на другом месту

искати, **искѫ / иштѫ**, **ишетеши** – *verb. ipf.* тражити, истраживати

искони – *adv.* од искона, од почетка

исконьчати, **исконьчаѭ**, **исконьчаѥши** – *verb. pf.* докрајчити, скончати

искрь – *praep. / adv.* близу

искрьнии, **-наѥго** – *adj*. ближњи

искоусити, **искоушѫ**, **искоусиши** – *verb. pf.* испробати, огледати, испитати

искоушати, **искоушаѭ**, **искоушаѥши** – *verb. ipf.* испробавати, испитивати

исплънъ – *adv.* пун

исповѣдати, **исповѣмь**, **исповѣси** – *verb. ipf.* признавати, исповедати

исполинъ, **-а** – *m.* див

исполоу – *adv.* напола, упола

исправити, **исправлѭ**, **исправиши** – *verb. pf.* исправити, поправити, усмерити, протумачити

испрьва – *adv.* од почетка, у почетку, најпре

испꙑтати, **испꙑтаѭ**, **испꙑтаѥши** – *verb. pf.* распитати се

истъкати, **истъкѫ**, **истъчеши** – *verb. pf.* изаткати

истъштити, **истъштѫ**, **истъштиши** – *verb. pf.* испразнити

истѣкати, **истѣкаѭ**, **истѣкаѥши** – *verb. ipf.* истицати

истѣлити / исцѣлити / ицѣлити, **исцѣлѭ**, **исцѣлиши** – *verb. pf.* исцелити, излечити

исоунѫти, **исоунѫ**, **исоунеши** – *verb. pf.* исукати, извући

исходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* излазити

исхожденїе, **-ꙗ** – *n.* излажење, излазак

исъхнѫти, **исъхнѫ**, **исъхнеши** – *verb. pf.* усахнути, осушити се

исѧкнѫти, **исѧкнѫ**, **исѧкнеши** – *verb. pf.* усахнути, пресушити

ити, **идѫ**, **идеши** – *verb. ipf. / pf.* ићи

ичезнѫти / ишътезнѫти, **-нѫ**, **-неши** – *verb. pf.* ишчезнути, нестати

ичистити / ишътистити, **ичиштѫ**, **ичистиши** – *verb. pf.* очистити

К

казати, **кажѫ**, **казеши** – *verb. ipf.* показивати, означавати

какъ, **-а**, **-о** – *pron.*. какав

камо – *adv.* куда

капиште, **-ꙗ** – *n.* пагански храм, светилиште

капь, **-и** – *f.* облик, слика

касати сѧ, **-саѭ**, **-саѥши** – *verb. ipf.* дотицати се

кенътоурионъ, **-а** – *m.* заповедник чете, капетан

кесарь, **-ꙗ** – *m.* римски цар

кинъсъ, **-а** – *m.* порез, данак

кладѧзь, **-ꙗ** – *m.* студенац, бунар

клати, **колѭ**, **колѥши** – *verb. ipf.* клати

клевръ̀тъ, **-а** – *m.* друг, колега

клепати, **клеплѭ**, **клеплѥши** – *verb. ipf.* означавати, показивати

кликновеніе, **-ꙗ** – *n.* клицање, ликовање

клюсѧ, **-ѧтє** – *n.* теглећа животиња

клѧти, **кльнѫ**, **кльнеши** – *verb. ipf.* клети, проклињати

ковьчежьць, **-ꙗ** – *m.* ковчежић

когда / къгда – *adv.* када

коѕьлиштъ, **-ꙗ / коѕьлѧ**, **-ѧтє** – *m. / n.* јаре

коли – *adv.* када

коло, **колесє** / **коло**, **кола** – *n.* коло, круг

коль / кольми – *adv.* колико

колѣбати, **колѣблѭ**, **колѣблѥши** – *verb. ipf.* љуљати, њихати

колѧда, **-ъı** – *f.* коледа, први дан у месецу

комъкати, **комъкаѭ**, **комъкаѥши** – *verb. ipf.* причешљивати

коньчати, **кончаѭ**, **кончаѥши** – *verb. ipf.* завршавати

коньчьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* последњи

корабл̂иць, **-ꙗ** – *m.* чамац, бродић

корабл̂ь, **-ꙗ** – *m.* лађа, брод

коснѫти, **коснѫ**, **коснеши** – *verb. pf.* такнути, додирнути

которъıи, **-аıа**, **-оıє** – *pron.* који

котъка, **-ъı** – *f.* сидро, котва

кошь, **-ꙗ** – *m.* котарица

крабıи, **-ѧ** – *f.* котарица, ковчежић

краи, **-ꙗ** – *m.* свршетак, крај

крамола, **-ъı** – *f.* буна

красовати сѧ, **красоуѭ**, **красоуѥши** – *verb. ipf.* китити се, украшавати

кромѣ – *adv.* далеко, изван

кроупица, **-ѧ** – *f.* мрвица

кръкъıга, **-ъı** – *f.* таљиге

кръмъчии, **-ѧ** – *m.* крмар, лађар

крѣпъ / крѣпъкъ, **-а**, **-о** – *adj.* јак, снажан

коумиь̂, **-ꙗ** – *m.* паганski идол, статуа

коупъ, **-а** – *m.* гомила

коуръ, **-а** – *m.* петао

коустодиꙗ, -'ѧ – *f.* стража

къдѣ – *adv.* где

къжьдо / когожьдо – *pron.* свак

къмотра, **-ъı** – *f.* кума

къ̑игъı, **-ъ** *pl.* – *f.* књига; књиге; Свето писмо; писмо (слова)

къ̑игъчии, -'ѧ – *m.* образован човек;

кънѧзь, -'а – *m.* кнез, владар

кънѧжь, **-а**, **-ѣ** – *adj.* кнежев

къснѣти, **къшнѭ**, **късниши** – *verb. ipf.* оклевати

къто, **кого** – *pron.* ко

къто любо – *pron.* ко год, ма ко

къıи, **каꙗ**, **коѥ** – *pron.* који

къижьдо, **каꙗжьдо**, **коѥжьдо** – *pron.* сваки

къıпѣти, **къıплѭ**, **къıпиши** – *verb. ipf.* извирати, шикљати

кѫдоу / кѫдѣ – *adv.* којим путем, куда

кѫпѣль, **-и** – *f.* бања

кѵръ, **-а** – *m.* господин (уз лично име)

Л

ладии, -'ѧ – *f.* лађа

лакати, **лачѫ**, **лачеши** в. **алъкати**

лани – *adv.* лане, прошле године

лаꙗти, **лаѭ**, **лаѥши** – *verb. ipf.* вребати

леґеонъ, **-а** – *m.* легија

лешти, **лѧгѫ**, **лѧжеши** – *verb. pf.* лећи

ли – *part. / conj.* ли, али

ликовати, **ликоуѭ**, **ликоуѥши** – *verb. ipf.* играти

ликъ, **-а** – *m.* хор

лихва, **-ъı** – *f.* камата

лихо – *adv.* одвећ, сувише

лихъ, **-а**, **-о** – *adj.* прекомеран, сувишан

лице, **лица /личесе** – *n.* лице, образ

литати, **лѣтѭ**, **лѣтѥши** – *verb. ipf.* лити

лобъзати, **лобъжѫ**, **лобъжеши** – *verb. pf.* пољубити

ложе, -'а – *n.* скровиште, јама; постеља

локъı, **локъве** – *f.* бара, локва

лоно, **-а** – *n.* наручје, крило

лоукъ, **-а** – *m.* поврће, лук

лоучии, **лоучьши**, **лоуче** – *adj. comp.* бољи

лъжица, -'ѧ – *f.* кашика

львии, **-иꙗ**, **-ѥ / львовъ**, **-а**, **-о** – *adj.* лављи

льгъкъ, **-а**, **-о** – *adj.* лак

льгъı̑и, -'ѧ – *f.* лакоћа, олакшање

льзати / лизати, **лижѫ**, **лижеши** – *verb. ipf.* лизати

льсть, **-и** – *f.* превара, варка, обмана

льстьць, **-а** – *m.* варалица

лѣто, **-а** – *n.* лето

лѣха, **-ъı** – *f.* леја, ораница, њива

любити, **люблѭ**, **любиши** – *verb. ipf.* волети

любо – *conj. / part.* или

любодѣаникѥ, -'а – *n.* блуд, разврат

любодѣаньнъ, **-а**, **-о** – *adj.* блудни, разврати

людинъ, **-а** – *m.* човек из народа

людиѥ, **-ии** *pl.* – *m.* народ, народи

людьскъ, **-а**, **-о** – *adj.* људски

люто, **лютесе** – *n.* недело, зло

лютость, **-и** –f. окрутност

лютъ, **а**, **-о** – *adj.* окрутан, бесан, зао

лютѣ – *adv.* љуто, веома

лѫкавъ, **-а**, **-о** – *adj.* лукав, зао, опак

лѫшта, -'ѧ – *f.* копље

М

маломощть, **-и** – *m.* богаљ, сиромах

манъна, **-ъı** – *f.* мана (из библијске приче о мани небескоj)

масло, **-а** – *n.* уље

межда, **-ъı** – *f.* међа, граница

метати, **метѫ**, **метеши / мештѫ**, **мештеши/метаѥ**, **метаюши** – *verb. ipf.* бацати

милосрьдовати, **милосрьдоую**, **милосрьдоующи** – *verb. ipf.* сажаљевати

мимоходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* пролазити

миновати, **миноую**, **миноующи** – *verb. ipf.* пролазити

миро в. **мѵро**

миръ, **-а** – *m.* свет

младеньць, **-ъ̀а** – *m.* дете

младеньчь, **-а**, **-е** – *adj.* детињи

млатъ, **-а** – *m.* чекић

млъниı, **-ъ̀ѧ** – *f.* муља

мльчати, **мльчѫ**, **мльчиши** – *verb. ipf.* ћутати

молитвовати, **молитвоую**, **молитвоующи** – *verb. ipf.* молити се

моль̀, **-ъ̀а** – *m.* мољац

мошть, **-и** – *f.* моћ

мрьзость, **-и** –*f.* грозота, одвратност

мрькнѫти, **мрькнѫ**, **мркьнеши** – *verb. pf.* смркнути се

мрьцати, **мрьчѫ**, **-чеши** – *verb. ipf.* смркавати се

мрѣти, **мьрѫ**, **мьреши** – *verb. ipf.* мрети

моудити / мѫдити, **мѫждѫ**, **мѫдиши** – *verb. ipf.* оклевати

мънихъ, **-а** – *m.* калуђер

мъножицеѭ – *adv.* много пута, често

мъıтар̀ь, **-ъ̀а** – *m.* порезник

мъıто, **-а** – *n.* дар, награда, мито

мъıшь, **-и** – *f.* миш

мъıшица, **-ъ̀ѧ** – *f.* мишица, рука

мьзда, **-ъı** – *f.* плата, награда

мьн̂ии, **мьн̂ьши**, **мьнк** – *adj.* мањи

мьнѣник, **-ъ̀а** – *n.* намера, мишљење

мьнѣти, **мьниѭ**, **-ниши** – *verb. ipf.* мислити

мьсть, **-и** – *f.* освета, казна

мьша, **-ъ̀ѧ** – *f.* миса

мѫка, **-ъı** – *f.* 1. брашно; 2. мука

мѫкъкъ, **-а**, **-о** – *adj.* мек

мѫсти, **мѫтѫ**, **мѫтеши** – *verb. ipf.* мутити

мѫта, **-ъı** – *f.* нана, мента

мѵро / миро, **-а** – *n.* мирисно уље за помазање

Н

навадити, **наваждѫ**, **навадиши** – *verb. pf.* наговорити

навъıкнѫти, **навъıкнѫ**, **навъıкнеши** – *verb. pf.* научити, научити се

надльзѣ – *adv.* дуго

надѣıати сѧ, **надѣıѭ**, **надѣюши** – *verb. ipf.* надати се, уздати се

надѫти, **надъмѫ**, **надъмеши** – *verb. pf.* надувати

назирати, **назираѭ**, **назираюши** – *verb. ipf.* посматрати

наипаче – *adv.* највише, нарочито

наити, **-идѫ**, **-идеши** – *verb. pf.* наићи, напасти

наказати, **накажѫ**, **накажеши** – *verb. pf.* научити (кога), васпитати

накънѫти, **накънѫ**, **накънеши** – *verb. pf.* дати знак, климнути главом

наманованиѥ, **-ʼа** – *n.* знак, миг

наманѫти, **наманѫ**, **наманеши** – *verb. pf.* дати знак

намъноѯѣ – *adv.* скупо

напасть, **-и** – *f.* несрећа, опасност, искушење

напитѣти, **напитѣѭ**, **напитѣѥши** – *verb. pf.* нахранити

народъ, **-а** – *m.* народ (мноштво), род, племе

наслѣдиѥ, **-ʼа** – *n.* наслеђе

наслѣдовати, **наследоую**, **наследоуѥши** – *verb. ipf. / pf.* ићи за ким, следити; наследити

насъытити, **насъыштѫ**, **насъытиши** – *verb. pf.* нахранити

натроути, **натровѫ**, **натровеши** – *verb. pf.* нахранити

наоустити, **наоуштѫ**, **наоустиши** – *verb. pf.* наговорити, подговорити

находити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* наилазити, долазити

начинати, **начинаю**, **начинаѥши** – *verb. ipf.* почињати

начѧло, **-а** – *n.* почетак

начѧти, **начьнѫ**, **начьнеши** – *verb. pf.* почети

небрѣшти, **небрѣгѫ**, **небрѣжеши** – *verb. ipf.* не марити

невръѫдоу / невъръѫдоу сътворити – *verb. pf.* одбацити

негъли / некъли – *adv. / conj.* можда

недомъıслити сѧ, **недомъıшлѭ**, **недомъıслиши** – *verb. ipf.* не разумети, чудити се

недѫговати, **недѫгоую**, **недѫгоуѥши** – *verb. ipf.* боловати

недѫгъ, **-а** – *m.* болест

неже / нежели – *conj.* него

неизглаголанъ / неизглаголѥмъ, **-а**, **-о** – *adj. / ptc.* неизрецив

неицѣлимъ / неисцѣлимъ, **-а**, **-о** – *adj. / ptc.* неизлечив

неичьтенъ / неиштенъ, **-а**, **-о** – *adj. / ptc.* небројен, безбројан

ненавидѣти, **ненавиждѫ**, **ненавидиши** – *verb. ipf.* мрзети

ненасъıштенъ, **-а**, **-о** – *adj. / ptc.* ненасит, незајажљив

неоскѫдѣньнъ, **-а**, **-о** – *adj.* непресушан

неплодъı, **неплодъве** – *f.* нероткиња

неповѣдимъ, **-а**, **-о** – *adj.* непобедив

непокаѧньнъ, **-а**, **-о** – *adj.* који се не каје

непорочьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* беспрекоран, безгрешан

неприкносновенъ, **-а**, **-о** – *adj. / ptc.* недодирљив, неприступачан

неприѧзнинъ, **-а** – *m.* зло, ђаво

неприѧзнь, **-и** – *f.* зло, ђаво

непротлъкованъ, **-а**, **-о** – *adj.* необјашњив

непрѣборѥмъ, **-а**, **-о** – *adj. / ptc.* несавладљив

непрѣмѣньнъ, **-а**, **-о** – *adj.* непроменљив

непьштевати, **непьштоуѣ**, **непьштоуѣши** – *verb. ipf.* мислити, слутити

нераꙁлѣчимъ, **-а**, **-о** – *adj. / ptc.* нераскидив

нерадити, **нераждѫ**, **нерадиши** – *verb. ipf.* не марити

нескврьньнъ, **-а**, **-о** – *adj.* неокаљан, безгрешан

нести, **несѫ**, **несеши** – *verb. ipf.* носити

нестроѥниѥ, **-ꙗ** – *n.* неред, немир

несътрьпѣнъ, **-а**, **-о** – *adj.* неподношљив

нетьлѣньнъ, **-а**, **-о** – *adj.* непокварљив, непропадљив

неоукротимъ / неоукроштенъ, **-а**, **-о** – *adj./ ptc.* неукротив

неѣсъıть, **-и** – *m.* пеликан

ни – *part. / conj.* не

ниже – *adv. comp.* ниже

ниꙁвѣсити, **ниꙁвѣшѫ**, **ниꙁвѣсиши** – *verb. pf.* спустити

ниꙁъити, **-идѫ**, **-идеши** – *verb. pf.* сићи

ниꙁъходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* силазити

никакъже – *pron.*никакав

никаможе – *adv.* никуда

никогдаже – *adv.* никада

николиже –*adv.* никада

никоторъıиже – *pron.* никоји

никъдеже – *adv.* нигде

никътоже, **никогоже** – *pron.* нико

никъıиже, **никаѣже**, **никоѥже** – *pron.* никоји

ничииже – *pron.* ничији

ничьтоже / ничьже, **ничесоже** – *pron.* ништа

ништь, **-а**, **-е** – *adj.* убог, сиромашан

никѥдинъ / никѥдинъже – *pron.* ниједан

ногътъ, **-и** – *m.* нокат

ножь, **-ꙗ** – *m.* нож

ноштиѭ – *adv.* ноћу

ноуждити / нѫждити, **ноужду**, **ноуждиши** – *verb. ipf.* силити, присиљавати

ноужда/нѫжда, **-ꙗ** – *f.* насиље

ноуждьникъ / нѫждьникъ, **-а** – *m.* насилник

нъ / нѫ – *conj. / part.* или, али, него, већ

нъıн҃ѣ – *adv.* сада

нѣкакъ, **-а**, **-о** – *pron.*некакав

нѣкогда / нѣкъгда – *adv.* некад

нѣколи – *adv.* некада

нѣкоторъıи – *pron.* неки

нѣкъде – *adv.* негде

нѣкъто, **нѣкого** – *pron.* неко

нѣмость, **-и** – *f.* немост

нѣчьто, **нѣчесо** – *pron.* нешто

О

об и **объ** – *praep.* об-, о-

обношть – *adv.* сву ноћ; **об онъ полъ** – *adv.*на другој страни, преко

обаче – *conj. / adv.* али, ипак, него; међутим, напротив

обетъшати / объвѣтъшати, **обетъшаѭ**, **обетъшаѥши** – *verb. pf.* овештати, остарити

обидѣти, **обиждѫ**, **обидиши** – *verb. pf. / ipf.* увредити, вређати

обиновати сѧ, **обиноуѭ**, **обиноуѥши** – *verb. ipf.* клонити се, избегавати

обинѫти сѧ, **обинѫ**, **обинеши** – *verb. pf.* избећи, уплашити се

обити, **-идѫ**, **-идеши** – *verb. pf.* обићи (унаоколо)

обитѣль, **-и** – *f.* стан

обладати, **обладаѭ**, **обладаѥши** – *verb. ipf.* владати

область, **-и** – *f.* власт

облачьць, **-ꙗ** – *m.* облачак

обложити, **обложѫ**, **обложиши** – *verb. pf.* метнути наоколо, опколити

облъгъчати, **облъгъчаѭ**, **облъгъчаѥши** – *verb. pf.* олакшати

облѣдѣти, **облѣдѣѭ**, **облѣдѣѥши** – *verb. pf.* побледети

облѣшти, **облѣкѫ**, **облѣчеши** – *verb. pf.* обући

обнажати, **-жаѭ**, **-жаѥши** – *verb. ipf. / pf.* разголићавати, оголети

обнажити, **обнажѫ**, **обнажиши** – *verb. pf.* разголитити

обништати, **обништаѭ**, **обништаѥши** – *verb. pf.* осиромашити

обносити, **обношѫ**, **обносиши** – *verb. ipf.* носити унаоколо

образъити, **ображѫ**, **образъиши** – *verb. pf.* створити, обликовати

образъ, **-а** – *m.* лик, слика, икона, облик

образьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* сликовит

обратити, **обрашти**, **обратиши** – *verb. pf.* окренути

оброкъ, **-а** – *m.* плата, награда

обрѣзати, **обрѣжѫ**, **обрѣжеши / обрѣзаѭ**, **обрѣзаѥши** – *verb. pf.* обрезати

обрѣсти, **обрѧштѫ**, **обрѧштеши** – *verb. pf.* наћи

обрѣтати, **обрѣтаѭ**, **обрѣтаѥши** – *verb. ipf.* налазити

оболѣти, **оболѣѭ**, **оболѣѥши** – *verb. pf.* полудети

объстоѭти, **объстоѭ**, **объстоиши** – *verb. ipf.* опкољавати

объстѫпити, **обстѫплѭ**, **обсѫпиши** – *verb. pf.* опколити

обътєшти, **обътєкѫ**, **обътєчеши** – *verb. pf.* оптрчати

объходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* ићи унаоколо, обилазити

объыкнѫти, **объыкнѫ**, **объыкнеши** – *verb. pf.* навикнути

обьштевати, **обьштоуѭ**, **обьштоуѥши** – *verb. ipf.* учествовати

обьштити, **обьштѫ**, **обьштиши** – *verb. ipf.* придруживати

обьшть, **-а**, **-є** – *adj.* заједнички, општи

обьштьникъ, **-а** – *m.* саучесник, друг

обѣтъ, **-а** – *m.* обећање, заветовање

обѣштати, **обѣштаѭ**, **обѣштаѥши** – *verb. pf.* обећати

обѧзати, **обѧжѫ**, **обѧжеши / обѧзаѭ**, **обѧзаѥши** – *verb.pf. / ipf.* повезати, повезивати

обѧти, **обьмѫ**, **обьмеши** – *verb. ipf.* обухватити, опколити

овогда... овогда – *adv.* једном, ... други пут

овошть, **-ꙗ** – *n.* воће

овъ... овъ – *pron.* један..., а други

овъдѣ – *adv.* овде

овьчь, -а, -ѥ – *adj.* овчији

овьчѧ, -ѧтѥ – *n.* јагње, овчица

овѫдоу; сѫдоу и овѫдоу – *adv.* с једне и с друге стране, с обе стране

одеснѫѭ – *adv.* здесна

одръ, -а – *m.* постеља

одѣниѥ, -а – *n.* одећа

одѣти, одежда, одѣждеши / одѣѭ, одѣѥши – *verb. pf.* оденути

ожестѣти, ожестѣѭ, ожестѣѥши – *verb. pf.* отврднути

озарити, озарѭ, озариши – *verb. pf.* осветлити, обасјати

окаѩанъ, -а, -о – *adj.* јадан, несрећан

око, очесе – *н.* око

окрьстъ – *адв.* наоколо, около

оле – *interj.* о!

олѣи, олѣа – *m.* уље

омльчати, омльчѫ, омльчиши – *verb. pf.* заћутати, умукнути

омрьтвѣти, омрьтвѣѭ, омрьтвѣѥши – *verb. pf.* премрети (од страха)

омъвениѥ, -'а – *n.* умивање, прање

онъ, -а, -о – *pron.* онај, -а, -о

онъдѣ – *adv.*онде

онѣмѣти, онѣмѣѭ, онѣмѣѥши – *verb. pf.* онемети

онѫдоу / онѫдѣ – *adv.* онуда

оплатъ, -а – *m.* нафора

опрѣти сѧ, опьрѫ, опьреши – *verb. pf.* одупрети се

орьлъ, орлѧ, орлѥ – *adj.* орлов

осирѣти, -рѣѭ, -рѣѥши – *verb. pf.* постати сироче

осклабити сѧ, -блѭ, -биши – *verb. pf.* осмехнути се

оскръблѧти, -блѧѭ, -блѧѥши – *verb. ipf.* жалостити

оскѫдѣти, -дѣѭ, -дѣѥши – *verb. pf.* осиромашити; нестати

ослабѣти, -бѣѭ, -бѣѥши – *verb. pf.* ослабити

осльпениѥ, -а – *n.* слепило

осльпѭти, -нѫ, -неши – *verb. pf.* ослепети

останиѥ / остатиѥ, -а – *n.* остатак

острость, -и – *f.* оштрина

остѫпити в. **объстѫпити** и **отъстѫпити**

осьлѧ, -ѧтѥ – *n.* магаре

осѣнити / объсѣнити, -нѭ, -ниши – *verb. pf.* заклонити, осенити

отвьрьстиѥ, -а – *n.* отварање

отврѣсти, отврьзѫ, -зеши – *verb. pf.* отворити

отимати / отъмати, отъѥмлѭ, -млѥши – *verb. ipf.* одузимати

отровениѥ, -а – *n.* тровање

отрокъ, -а – *m.* дете, дечак, момак; слуга

отрочѧ, -ѧтѥ – *n.* дете, детенце

отрѣшити, -рѣшѫ, -рѣшиши – *verb. pf.* одрешити

отъ / от – *praep.* од

отъбѣжати, -жѫ, -жиши – *verb. pf.* побећи

отъвлѣшти, отъвлѣкѫ, отъвлѣчеши – *verb. pf.* затегнути (лук)

отъвратити, отъвращтѫ, отъвратиши – *verb. pf.* отклонити

отъврьнь – *adv.* обрнуто

отъвръшти, **отъвръгѫ**, **отъврьжеши** – *verb. pf.* одбацити

отъвьсѫдоу – *adv.* одасвуд

отъвѣтъ, **-а** – *m.* одговор

отъвѣштати, **отъвѣштаѭ**, **отъвѣштакши** – *verb. pf.* одговорити

отъдаѭати, **отъдаѭ**, **отъдакши** – *verb. ipf.* враћати, отплаћивати

отъдъшениѥ, **-'а** – *n.* одмор

отъдѣлити сѧ, **отъдѣлѭ**, **отъдѣлиши** – *verb. pf.* оделити

отъложити, **-ложѫ**, **-ложиши** – *verb. pf.* оставити, одбацити

отълѣкъ, **-а** – *m.* остатак

отъметати, **-мештѫ**, **-мештеши** / **-метаѭ**, **-метакши** – *verb. ipf.* одбацивати

отънѥли / **отънѥлиже** / **отънѥлѣже** – *adv.* откуда, одаклеоткако, када, како

отънѫдоу / **отънѫдоуже** / **отънѫдѣже** – *adv.*откуда, одакле

отъречениѥ, **-'а** – *n.* одлука, пресуда

отъринѫти, **-ринѫ**, **-ринеши** – *verb. pf.* одбацити

отърицати, **-рицаѭ**, **-рицакши** – *verb. ipf.* одрицати се, извињавати се

отъсели / **отъселѣ** – *adv.* од сада

отъстоѩти, **-стоѭ**, **-стоиши** – *verb. ipf.* бити удаљен, бити далеко

отъсъылати, **-съылаѭ**, **-съылакши** – *verb. ipf.* одашиљати

отъсѫдоу / **отъсѫдѣ** – *adv.* одовуд

отътоли / **отътолѣ** – *adv.* отада

отътѫдоу / **отътѫдѣ** – *adv.* отуда, одатле

отъходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* одлазити

отъцвисти, **-цвьтѫ**, **-цвьтеши** – *verb. pf.* прецветати

отъчисти, **чьтѫ**, **-чьтеши** – *verb. pf.* прочитати

отъштетити, **отъштештѫ**, **отъштетиши** – *verb. pf.* нанети штету

отѧмати, **отемлѭ**, **отемлѥши** – *verb. ipf.* одузимати

отьнѫдь – *adv.* сасвим, уопште

отьчь, **-а**, **-ѥ** – *adj.* очев

отѧгъчити, **отѧгъчѫ**, **отѧгъчиши** – *verb. pf.* оптеретити

отѧжьчати, **отѧжьчаѭ**, **отѧжьчакши** – *verb. pf.* оптеретити

отѧти, **отьмѫ**, **отьмеши** – *verb. pf.* одузети

охоудѣти, **охоудѣѭ**, **охоудѣкши** – *verb. pf.* смањити се

оцьтъ, **-а** – *m.* сирће

оцѣпѣнѣти, **оцѣпѣнѣѭ**, **оцѣпѣнѣкши** – *verb. pf.* укочити се

очрьнѣти, **очрьнѣѭ**, **очрьнѣкши** – *verb. pf.* поцрнети, потамнети

ошоуѭ – *adv.* слева

П

падениѥ, **-'а** – *n.* пад

пажить, **-и** – *f.* паша

паꙁнегъть, **-и** – *m.* канџа

пакъı – *adv. / part.* опет

памѧть, **-и** – *f.* успомена, спомен

пасти, **падѫ**, **падеши** – *verb. pf.* пасти

пасти, **пасѫ**, **пасеши** – *verb. ipf.* напасати (стадо)

пасха, **-ъı** – *f.* Пасха (јеврејски празник)

паче – *adv.* више, него

печаль, **-и** – *f.* жалост, брига

пештъ, **-и** – *f.* пећ; пећина

пила, **-ъı** – *f.* тестера

пилашть, **-а**, **-є** – *adj.* Пилатов

писаниѥ, **-ꙗ** – *n.* писмо

пискати, **пискаѭ**, **пискаѥши** – *verb. ipf.* свирати у свиралу

писмѧ, **-ене** – *n.* слово

питѣти, **питѣѭ**, **питѣѥши** – *verb. ipf.* хранити

пишта, **-ꙗ** – *f.* храна

плавати, **-ваѭ**, **-ваѥши** – *verb. ipf.* пливати, пловити

плаштаница, **-ѧ** – *f.* платно, чаршав

плиновениѥ, **-а** – *n.* пљувачка

плинѫти, **-нѫ**, **-неши** – *verb. pf.* пљунути

плоу̑ти, **пловѫ**, **-веши** – *verb. ipf.* пловити

плъниѥ, **-ꙗ** – *n.* таласи

плъть, **-и** – *f.* тело

пл̂ьвати, **плюю**, **плюѥши** – *verb. ipf.* пљувати

пльзати, **плѣжѫ**, **плѣжеши** / **пльзѣти**, **пльжѫ**, **пльзиши** – *verb. ipf.* пузати

повелѣниѥ, **-ꙗ** – *n.* заповест

повелѣти, **повелю**, **повелиши** – *verb. pf.* заповедити

повинѫти, **повинѫ**, **повинеши** – *verb. pf.* покорити, подчинити

повръ̀сти, **-врьзѫ**, **-врьзеши** – *verb. pf.* везати

повѣдати, **-вѣдаю**, **-вѣдаѥши** – *verb. ipf.* објављивати

повѣдѣти, **повѣмь**, **повѣси** – *verb. pf.* испричати, рећи, објавити

повѣсити, **-вѣшѫ**, **-вѣсиши** – *verb. pf.* обесити

поганъ, **-ъıи** / **поганъ**, **-а** – *adj.* / *subst.* 1. паганski, варварски; 2. многобожац, паганин

погрєти, **-гребѫ**, **-гребеши** – *verb. pf.* закопати, сахранити

погрѣбати, **-грѣбаю**, **-грѣбаѥши** – *verb. ipf.* закопавати, сахрањивати

погрѫжати, **-грѫжаю**, **-грѫжаѥши** – *verb. ipf.* тонути; гњурати

погрѫзнѫти, **-грѫзнѫ**, **-грѫзнеши** – *verb. pf.* потонути

погоу̑блѧти, **-гоу̑блѧю**, **-гоу̑блѧѥши** – *verb. ipf.* уништавати, губити

погъıбати, **-гъıблю**, **-гъıблѥши** / **-гоу̑баю**, **-гоу̑баѥши** – *verb. ipf.* пропадати

погъıбениѥ, **-ꙗ** – *n.* пропаст

погъıбнѫти, **-гъıбнѫ**, **-гъıбнеши** – *verb. pf.* пропасти

подател̂ь / **подадитel̂ь**, **-ꙗ** – *m.* давалац

подати, **-дамь**, **-даси** – *verb. pf.* подати, пружити

подвигнѫти, **-двигнѫ**, **-двигнеши** – *verb. pf.* покренути

подвигъ, **-а** – *m.* борба; аскетски живот

подвизати сѧ, **-движѫ**, **-движеши** / **-двизаѭ**, **-двизаѥши** – *verb. ipf. / pf.* дизати се, борити се, стремити

подльгъ – *praep.* уздуж, дуж

подобати, **подобаѥ**, **подобаѥши** – *verb. ipf.* приличити, бити налик

подобьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* сличан, подобан

подражати, **-дражаѥ**, **-дражаѥши** – *verb. ipf.* угледати се

пожешти, **-жегѫ**, **-жежеши** – *verb. pf.* спалити

пожрѣти, **-жьрѫ**, **-жьреши** – *verb. pf.* 1. приносити жртву; 2. прогутати

позѣдѣ – *adv.* доцкан

позорище, **-ѣ** – *n.* призор, представа; зборište

имати, **покемлѭ**, **покемлѥши** – *verb. ipf.* хватати

покаѩньнъ, **-а**, **-о** – *adj.* покајнички

поклонити (сѧ), **-клонѭ**, **-клониши** – *verb. pf.* сагнути, поклонити се

покои, **-ѣ** – *m.* мир

поконь, **-и** – *f.* почетак

покъиновениѥ, **-ѣ** – *n.* миг, знак

полата, **-ъı** – *f.* палата

полъ, **-оу** – *m.* половина, страна, пол

польза, **-ѣ** – *f.* корист

пользевати, **пользоуѭ**, **ползоуѥши** – *verb. ipf.* користити

помолити, **помолѭ**, **помолиши** – *verb. pf.* замолити, помолити се (Богу)

помрькнѫти сѧ, **-мрькнѫ**, **-мрькнеши** – *verb. pf.* замрачити се, смркнути се

помъишлениѥ, **-ѣ** – *n.* мишљење, помисао

помьнѣти, **-мьниѫ**, **-мьниши** – *verb. ipf.* памтити, сећати се

помѣновениѥ / **помѧновениѥ**, **-ѣ** – *n.* сећање, помен

помѣнѫти / **помѧнѫти**, **-мѣнѫ**, **-мѣнеши** – *verb. pf.* сетити се

понѣ – *adv.* бар, само

понтьскъıи / **пѫтьскъıи (пилатъ)** – *adj.* Понтије Пилат

поньавица, **-ѣ** – *f.* платно, чаршав

поньє / **поньєже** – *conj.* јер, зато што

поразити, **-ражѫ**, **-разиши** – *verb. pf.* ударити, поразити, убити

поржгати сѧ, **-ржгаѭ**, **-ржгаѥши** – *verb. pf.* наругати се, исмејати

послоушьствовати, **-слоушьствоуѭ**, **-слоушьствоуѥши** – *verb. ipf.* сведочити

послѣди – *adv.* после, доцније

послѣжде – *adv.* наполетку, најзад, доцније

поспѣшениѥ, **-ѣ** – *n.* делатност, ревност

поспѣшьствовати, **поспѣшьствоуѭ**, **поспѣшьствоуѥши** – *verb. ipf.* помагати

посрамлѩти, **-срамлѩѭ**, **-срамлѩѥши** – *verb. ipf.* срамотити

посрѣдѣ – *adv. / praep.* посред, међу

постигнѫти, **-стигнѫ**, **-стигнеши** – *verb. pf.* постићи, погодити

постижениѥ, **-ѣ** – *n.* достигнуће

постризати, **-стризаѭ**, **-стризаѥши** – *verb. ipf.* стрићи, шишати

посъıлати, **-съıлаѭ**, /**-съıлаѥши** – *verb. ipf.* слати

посѣкати, **-сѣкаѭ**, **-сѣкаѥши** – *verb. ipf.* сећи

потъчєниѥ, -ʼа – *n.* спотицање, пад

почити, **-чиѭ**, **-чиѥши** – *verb. pf.* починути

почрѣти, **-чрьпѫ**, **-чрьпеши** – *verb. pf.* поцрпети

поѧти, **поимѫ**, **поимеши** – *verb. pf.* узети, зграбити

поѩсати, **поѩшѫ**, **поѩшеши / поѩсаѭ**, **поѩсаѥши** – *verb. pf./ ipf.* опасати, опасивати

поѩсти, **поѩмь**, **поѩси** – *verb. pf.* појести

правость, **-и / правъıйи**, -ʼѧ – *f.* праведност, правичност

правь – *adv.* право

привести, **-ведѫ**, **-ведеши** – *verb. pf.* довести

пригваждати, **-гваждаѭ**, **-гваждаѥши** – *verb. ipf.* прикивати

пригвоздити, **-гвождѫ**, **-гвоздиши** – *verb. pf.* приковати

приключити сѧ, **-ключѫ**, **-кючиши** – *verb. pf.* десити се, догодити се

прикосновениѥ, -ʼа – *m.* додир

прикоснѫти, **-коснѫ**, **-коснеши** – *verb. pf.* додирнути

прильпнѫти, **-льпнѫ**, **-льпнеши** – *verb. pf.* прионути

приобрѣсти, **-рѧштѫ**, **-рѧштеши** – *verb. pf.* стећи

присвѧнѫти, **-свѧнѫ**, **-свѧнеши** – *verb. pf.* увенути

прискръбьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* жалостан, тужан

приснъ, **-а**, **-о** – *adj.* прави, истински, трајан

пристрашьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* уплашен

присѣтити, **-сѣштѫ**, **-сѣтиши** – *verb. pf.* посетити

присѧгнѫти, **-сѧгнѫ**, **-сѧгнеши / присѧшти**, **-сѧгѫ**, **-сѧжеши** – *verb. pf.* заклети се

присѧѕати, **-сѧжѫ**, **-сѧжеши** – *verb. ipf.* заклињати се

притешти, **-текѫ**, **-течеши** – *verb. pf.* притећи, притрчати

прити, **-идѫ**, **-идеши** – *verb. pf.* доћи

притъча, -ʼѧ – *f.* пример, парабола, алегорија

притѣкати, **-тѣкаѭ**, **-тѣкаѥши** – *verb. ipf.* притицати, притрчавати

приходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* долазити

приѧти, **-имѫ**, **-имеши** – *verb. pf.* примити

приѧтьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* пријемчив; пријатан

приѩти, **приѩѭ**, **приѩѥши** – *verb. ipf.* бити пријатељ, бити привржен некоме

прогнѣвати, **-гнѣваѭ**, **-гнѣваѥши** – *verb. pf.* расрдити, наљутити

продлъжати, **-длъжаѭ**, **-длъжаѥши** – *verb. ipf.* продужавати

прозѧбнѫти, **-зѧбнѫ**, **-зѧбнеши** – *verb. pf.* изникнути

прокаженъ, **-а**, **-о** – *adj.* губав

проказа, **-ъı** – *f.* губа

пролиѩти, **-лѣѭ**, **-лѣѥши** – *verb. pf.* пролити

пропадь, **-и** – *f.* провалија

проповѣдати, **-вѣдаѭ**, **-вѣдаѥши** / **проповѣдовати**, **-повѣдоуѭ**, **-повѣдоуѥши** – *verb. ipf.* јављати, проповедати

пропѧти, **-пьнѫ**, **-пьнеши** – *verb. pf.* пропети, распети

пророчь, **-а**, **-е** – *adj.* пророчки

проситєл҃ь, **-ъ́а** – *m.* просјак

просити, **прошѫ**, **просиши** – *verb. ipf.* молити, искати, тражити

простость, **-и** – *f.* једноставност

просѣсти сѧ, **-сѧдѫ**, **-сѧдеши** – *verb. pf.* поцепати се, подерати

противѫ – *adv. / praep.* усусрет

проходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* пролазити

процвисти, **-цвьтѫ**, **-цвьтеши** – *verb. pf.* процветати, оживети

прочии, **-ъ́а**, **-ъ́е** – *adj.* остали, други

прьсть, **-и** – *f.* прашина, земља, прах

прѣбъывати, **-бъиваѭ**, **-бъиваѥши** – *verb. ipf.* остајати

прѣдатєл҃ь, **-ъ́а** – *m.* издајник

прѣдати, **-дамь**, **-даси** – *verb. pf.* предати, издати

прѣди / прѣдъ – *adv. / praep.* пре, испред, напред

прѣжде – *adv. / praep.* пре

прѣзьрѣти, **-зьрѭ**, **-зьриши** – *verb. pf.* превидети; презрети

прѣити, **-идѫ**, **-идеши** – *verb. pf.* прећи

прѣльштати, **-льштаѭ**, **-льштаѥши** – *verb. ipf.* варати

прѣмо – *praep*. према, насупрот

прѣмь – *adv.*. право

прѣмѫдрꙗти сѧ, **-мѫдрꙋѭ**, **-мѫдрꙋѥши** – *verb. ipf.* мудровати

прѣрѣканиѥ, **-ъ́а** – *n.* препирка, свађа, спор

прѣрѣканьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* споран

прѣрѣкати, **-рѣкаѭ**, **-рѣкаѥши** – *verb. ipf.* препирати се, свађати се

прѣходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* прелазити

прѫгъ, **-а** – *m.* скакавац

пъсалъмъ, **-а** – *m.* псалам (старозаветна побожна песма)

пьрати, **перѫ**, **переши** – *verb. ipf.* узлетати

пьрѣти, **пьрѭ**, **пьриши** – *verb. ipf.* препирати се

пѣниѥ / пѣтиѥ, **-ъ́а** – *n.* певање, појање

пѣнѧзь, **-ъ́а** – *m.* новац, монета

пѣснь, **-и** – *f.* песма

пѣтєлъ, **-а** – *m.* петао

пѣти, **поѭ**, **поѥши** – *verb. ipf.* певати

пѫта, **-ъ** *pl.*– *n.* окови

пѫть, **-и** – *m.* пут

Ꙗ

ꙗбъ, **-а** – *m.* слуга, роб

ꙗбъıн҃и, **-ъ́ѧ** – *f.* слушкиња, робиња

ꙗвьви – учитељ, господин

ради / радьма (postp.)– ради, због

разꙁвреꙁениѥ, **-а** – *n.* повреда, озледа

разꙁвѣ – *praep. / conj.* осим, изузев

разꙁгарати сѧ, **-гараѭ**, **-гараѥши** – *verb. ipf.* распаљивати се, буктати

разꙁдрѣшити, **-дрѣшѫ**, **-дрѣшиши** – *verb. pf.* одрешити

разꙁдьрати, **-дерѫ**, **-дереши** – *verb. pf.* раздерати, растргнути

разоумъ, **-а** – *m.* разумевање, сазнање, разум

разоумѣниѥ, **-'а** – *n.* разумевање, сазнање

раслабльнъ, **-а**, **-о** – *adj.* узет, одузет

распонъ, **-а** – *m.* крст

распѧтиѥ, **-'а** – *n.* раскршће

распѧти, **-пьнѫ**, **-пьнеши** – *verb. pf.* распети, разапети

растачати, **-тачаѭ**, **-тачаѥши** – *verb. ipf.* расипати

растворити, **-творѭ**, **-твориши** – *verb. pf.* помешати, измешати

расходити сѧ, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* разилазити се

расхъштениѥ, **-'а** – *n.* пљачка

расъмаштрѣти, **расъмаштрѭ**, **расъмаштрѣѥши** – *verb. ipf.* гледати, посматрати

рачити, **рачѫ**, **рачиши** – *verb. ipf.* желети

решти, **рекѫ**, **речеши** – *verb. pf.* рећи

риза, **-ъı** – *f.* хаљина

ринѫти сѧ, **ринѫ**, **ринеши** – *verb. pf.* сурвати се, бацити се

ристати, **ришчѫ**, **ришчеши** – *verb. ipf.* трчати

родъ, **-а** – *m.* род, нараштај, племе

рождениѥ, **-'а** – *n.* рођење, род, родбина

рождьство, **-а** – *n.* рођење, рађање, пород

роумининъ, **-а** – *m.* Римљанин

роусалиꙗ, **-'ѧ** – *f.* у хришћанству Духови (празник)

роути, **ровѫ**, **ровеши** – *verb. ipf.* рикати, урликати

ръвати, **ръвѫ**, **ръвеши** – *verb. ipf.* кидати, чупати

ръпътати, **ръпъчѫ**, **ръпътеши** – *verb. ipf.* гунђати

рьвьность, **-и** – *f.* жустрина

рѣснота, **-ъı** – *f.* истина

рѣчь, **-и** – *f.* реч

рѣꙗти, **рѣѭ**, **рѣѥши** – *verb. ipf.* гурати

ржковѧть / **ржкоѭть**, **-и** – *f.* сноп

С

самовидьць, **-'а** – *m.* очевидац

самъчии, **-'ѧ** – *m.* поглавар, заповедник

санъ, **-а** – *m.* достојанство, чин

сверѣпъ, **-а**, **-о** – *adj.* дивљи, суров

свирѣль, **-и** – *f.* свирала

свитати, **-свитаѭ**, **-свитаѥши** – *verb. ipf.* свитати

свободь (непроменљ.) и **свободьнъ** – *adj.* слободан

свои, **-'а**, **-'є** – *pron.* свој, своја, своје

свьтѣти, **свьштѫ**, **свьтиши** – *verb. ipf.* сијати, светлети

свѣнѥ – *adv.* осим

свѣтъ, **-а** – *m.* 1. светлост; 2. свет

свѣштьникъ, **-а** – *m.* свештеник

сѧтитєль, **-'а** – *m.* свештеник, првосвештеник

сѧтъ, **-а**, **-о** – *adj.* свет

сѧтъıни, **-'ѧ** – *f.* 1. светиња, светост; 2. светилиште

се – *part.* гле, ево

селикъ – *pron.* оволики

село, **-а** – *n.* поље, њива; насеље

сиць / сицевъ – *pron. / adj.* овакав

сила, **-ъı** – *f.* снага, јачина

сионъ, **-а** – *m.* Сион (брдо крај Јерусалима)

сиръ, **-а**, **-о** – *adj.* сиротан

сквозѣ – *praep. / adv.* кроз

скврьна, **-ъı** – *f.* мрља, нечистоћа

сѣнии, **-ꙗ** – *f.* шатор, колиба

сковрада, **-ъı** – *f.* тигањ

скорость, **-и** – *f.* брзина

скоръ, **-а**, **-о** – *adj.* брз, брза, брзо

скотии, **-а**, **-є** – *adj.* животињски

скотъ, **-а** – *m.* животиња, марва

скрина, **-ꙗ** – *f.* ковчег, сандук

скръбь, **-и** – *f.* жалост, туга, брига

скръбѣти, **-скръблѭ**, **скръбиши** – *verb. ipf.* бити жалостан, туговати

скрьжьтати, **скрьжьштѫ**, **скрьжьштеши** – *verb. ipf.* шкргутати

скрьжьтъ, **-а** – *m.* шкргут

скълѧꙗь, **-ꙗ** – *m.* врста новца

скѫдъ, **-а**, **-о** – *adj.* оскудан

скѫдьлъ / скѫдъль, **-и** – *f.* лонац, земљани суд; цреп

скѫдѣти, **скѫдѣѭ**, **скѫдѣѥши** – *verb. ipf.* смањивати се, нестајати

сѣчмьнъ, **-а** – *m.* лавић

слово, **словесе / слова** – *n.* реч, говор, беседа

слоути, **словѫ**, **словеши** – *verb. ipf.* гласовати, словити, називати се

слоутиѥ, **-ꙗ** – *n.* слава, добар глас

слоухъ, **-а** – *m.* глас, слушање, слух

слъышати, **слъышѫ**, **слъышиши** – *verb. ipf. / pf.* слушати; чути

смокъвьница, **-ꙗ** – *f.* смоква

собота / сѫбота, **-ъı** – *f.* субота; pl. седмица

соботьнъ / сѫботьнъ – *adj.* суботњи

сокачии, **-ꙗ** – *m.* кувар

сопьць, **-ꙗ** – *m.* свирац, фрулаш

спъıти – *adv.* узалуд

спѣхъ, **-а** – *m.* журба

срачица, **-ꙗ** – *f.* кошуља

срѣда, **-ъı** – *f.* средина, среда

станиѥ, **-ꙗ** – *n.* зид

старьць, **-ꙗ** – *m.* старац, старешина

старьчь, **-а**, **-є** – *adj.* старчев

стенати, **стенѭ**, **стенѥши** – *verb. ipf.* јечати

степень, **-ен-є** – *m.* степеница

страдати, **страждѫ**, **страждеши** – *verb. ipf.* патити се, мучити се

страна, **-ъı** – *f.* страна; земља, крај

страсть, **-и** – *f.* страдање, патња

строупъ, **-а** – *m.* рана

строуꙗ, **-ꙗ** – *f.* ток, водена струја

стръгати, **строужѫ**, **строужеши** – *verb. ipf.* растрзати

стрькъ, **-а** – *m.* лабуд

стрьмь – *adv.* сасвим, потпуно

стрѣкати, **стрѣчѫ**, **стрѣчеши** – *verb. ipf.* бости

стрѣлꙗти, **стрѣлꙗѭ**, **стрѣлꙗѥши** – *verb. ipf.* гађати (стрелом)

стрѣшти, **стрѣгѫ**, **стрѣжеши** – *verb. ipf.* чувати

стоуждь в. **тоуждь**

стьгна, **-ъı / стьꙗ**, **-ꙗ** – *f.* стаза, пут

соуѵ̂ии, **соуѵ̂ьши**, **соуѵ̂ие** / **соуѵѣи**, **соуѵѣиши**, **соуѵѣ̂е** – *adj. comp.* бољи

събирати, **събираѭ**, **събираѥши** – *verb. ipf.* купити, скупљати

съблажнѧти, **съблажнѧѭ**, **съблажнѧѥши** – *verb. ipf.* заводити, саблажњавати

съблазнити, **съблажѫ**, **съблажиши** – *verb. pf.* завести, саблазнити

съблюдати, **-блюдаѭ**, **-блюдаѥши** – *verb. ipf.* пазити, чувати

съблюсти, **-блюдѫ**, **-блюдеши** – *verb. pf.* сачувати

съборъ, **-а** – *m.* сабор, збор, скуп

събъıти сѧ, **-бѫдѫ**, **-бѫдеши** – *verb. pf.* збити се, догодити се

съвлѣшти, **съвлекѫ**, **съвлѣчеши** – *verb. pf.* свући

съвращтати, **съвращтаѭ**, **съвращтаѥши** – *verb. ipf.* одвраћати

съвъзрастьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* који је истих година

съвъкоупѧти, **съвъкоуплѧѭ**, **съвъкоуплѧѥши** – *verb. ipf.* сједињавати, спајати

съвъıше – *adv.* одозго

съвѣдѣтелѣ, **-ʼа** – *m.* сведок, очевидац

съвѣдѣтельствовати, **вѣдѣтельствоуѭ**, **вѣдѣтельствоуѥши** – *verb. ipf.* сведочити

съвѣтъ, **-а** – *m.* савет, веће, одлука

съвѧзати, **-вѧжѫ**, **-вѧжеши** – *verb. pf.* везати, свезати

съгъбати, **-гъблѭ**, **-гъблѥши** – *verb. ipf.* савијати

съгънѫти, **съгънѫ**, **съгънеши** – *verb. pf.* савити

съдѣтелѣ, **-ʼа** – *m.* творац, створитељ

съжѧти, **-жьмѫ**, **-жьмеши** – *verb. pf.* сажети, стиснути

съзьдати, **съзиждѫ**, **съзиждеши** – *verb. pf.* сазидати, саградити

съказателѣ, **-ʼа** – *m.* тумач

съказати, **-кажѫ**, **-кажеши** – *verb. pf.* протумачити, показати и **-казаѭ**, **-казаѥши** – *verb. ipf.* тумачити, показивати

съконачаниѥ, **-ʼа** – *n.* свршетак, крај

съкровиште, **-ʼа** – *n.* ризница

слати, **сълѭ**, **сълѥши** – *verb. ipf.* слати

сълѧшти, **-лѧкѫ**, **-лѧчеши** – *verb. pf.* савити

съмѣрити сѧ, **-мѣрѭ**, **-мѣриши** – *verb. pf.* понизити се

съмѫштати, **-мѫштаѭ**, **-мѫштаѥши** – *verb. ipf.* реметити, узнемиравати

съмѧсти, **-мѧтѫ**, **-мѧтеши** – *verb. pf.* смести, збунити

снити, **-идѫ**, **-идеши** – *verb. pf.* сићи

снитиѥ, **-ʼа** – *n.* силазак

сньмъ, **-а** – *m.* сабор, збор, скуп

снѣдь, **-и** – *f.* јело

снѣсти, **снѣмь**, **снѣси** – *verb. pf.* појести

снѧти, **сньмѫ**, **сньмеши** – *verb. pf.* скинути

спасти, **-падѫ**, **-падеши** – *verb. pf.* спäсти

спасти, **-пасѫ**, **-пасеши** – *verb. pf.* спáсти

съподобити, **-подоблѭ**, **-подобиши** – *verb. pf.* удостојити

съпроста – *adv.*сасвим, потпуно

съпрьва – *adv.* прво, најпре

съпрѫгнѫти сѧ, **-прѫгнѫ**, **-прѫгнеши** – *verb. pf.* узети се, ступити у брак

съсати, **съсѫ**, **съсеши** – *verb. ipf.* сисати

съставлѣти сѧ, **-ставлѣѭ**, **-ставлѣѥши** – *verb. ipf.* градити, уређивати

сътворити, **-творѭ**, **-твориши** – *verb. pf.* учинити, начинити, створити

сътрѣти, **-тьрѫ**, **-тьреши** – *verb. pf.* сатрти, раздробити

сътьникъ, **-а** – *m.* заповедник чете, капетан

сътѧгнѫти, **-тѧгнѫ**, **-тѧгнеши** – *verb. pf.* стегнути

сътѧжати, **-тѧжѫ**, **-тѧжиши** – *verb. ipf.* стезати

сътѧѕати, **-тѧѕаѭ**, **-тѧѕаѥши** – *verb. ipf.* препирати се, дискутовати

съхнѫти, **съхнѫ**, **съхнеши** – *verb. ipf.* сахнути, сушити се

съходити, **-хождѫ**, **-ходиши** – *verb. ipf.* силазити

съхранити, **-храниѭ**, **-храниши** – *verb. pf.* сачувати

съхраняти, **-храняѭ**, **-храняѥши** – *verb. ipf.* чувати

съшьствиѥ, **-ꙗ** – *n.* силазак

сынъ, **-ѹ** – *m.* син

сь, **си**, **се** – *pron.* овај, ова, ово

сьде – овде

сьжде / **сижде** / **сежде** – *pron.* овај исти

сѣмо – *adv.* овамо

сѣсти, **сѧдѫ**, **сѧдеши** – *verb. pf.* сести

сѣти / **сѣѣти**, **сѣѭ**, **сѣѥши** – *verb. ipf.* сејати

сѣтьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* тужан, жалостан

сѣчь, **-и** – f.. сеча, битка, невоља

сѫдии, **-ꙗ** – *m.* судија

сѫдиште, **-а** – *n.* суд, судница

сѫдѹ / **сѫдѣ** – *adv.* овуда

сѫмьнѣньнъ, **-а**, **-о** – *adj.* сумњив

сѫпротивь – *adv.* против

сѫпрѫгъ, **-а** – *adv.* двоје, пар, јарам

Т

таи – *adv.* тајно, кришом

таити, **таѭ**, **таиши** – *verb. ipf.* тајити, крити

таканиѥ, **-ꙗ** – *n.* трчање, јурење

такожде – *adv. / conj.* исто тако

таковъ / **такъ** – *pron. / adj.* такав

тать, **-и** – *m.* лопов, лупеж

тачаи, **тачаиши**, **тачаѥ** – *adj. comp.* лошији

таѣти, **таѭ**, **таѥши** – *verb. ipf.* топити се, копнети

тварь, **-и** – *f.* створење, ствар

творити, **творѭ**, **твориши** – *verb. ipf.* чинити, радити

тврьдость / **тврьдѣль**, **-и** – *f.* 1. небески свод; 2. тврђава

текътонъ, **-а** – *m.* дрводеља

теплость, **-и** – *f.* топлота

тети, **тепѫ**, **тепеши** – *verb. ipf.* туђи, ударати

тешти, **текѫ**, **течеши** – *verb. ipf.* тећи

тишати, **тишаѭ**, **тишаѥши** – *verb. ipf.* стишавати

тлъковати, **тлъкоуѩ**, **тлъкоуѥши** – *verb. ipf.* тумачити

тлъстъ, **-а**, **-о** – *adj.* дебео

тлѣшти, **тльк҃**, **тльчеши** – *verb. ipf.* куцати, ударати, туђи

тогда / **тогдаже** / **тъгда** / **тъгдаже** – *adv.* тада, онда

токъ, **-а** – *m.* трка, трчање, ток

толи / **толѣ** – *adv.* утолико, дотле

толь / **тольма** / **тольми** – *adv.* толико

точениѥ, **-ꙗ** – *n.* течење, ток

трава / **трѣва**, **-ы** – *f.* трава, усев

трапезꙋа, **-ы** – *f.* сто, трпеза

третиицеѩ҃ – *adv.* по трећи пут

троудъ, **-а** – *m.* мука, страдање, труд

тръгъ, **-а** – *m.* тржиште, пијаца

тръсть, **-и** – *ф.* трска, тршчани штап, перо за писање

трьсати, **трѣжд҃**, **трѣжеши** / **трьсаѩ҃**, **трьсаѥши** – *verb. ipf.* кидати

трьнѣнъ, **-а**, **-о** – *adj.* трнов

трьпѣниѥ, **-ꙗ** – *n.* трпљење, стрпљење

трѣба, **-ы** – *f.* жртва

трѣти, **тьр҃**, **тьреши** – *verb. ipf.* трти, трљати

тр҃съ, **-а** – *m.* земљотрес, потрес

тоуждь, **-а**, **-ѥ** – *adj.* туђи

тоумъпанъ, **-а** – *m.* бубањ

тоуниѥ – *adv.* бадава, бесплатно

тъгда в. **тогда**

тъждє, **тажде**, **тожде** – *pron.* исти

тъкати, **тък҃**, **тъчеши** – *verb. ipf.* 1. гурати; 2. ткати, прести

тъкнѫти, **тъкнѫ҃**, **тъкнеши** – *verb. pf.* гурнути, дотаћи

тъкъмо – *adv.* само

тъчиѩ҃ – *adv. / conj. / part.* само

тъштъ, **-а**, **-ѥ** – *adj.* празан

тысѧштьникъ, **-а** – *m.* заповедник над хиљаду војника

тьло, **-а** – *n.* тле, земљиште

тьлѣньнъ, **-а**, **-о** – *adj.* трошан, пролазан, пропадљив

тьлѣти, **тьлиѩ҃**, **тьлиши** – *verb. ipf.* кварити се, пропадати, трулити

тьлѧ, **-ꙗ** – *f.* 1. трулеж, рђа; 2. мољац

тьма, **-ы** – *f.* тама, мрак

тьнькъ, **-а**, **-о** – *adj.* танак

тьсть, **-и** – *m.* таст

тьшта, **-ꙗ** – *f.* ташта

тѣмь / **тѣмьжє** – *conj. / adv.* зато, зато што

тѣштити, **тѣшт҃**, **тѣштиши** – *verb. ipf.* притискивати, стискати

тѫга, **-ы** – *f.* туга, страх, узнемиреност

тѫдоу / **тѫдѣ** – *adv.* туда

тѫгота, **-ы** – *f.* терет

тѫжатєль, **-ꙗ** – *m.* радник, тежак

тѫжєсть, **-и** – *f.* тежина

тоумъпанъ в. **тоумъпанъ**

оу

оу^{1} – *praep.* код, у; **оу**^{2} – *adv.* већ; **оу**^{3} – *interj.* о!

оубитиѥ, **-ꙗ** – *n.* убиство

оубиѥниѥ, **-ꙗ** – *n.* убијање

оубо – *conj. / part.* пак, дакле

оубѣдити, **-бѣждѫ**, **-бѣдиши** – *verb. pf.* натерати, приморати

оува – *interj.* уа!

оувъı – *interj.*. авај, тешко!

оувѣдѣти, **оувѣмь**, **оувѣси** – *verb. pf.* сазнати

оувѧзнѫти, **-вѧзнѫ**, **-вѧзнеши** / **оувѧсти**, **оувѧзѫ**, **оувѧзеши** – *verb. pf.* заплести се, заглибити се

оуглъбнѫти, **-глъбнѫ**, **-глъбнеши** – *verb. pf.* утонути

оуготовати, **-готоваѭ**, **-готовакши** – *verb. pf.* припремити

оудобьнъ, **- а**, **-о** – *adj.* лак, прост

оужасениѥ, **-'а** – *n.* страва

оуже – *adv.* већ

оузьрѣти, **-зьрѭ**, **-зьриши** – *verb. pf.* угледати, видети

оукроı, **-'а** – *m.* комад, платна

оукротѣти, **-кротѣѭ**, **-кротѣкши** – припитомити се

оукрѣпити, **-крѣплѭ**, **-крѣпиши** – *verb. pf.* појачати, учврстити

оукрѣпѣти, **-крѣпѣѭ**, **-крѣпѣкши** – *verb. pf.* ојачати

оулоучити, **оулоучѫ**, **оулоучиши** – *verb. pf.* постићи, задобити, стећи

оумалѥниѥ, **-'а** – *n.* недостатак, смањивање

оумарıати, **оумарıаѭ**, **оумарıакши** – *verb. ipf.* убијати

оуморити, **оуморѭ**, **оумориши** – *verb. pf.* убити

оумрьтвити, **оумрьштвлѭ**, **оумрьтвиши** – *verb. pf.* убити, усмртити

оумрьтвиѥ / **оумрьтиѥ**, **-'а** – *n.* смрт

оумрьштвлıати, **оумрьштвлıаѭ**, **оумрьштвлıакши** – *verb. ipf.* убијати

оумъıслити, **-мъıшлѭ**, **-мъıслиши** – *verb. pf.* размислити, проценити, одлучити

оумѫждрıати / **оумѫдрıати**, **оумѫждрıаѭ**, **оумѫждрıакши** – *verb. ipf.* поучавати

оуньıи, **оуньши**, **оуньк** / **оунѣи**, **оунѣиши**, **оунѣѥ** – *adj. comp.* бољи

оунъıниѥ / **оунитиѥ**, **-'а** – *n.* чамотиња, потиштеност

оупивати сѧ, **оупиваѭ**, **оупивакши** – *verb. ipf.* опијати се

оуподобити, **оуподоблѭ**, **оупдобиши** – *verb. pf.* упоредити, изједначити, удостојити

оупъвати, **оупъваѭ**, **оупъвакши** – *verb. ipf.* надати се, уздати се

оуслъıшати, **оуслъıшѫ**, **оуслъıшиши** – *verb. pf.* чути, саслушати, услишити, послушати

оустрашити, **-страшѫ**, **-страшиши** – *verb. pf.* уплашити, застрашити

оустрıати, **оустрıаѭ**, **оустрıакши** – *verb. ipf.* припремати, уређивати

оустроити, **-строѭ**, **-строиши** – *verb. pf.* припремити, уредити, установити

оусънѫти, **-сънѫ**, **-сънеши** – *verb. pf.* уснути, заспати

оусъхнѫти, **-съхнѫ**, **-съхнеши** – *verb. pf.* пресушити, усахнути

оусѣкновеніе, **-ʼа** – *n.* погубљење, одсецање главе

оусѫмьнѣти сѧ, **оусѫмьнѭ**, **оусьмьниши** – *verb. pf.* посумњати

оутаити, **оутаѭ**, **оутаиши** – *verb. pf.* сакрити

оутети, **оутепѫ**, **оутепеши** – *verb. ipf.* избити, истући

оутолити, **оутолѭ**, **оутолиши** – *verb. pf.* утишати, умирити, обуздати

оутонѫти / оутопнѫти, **оутонѭ**, **-оутонеши** – *verb. pf.* утопити се, потонути

оутро[1], **-а**; **оутро**[2] – 1. *n.* јутро; 2. *adv.* изјутра

оутрьнѫти, **-трьнѭ**, **-трьнеши** – *verb. pf.* укочити се

оутрьнѣвати, **оутрьнюѭ**, **оутрьнюкши** – *verb. ipf.* ранити, устајати рано

оутрѣ – *adv.* сутра

оутоуждити, **-тоужду**, **-тоуждиши** – *verb. pf.* отуђити, одузети

оутъкнѫти, **-тъкнѭ**, **-тъкнеши** – *verb. pf.* срести, наићи

оутѣштати, **-тѣшта**ѭ, **-тѣштакши** – *verb. ipf.* тлачити, притискати

оухо, **оушесе** – *n.* ухо

оученичь, **-а**, **-е** – *adj.* ученикоѵ

оушидь, **-и** – *m.* избеглица, бегунац

оуѧзвлѧти, **оуѧзвлѧѭ**, **оуѧзвлѧкши** – *verb. ipf.* рањавати

оуѧснити, **оуѧшнѧѭ**, **оуѧсниши** – *verb. pf.* расветлити, протумачити

Ф

фарисеи, **-ʼа** – *m.* фарисеј (припадник једне јеврејске верске групације)

фараосъ, **-а** – *m.* фараон

фараошь, **-а**, **-е** – *adj.* фараонов

Х

халѫга, **-ы** – *f.* плот, ограда

хлъмъ, **-а** – *m.* брежуљак

хлѣвъ, **-а** – *f.* стаја

хлѧбь, **-и** – *f.* водопад

хорѫгы, **-ъве** – *f.* застава

храмъ, **-а** – *m.*1. кућа, дом; 2. храм, светилиште

храмина, **-ы** – *f.* кућа, зграда

хранити, **храню**, **храниши** – *verb. ipf.* чувати

хоудость, **-и** – *f.* сиромаштво, немаштина

хоудъ, **-а**, **-о** – *adj.* мали, оскудан, рђав

хѫдожьникъ, **-а** – *m.* вештак, уметник

Ц

цвисти, **цвьтѫ**, **цвьтеши** – *verb. ipf.* цветати

цѣ – *conj.* иако

цѣлъ, **-а**, **-о** – *adj.* чиатв, здрав

цѣлы, **-ъве** – *f.* лечење, излечење

цѣлѣти, **цѣлѣю**, **цѣлѣкши** – *verb. ipf.* оздрављати

цѣна, **-ы** – *f.* цена, вредност

цѣсарь, **-а** – *m.* римски цар

цѣсарьствие, **-а** – *n.* царство

цѣсарѥвати, **цѣсарюю**, **цѣсарюкши** – *verb. ipf.* царевати, владати

цѧта, **-ы** – *f.* ситан новац, монета

Ч

чародѣи, **-ʼа** – *m.* чаробњак

часъ, **-а** – *m.* време, час, тренутак

чаѧти, **чаю**, **чакши** – *verb. ipf.* чекати, очекивати

челѧдь, **-и** – *ж.* чељад, укућани

чесати, **чешѫ**, **чешеши** – чешљати

четвериценѫ – *adv.* по четврти пут

число, **-а** / **чисмѧ**, **-ене** – *n.* број

чисти, **чьтѫ**, **чьтеши** – *verb. ipf.* 1. бројити; 2. читати

чловѣкъ, **-а** мн. **чловѣци** – *m.* човек

чловѣчьскъ, **-а**, **-о** – *adj.* човечији

чрьвь, **-и** – *m.* црв

чрьпати, **чрѣплѭ**, **чрѣплѥши** – *verb. ipf.* црпсти

чрьта, **-ъı** – *f.* црта, потез

чрътогъ, **-а** – *f.* ложница, стан, дворац

чрѣво, **-а** – *n.* утроба, трбух

чрѣда, **-ъı** – *f.* ред

чоувьствовати, **чоувьствоую**, **чоувьствоующи** – *verb. ipf.* осећати

чоути, **чюю**, **чоуѥши** – *verb. ipf.* примећивати, запажати; осећати

чьваньць, **-ʼа** – *m.* крчаг

чьсть, **-и** – *f.* 1. част, поштење; 2. прослава

чьстьнъ, **-а**, **-о** – *adj.* частан, поштен, угледан

чьто, **чесо** – *pron.* шта

чѧдь, **-и** (coll.) – *f.* људи, чељад

чѧдьце, **-ʼа** – *n.* детенце

чѧсть, **-и** – *f.* део

Ш

шарчии, **-ʼѧ** – *m.* сликар

шаръ, **-а** – *m.* боја

шипъкъ, **-а** – *m.* дивља ружа

шипъчанъ, **-а**, **-о** – *adj.* шипков

штедръ, **-а**, **-о** – *adj.* сажаљив, милосрдан

штоужды в. **тоужды**

штѧдѣти, **штѧждѫ**, **штѧдиши** – *verb. ipf.* штедети, чувати

шоуи, **-а**, **-ѥ** – *adj.* леви

шьпътати, **шьпъштѫ**, **шьпъштеши** – *verb. ipf.* шапутати

шьствиѥ / **шьстиѥ**, **-ʼа** – *n.* путовање, пут

Ю

юже в.**оуже**

юность, **-и** – *f.* младост

юнота, **-ъı** / **юноша**, **-ʼѧ** – *m.* младић

юнъ, **-а**, **-о** – *adj.* млад

ютрѣ в. **оутрѣ**

Ѫ

ѫглль, **-и** – *m.* угаљ

ѫгъльнъ , **-а**, **-о** – *adj.* угаон

ѫжика, **-ъı** – *m. / f.* рођак; рођака

ѫтроба, **-ъı** – *f.* утроба, трбух

ѫтрь – *adv.* унутра

Ѭ

ѭдоу /**ѭдоуже** / **ѭдѣ** / **ѭдѣже** – *adv.* куда, како

Ѧ

ѧдръ, **-а**, **-о** – *adj.* брз

ѧзѣа, **-ʼѧ** – *f.* немоћ, болест

ѧзъıкъ, **-а** – *m.* 1. језик (орган), 2. говор; 3. народ

ѧзъıчьникъ, **-а** – *m.* многобожац, паганин

ѧти, **имѫ**, **имеши** – *verb. pf.* узети, ухватити

ѧтръı, **-ъве** – *f.* јетрва

Ѩ

ѩвити в. **авити**

ѩвлениѥ в. **авлениѥ**

гагньць в. **агньць**

гагода в. **агода**

гадениѥ, **-'а** – *n.* једење, јело, храна

гадра, **-ъ** *pl.*– *n.* недра

гадро, **-а** – *n.* катарка

гадъ, **-а** – *m.* отров

гадь, **-и** – *f.* јело

гаꙁва, **-ъı** – *f.* рана

гаꙁъ в. **аꙁъ**

гако – *adv. / conj. / part.* како, као да, јер, када, чим

гакъ / гакъже – *pron.* какав

гамо / гаможе – *adv.* куда

гасти, **гамь**, **гаси** – *verb. ipf.* јести

гахати, **гадѫ**, **гадеши** – *verb. ipf.* јахати, превозити се

гаште в. **аште**

Ꙗ

ѥгда / ѥгдаже – *conj./ adv.* када

ѥдинако, **ѥдиначе / ѥдьнако**, **ѥедьначе** – *adv.* једнако, стално

ѥдиножⷞ – *adv.* једном, једанпут

ѥдинъ – један, неки

ѥже – јер, што

ѥи / еи – *interj.* да!

ѥлеⷭ̑нь, **-а**, **-е** – *adj.* јелењи

ѥликъ, **-а**, **-о** – *pron.* колики, какав

ѥлѣ – *adv.* једва

ѥтеръ , **-а**, **-о** – *pron.* неки, један

ѥште – *adv.* још

ЛИТЕРАТУРА

[1] **Бауэр 1963**: Я. Бауэр, Основные проблемы сравнительно-исторического изучения синтаксиса славянских языков, *Вопросы языкознания*, 1963/4, 4–13.

[2] **Blank, Andreas & Koch, Peter 1999**: *Historical Semantics and Cognition*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

[3] **Бондалетов/Самсонов/Самсонова 2003**: В. Д. Бондалетов, Н. Г. Самсонов, Л. Н. Самсонова, *Старославянскый язык. Сборник упражнений*, Москва: Флинта–Наука.

[4] **Бородина / Гак 1979**: М. А. Бородина, В. Г. Гак, *К типологии и методике историко-семантических исследовании*, Ленинград: Наука.

[5] **Бошковић 2000**: Радосав Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика* (*фонетика, морфологија, грађење речи*), Београд: Трудбеник.

[6] **Варбот 1984**: Ж. Ж. Варбот, *Праславянская морфонология, словообразование и этимология*, Москва : Наука.

[7] **Вендина 2002**: Т. И. Вендина, *Средневековий человек в зеркале старославянского языка*, Москва: Индрик.

[8] **Верешчагин 1971**: Е. М. Верещагин, *Из истории возникновения первого литературного языка Славян*, Москва: МГУ.

[9] **Грковић-Мејџор 2001**: Јасмина Грковић-Мејџор, Питања из старослоевснке синтаксе и лексике, *Лингвистичке свеске 1*, Нови Сад: Филозофски факултет, Катедра за српски језик и лингвистику.

[10] **Грковић-Мејџор 2007а**: Старословенска лексика, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 374–388.

[11] **Грковић-Мејџор 2007б**: Старословенска синтакса, *Списи из историјске лингвистике*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 134–151.

[12] **Грковић-Мејџор 2008**: Јасмина Грковић-Мејџор, О когнитивним основама семантичке промене, *Семантичка проучавања српског језика*, Београд: САНУ, 49–63.

[13] **Дементјев 1975**: А. А. Дементьев, *Сборник задач и упражнений по старославянскому языку*, Москва: Просвещение.

[14] **Ђорђић 1975**: *Старословенски језик*, Нови Сад.

[15] *Исследования по синтаксису старославянского языка* [зборник радова], Прага: Издательство Чехословацкой академии наук, 1963.

[16] **Јефимова 2006**: В. С. Ефимова, *Старославянская словообразовательная морфемика*, Москва: РАН.

[17] **Јовићевић 1992**: Радојица Јовићевић, *Лична имена у старословенском језику*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.

[18] **Кузњецов 1961**: П. С. Кузнецов, *Очерки по морфологии праславянского языка*, Москва.

[19] **Лома 2004**: Александар Лома, Прасловенска лексика и култура у индоевропском контексту, *Предавања из историје језика*, Нови Сад: Филозофски факултет.

[20] **Љвов 1966**: А. С. Львов, *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва.

[21] **Михаљевић 2002/2014**: M. Mihaljević, *Slavenska poredbena gramatika, 1/2. dio,* Zagreb: Školska knjiga.

[22] **Николић 2002**: Светозар Николић, *Старословенски језик. I. Правопис. Гласови. Облици*, Београд : Требник [10. издање].

[23] **Самсонов / Самсонова 2005**: Н. Г. Самсонов, Л. Н. Самсонова, *Старославянский язык*, Москва: Якутск.

[24] **СБГ 1991**: *Граматика на старобългарския език. Фонетика, морфология, синтаксис* [ред. И. Дуриданов], София: Издательство на Българската академия на науките.

[25] **Скок 1971–974**: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.

[26] **Стакић 1988**: Милан Стакић, *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Београд : Филолошки факултет Београдског универзитета, Монографије, књ. LXIV.

[27] **Стакић 2002**: Милан Стакић, *Морфонологија и деривација*, Београд: Мала лингвистичка библиотека, серија 5, број 3.

[28] **Станишић 2006**: Вања Станишић, *Увод у индоевропску филологију*, Београд: Чигоја штампа.

[29] **СС 1994**: *Старославянский словарь, по рукописям X–XI веков* [ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова], Москва: Русский язык.

[30] **SP 1974-**: *Słownik prasłowiański* [ред. F. Sławski], том I–V, Polska akademia nauk.

[31] **Traugott, Elizabeth & Dasher, Richard 2005**: *Regularity in Semantic Change*, Cambridge: University Press.

[32] **Хабургајев 1974**: Г. А. Хабургаев, *Старославянский язык*, Москва: Просвещение.

[33] **Цејтлин 1973**: Р. М. Цейтлин, Характеристика лексических и словообразовательных средств старославянского языка, *Славянское языкознание*, VII международний съезд славистов, Москва : Наука.

[34] **Цејтлин 1977**: Р. Цейтлин, *Лексика старославянского языка*, Москва: Наука.

[35] **ЭССЯ 1974-**: *Этимологический словарь славянских языков* [ред. О. Н. Трубачев], 1-, Москва: Наука.